

ઉપોદ્ધાત.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીના ઇતિહાસનું ત્રીજું પુસ્તક વાચકવર્ગ સમક્ષ મુકતાં આનંદ થાય છે. તેનાં પ્રથમ બે પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયાં ત્યારેજ એ પ્રકાશનની ઉપયોગિતાનો સ્વીકાર સર્વત્ર થયો છે. આ પુસ્તકમાં એ ઇતિહાસ આજ પર્વન્તનો આવી ગય છે એટલે હવે ભવિષ્યમાં કેટલાંક વર્ષ પછી હવેના ઇતિહાસની પ્રસિદ્ધિની આવશ્યકતા રહેશે.

પ્રસ્તુત વિભાગમાં આપેલી દૃષ્ટિકોતિ તથા વિગતો આ જમાનાની હોષ ધણુને તે વિદિત હશે અને તેથી કદાપિ ન જણાએવી બાબતો તેમાં થોડી માત્રામાં પડશે. તથાપિ સંસ્થાની સર્વ દિવસોના તેના દૃષ્ટાંતમાં રહેલી જ જોઈએ અને તેનું મૂલ્ય આગળ ઉપર વિશેષ ગણાશે. પ્રથમના વિભાગમાં અગ્રાજીની દૃષ્ટિકોતિ હતી અને તે વડે પાછલા જમાનાની અનેક પ્રવૃત્તિઓ પર નવીન પ્રકાશ પડેલો છે. વર્નાક્યુલર સોસાયટી તે તે જમાનાની સર્વતોમુખી પ્રવૃત્તિઓનું કેન્દ્ર હતું એ પણ માલમ પડે છે. એના સંચાલકો પ્રાતની પ્રગતિને આદનારા હતા અને પોતાના ઇતિહાસને દરેક પ્રકારે માર્ગ કરી આપવા માટે પ્રયત્નશીલ હતા. વર્નાક્યુલર સોસાયટીના પુસ્તક પ્રકાશન પર ઉઝળી નજર નાખતા આ સત્ય સ્પષ્ટ તરી આવેલું દેખાશે. સામાજિક, ઔદ્યોગિક, સાહિત્યવિષયક અને ખીજી અનેક દેશ ઉન્નતિના માર્ગે પ્રગતિ લઈ જવામાં વર્નાક્યુલર સોસાયટીનો ફાળો નિષ્પક્ષપાત દૃષ્ટિથી જોનારના હૃદયમાં વરસા વગર નહિ રહે. અર્થાત્ ગુજરાતી ભાષાનું સાહિત્ય ભંડોળ વધારવા સાથે દેશની અનેકવિધ કાર્ય-દિશા તેજે સાધી છે એની નોંધ લેવી આવશ્યક છે.

ગુજરાતી ભાષાની ઉન્નતિ સાધનાર આ સંસ્થા નાની શરૂઆતમાંથી આજે કેટલું વિશાળ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે; તેની પ્રતિષ્ઠા કેટલી બધી છે; તે કેટલી લોકપ્રિય બની છે અને કેટલું સંગીન કાર્ય એ સંસ્થાદ્વારા થયું છે તે આપોઆપ સિદ્ધ થાય છે અને તેનો જશ તેના સંચાલકો તેમ જ ગુર્જર જનતા જે તેને સદાય સાથે આપી રહી છે તેને છે.

આ સર્વ કહેવાતું તાત્પર્ય એ નથી કે સોસાયટીમાં કોઈ ઉચ્ચ જ નથી. એની ઉચ્ચતા એના સુકાનીઓ કરતાં વધારે કોઈ જાણી શકે એમ નથી. પરંતુ દરેક સંસ્થાના કાર્યને મર્યાદાઓ હોય છે, અને તેની ગતિના

માર્ગ ધારીએ તેટલા મોકળા નથી હોતા. આ સત્ય સંસ્થાએ ચત્રાવનાર સહુ દાર્ઢી જાણે છે. સામાન્ય વાંચનાર-માત્ર ગુજરાતી જ બોલેલા અને જેને આમવર્ગ કહેવામાં આવે છે તેવાઓને જ્ઞાનક્ષેત્રમાં આગળ આણવા માટે તેમને લાયકનાં પુસ્તકો તેમ જ લેખોની જરૂર રહે છે. સાથે સાથે ઉચ્ચ કોટિનું-વિકાસોને આકર્ષે તેનું સાહિત્ય પ્રસિદ્ધ કરવાને અભિલાષ પણ હોવો જોઈએ; કારણ કે તે વડે જ ભાષાની અભિવૃદ્ધિ થઈ જનના આગળ વધી શકે. આ બંનેનો સમન્વય કરવો એ ધારીએ તેટલું સહેલું નથી. એકને રીઝવતાં બીજાં નિરાશ થાય છે, આ રિયલિમાં જેટલું કામ થાય તેટલું કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. સોસાઇટીને નાણાંની પુષ્કળ છુટ છે એમ ઘણીવાર માનવામાં આવે છે, તેમાં પણ કાંઈક જમ થાય છે. લાખો રૂપીઆનાં ટ્રસ્ટફંડો છે તે તેના નિર્દિષ્ટ ઉદ્દેશ માટે જ વાપરી શકાય છે અને સોસાઇટીનાં પોતાનાં નાણાં અડળક નથી. પોતાની મર્યાદામાં રહીને જેટલું કાર્ય થાય તેટલું કરવા સોસાઇટી હમેશા તત્પર છે અને તેને માટે જેટલી સૂચનાઓ થાય તે આવકારદાયક લેખાશે.

છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષથી ગુજરાત વર્તીકપુલર સોસાઇટીએ બ્યાપ્ચાન-માળાઓ, પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ વગેરે કાર્યો હાથમાં ધર્યાં છે અને બીજાં હાથ ધરવા તેની ઉમેદ છે. આસિસ્ટન્ટ સેક્રેટરી ભાઈ હીરાલાલ પારેખ જણાવે છે તેમ સોસાઇટીને પોતાનું એક જાપખાનું હોવાની અગત્ય છે. વિશેષમાં સારા પ્રુફ વાંચનારા રાખી વેપારની નજર ન રાખતાં ગ્રેષ્ઠ છપાઈનું કામ કરવાની ધારણા રાખવાની અગત્ય છે. તે ઉપરાંત ગુજરાતી ભાષાની જોડણીની બાબતમાં ગુજરાત વિદ્યાપીઠના જોડણી કોશનું ધારણ સ્વીકારી એકધારી જોડણીનો પ્રચાર કરવા માટે આમંત્ર કરવો ઘટે છે. પોતાનું જાપખાનું અને સુસિક્ષિત પ્રુફ તપાસનાર વગર આ કાર્ય બંને તેમ નથી. ભાઈ હીરાલાલે દર્શાવ્યું છે તેમ ચાર પાંચ સારા પગારદાર વિદ્વાનોના હાથમાં આ સંસ્થાનું કામ સોંપાય તો તેની પ્રગતિ અનેકગણી થાય એ સાચું જ છે. નાણાંનો અને બીજો વહીવટ જખરદસ્ત પ્રમાણમાં હોવાથી એક માણસ સર્વજ્ઞ લક્ષ આપી શકે અથવા હમેશાં બધામાં નિષ્ણાત મળી શકશે એ પણ સકમ નથી. બીજા બધા પ્રાંતોની પ્રાંતીય સંસ્થા કરતાં આપણી આ સંસ્થા જુનામાં જુની છે અને તેને આદર્શ સંસ્થા બનાવવા સર્વ ગુજરાતી, ભાઈજેનો પથારકિત મદદ કરે એ માંગણી છે.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી પાસે કેળવણી વિષયક, તેમજ સાહિત્ય વિષયક ટ્રસ્ટ ફંડો પુરુષ છે અને હજી દરદમશ નવાં આવ્યે જાય છે, તે એ સંસ્થાનું સદ્વરપણું, તેની પ્રતિષ્ઠા તથા લોકપ્રિયતાનાં સૂચક છે. ગુજરાતમાં ઘણા લોકો કેળવણી માટે દાન આપવાનું મદત્ત હવે સમન્વ્યા છે, અને માત્ર શીમંતો જ નહીં પણ મધ્યમ વર્ગના લોક પણ મધાશક્તિ આ દિશામાં દાન કરતા થયા છે એની નોંધ લેવા સાથે દાનશીલ સજ્જનોને અમારી બે વિનંતિઓ છે. એક તો હવે એ દાનનું ક્ષેત્ર માત્ર જ્ઞાતિનાં બાળકો માટે સંકુચિત ન રાખનાં, લાયક અને સાધનહીન સર્વ વિદ્યાર્થીઓને લાભ મળે તેવી ગોઠવણુ કરવાનો સમય આવી લાગ્યો છે, તે લક્ષમાં લે, ખીજી એ છે કે દિન પર દિન સ્ત્રી શિક્ષણનો પ્રચાર થાય છે તેમ કન્યાઓને માટે સ્કૉલરશીપોની જરૂરીયાત જણાય છે તે ખ્યાનમાં રાખી કન્યાઓ માટે પણ શિષ્યવૃત્તિઓ સ્થાપે.

એસીધી વધારે વર્ષ થયાં શુભ નિષ્ણાથી કામ કરનારી સંસ્થા સંવર્ધિત થઈ પોતાનો ઇતિહાસ-જે તેની પ્રગતિનું દિગ્દર્શન કરાવે છે- પ્રકટ કરે તે ખરેખર સતોષજનક છે. છેલ્લા લગભગ પચીસ વર્ષથી તેના આસિસ્ટન્ટ સેક્રેટરીએ સંસ્થાની તરફ નિઃસ્તીમ પ્રેમ રાખી તેનું હિત હૈયે રાખી જે મુગી સેવા કરી રહ્યા છે તેનો ઉદ્દેશ્ય ન કહું તો ખરેખર તેમને અન્યાય થાય. આ વિભાગમાં જે એક પ્રકરણ મને નથી ગમ્યું તે પણ સ્પષ્ટ કરી દઉં. મારા પોતાને લગતું પ્રકરણ, રા. ભાઈ પારેખે મુક્યું છે, જેમાં હું ખુશામદ બીજકુવ જોતી નથી, માત્ર એમનો સદ્ભાવ અને મારી તરફનું મમત્વ છે, પરંતુ એક વ્યક્તિની ઘણી નજીક હોઇ એ બાબત અવિધના કાંઈ સમય પર રાખી હોત તો વધારે ઠીક પડત.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી સદા આગળ વધતી રહે એ શુભેચ્છા અસ્થાને નહીં ગણાય.

પ્રસ્તાવના.

આ ત્રીજા વિભાગ સાથે સોસાયટીનો ઇતિહાસ સન, ૧૯૩૩ ના અંત સુધી આવી પહોંચે છે.

બુદ્ધિપ્રકાશની હેતુમાં પચાસ વર્ષની અનુક્રમણિકા તેમજ સોસાયટીના ઇતિહાસના ત્રણ વિભાગોની સમગ્ર સચી ત્રીજા વિભાગના છેડે આપવાનો વિચાર રાખ્યો હતો; પરંતુ પ્રસ્તુત વિભાગ ધાર્યા કરતાં બહુ મોટો થવાથી એ યોજના પડતી મૂકવી પડી છે. પણ તેનો સમાવેશ એક વધુ પુસ્તક “પુરવણી” વિભાગ કાઢી તેમાં કરવામાં આવશે.

જે સંસ્થાની સેવામાં હું જોડાયેલો છું, તેનો ઇતિહાસ આલેખવાની, અને તેમાં પણ મારી કારકિર્દીનું વૃત્તાંત લખવાની અણુધારી તક મને સાંપડી છે એને માફ સહભાગ્ય સમજું છું.

સદરજૂ કાર્યમાં કારોબારી કમિટીની અને જોન. એકેટરી લેડી વિઘાખેનની સહાયતા અને એ સૌનો મારામાં વિશ્વાસ, એ મને બહુ મદદગાર નિવડ્યાં છે; અને તેઓનો હું આ સ્થાને ઉપકાર ન માનું તો કૃતગ્નિ જ થાઉં.

શ્રીયુત મણિલાલ જાજારામ જાડે અને સોસાયટીના સ્ટોફે પણ, વખતે કવખતે જે કાંઈ મદદ મેં માગી છે, તે તેમણે વિનાસંકોચે આપી છે, તે મદદ તેમનો પણ હું બહુ આભારી છું.

-૪-

‘ગુ. વ. સોસાયટી,
અમદાવાદ,
તા. ૨૪-૯-૧૯૩૪.

}

હીરાલાલ ત્રિ. પારેખ

અનુક્રમણિકા.

હોયોદ્યાત	...	લેડી વિદ્યાખંડેન નીલકંઠ	...	૩ થી ૫
પ્રસ્તાવના	...	...	...	૬

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧	જીવન પરિવર્તન	૧ થી ૯
૨	ગુજરાતી ભાષાના કોશોનું પ્રકાશન કાર્ય...	૨૦ થી ૩૨
૩	ઇતિહાસ-ગ્રંથો	૩૩ થી ૪૯
૪	ભાષાશંકર ન્હાનાભાષ	૫૦ થી ૫૫

[સોસાઈટીના પ્રમુખ-સન ૧૯૧૩ થી ૧૯૨૦]

પરિશિષ્ટ ૧: ભાષાશંકર નાનાભાષનો ગુ. વ. સોસા-
ઈટીના લાઘવ મેમ્બરોને લખેલો પત્ર...

૫	પ્રાચીન કાવ્યનું પ્રકાશન	૫૬ થી ૭૧
૬	મહિલા મિત્ર...	૭૨ થી ૭૬

પરિશિષ્ટ ૨: સ્ત્રીશિક્ષણ અભ્યાસક્રમ વિષે વિચાર
કરવા નિમાયેલી કમિટીનો રીપોર્ટ

૭	ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનનાં પુસ્તકો...	૭૭ થી ૮૬
૮	વાર્ષિક વ્યાખ્યાન	૮૭ થી ૮૯
૯	ચરિત્ર ગ્રંથો...	૯૦ થી ૯૫

૧૦	કવિ દલપતરામ હસ્તવિખિત પુસ્તક સંગ્રહ	૯૬ થી ૧૦૨
	પરિશિષ્ટ ૩: આન. સેક્રેટરીને લખેલો પત્ર	૧૦૧

૧૧	સ્ત્રી જીવનના પ્રશ્નોને ચર્ચાનું સાહિત્ય	૧૦૩ થી ૧૧૪
૧૨	શુદ્ધિપ્રકાશ	૧૧૫ થી ૧૨૩
૧૩	વિજ્ઞાનનાં પુસ્તકો	૧૨૪ થી ૧૩૧
૧૪	સોસાઈટીનું સુધારણું બંધારણ	૧૩૨ થી ૧૩૫
	પરિશિષ્ટ ૪: ગુ. વ. સોસાઈટીના નિયમો	૧૩૬ થી ૧૪૧

૧૫	આરોગ્ય અને જનસુખાકારી ...	૧૪૨ થી ૧૫૦
૧૬	સર રમણભાઈ મહીપતરામ ...	૧૫૧ થી ૧૬૨
	પરિશિષ્ટ ૫ ઑન. રા. જ. રમણભાઈ મહીપત- રામને મળેલુ માનપત્ર ...	૧૬૩ થી ૧૬૫
૧૭	સોસાઈટીનું પુસ્તકાલય અને પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ ...	૧૬૬ થી ૧૭૭
	પરિશિષ્ટ ૬: મે. ડિરેક્ટર ઑફ પબ્લીક ઇન્ફ્રક્શન- પૂનાનો મે. એજ્યુકેશનના ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર વિભા- ગનો લખેલો પત્ર તેમજ સોસાઈટીના ઑનરરી સેક્રેટરીએ ઉત્તર વિભાગના એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરને લખેલા કાગળો ...	૧૭૧ થી ૧૭૪
	પરિશિષ્ટ ૭: ગુજરાત પુસ્તકાલય પરિષદ નિવેદન; સ્વામતનું બાપલુ, ...	૧૭૫ થી ૧૮૭
૧૮	મંથ અને મંથકાર ...	૧૮૮ થી ૧૯૧
૧૯	સોસાઈટીના મકાનમા સુધારા વધારા ...	૧૯૨ થી ૨૦૩
	પરિશિષ્ટ ૮: મે. જી. એચ. ગેરેટ, કમિશનર સાહેબ, ઉત્તર વિભાગને લખેલો પત્ર ...	૨૦૪ થી ૨૧૩
૧૯અ	પ્રબોધક વાચન સાહિત્ય ...	૨૧૫ થી ૨૧૭
૨૦	દી. બ. કેશવનાથ હર્ષદશમ ક્રુવ ...	૨૧૮ થી ૨૨૬
૨૧	કેળવણીને લગતા પુસ્તકો ...	૨૨૭ થી ૨૩૦
૨૨	લલિતકળાના પુસ્તકો ...	૨૩૧ થી ૨૩૫
૨૩	લેડી વિલાન્ડેન નીચકંઠ ...	૨૩૬ થી ૨૪૬
૨૪	સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ ..	૨૪૭ થી ૨૬૩
૨૫	આર્મિ. સેક્રેટરી ...	૨૬૪ થી ૨૭૪
	પરિશિષ્ટ ૯ સોસાઈટીની પ્રવૃત્તિનું માપસૂચક રેખાચિત્ર. ૨૭૫-૨૭૬	

છબીઓ

પૃષ્ઠ સામે

મણિલાલ છગારામ ભટ્ટ	...	...	૨૪	૧૧
વિશ્વનાથ મગનલાલ ભટ્ટ	...	...	૧૧	૧૧
અમિરમિયા હમદુમિયા ફારૂકી	...	...	૨૫	૧૧
ઉત્તમલાલ કેશવલાલ ત્રિવેદી	...	...	૧૧	૧૧
વલ્લભજી હરિદત્ત આચાર્ય	...	...	૪૦	
સૂર્યરામ સોમેશ્વર દેવાચાર્ય	...	...	૧૧	૧૧
આત્મારામ મોતીરામ દિવાનજી	...	...	૪૧	૧૧
અંબિકાલાલ લાલભાઈ મહેતા	...	...	૧૧	૧૧
ભાઈશંકર ન્હાનાભાઈ	...	...	૫૧	૧૧
અંબાલાલ યુવાખીરામ જાની	...	...	૬૪	૧૪
રામલાલ સુનીલાલ મોદી	...	...	૧૧	૧૧
હિંમતલાલ ગણેશજી અંબરિઆ	...	...	૬૫	૧૪
જોદાલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ	...	...	૧૧	૧૧
લેડી વિદ્યાબહેન નીલકંઠ	...	...	૭૨	૧૪
સા. શારદાબહેન મહેતા	...	...	૧૧	૧૧
સૌ. મરોબિનીબહેન મહેતા	...	...	૭૩	૧૪
સૌ. સૌદામિની બહેન મહેતા	...	...	૧૧	૧૪
સર મહેશ્વરમિયા ધ કાદરો	...	...	૯૨	૧૪
ઝલ્લાભાઈ પી. દેરાસરો	...	...	૯૩	૧૪
કેશવપ્રસાદ છોટાલાલ દેસાઈ	...	...	૧૨૪	૧૪
પોપટલાલ ગોવિંદલાલ શાહ	...	...	૧૧	૧૧
ગણેશ વાસુદેવ માવલંકર	...	...	૧૨૮	૧૧
ન્યાયમૂર્તિ હરસિદ્ધભાઈ વ. દિવેડીઆ	...	...	૧૧	૧૧
દો. બા. કૃષ્ણલાલ મોહનવાવ ગવેરી	...	...	૧૨૯	૧૪

		પૃષ્ઠ	સામે
૩૭ હરિપ્રસાદ વજરાય દેસાઈ	...	... ૧૪૪	૧
ખા. બા. ધનજીશાહ હોરમસજી મહેતા	...	... ૧	૧
રેવાશંકર ઓધવજી મોમપુરા	...	... ૧૪૫	૧
મણિલાલ માધવલાલ પુરાણિક	...	... ૧	૧
સર રમણભાઈ મહીપતરામ	...	... ૧૫૧	૧
સર રમણભાઈના સન્માનાર્થે સાહિત્ય સભાના			
ત્રેળાવડોનો ગ્રુપ ફોટો	...	... ૧૬૦	૧
" " સોસાઈટીના કાર્યવાહક મંડળનો			
ગ્રુપ ફોટો	...	... ૧૬૧	૧
દી. બા. કેશવલાલ હ. ખુવ	...	... ૨૧૮	૧
મહાશંકર ઇન્દ્રજી દવે	...	... ૨૨૮	૧
દુલેરાય છોટાલાલ અંબરિયા	...	... ૧	૧
ભરતરામ બાનુસુખરામ	...	... ૨૨૯	૧
નવલરામ જળનાથ ત્રિવેદી	...	... ૧	૧
નરાસંહરાવ ભોળાનાથ દિવેડીઆ	...	... ૨૩૨	૧
દી. બા. નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતા	...	... ૨૩૩	૧
સર રમણભાઈ અને લેડી વિલાખ્ડેન	...	... ૨૩૬	૧
ગ્રેડા, બનવન્તરાય કે દાકાર	...	... ૨૪૮	૧
દુર્ગાશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી	...	... ૧	૧
મોહનનાથ પાર્વતીશંકર દવે	...	... ૨૪૯	૧
અતિસુખશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી	...	... ૧	૧
દીરાલાલ ત્રિ. પારેખ	...	... ૨૬૪	૧
કેદી પચીસીનાં સોસાઈટીના પ્રકાશનોનું ચિત્ર	...	... ૨૬૫	૧

ચિત્રો

૫૯

- (૧) નરસં મહેતાનાં આખ્યાનની હાથપ્રતનું એક પૃષ્ઠ... ૬૩
- (૨) વસન્તવિલાસની હાથપ્રતનું એક પૃષ્ઠ ... ૬૫
- (૩) જ્ઞાનધર આખ્યાનની હાથપ્રતનું છેલ્લું પૃષ્ઠ ... ૬૭
- (૪) ભીમકૃત હરિલીલાની હાથપ્રતનું છેલ્લું પૃષ્ઠ ... ૬૯
- (૫) હરિશ્ચન્દ્ર આખ્યાનનું ટાઇટલ પેજ ... ૭૧
- (૬) 'મદિલા મિત્ર' ના પ્રથમ ત્રણ અંકોના
કવર ડિઝાઇનોનું એકત્ર ચિત્ર ... ૭૩
- (૭) "વરતમાન" અડવાડીકનો નમુનો ... ૧૦૨
- (૮) રાધનો પર્વત-હાથપ્રતનું મુખપૃષ્ઠ ... ૧૧૧
- (૯) અંચ અને અંચકારનાં પુંદાના ડિઝાઇનોનું
એકત્ર ચિત્ર ... ૧૬૦
- (૧૦) મરરવતીની મૂર્તિ-પ્રેમાભાઈ દોશની
અગ્રાસીમાં મધ્યસ્થ ભાગે ... ૧૬૭
- (૧૧) મકાનનો પ્લાન-પશ્ચિમ બાજુના વધારાનો ... ૨૧૪
- (૧૨) દી. બા. દેશવલાલ સંપાદિત '૫' કાર શબ્દનું
પહેલું પૃષ્ઠ... ૨૨૧

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી

ના

ધર્મિહાસ

— ૩૨૩ —

વિભાગ '૩

સન ૧૯૦૯ થી ૧૯૩૩

જીવન પરિવર્તન

" In the study of the nations' history a new orientation is taking place. Between the extremes of utter contempt for the past and unreasoning glorification of it, we are settling down to the view that during the chequered history of centuries there were achievements of which we might reasonably feel proud. The errors of outlook and of organisation which made for our weakness are recognised; the need for fresh effort to gather up all that is best and most vitalising is also felt; every Indian thinker of to-day draws his main inspiration from the past of the race, while he is ready to profit from the experience of other nations old or new. x x x x

To those that can discern, the modern tendency in India, in politics and economics, in art and literature is towards a higher synthesis of matter and spirit. x x x x

The Indian renaissance is full-blooded. Its facets are many and of remarkable splendour. The final fruition of our hopes, the realisation of the dreams of our prophets and poets is yet in the future. But, thought is power: great things are achieved in idea even before they are achieved in fact. To will and to plan greatly, to dream great dreams and see splendid visions-this is the auspicious beginning as well as the first condition of all advance.

Triveni, p. 336.

(*Vo. V, No. 4-Jan-Feb 1933.*)

મોસાઇટીના ઇતિહાસના ત્રણ વિભાગો, જાણે કે ગુજરાતી પ્રજાની જાગૃતિ, ગુજરાતી પ્રજાને: જીવનવિકાસ અને જીવન પરિવર્તનને તેઓ અનુસરતા કે બંધબેસતા ન હોય, એમ અણગમણે અને અનાયાસે પડી ગયા છે અને એક રીતે તે ચોખ્ખું થઈ છે, કે જેથી ગુજરાતી સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિની પ્રગતિ અને ખીલવણી અર્થે, તેમજ કેળવણી, જ્ઞાનપ્રચાર અને સમાજસુધારણાના કાર્યમાં, મોસાઇટીએ શા શા અને કેવા સંભોગોમાં પ્રયાસ કરેલા છે અને કેટલો ફિરમો આપેલો છે, તે ચર્ચાસ્પદ હતું વિચારી શકાય અને તેનું ઇરાજરૂં મૂલ્યાંકન થઈ શકે.

મોસાઇટીની રચાપના કરવામાં આવી ત્યારે આપણે આખોય મમાજ ઇતિહાસ વિખેરાયેલો, ભયભરતો, જાનમાલની ચિંતાભર્યો, અજ્ઞાન અને વહેમના ગાઢ તિમિરમાં છવાયેલો હતો અને તેનું જીવન પણ એકધારે, મંડુકમિત, ગરિસુત્ત અને રચાર્થો જની ગથું હતું.

પરંતુ હિંદ પ્રકૃતિ આશા અને આનંદ ઉદભવે છે તેમ દેશમાં ક્રિશ્ચિયન અમલ દરીજીત ચઢે, શાંતિ, સન્તાપતિ અને સુખદમ્બા અને મમાન ન્યાયનું વાતાવરણ પ્રસંગતા, પ્રમજીવન આદવાદિત બન્યું અને તે આથે પ્રજામાં આતોગ્ગ, સહેર સુધારાઈ, કેળવણી અને જ્ઞાનપ્રચાર સાર સરકાર અને લોક ઉત્થાપના એકત્ર પ્રયામ અને મદકારથી વિવિધ પ્રયાનો થવા માંડ્યા, જેના પરિણામે પ્રજા જાગૃત થઈ અને તેનામાં સ્ફુર્તિ આવી, એ જે દિવસાય શરૂ થઈ તેમાં મોસાઇટી અને તેના કાર્યવિધોએ એ

અને કેવો લાભ લજ્યો છે, એનો વત્તાવ આપણે પાઠ્યો એ લાગેમા સવિમ્તર અવયોક્તી ગયા છીએ.

શરીરમા રક્તિ આવતા આપણે કામ કરવાને સતેજ થઈ જઈએ છીએ. એવી રીતે આપણી પ્રજાને નવી કેળવણીના લાભ પ્રાપ્ત થતા અને કેળવણીના સંસ્કાર તેના પર પડતા, પ્રજાની આંખ આગળથી અજ્ઞાન અને વહેમના પડળ ખસી ગયા અને પ્રકાશના કિરણો પ્રથમ નિહાળતા આપણે સાનંદાક્ષર્ય પામીએ છીએ તેમ નવશિક્ષિત વર્ગ પશ્ચિમના નવા તેજમા અંગ્રહ ગયો અને તે તેજ પર મોહિત થઈ પડ્યો.

એ ખરું છે કે તેજના અંજારમા આંખ સામેની વસ્તુ પૂરી અને પ્રમાણસર જોઈ ગાકાતી નથી. એ તેજના ખેંચાણ અને પ્રભાવથી આંખ ઝીંચાઈ જાય છે અને તેના પશ્ચિમાએ આમપાસની સ્થિતિનો ખરો અંખ લક્ષમા આવતો નથી પાશ્ચાત્ય અંશુકિતિનું નવું દર્શન થતા આપણા કેળવાયલા વર્ગની એવી જ વિખરિત સ્થિતિ થઈ પડી હતી પશ્ચિમનું સંપૂર્ણ આપણને તે સમયે અજાણત, પ્રકાશિત, પ્રગતિમય અને ઉન્નતિસાધક જણાવા લાગ્યું, અને તેનું અનુકરણ કરવામા જીવનનું સાર્થક્ય દિસ્યું હતું. એ વિચાર પ્રવાહના અવરોધક કેટલાક પ્રતિબંધક બળો—જેવા કે આર્યસમાજ, ચિંમ્પોસોફી, રામકૃષ્ણ મિશન વગેરે સંસ્થાઓ ઉપસ્થિત થઈ ન હોત તો આપણે આપણું આર્ય પ્રજા તરીકેનું ભુલું વ્યક્તિત્વ જરૂર ગુમાવી બેઠા હોત. એ સમયની આપણા મનની સ્થિતિ નીચેના અંગ્રેજી લખાણમા યથોચિત ચિતરેલી જણાય છે —

“ For a century and more the minds and hearts of Indians had been turned to England. English literature, English institutions, English modes of thought and expression exercised a strange fascination. The West meant England and whatever light from other land found its way here, was invariably coloured by the English prism. ” †

આ દરમ પ્રથમ દોષ તરીકે જણાવું જ નહોતું આપણા કેટલાક આગેવાન દેશનેતાઓ હિન્દ અને મિટન વચ્ચેના અંધધને એક દેવી મયોગ માનતા હતા અને અંગ્રેજોના હસ્તે હિન્દુ ગ્રેય થયું છે અને

યને એમ માનનારો હજી પણ એક વર્ષ અને દેશોમાં મોજુદ છે. હમણાજ પ્રસિદ્ધ યથેશં થોમસ અને ગેરેટનાં “Rise and Fulfilment of British Rule in India” પુસ્તકની સમાલોચના કરતા લંડન દાક્ટરમનો વિવેચક લખે છે,—

“The moral and social prestige lost to the West by the war can never be recovered; but there is no reason why a far healthier relationship should not develop and the great sub-continent of India form part of a noble comity of nations within the British commonwealth.”

અને ઉપરોક્ત વિચારનું રજીકરણ કરવામાં આવતું ન હોય એમ લંડનના એમર્સનર સાપ્તાહિકમાં, એજ પુસ્તક અવલોકતા લેડર્ લેખીઅન લખે છે,

“Yet even so, powerful as the new forces are becoming, it is certain that India cannot yet maintain its unity without British help. Can we Englishmen adapt ourselves to the political facts of the present age as we have done so often before? Can young India abandon its pursuit of political illusionism and get its feet back on reality? If so the stupendous problems which confront both countries may be solved, and the glorious hopes implicit in the historic Montague Declaration of 1917 may yet be fulfilled. §

આ રમિક પણ ચર્ચાસ્પદ વિષયનો ઉદ્દેશ માત્ર બમ છે; તેના ગુણ દેશમાં અર્ધિ ઉત્તરવાળી જરૂર નથી.

નવયુગનાં પ્રકીરકરણની મલ્લે દેવાટ જોતાં ન હોય એવી રીતે આવના આઝાદીમયા મેકાના સુધારા સાથે જેમનું ઉત્તરવળ નામ જોડાયેલું છે, એવા બધા માત્રાગી મહારાણી વિક્ટોરિયા ૧૯૦૧નું વર્ષ જોસનાં અવમાન પામ્યા

• Weekly Times of the 7th June 1934 p, 670.

§ Observer, 3rd June, 1934, p 4

અને તે પછી એકલા હિંદુસ્તાનમાં જ નહિ પણ સમસ્ત જગતમાં એની પ્રચંડ ક્રાંતિ થતા પામી છે કે નવો સમાજ જેવું સ્વરૂપ ધારણ કરશે એની હાલ તુરંત કલ્પના કરવી, એ પણ કદિન કાર્ય થઇ પડ્યું છે.

વિક્ટોરિયન યુગ તેની જન્મીરતા, હાલકાઇ, શિષ્ટાચાર, આમન્યા, નુપ્ત અગવડ અને મિત્રકૃત હક્ક અને તેની માલિકીની સલામતી માટે જાણીતો છે; અને સમૃદ્ધિ અને વૈભવસુખ પ્રુષ્કળ વધી પડતાં સમાજ પ્રતિતિની ટોચે પહોંચ્યો છે, વા પહોંચે છે, એરી સામાન્ય માન્યતા બંધાઇ, પ્રગતમા જડવાદનું પ્રાગમ્ય જામ્યું હતું. તે પછી અને ખાસ કરીને યુરોપીય મદાન સુદનાં પરિણામે સમાજજીવનમાં, પ્રભના આચાર વિચારમાં, અભિસાધ અને આદર્શમાં એવું પ્રમત્ત પરિવર્તન થતા પામ્યું છે, જે પૂર્વની સમાજ રચનાતે હિચકારી દે છે એટલુંજ નહિ, પણ એ પ્રલયમાથી કેવી સમાજરચના અને અવસ્થા ઉદ્ભવશે તે, ઉપર જણાવ્યું તેમ, ચોક્કસ રીતે જાખવું કપરી કમોદી કરનાર છે; તોપણ એ પ્રવચના અવશેષોમાથી, જગતમા જુદે જુદે રથજે જે જખરજસ્ત અખતરાઓ થઇ રહ્યા છે તે જોતાં ભાવિ આશાભર્યું નિવડશે એમ હાલના સમયે સમજાય છે.

આપણો હિન્દ દેશ પણ આ જગતમાથી પ્રલયકારી અસરમાથી બચ્યો નથી અને તેથી તેનું સૂચક, આ પ્રકરણનું મથાણું અમે 'જીવન પરિવર્તન' એ પ્રમાણે રાખ્યું છે.

મહારાણી વિક્ટોરિયાનો રાજ્ય અમત્ત હિન્દ અને બ્રિટનને મેનાની આકળરૂપે જોડનારો, સુખ અને શાંતિ અર્પનારો હતો; અને એ પુપ્પશાળી મહારાણીનો પ્રભાવ પણ હિન્દી પ્રજાપર બહોળો પડ્યો હતો; એ મહારાણીનો સન ૧૮૫૭ નો ડંદોરો હજી ઉપકારપૂર્વક યાદ કરવામા આવે છે, પણ એમનાં અવસાન બાદ એ પ્રતાપી પ્રભાવ ઓસરવા માડ્યો; અને રાજ્ય-કર્તાઓની રીતિનીતિ હિન્દના હિત કરતા, બ્રિટનના અને સામ્રાજ્યના હાલ અને ઉપયોગ માટે સુખ્યત્વે પ્રવર્તે છે, એ પ્રગતની નજરે ખુલ્લું થઇ ગયું.

બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનો દોરદમાય અને સત્તાનો હાલ હિન્દી પ્રજા પર બરોબર જેસે એવા આશયથી લોર્ડ કર્ઝને સમ્રાટ સાતમા એડવર્ડ ગાદી નશીન થતા મન ૧૯૦૨માં દિલ્લીમા એક મહોરો દરબાર ભર્યો હતો; તે પહેલાં દેશ એક ભારે દુકાળમાથી પગાર થયો હતો, એટલે પ્રજા તો નિઃશ્વાસ નાખીને તે તમામો જોઇ રહી હતી; આ દેખીતા વેશવથી પ્રજાની આખ છેતરાઇ નહિ અને તેને દેશની પરિસ્થિતિ કાંઇક તેના યથાર્થ સ્વરૂપમા આજી

આઠી જણવા લાગી તેમ ક્રેટલાઃ મંજેગો એમ આવી મળતા પ્રગ્નની દષ્ટિ સ્વન ઉઘરી ગઇ.

એ સમયે હિન્દનો દક્ષિમ લોર્ડ કર્ઝન હતો, તે એની સાર્વજીય સત્તાની રાજનીતિ (*Imperialistic Policy*)નો કાકા ધરાવતો હતો, એટલુંજ નહિ, પણ સ્વચાલે તુમાખી અને દલામટી હતો; પોતાનુંજ ધાર્યું કરનારો હતો; દોષનો પ્રતિવંધ એને પસંદ પડતો નહિ; અને એની એની મતવખી નીતિરીતિ અને અદંતાભરી પ્રકૃતિને લાઇને હિન્દનો એનો કારભાર નિષ્ફળ નીવડ્યો હતો; અને છઠ્ઠે-ડમા પણ પછીથી એ નામદાર વિદેશી ખાતાના પ્રધાન તરીકે નિષ્ફળ જવામા અને ઈર્ષ્યાંડના વડા પ્રધાનનું પદ ગુનાવવામા ઉપલુંજ કારણ હતું, એમ કમણાં પ્રસિદ્ધ થયેલ હેગ્ગ નિક્ષમન ગચિત Lord Curzon—the last phase—નોર્ડ કર્ઝન થી લાસ્ટ ફેઝ એ પુરતક વાંચતા ખાત્રી થાય છે.

કવકતા યુનિવરસિટિના ચાનસેવરની પુરશીએથી એ નામદારે લાપણુ આપતા હિન્દી પ્રજા પર તે અસત્યપ્રિય છે, એવો અઘટિત આક્ષેપ કર્યો હતો, તેથી પ્રજા તેની પ્રતિ પ્રથમ હેઝાર્ડ પડી હતી, તેમજ યુનિવરસિટી સુધારણાનો કાયદો પસાર કરીને શિક્ષિત વર્ગમા એ સાહેબે ભારે અસતોષ પેદા કર્યો હતો; અને એટલી ઉશ્કેરણી બસ ન હોય એમ અંગાળના એ વિભાગ પાકતા અમગત દેશ ખજખજી ઉઠ્યો હતો, અને સન ૧૯૧૨ માં લોર્ડ હાર્ડિંગની કાકી રાજનીતિને લાઇને એ પ્રદેશનું મંધાન થયું ત્યારે ફરી પ્રજામા શાન્તિ ચલા પામી હતી એ વયોથી, અહિં નોંધવું જોઇએ કે, ગાંધીય દિલચાપ મજબૂત બની અને પ્રજામા એકમની ભાવના દલ થઇ, જો કે હિન્દી મહાસભાની રચાવના છેક સન ૧૮૮૫ થી ચર્ચ હતી.

હિન્દી પ્રજા ઉપરના સંજોગમા ઉશ્કેરાયલી મનોદશામા હતી, તેને તે સમયે રસોળપાનીઝ સુદથી નવું હિતેજન અને પોષણ મળ્યું હતું. સમસ્ત એશિયા ખંડમા એકજ અવાજ સંભળાઈ રહ્યો હતો કે એશિયા ખંડ એશિયાવાસીઓ માટે છે એમા જહારનાનો પગપેસારો કે અધિકાર ન જોઇએ. એ વાતાવરણમાથી આપણે અહીં ઉદામ પક્ષ ઉદ્ભવ્યો હતો અને સુરનની ઐતિહાસિક કાગ્રેસ—મહાસભા તેના એક સીમાચિહ્નરૂપ છે.

તે પછી સમગ્ર દેશે રાષ્ટ્રીય વિચારોમા ખૂબ પ્રગતિ કરેલી છે અને પ્રજાની મનોદશા એની સ્થિતિએ પહોંચેલી છે કે હિન્દને એક સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે સ્વીકારવામા આવે, અને તેને સંપૂર્ણ સત્તા પ્રાપ્ત થયેજ હિન્દી જનતા સંતોષ પાને એમ છે.

આ પરિસ્થિતિ આપણી મૂકવામાં છેલા પુરોષીય મહાન પુરે ઓછો કાળો આપેલો નથી. ગયા સૈકાના ફ્રેન્ચ વિપ્લવ કરતાં પણ આ પુરુષની ભારે અને જલદ અસર થવા પામી છે. તેમાં વળી યાંત્રિક અને વૈજ્ઞાનિક બળોમાં એટલો પ્રચંડ સુધારોવધારો થયો છે કે જે કાર્ય કરવાને અગાઉ મદિનાઓ લાગતા તે હવે અદ્ય કાળમાં થઈ શકે છે. વ્યવહારના સાધનોમાં તેમ સમાચાર મોકલવા મેળવવામાં એટલી બધી પ્રગતિ થયેલી છે કે અખિલ જગત જાણે કે એક શહેર બની રહ્યું છે; વાયરલેસ અને ટેલીફોન એટલી બધી સવડ કરી દીધી છે કે કોઈ પણ સ્થળના જતાંત જોતજોનામાં જાણી શકાય છે. વસ્તુતઃ જગત વાણવેગે ગતિ કરી રહ્યું છે, એમ કહેવું ખોટું નથી; અને એ ગતિ ક્યાં જઈને અટકશે એ પણ કહી શકાતું નથી. જાણીતો અર્થશાસ્ત્રી સર આર્થર સાયર આ વસ્તુસ્થિતિ વિશે લખતાં નીચે પ્રમાણે નોંધ કરે છે:—

“Six months of absence, with the present time scale of events, is in many respects the equivalent of a decade in the last age of stability. It is at any rate, enough to give a new perspective to familiar scenes and to make one's own country and continent, when contact is renewed again, both look a little different.”

મોસાઈડીનો હતિદાસ સમગ્ર રીતે અવલોકતા પહેલાં વિભાગને આપણી આત્માવસ્થાના કાળ સાથે સરખાવી શકાય; વ્યસો બાળો એ આપણી કિશોરાવસ્થાનો યુગ હતો અને ત્રીજો વિભાગ એ આપણી યુવાવસ્થાનો સમય છે, એમ હાલમાં દષ્ટિગોચર થતા સર્વ ચિદ્નો પરથી કહી શકાય. યુવાનીને દીવાની કહી છે તે ખોટું નથી; અને એટલું જ એ પણ સાચું છે કે, યુવાન જેવા રવખો એવે છે, જેવો પુરુષાર્થ કરે છે, તેવી સિદ્ધિ તે પામે છે તેવું તેનું ભાગ્ય સરખાય છે.

છેલ્લાં પચીસ વર્ષમાં આપણે જીવનના જુદા જુદા ક્ષેત્રો જેવાં કે કેળવણી, સુધારો, ધર્મ, જીવનવ્યવહાર, સાહિત્ય, પત્રકારિત્વ વગેરેમાં શું શું પ્રાપ્ત કર્યું છે અને આપણે અત્યારે ક્યાં ઉભા છીએ એ હવે તપાસીશું, તેથી કયે માર્ગે આપણે વિચરીએ છીએ તે ધ્યાનમાં આવશે તેમ ભાવિ કાર્યક્રમ યોજવા ગોઠવવાનું પણ સહેલું થઈ પડશે.

શાંખા સમયના સતત પ્રયાસ પછી દમણી દમણી શાળાઓમાં માતૃ ભાષાદ્વારા શિક્ષણ આપવાનું શરૂ થયું છે અને દમણા વર્તમાનપત્રોમાં એવું ચાંચવામાં આવ્યું છે કે કચ્છતા યુનિવર્સિટી અંગ્રેજી સિવાય બીજા બધા વિષયોમાં મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા દ્વેષી માતૃભાષામાં લેનારી છે; તેમજ માતૃભાષાના અભ્યાસને પાઠશાળામાં રચાતો આવ્યું છે, તો પણ તેને જે પ્રાધાન્ય મળવું જોઈએ અને સમગ્ર અભ્યાસક્રમમાં તેનું પ્રત્યુત્પ રથપાવું જોઈએ તેની તો દંભ ઉચ્ચ જ છે. આવી વિચિત્ર પરંપરા ભાગ્યેજ અન્ય કોઈ મુસ્લમા જોવામાં આવશે. પ્રસ્તુત વિષય પર વિચેચન કરતાં મદ્રાસના "હિન્દુ" દૈનિક પત્રની સાહિત્ય અને દેશવર્ણી વિષયક પૂર્તિમાંની અમનોંધનો લેખક, યોગ્ય કહે છે કે,

"It is pity that educational authorities throughout India have lacked imagination and courage in this matter. In Hyderabad the Government have from the beginning, insisted upon the use of the Indian language as the medium of instruction and examination and the results have been found to be very satisfactory." †

અહિં નોંધવું જોઈએ કે માતૃભાષાના પ્રશ્નને મદ્રાસના ગાંધીજીના આગ્રહભર્યા પ્રયાસ અને ચાલુ પ્રચાર કાર્યથી બહુ ઉત્તેજન અને મદત મળેલું છે.

અમને બરાબર યાદ છે કે ભરૂચમાં બીજી ગુજરાત દેશવર્ણી દોહરેન્સમાં, પ્રમુખપદેથી, મદ્રાસથી પ્રચલિત પ્રધાને અવગણીને એમનું આખ્યાન ગુજરાતીમાં જ આવ્યું હતું, અને માતૃભાષાદ્વારા સવશું કામકાજ થવું જોઈએ એ પર તેઓ હંમેશાં ભાર મૂકતા રહ્યા છે; અને તેની અસર પણ ભદ્રુષ્ટ નિવડી છે. આપણા ભાષામાહિત્યને તેથી અપૂર્વ બળ અને વેગ મળ્યાં છે, એ પણ એટલી જાણીતી બીના છે.

આપણે અહિં નવી કેળવણીની ચરૂઆત અમુક સંજોગોમાં ચર્ચા કરી. નવો રાજ્યવિસ્તર સ્થાપના સરકારને નિષ્ણુતોની જરૂર પડી તેમ તેનું તંત્ર ચલાવવાને નોકરો જોઈએ તે સવળા અંગ્રેજી ભણેલામાંથી પસંદ કરવામાં

† 19th June, 1934, Educational & Literary supplement to the "Hindu" Madras.

આવતા હતા, અને એ સરકારી નોકરીનું પ્રલોભન મોટું અને નોકરીની સ્થિરતા તેને લઈને ઇંગ્રેજ શિક્ષણ લેનાર વર્ગ વધતો જતો હતો, પણ એ શિક્ષણથી માતૃભાષાને નુકસાન પહોંચે છે અને માતૃભાષાને સ્થાને સર્વ શિક્ષણ અંગ્રેજીદારા અપાય છે, એથી માનસિક વિકાસને હાનિ થાય છે અને એ પ્રમા અસ્વાભાવિક છે, તે પ્રતિ, દેશમાંથી બહુ થોડાકનું લક્ષ મળું હતું.

પ્રચલિત કૃળવથો વિરૂદ્ધ પ્રથમ પોઠાર આર્ચસમાજે ક્યો હતો, તે આપણી પ્રાચીન ગુરુકુળની પરંપરા પુનઃ સ્થાપવા માગતી હતી, તેમ એ શિક્ષણમાં ધર્મશિક્ષણને સ્થાન મળે એવો તેનો આગ્રહ હતો.

સર સૈયદ એહેમદે અલીગઢમાં એંગ્લો મોહમ્મદન કોલેજ સ્થાપી તેનો આશય પણ મુસ્લીમ-ઈસ્લામી સંસ્કૃતિને અને ઇસ્લામી મજહબને શિક્ષણમાં પ્રાધાન્ય આપવાનો હતો.

સેન્ટ્રલ હિન્દુ કોલેજ બનારસમાં મિસિસ એની બિસેન્ટે ઠાઠી હતી, તે પણ હિન્દુ ધર્મ અને સંસ્કૃતિનો પુનરુદ્ધાર કરવા અર્થેની પ્રવૃત્તિ હતી.

પણ એમની ક્ષેત્ર પણ પ્રવૃત્તિમાં પ્રચલિત સરકારી શિક્ષણ પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવાનો ઉદ્દેશ ન હતો.

પૂર્વે જણાવ્યા પ્રમાણે દેશમાં રાષ્ટ્રીય જનશક્તિ આવી ત્યારે આશુ કૃળવથો પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવા-હિલચાલ ઉદ્ભવી હતી; દેશનું ઐક્ય સાધવાને દેવનાગરી લિપિનો પ્રચાર વધારવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો, હુન્નર ઉદ્યોગનું શિક્ષણ સેવા વિદ્યાર્થીઓને પરદેશ મોકલવાનો પ્રબંધ થયો હતો. અને આશુ વ્યવહારમાં માતૃભાષાનો વધુને વધુ ઉપયોગ કરવા બાર ચૂકાયો હતો.

પણ એ સરળીરાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિઓનું અમતકારિક પરિણામ તો એ માતૃભાષાના વિવિધને મહાભાષાએ હાથમાં લીધો તે પછીથી આવ્યું છે. ગુજરાત વિદ્યાપીઠની સ્થાપના એ પ્રવૃત્તિનું અત્યક્ષ પરિણામ કહી શકાય. માતૃભાષાદ્વારા શિક્ષણ અને માતૃભાષાના અભ્યાસની અગત્ય એ પ્રશ્નો હાથમાં મોપ્તે આવ્યા છે. પણ તેનો કેવી રીતે ઉકેલ આણવો એજ નિર્ણય કરવાનું હવે રહ્યું છે.

પ્રચલિત શિક્ષણ પ્રણાલિકા ખીજ રીતે પણ દોષવાળી છે એમ ઘણાને સમજાયું છે. જે શિક્ષણ શાળા-પાઠશાળામાં અપાય છે, તે સામાન્ય રીતે સાહિત્ય વિષયક, માત્ર માનસિક વિકાસને સાધનાઈ છે. પણ ધંધા હુન્નર, ખેતી, વિદ્યાન વગેરે જેવાથી આજીવિકા મેળવી શકાય એવા વ્યાવહારિક જ્ઞાનનો તેમાં અભાવ રહેલો છે.

દિનપ્રતિદિન શિક્ષણ સંનારાની સંખ્યા વધતી જાય છે પણ તેમને
જીવનનિર્વહના માધ્યમો મેળવવાનું મુશ્કેલીભર્યું થઈ પડ્યું છે. અગાઉ
અરસાની નોકરીમાં તેમ અર્ધ-મજૂરી જેવી સાર્વજનિક મંદિરાઓમાં એ નવા
જોડેલાઓનો ભાર પૂછીને દેતો; એ મામલો પણ આજે કમી થઈ ગઈ છે,
અને દાનરો સુરોડે યુનિવર્સિટીની ઉંચી ઉપાધિઓ પામેલા, વિના
મજૂરીમાં દેરાનગતિ પામે છે.

અ પરિસ્થિતિ અમલ થઈ પડી છે, અને જ્ઞાનવૈકલ્યન વ્યાખ્યાનોમાં
લુટે લુટે ધ્યાનેથી આશુ શિક્ષણપદ્ધતિમાં ધરતા ફેરફાર અને મુખ્યમ કરવા
નિર્દાષોદ શરૂ થયો છે; અને દિન્દી સરકારે તે સંજોગો તાકીદે પગમાં
વેરા પડે છે *

નંઆર સુધારાના ક્ષેત્રમાં ખુબ પ્રગતિ થયેલી છે પહેલાં છોકરાઓને
પહેલાં નાદિ પહેલાવવા વિશે, શીશી વિશે, જૂત ગ્રામજનના વહેમો વિશે, કન્યા
વિકાસ અને કળેશા વિશે, ખોટા અને ફેબાટેબી માનિ ખર્ચો વિશે, દલાણાં
વિશે, પરદેશગમનના પ્રતિજ્ઞા વિરુદ્ધ અને કન્યા કેળવણી આપવા વિશે
અર્થાં અને નિર્દાષોદ કરવો પડેલો દેતો. એ પરિસ્થિતિમાં દરે પુરુષ
સુધારો થયેલો છે. બાળકને અટકાવના પ્રથમ બંદુ મુશ્કેલી પડતી, તે
નવા પમાઃ થયેલા શારડા એકટથી તેના પર ખીલી ઠોકાઈ છે. પરદેશ
ગમન કરનારને દરે કોઈ પૂછતુ નથી; અને ઔદ્યોગ સદસ્ય બ્રાહ્મણ જેવી
ઉંચી બ્રાહ્મણ યાતિએ વિધવાવિવાદને ઉત્તેજન આપ્યું છે, એ કયા દિશાએ
વાપરો વાય છે, જનતાનું વયલું કમી તરફ છે, તેનું સુચક ચિહ્ન છે. પરદે-
શમાં પણ મોટા ફેરફાર પડી ગયો છે; અગાઉ પાણી માથે મૂક્યા
વિના બદા નિકળતું ન્હાનમનનું મનાતું, કાલેજનાં અભ્યાસ કરના

* અરખાવો

"Where the educational system is at fault the avenues
of employment are strictly limited, and no effort is made
by the state to direct or otherwise assist the vast members
that pass out of School and College into the wildernesses. * * *

Co-operative action between Government (who may
incidentally have to consider schemes (of unemployment,
insurance), the legislature, Universities and public men
as well as captains of industry."

The Indian Review, July 1934, p. 442

વિદ્યાર્થીઓ પણ પાઘડી પહેરીને જતા, એવી એક છાત્રી અને નેહ છે. હવે તો ટોપી સામાન્ય થઇ પડી છે, ચોડાકજ પાઘડી પહેરે છે; અને ઉછરતો યુવક વર્ગ તો ઉઘાડે માથે ફરવાનું પસંદ કરે છે. એજ પ્રમાણે સ્ત્રીઓના ઓડવા પહેરવામાં ફરક પડ્યો છે. તેઓ મર્દાનગીભરી કસરત કરવા અચકાતી નથી, અને કોઈક કોઈક યુવતી તો સૌભાગ્યનાં ચિહ્ન મનાતાં ચુડી ચાંદાને તિલાંજલિ આપી એક હાથે રીસ્ટ વૉચ-કાંકા ધડીઆળ ધારણ કરે છે; તેમ કુમારિકાઓમાં બોમ્બ હેર-કાપેલા બાળદાની ફેશન દાખલ થવા પામી છે.

સામાન્ય કેળવણીનો પ્રચાર ધીમે ધીમે વધતો જાય છે; અને તેમાં ખુશી થવા જેવું એ છે કે સ્ત્રીઓએ એ લાલ સારી સંખ્યામાં સેવા માંડ્યો છે. સ્ત્રી એન્જલોએટની ઝંખના કરવી એ અગાઉ આકાશકુસુમવત્ હતું; આજે મેંકંડા સ્ત્રી એન્જલોએટો મળી આવશે. વધારે આનંદજનક તો એ છે કે સ્ત્રીઓ સ્વાતંત્ર્ય મેળવવા માટે ઉત્સુક બનેલી છે. સ્ત્રીઓને મતાધિકાર મળે છે, એટલુંજ નહિ પણ તેઓ મેજસ્ટ્રેટના હોદ્દા સુધાં ભોગવવા લાગી છે. પૂર્વે કુમારી સ્ત્રી શોધવી એ ચંદ્ર પકડવા જેવું હતું; અત્યારે સારી સંખ્યામાં એવી આશ્વન કુમારિકા વ્રત સેવનારી સ્ત્રીઓ મળશે. સ્ત્રીઓ મ્હોટી ઉમ્મરે લગ્ન કરવા લાગી છે, તેની સાથે પસંદગી લગ્નની પ્રથા પણ તાપ્ત થઈ છે અને એ લગ્ન હવે કોમ કોમ કે માતિ ગાતિમાં સમાધ ન રહેતા વર્ષાન્તર લગ્નને પણ અવકાશ મળ્યો છે. "લગ્ન દિવસ કે દેહનાં ?" એ નામના નિબંધની પ્રસ્તાવના લખતા શ્રીમતી ઇદુમતિ મહેતા, લગ્ન સંબંધમાં કહે છે, "લગ્નજીવનનો મુખ્ય મુદ્દાલેખ સ્વાતંત્ર્ય હોવો જોઈએ. એ સ્વાતંત્ર્ય છીનવી લેવામાં ઉભયને દુઃખજ છે. લગ્ન-જીવનમાં કોઇ પણ જાતની ફરજ ન હોવી જોઈએ. એના ઉપર જ પ્રેમની શાશ્વતતાનો આધાર છે. જીવનના દરેક કાર્ય કરવાની છુટ એટલુંજ નહિ પણ માતૃત્વમાં પણ પત્નીને સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય જોઈએ. સંતતિ ક્યારે અને કેટલી એ સ્ત્રીનેજ નક્કી કરવા દેવું જોઈએ. એક જીવનનું સરીર તે મંદિર મનાય, અને પરસ્પર સન્માન જળવાય તો લગ્ન જીવન સુખી થઈ શકે."

લગ્નના પ્રશ્નમાં ખુબજ છૂટ લેવાઈ છે; પહેલાંનાં બંધનો તુટવા માંડ્યા છે. વિધવાવિવાહ કરનારને હવે હાડમારી વેઠવી પડતી નથી તેમજ સ્ત્રીના મિલકત પરના હક્કોનો સ્વીકાર થવા લાગ્યો છે.

શ્રી જાતિ જેવી પરાધીન સ્થિતિ આપણા મનુર વર્ગની પહેલાં હતી,

દવે કાપતાથી તેમ મોકમલ જાણુયવાથી તેમની શિયળિ નુકસાન પાતી કે મજુરોના મદાજનો સ્થપાતાથી તેમ એકસપથી અને અમુદગતથી પરેખા પામ આ દેશ મેળવવાને તેઓ શક્તિમાન થયલા છે એ આ જમાનામાં જ જાણુ

નિનાશિત અને ગનદી પ્રાચીન પથુની જેમ ગામડામાં આવતી એમનો ઉદાર કરતા થીયુન અમુતમાય દેશર જેના સમાજ સેવા મદા પ પા છે, અને તેમાં પણ ધર્મ સંગીન કાર્ય થવા માન્યું છે

પરંતુ સાથી આધર્મકારક પ્રગતિ અગ્રૂથતા નિરાશ્ય પ્રગ્ન કરી છે એના મુગ્ધના મુગ્ધ મદાતમાજીએ સખ્ત પ્રદાર કરતા માણ્યા હ, અને દુક મુદ્દમા આપણા ઉત્તરવજ દિ-દુ ધર્મને માહનરૂપ એવી પ્રગ્નમાથી અગ્રૂ સ્થતાની ભાવના અને પ્રથા દુ ધરી એવી અત્વાસની ચોતરફ પ્રમરી રહેતી પ્રગતિ જોતા કાગે છે અને મુદ્દામોના છટકારાની જેમ જતે દિવસે એ અસ્પૃશ્યતાની ગદી નાણુ થઇ માન ઇનિદામો વિષય થઇ પડશે, એવી આશા પડે છે

પૂર્વે જાહેર કાર્યકર્તાઓ લુજ્જાજ મજા આવતા હતા જાહેર દિમ્મત દશાવનારા થોડાકજ નિકળતા સૌ કોઈ ચાલિ ॥ ત્રાસથી ભાગ્યું પણ એ બધો આ મુગ્ધા શિયિલ થઇ પડ્યા છે સમાજ સેવ પણ પાશ્વત્ય મિશનરીઓની પેઠે સમાજની સેવા અર્થે ઠેર ઠેર નીકળના નાઆ છે અને મોઝમકારી સરચાઓ ગ્યાપી ગ્યા છે એ આપણા ઉ મર્નું આશાજનક ચિદ્ન છે

આત્મ અને વ્યવહારના માધનોમાં મ્હોટો સુધારો અને ખીનવ ા થવા પામ્યા છે મોટરસે તો ગામડાએને શહેર ભેગા કરી મુક્યા છે વાયરલેમ, એરોપ્લેન અને ટેલીફોનથી દિશ અને કાગળું અતર તાલત કપાઈ ગયુ છે, અને ટેલીવિઝન પ્રચારમાં આવતા આપણે હજારો માધન દૂરના દરેકો થેર જોઈ જોઈ સપીયુ.

આ વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિએ સમાજ પર તેમ આપણા જીવન પર ગંભીરી અસર કરેલી છે બન્ને આપણે એમ કહી શકીએ કે એ દારા આપણા જીવન પનગાઇ ગયા છે, અને પ્રગ્નના સુખ સમવડ, આનંદ અને વિનો દના માર્ફોજ, જ્ઞાન પ્રાપ્તિ અને જ્ઞાન પ્રચારમાં, અપણે ક યી કીએ નહિ એવી હેરવ પમાડનારી પ્રગતિ થયતી છે, પ્રથ માત્ર એ જોવાને ગ્યા છે કે પ્રગ્ન એ સર્વ સાધનસમવડો કેરી રીતે ઉપયોગ કરે છે વા કરશે

હિન્દુસ્તાન મુખ્યત્વે ખેતીપ્રધાન મૂલક છે; અને અત્યારે તેની ગિયતિ અન્ય દેશોને કાચો માલ પૂરો પાડવામા સમાર્થ રહેતી છે. હિન્દો ઔદ્યોગિક વિકાસ બહુ મંદ રીતે આગળ વધે છે અને વેપારની હરિદ્વાદ વધી પડવાથી સરકારના કાયદેસર રક્ષણ વિના હિન્દી વેપાર હુન્નર ટકી શકે એમ નથી. તેમા વળી વેપારની મંદી આવવાથી અને માવના ભાર છેક નીચા ખેતી જવાથી ખેડૂતો તો પાયમાલ થયા છે, અને તેનું પરિણામ એ અન્યું છે કે ગામડાઓ લાગવા માડ્યા છે અને ગ્રામ્ય જીવનમા સુખ, શાન્તિ કે સલામતી જેવું કાંઈ મળુ નથી. એનો વિચાર કરતા ગોડરિમથની જાણીની પંક્તિઓનું અરણ્ય થાય છે

‘તુજ સુપડા ખડેર ખાવા ધાય એવા ચર્ધ ગયા,
ખાકા પડયા, પડખા ખચયા, ભીન પર ખડ હીંગીયા.

ડરી ત્રાસ થકી બહુ ભુદ્ધ થતા, ભરવા નિજ પેટ બધા બળના,
ધન તોર અને અધિકાર થકી, બચવા પરદેશ પળ્યા કડળી.

લક્ષ્મી જે દેશમા રહે, પૂછા જ્યા જડની થતી,
રીસાતી માણસાધને, સડી ત્યા જનતા જતી.

આફતો ઉભરાતી ત્યા, વાસો દુઃખ તણો થતો,
પ્રેર સંતાપની ઝાળે, હોમાઈ દેશ તે જતો.

ગળા અમીર ધનવાન ધરણી પર હોજે ને આશયમે.
પળ વિપળના એ પૂતળા પળખગ રમે પળમા શમે.

ખેડૂત જીવન દેશનું ના નાક કદી આવે મધુ,
સુધ્યું ન વીર સરથ પશુ ફરી પ્રાણ દીધે સાપડ્યું.

આમા ગરજીજનક તો એ છે કે શહેરી જીવનના આકર્ષણ અને મોહથી અંતમ જમને ગામડામાંથી મેંકડા હુવડા શહેરમા ધધો મોઢવને ધસડાઈ આવે છે, પણ પુરતી સવડ અને ધંધાને અભાવે તેમને શહેરમા અનેક પ્રકારની હાડમારી વેઠવી પડે છે અને અહીં તેઓ રીમાઈ કચરાઈને અતે મૃત્યુવશ થાય છે, એ થોડું સ્પષ્ટનીય નથી, જ્યારે ગામ ડાઓ ખેતી કામમા પૂરતા મજૂરો વિના દુઃખ ભોગવે છે, એક તરફ ખેતીનો ખર્ચ અને બીજી તરફ ખેતીની પેદાશના નીચે ને નીચે ગમડતા ભાવોએ ખેડૂતોને જિંભાર સ્થિતિમા આણી મૂક્યા છે અને આપણા હુન્નર

ઉદ્યોગ પણ પૂરા વિકસેલા નથી એટલે દેશમાં બુખમરાની સાથે ખેડારી પણ એકમાર વધી પડેલી છે.

આ પ્રમાણે ખેતીના, ખેડારીના અને આર્થિક સ્થિતિના પ્રશ્નોએ આપણને દાઢમાં બારે મુંઝવણમાં નાખેલા છે, એનો ખરો ચિતાર, ચાલુ વર્ષના દિનદુરયાનનાં વહેવારમાં એના સંબંધિત સમાજની દિલ્હીમાં એકક થઇ દત્તી, તેના પ્રમુખગયાનેથી બાપણ કરતાં શ્રીયુત નણિનીરંગન મરકારે, આપ્યો છે. તેઓ જણાવે છે

"There is a pronounced lack of equilibrium between agriculture, industry and other channels of economical activities. The development of urban and rural areas is characterised by a marked disparity. Low yield per acre, uneconomic fragmentations, inadequate irrigation and enormous indebtedness of peasants have made agriculture, the most important occupation of the country, and extremely unproductive and unprofitable industry. Industries are handicapped by insufficient capital resources, inefficient Technical Service and low quality of raw materials. The policy of discriminating protection has afforded many of them a small measure of security, but unless it is supplimented by a readjustment of internal freight rates and the adoption of a more sympathetic stores purchase policy their full development will always lag behind their potentialities. Banking is still undeveloped and its structure ill balanced. A great part of our population and a large number of our smaller towns are still ill-provided with banking facilities. In the absence of Industrial, exchange and land mortgage banks our industries, foreign trade and agriculture are forced to fall back entirely upon their own resources and in many cases, face competition from foreign countries which enjoy immensely

greater advantage in these respects. Our transport system lacks co-ordination and cost of transport is far too dear. We depend for the stability of our public finance upon very limited and inelastic sources of revenue and the expansion of beneficial Governmental activities is seriously hampered by the inelasticity of their revenue. There is again growing unemployment which destroys the morale of the rising generation and has introduced into the economic structure germs of dangerous malady. While nothing seems to be done to develop our internal trade our foreign trade is facing heavy odds and shrinking rapidly."

અને તદ્દર્થે હિન્દી રાજ્યસંસ્થાના આર્થિક શ્રેય સાધનાર મંડળ રચાવવા તેઓ કહે છે અને છેવટમાં આર્થિક ચેતના રચવાનું સૂચવે છે, તે દ્વારા તુરંત માટે ઉત્તમ માર્ગ જણાવ્યું છે. આપણે પ્રજા તરીકે પગભર થવું હોય તો આપણી આર્થિક શ્રેયોની ઉકેલમાં જ આપણો ઉદ્ધાર રહેશે છે.

ધર્મના વિષયમાં માણસોનાર અદ્વિત્ય થવા માડ્યો છે અને અત્યંતની શુદ્ધિ વધે જાય છે, તેમ એક બીજા ધર્મ પ્રત્યે આદરભાવ અને અલિપ્તતાની સાગળી મજબુત બની છે. આગળના જેવું વૈમનસ્ય કે મનુષ્ય પ્રજામાં હવે જણાતું નથી; ઉર્દુ પરસ્પર આત્મભાવ કેળવાતો જાય છે, નીતિ અને ચારિત્રમાં પણ નવી પ્રજા અગાડી વહેલી છે. નવી ઉદ્ધરતી પ્રજા ક્રીડા દ્વારા કરતી નહિ હોય, મંદિરે જતી નહિ હોય, પોતાને મધ્ય અમુક સંપ્રદાય કે ધર્મના અનુયાયી કહેવડાવવાને ઉત્સુક નહિ હોય, પણ તેથી તે ધર્મ રહિત છે એમ માનવાનું કાંઈ કારણ નથી. તે ધર્મના દાદને જરોગર સમજે છે. મત્ય, અદિસા, દયા, અને પ્રેમમાં દર શ્રદ્ધા ધરાવે છે, અંતરના અવાજને સાંભળે છે અને માન આપે છે. સૌ એકબીજા પિતાના પુત્રો છે અને ભાઈઓ છે એવી તેમની સમજ દર ચતી જાય છે અને વધુમાં તેઓ નિયમિત રીતે પ્રભુ પ્રાર્થના કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ મનુષ્ય સેવામાં તેઓ માનતા થયા છે. મનુષ્યને ધર્મર શુદ્ધ મનથી તેના ઉત્કર્ષ અને ઉદ્ધારમાં તેઓ તત્પર રહે છે.

જયા સંક્રામાં બ્રાહ્મસમાજ, આર્યસમાજ, ધીઓસોરી, ધીત્રેપ:સાધક અધિકારી વગેરે સંપ્રદાયો અસ્તિત્વમાં આવ્યા હતા પણ આ નવા યુગમાં એવો કોઈ નવો સંપ્રદાય રચાવિત થયેલો જાણવામાં નથી; પરંતુ એવી એ પ્રભાવશાળી અને પ્રતાપી વિભૂતિઓ મોખરે આવેલી છે, જેઓ એમની તેજસ્વી પ્રભા અને ઉત્કૃષ્ટ સેવા કાર્યથી વિશ્વવંદ્ય થઈ પડ્યા છે અને એ કોઈ એમને પૂજ્ય માની, એમના ચરણે નમે છે.

એઓએ આપણને આ ધર્મ કે તે ધર્મનો આદેશ આપ્યો નથી, પરંતુ ઈશ્વરના અસ્તિત્વમાં હાથ બેસાડી, જ્ઞાને-મનુષ્ય માનને-સમાન ગણવા અને બાકી તરીકે સમજવા ઉપદેશ કરે જાય છે અને સર્વ સુતેદ શાન્તિ પ્રસારે એવા પ્રભાસમા તેઓ મર્યાદા રચા છે; અને વિરોધમાં મનુષ્યમાં રહેલું મનુષ્યત્વ પિછાની, તેને કુળવચ, તેને ઈશ્વર સ્વરૂપે પૂજા કરવાનો મનુષ્ય ધર્મ એઓએ આપણને સિખર્યો છે. એ એ મહાન વિભૂતિઓ બીજી કોઈ નહિ પણ કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર અને મહાત્મા ગાંધીજી છે. આધુનિક સંસ્કૃતિમાં એમણે આપેલો ફાળો આગળના કોઈ પણ ધર્મઆધારથી ઓછો કિમતી માણુમ પડશે નહિ.

ગાંધીજીનું પ્રિય ગીત "પેશ્ચવ જન તો એને કહીએ જે પિડ પરાઈ જાણે ર" એનું પૃથક્કરણ કરીશું તો નીતિ અને ધર્મના સંજ્ઞા ઉત્તમ તત્વોનો તેમાં સમાવેશ થયેલો જોવાય છે અને તે પ્રમાણે મનુષ્ય જીવન ઘટાવવામાં આવે, તે પ્રમાણે વર્તન કરવામાં આવે, તો મનુષ્ય જીવનનું સાર્થક થાય અને પ્રભુનો આ જીવનમાંજ સાક્ષાત્કાર થાય એમ નિઃસંદેહ કહી શકાય. પરમાત્મા જેમ અખિલ બ્રહ્માંડમાં વસેલો છે તેમ તેનો વાસ પ્રત્યેક મનુષ્ય હૃદયમાં છે, અને એ સંબંધમાં ગીતા વિશે પ્રવચન કરતા પ્રિન્સિપાલ આનંદજી કરભાઈએ જે વિચારો વ્યક્ત કર્યા છે, તેમાંથી એક મહત્વનો ફકરો મનનીય હોઈ અહિં ઉતારીએ છીએ.

"જનસમાજ મનુષ્ય જાણે છે કે એ પોતે રચે છે. પણ વસ્તુતઃ જેટલે અંશ મનુષ્ય સંસ્કૃતિ પ્રભુના મહાન ઉદ્દેશને સફળ કરે છે, એટલે અંશે એ પ્રભુની જ કૃતિ છે."*

તાર્કિક કે મનુષ્ય સેવા એ આ યુગનું મુખ્ય લક્ષ્ય છે અને સાર્વ-જનિક સંસ્થાઓ એજ આ નવયુગનાં મંદિરો છે, એ સહજ લક્ષમાં આવશે.

સીસમી મદીની પહેલી પચીસીનો ઇંગ્રેજ સાહિત્યનો ઇતિહાસ આલેખના- મી એ. સી વોર્ડ એ જમાનાને પ્રશ્નયુગ (Age of interrogation) કહે છે. કારણ કે નવીન લેખન પરાપૂર્વનું જે કાર્ય જાણવવા-મનાવવામાં આવે તે શ્રદ્ધાયુક્ત સ્વીકારતા નથી અને તેને શંકાની દૃષ્ટિએ, વિરુદ્ધતાની રીતે જુએ તપાસે છે, અને નવા જુનાના દૃષ્ટિબિન્દુમાં, વિચારમાં અને જાનનામાં પણ અત્યારે મોટું અંત પડી ગયેલું દેખાય છે.

એ યિતિ આપણે અહીં પણ અનુભવવામાં આવે છે, ત્યાં જેમ ટેનીસન ગ્રેકીન ન આતા જૂનાઈ ગયા છે, તેમ અહિં કાપન નર્મદનું વાચન કમી થયું છે, પણ સાહિત્યના પ્રશ્નમાં નવીનતા અને વિરિધતાની માથે નિકામ થયેલો નજરે પડે છે, એ એમાં ખુશી થવા જેવું ચિન્ન છે.

ગુજરાતી વખાણ પર અગાઉ મંજૂત સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિની છાપ પડતી હતી અને તેના ધોગણ પર આપણા કાવ્ય નાટ્ય લખાતા હતા. હવે તે યિતિ પચટાર્થ ગાઇ છે પ્રાચીન જદ સ્થના અને અનકાં શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરનાર જુજ મનુષ્યો નીકળેલો ધણા લેખન વિદેશી ધોરણો અને આદર્શો પ્રદર્શ કરી, તેને અનુસરવું ગુજરાતી સાહિત્ય, આપણો સમાજ યિતિને મધમેસતું કે અનુભવ હોય કે ન હોય એ સર્જે જાય છે અને કહવું જોઈએ - તે જનતામાં વચાવ છે પણ બહોળું પણ સમાજ પર એ નવા રખાણની શી અસર થાય છે એનો નિર્ણય કરવો હાલ પુરત સમ્ય નથી નવા લેખન જુના બધેલો તોડેલા ઈડે છે, નવીન ભૂમિકા તૈયાર કરવા તરપર મન્યા છે અને તે પાછળ જાવનાથી અને શ્રદ્ધાપૂર્વક મન્યા નવા છે શ્રીયુત મુનલીના આદર્શો આપણને વખતે નહિ આકર્ષે, પણ એમનું “નરસિંહ મહતો ભક્ત હાગિ” અરિત પુસ્તક વાચવાને પ્રણ નહિ મેચાય ? વેદયુગનું એમનું “અવિલકત આત્મા” ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક અમન સ્કૃતિ છે, કદાચ પ્રાકરને એમનું અન્નન્ધતિનું પાત્રનિરૂપણ પમ ન પાસુ પડે. શ્રીયુત બહુ હિમવાગિયાના નાટ્ય, શ્રીયુત ધુમનુંની કુહી વાતાઓ, શ્રીયુત નરસિંહરાવની વિવર્ન લીલા, શ્રીયુત ગમનારાયણની દિરેક્ટની વાતો અને એવું વિહાર, શ્રીયુત રિનાયકનું નદ્ય કર ચિન્ન, મેલાણીની ગસધાગે, શ્રીયુત ન્દાનારાના નાટ્યો—ન જહાન અને શાદનશાદ અકનર તેમ દનપતરામની કાવ્ય દીક્ષા, રા રિશનાથનું વીર નર્મદનું અરિત, કાકાસાહબ કાલેનકરના પુસ્તકો, શ્રીયુત મહાદેવભાઈની કૃતિઓ અને મહાત્માજીની આત્મકથા અને તેમનું ‘હિન્દ સ્વગત્ય’ એ નામનું પુસ્તક શ્રીયુત નિન્દુલાવનું

“કુમારનાં સ્ત્રી રત્નો”; શ્રીયુત પુરાણી અનુવાદિત અરવિંદ યોગના મન્થો, નવજવન, વીસમી સદી, કૌમુદી અને કુમારનું પ્રકાશન એ સધળું નવું સાહિત્ય દ્રોષ પણ ભાષાસાહિત્યમાં માનમર્યુ રચાન જરૂર મેળવે; અને આપણે દિગ્મતથી કદી રાષ્ટ્રીય કે ઉચ્ચી જ્ઞાતીમાં મુજરાતી સાહિત્ય સારી રીતે ખાત્યું છે અને મરુદ્ધ થયું છે; અને તેના યશ મુખ્યત્વે નવા શ્રેષ્ઠકોને પ્રાપ્ત થાય છે.

નવા કવિઓ પણ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા છે; એમની રચનામાથી દમ્બેશ કવિતાની અસર કે છાપ ઓછી થયેલી છે; અને તેમાં સ્વાભાવિકતાના અંશો વધુ પ્રમાણમાં મળે છે; વળી તે કવિતા સંસ્કૃતી, સુશિક્ષિત અને પ્રાણુરંત છે. “આપણી કવિતા સમૃદ્ધિ” એ અર્થાત્મીન કવિતા સંમંદનું અવલોકન કરનાર જોષ રાકશે કે નવી કવિતાનું વહેણ હજી માર્ગ શોધતું પણ બળવાન, ઉદ્ઘાળા મારતું, જીવંત, ભાવના અને આદર્શભર્યું, અને આશાવંતુ છે.

વર્તમાનપત્રો જ આજ કાલ જનતાને ઘણું ખર્ચ વાચન સાહિત્ય પૂરું પાડે છે; આપણા સામયિક પત્રોની સંખ્યામાં મ્હોટો વધારો થયેલો છે; એટલુંજ નહિ પણ પ્રત્યેક વિષયને ચર્ચનાઈ જુડું માર્સિક મળી આવે છે, એ થોડું આનંદજનક નથી. એ ખતાવે છે કે જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં મતિ ચર્ચ રહેલી છે. અને તે પ્રવૃત્તિની પુષ્ટિના અર્થે, તેના વિકાસ સાર આ જાતનું વાચન સાહિત્ય તૈયાર કરવામાં આવે છે, જેને જનતા તરફથી ઉત્તેજન પણ મળે છે. નવા જમાનાના બ્રાહ્મણો-શુરુ અને આચાર્ય-તે આપણા વર્તમાનપત્રોના લેખકો અને લંબીઓ છે; અને જે પ્રકારનું પ્રચાર કાર્ય-સોઝમત કેળવવાનું અને રચનાત્મક-તેઓ ઉપાધી લેશે તેવું લોકમાનસ ધકારો એ ચોક્કસ છે. આ મુગમાં તેમનો અધિકાર જેમ મ્હોટો તેમ તેમની જવાબદારી પણ બહોળી અને ગંભીર છે.

પ્રજા જીવનના ધકારમાં વર્તમાનપત્રની પેઢે, નાટક, સીનેમા અને રેડીઓ પણ હાલના સમયમાં બહુ કિંમતી હિસ્સો આપી રહે એમ છે; એ સાધનોનો મુખ્યત્વે ઉપયોગ થાય તો પ્રજાનો અભુદય જલદી સાધી શકાય; તે દ્વારા પ્રજાને સંસ્કૃતી અને નીતિ યોગ્ય, માર્ગદર્શક ભર્યું અને ગ્રેરક, ઉપયોગી અને અસરકારક ચર્ચ પડે એવું સાહિત્ય સહેલાઈથી અને આનંદ સાથે આપી શકાય; અને દેશની હાલની પરિસ્થિતિ વિચારતાં માલમ પડે છે કે જો દિવસે આ વસ્તુઓ

મહત્વનું ન્યાન પ્રાપ્ત કરશે અને તેમથી ઇચ્છિત પરિણામ, યોગ્ય વ્યવસ્થા અને પ્રયત્ન થયે, મેળવી શકાશે.

મોસાઇટીના કાર્યક્ષેત્રની મર્યાદાઓ છે અને ઉપલી સઘળી પ્રવૃત્તિઓને તે પટોચી પણ શરૂ નહિ એટલા વિશાળ અને હારપુર સાધનો પણ મોસાઇટી ધરાવતી નથી તો પણ મોસાઇટી નવા જમાનાને અનુસરવા બનતો પ્રયત્ન કરી રહેલી છે તે એની છેલ્લા પચ્ચીસ વર્ષના વિવિધ લોકોપકારી પ્રવૃત્તિઓ અને તેના ઝકાશનો પરથી માનુષ પડશે, તેમ તેના મુખ્ય કાર્ય-ક્ષેત્રો દેશના આર્થિક ક્ષેત્રોમાં, પૂર્વવત, યથાશક્તિ ફાળો આપતા રહ્યા છે, એ પણ જોવામાં આવશે.

આપણે સા આ પ્રવૃત્તિઓની એના નજદિકે છીએ તે વિશે અભિપ્રાય માધરામાં જૂન થવાનો અથવા તો પક્ષપાત કે અતિશયોક્તિથી દોરાર્ધ જવાનો, ભય રહેલો છે અને તેમ કરતું અમારું માટે ઉચિત પણ નથી કારણ કે સન ૧૯૧૦ થી મોસાઇટીના તરફના અમે જોડાયેલા છીએ અને તેના કામકાજ અને વહિવટ માટે કેટલેક ફગળ જવાબદાર પણ છીએ.

આ મળેગમાં મોસાઇટીના આ પચ્ચીસ વર્ષના કાલ વિશે અમારા તરફથી કાંઈપણ કહેવામાં આવે નેના કરતા અન્ય કોઈ તરફથી વિવેચક મોસાઇટીની વિવિધ લોકોપકારી પ્રવૃત્તિઓ અને તેની માહિત્ય એના વિશે અભિપ્રાય આપે, એ અમે વધુ પસંદ કરીશું.

ગુજરાતી ભાષાના કોશોલું* પ્રકાશન કાથ

“ જેમ કેશ વિના રાજ્ય બગડીને અને કમળનેશ વિના મરોવડે જોખાઈને છે, તેમ ભાષા કેશ વિના દેશભાષાની રાજ્યસત્તા છૂટાં પૂટાં ને વિખરાયલા પડેલા અનેક અડગ તથા એજોની અભ્યવરથા એથી સમગ્ર એક ગ્રંથપે ન હોવાથી રચાઈ બાલિ અને અને સાચીય સંસ્કાર વિના સુંદર ગોભતી નથી. કેશ વંજ ભાષા સંસ્કારી થઈ તેજબગમા વૃદ્ધિ પામે છે. ભાષાનો કેશ એ, ભાષા જોડનારા લોકની સ્થિતિના સ્વરૂપનું પ્રતિબિંબ છે તેઓના જાનૈશ્વર્યને દર્શાવનારો જથ્થાજ છે.”

[કવિ નર્મદાશંકર-નર્મદાશની મુખમુદ્રા]

ગુજરાતી ભાષાનો કેશ ગ્રંથાવવા માટે સોસાયટીના કાર્યકર્તાઓએ સોસાયટીની શરૂઆતથી તૈયારી કરવા માટી હતી, તેના સવિસ્તર અહેવાલ સોસાયટીના ઇતિહાસ-વિભાગ ૧ માં મળે છે, અને તે પ્રવૃત્તિને માર મંદોષમા મન ૧૯૧૨ મા ગુજરાતી નવર વિભાગ સોસાયટી તરફથી પ્રસિદ્ધ હવામા આપ્યો ત્યારે તે કામથી પુરા પગિયિત તે વખતના જોન. સેક્રેટરી લાવનકરભાઈએ તે પુરસ્કની પ્રત્યાવનામા આપ્યો છે.

ગુજરાતી કેશની ગચનામા ગુજરાતી શબ્દોની જોડણીનો પ્રશ્ન જ નડનરૂપ માણુમ પડ્યો અને તેના નિવારણ માટે ગુજરાતી શબ્દ સંગ્રહ એકજ કરી તે પ્રથમ હવાવવાનો નિર્ણય થયો હતો. તદ્દનુસાર સન ૧૯૮૭ મા ગુજરાતી શબ્દ સંગ્રહ સોસાયટીએ બનાવ પાડીને તે વિષયમા રૂસ બેતા વિદાનો, કેળવણી નિષ્ણાતો અને જાણીના મહેતાઓને તે અભિપ્રાય અર્થે રવાના કર્યો હતો.

તે પછી મળેલી જોડણીના નિર્ણય માટે સરકારી કેળવણી ખાતાના બે પ્રતિનિધિઓ અને સોસાયટી તરફથી બે પ્રતિનિધિઓ એમ મળીને ચાર મૂહ્યોની એક કમિટી નિમવામા આવી હતી. તે કમિટીના કામકાજને વૃતાત હિપજબ્ધ નથી પણ એમ સમજાય છે કે નવી વાચનમાળા યોજના સંપાદક સમિતિએ જોડણીના નવા નિયમો નક્કી કર્યા તે

ઉપરોક્ત કમિટીએ સ્વીકાર્યા હતા અને તે જોડણીના ધોરણે મોસાઈટીએ શાળોપયોગી ગુજરાતી કોશ રચવાનો નિર્ણય કર્યો અને મોસાઈટીના હીરકમહોત્સવ નિમિત્ત કરાવવાના કાર્યોમાં એ ગુજરાતી કોશનો મમાવેશ કર્યો હતો.

“માગર” નામથી સારી રીતે પ્રસિદ્ધ પામેશ મન્નદાસિ અને ચેખક શ્રીયુત જગન્નાથ દામોદરદાસ ત્રિપાઠીની, ગુજરાતી શબ્દસંગ્રહમાં નવો ઉમેરો કરવાના અને તેના અર્થ સ્પષ્ટતાના કાર્યપર, નિમણુંક થઈ હતી. તેઓ શબ્દકોશના સાધનો એકત્રિત અને વ્યવસ્થિત પૂરા કરી ન શક્યા હતા એમણે ગણનામુ આપ્યું અને તેમની જગોએ શ્રીયુત પ્રીતમલાલ ન. કન્હીતી નિમણુંક કરવામાં આવી. નેમને એ વિષયનો ગાંધ દત્તો એમ એમણે પછીથી જાણે ગાળે સ્વાસ્થ માહિત્યમાળામાં પ્રસિદ્ધ થયેલ “ગુજરાતી શબ્દકોશ” પુસ્તક પરથી માયુમ પડે છે; પણ તેઓ એ વિષયમાં ઝાઝી પ્રગતિ કરી શકેલા નહિ અને એ કામમાંથી તુરંતજ નિવૃત્ત થયા હતા.

મન ૧૯૧૦માં મુબાઈનુ પાણી કુટુંબીજનોને નહિ મરવાથી “ગુજરાતની જુની વાર્તાઓ” ના લેખક શ્રીયુત મણિલાલ જાગરામ ભટ્ટ, પોતાના વતન અમદાવાદમાં આવી રહ્યા અને તેઓ ત્રણ માહિત્ય પ્રગતિમાં પડવા મંચળતા હતા.

મોસાઈટીમાં એમણે મન ૧૮૯૬ માં લેખક મામ કામ કર્યું હતું; એટલુંજ નહિ પણ “અર્નિવરનો પ્રવાસ” એ નામના સુપ્રસિદ્ધ પ્રવાસ પુસ્તકનો મોસાઈટીને ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરી આપ્યો હતો. એ રીતે મોસાઈટીના કામકાજથી એઓ પરિચિત હતા અને મોસાઈટીના કાર્યવાદકો પણ એમની શક્તિ અને લેખનકાર્યથી દેદ્યેક અંગે વાદે હતા.

આ પ્રમાણે બધા સંજોગો અંધમેમતા મળી આવતા, મોસાઈટીએ શ્રીયુત મણિલાલને કોશના કાર્ય પર નિયત કર્યો ત્યારથી ગુજરાતી કોશનું કામ નિર્ધારિત અને વ્યવસ્થિતરીતે થતુ આવ્યું અને પ્રજા દ્વારા એ ને પૂર્ણ સિદ્ધિને પણ પામ્યું હતું.

શ્રીયુત મણિલાલ જાગરામની ગુજરાતી સારા લેખકોમાં ગણના થયેલી છે. ગરીબાઈમાં તેમની આવ્યાવરણ પમાર થઈ હતી પણ એમના મામા સ્વર્ણચંદ્ર ભાઈશંકર ન્દાનાભાઈની દૃષ્ટી તેઓ કંઈક અમૃતનો અભ્યાસ કરી શક્યા અને પછીથી તે ગ્રાંથવધી આગળ વધ્યા હતા. રાજઆનથી લેખન વાંચનનો રંગ લાગેલો અને વિદ્યાર્જનોના મહેતમમાં ધાતુખઃ ગ્રંથાનું

યતુ એટલે વાચનનો શોખ વૃદ્ધિ પામ્યો અને કંપ્ય લખવાની પણ લગની લાગી હતી; એટલે જરૂરે કે પોતાની પાસે પુસ્તકો સાધનો કે પૈસા નહિ તેમ છતાં મિત્રો અને સ્નેહીઓની સહાયતા અને ઉત્તેજનપર વિશ્વાસ રાખી “સમાલોચક” તથા “અવેશ વત્સલ” નામે બે માસિક પત્રો તેમણે ચલાવ્યાં હતાં, અને તે વખણ્યાં હતાં. “અનિલ દૂત” નામનું ખંડ કાવ્ય તેમણે તે વખતે લખ્યું હતું; તે સારી રીતે જાણીતું છે. પણ એમની ખરી નામના ‘ગુજરાતની છુતી વાર્તાઓ’ થી થઈ, જેની જોડે હજુ બીજી મળી નથી. ‘પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ’ અને ‘કાંસીની રાણી’-એમની બીજી બે કૃતિઓ એટલે જ બહોળો લોકાદર પામી છે. એમની પૃથ્વીરાજ ચૌહાણની વાર્તા મન ૧૯૨૬-૩૦ માં સ્કુલ શિવિંગ સર્ટિફિકેટની પરીક્ષા માટે મુખ્યાલ્ય યુનિવર્સિટીએ એક ખાસ પુસ્તક તરીકે પસંદ કરી હતી. આ સિવાય એમના ‘ત્રણે અવન’ અને અનુવાદિત-ધણા છે અને તેનો સફળ ઉદ્દેશ્ય માત્ર અર્ધ થયેલ છે.

એમનું કાર્યખંડ જીવન પત્રકારિત્વમાં વ્યતિત થયું હતું. એટલે લખવાની હથોટી એમના હાથે ખેંચી ગઈ હતી અને એમની લેખનશૈલી સરળ અને ધરગધ્ય પણ એવી અસરકારક નિવડતી કે તેનું વાચન રમમય થઈ પડતું અને તે લખાણની વાચકપર સખળ છાપ પડતી હતી.

સાહુ સાહિત્ય પ્રવાહથી આમ તેઓ પ્રથમથી સંસર્ગમાં હતા અને લેખન વાંચનનો મૂળથી શોખ, તેથી ગુજરાતી દોગતું અંધારન કામ તેમને આદરજિત અને અનુકૂળ થઈ પડ્યું હતું.

સ્વર્ગસ્થ શાશ્વતકરનો ઈશિદો મ્હોટા દોશ પાછળ મ્હેલી અનેક મુશ્કેલીઓ આનમાં લપ્સે, ગુજરાતી ભાષાનો એક ગ્રાણીપોષી દોશ, ઉપર જણાવ્યું તેમ, તેવાર કરાવવાનો દોર એટલે તેની આધનઆમથી અને તૈયારી મર્વે અર્થાદિત હતા.

દોશ જેવા ભગીરથ કાર્ક મારે એક માણસ તો શું પણ દારીનધ વિદાનો ઝોઝ પડે! તેમ તે કાર્ક મારે પુષ્ટજ નાણું ખર્ચવું જોઈએ.

નાણાનો મક્રોચ, સાધન અને સદાપકનીઓની ઉણપ એ વસ્તુસ્થિતિ વિચારીને શીકૃત સાધકકેરભાષ્યએ તે કાળે ગુજરાતી સાલેષપોષી દોશ કાઢવાનો વચનો પણ સલામત અને સરળ માર્ગ મદબુ ક્યો દત્તો, એ પ્રાપ્ત્યર્થ પગલું હતું અને તે પગલું અનુભવપન્થી લેવાયું હતું.

ગુજરાતી રાજ્ય સંગ્રહની પ્રતો અગાઉ ગુજરાતી વિદ્વાનોને મોકલી સૂચનાઓ મંગાવી હતી ત્યારે “બહુજ થોડી અને એકખીજથી વિરૂદ્ધ પડતી સૂચનાઓ આવી હતી” અને ગુજરાતી સ્વર વિભાગની નકસો અભિપ્રાય માટે મોકલી અપાતા, એવોજ કડવો અનુભવ પ્રાપ્ત થયો હતો.

સ્વર વિભાગની પ્રતો જે અભિપ્રાય માટે મોકલી અપાય તેમાં સુધારાવધાગ કે ફેરફાર સૂચવવાનું લેખકને સવગ્રભર્યું યર્ષ પડે તે કારણે તે ભાગ એક જ કોલમમાં છાપી તેની ડાબી માર્ગિન દોરી રાખી હતી, અને તેની લગત નીચે મુજબ પત્ર લખી મોકલવામાં આવ્યો હતો:

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી,
અમદાવાદ.

ગ, ન.

મુકામ

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીના ઝોનરરી સેક્રેટરીની સલામ વિ. વિ. > આજરોજ છુદા બુકપોસ્ટથી સોસાયટી તરફથી તૈયાર થતા ગુજરાતી ભાષાના નેપના ‘સ્વર વિભાગ’ની મુદ્રે કોપી મોકલી છે અને તેમાં સુધારા વધારા કે ઉમેરા કરવા સૂચવવાનું કહે તે સારૂ અહીં બાજુ દોરી રાખી છે. આપને જે સૂચનાઓ અને ફેરફાર કે સુધારા વધારા કરવા ઇષ્ટ જણાતા હોય તે આપની અનુકૂળતાએ જેમ અને તેમ જલ્દી મોકલી આપવાને વિનંતિ છે. તમામ સૂચનાઓ આવ્યા બાદ તે ઉપર ઘટવું ધ્યાન આપીને નવેસરથી દોરાનું કામ ચાલશે તે આપને વિનિંદિ થાય.

જે સૂચનાઓ કે સુધારા વધારા સૌથી પહેલા સોસાયટીને મળશે તે બદલ કમિટીને થોડા જણાય તે પાગિતોષિક આપવામાં આવશે

લી૦

લાલશંકર ઉમિયાશંકર

ઝોનરરી સેક્રેટરી.

લાલશંકરભાઈ એટલે બ્યવહાર કાષ્ટદક્ષ પુરુષ; અને એમની પ્રકૃતિ એવી ચિવટભરી કે એકવાર ચિંતવ્યું કાર્ય તે પાર ઉતારે ત્યારે તેઓ જાંબે અને સંતોષ પામે.

ગુજરાતી કોશ મંપૂર્ણ થયાં જોવાને તેઓ ઇચ્છા નહિ; પણ નવ-
વિભાગ જોઈને એમને આનંદ થયો હતો.

તે વિશે અનેક દૃષ્ટિએ મુશ્કેલીઓ સંભાળી આવે એ આશયથી ૧૯૨૨
વિભાગની પ્રતો ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસીઓને અને ગુજરાતી પત્રો
નેમજ મામિકોના લંચીઓને એમણે છટકા મોકલી આપી હતી; પણ પાંચ
૭ વિદ્વાનોએ જ ને પ્રત નુધારીને પાછી મોકલવા મહેરબાની કરી હતી.

તે પછી મેલનું કામ પૂર્વવત્ જે ગુજરાતી મુશ્કેલીઓ સંભાળી
આવી તે સક્ષમાં લઈને, ચાલુ રાખવામાં આવ્યું હતું.

તે કાશ કેવી રીતે તૈયાર થયો તેની દક્ટીકલ કંઈક ઉપયોગી થશે
એમ મનમાં આંહી આપીએ છીએ.

શ્રીયુત મણિલાલ પ્રથમ તો જે અક્ષર લેવાનો હોય તેના મળી આવે
તેટલા શબ્દો એક કોરી નોટબુકમાં ઉતારી લેતા. મોસાઈડીનો મળે મંચદ
તેની ભૂમિકાઈપ રહેતો; તે પછી નર્મકોશ, રાખીનાનો કોશ, બેદમરેનો
કોશ, સંપુર્ણ પટેલનો કોશ એ મર્વ કોશના પુરતો તેઓ તપાસી જતા
અને પોતાના વાચનમાં જે શબ્દો આવ્યા હોય તે નોંધી, મન્યું 'મોખું'
તપાસે હતા. તે પછી મળેના અર્થ સખતા અને તે અર્થો વચારાકિત
જેટલા સૂત્રી આવે તેટલા આપતા હતા.

મળેની વ્યુત્પત્તિનું કામ મૂલે કઠિન છે, અને તે કામ એકમે દાથે
બીજાને થઈ ન શકે એ ટેપીનું છે. તે કાર્ય આજે જુદી જુદી ભાષાના
વિદ્વાનોનો મદકાર અને મદદ જરૂરના છે. તે કાર્ય એક વ્યક્તિને નહિ
પણ વિદ્વાનોના લુથ-મંથને સુખ્ય હોઈ શકે.

બીજું જે તે શબ્દોના અર્થો-ક્રમનું, તેના અર્થમાં થતા જતા
ફેરફાર સાથે, નૈકાવાર, ઉદાહરણ મહિત આપાય એજ અગત્યનું અને એજ
ધોરણ મર્વમાલ અને પ્રમાણમૂલ થઈ પડે.

પણ તે માટે ઘણી ઘણી નવારીએ આપણે હજી ટગવાની છે.
આશ્ચર્ય નુ ધ્રુવિય કક્ષિનેરી આપણા આદર્શરૂપ કોશ મંચદે. એવો
ગુજરાતી કોશ તૈયાર થવા માટે એકતુ પુરુષ નાણું જ નહિ પણ મોટી
મંખ્યામાં વિદ્વાનોએ એકત્ર મળીને પ્રયાસ કરવો જોઈએ છીએ. એમાની
દૃઢવીક વસ્તુ માખ્ય છે. પણ તે કાર્ય મદકાર વડે થઈ શકે એમ છે.

ମାଧବୀ ମହାପାତ୍ର

(୫୫)

ମାଧବୀ ମହାପାତ୍ର

উত্তম গায়ক শ্রীমান বিজয়

ગુજરાતી ભાષાનો ત્રણ આઠ ભાગમા મોસાઇટીએ ડ્રાવ્યો છે, તે શાળા ઉપયોગી હોવા છતાં સંપૂર્ણ છે એવો તેના પ્રયોજક વા પ્રકાશક કોઈ પણ દાવો કરતા નથી. તે દોષવાળો છે; એટલુંજ નહિ પણ તેમાં પુનરુક્તિના દોષો, ભૂલો, અપૂર્ણતા વગેરે આવીઓ છે અને તેથી તે દૂર કરવા મોસાઇટીએ એ કાશના રિવિઝનનું-મુદ્રણાનું કામ કરી આરંભેલું છે.

ઉપરોક્ત ટોચ પરત્વે એટલું કહેવું પ્રાપ્ત થાય છે કે શ્રીયુત મણિલાલ જમારામ ભટ્ટ, એકસે હાથે, મર્યાદિત સાધનો વડે, અદારના સદ્ગાર વિના, જે કાર્ય યથાશક્તિ અને યથામતિ કયું છે તે જરૂર અભિનંદનને પાત્ર છે; અને એ અભિપ્રાય સાથે, અમારું માનવું છે કે, એ વિષયમા જે કાંઈએ શ્રેષ્ઠતા કાર્ય કર્યું છે તે કરે છે, તે સૌ મંમત થશે.

મોસાઇટીના પ્રમુખપદે દી. બા. કેશવલાલભાઈ નિમાયા પડી નાસેના પ્રશ્ન તુરંતજ એમણે હાથ ધર્યો હતો. એક માગ ગુજરાતી ત્રણની હિલુપ હાંખા સમયથી એમને સાચા કરે છે એટલુંજ નહિ પણ તે મારે તેઓ મતલ્લ ચિંતન કર્યો કરે છે.

પ્રથમ એ પ્રશ્ન મેનેજિંગ કમિટીમા ગ્લુ થયો અને ચોગ્ય મક્કાનણો થઈ આવવા તે પ્રશ્ન મોસાઇટીની છુક-કમિટીને મોપાયો હતો છુક-કમિટીએ તે કાર્ય કેવી રીતે કરવું એ વિષે વિગતવાર રીપોર્ટ નૈયાજ કર્યો તે નીચે ઉતારવામાં આવે છે; તે પરથી એ આખાય કાર્યની કાચી રૂપરેખા નજરમાં આવશે.

છુક કમિટીનો રીપોર્ટ

છુક કમિટીની એક મેઠક તા. ૫ મી નવેમ્બર મત ૧૯૨૮ ને નોમવારને દિવસે માળના ટાા વાગે મોસાઇટીની ઓફીસમા મળી હતી. તે વખતે નીચેના મળ્યો હાજર હતા અને નીચે મુજબ નિર્ણય મેનેજિંગ કમિટીમાં ગ્લુ કરવા થયો હતો.

હાજર

- રા. બ. કેશવલાલ હુપ્પેદરાય ધ્રુવ
- રા. બ. રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ
- મિ. કેપુશાં અરેદશર બાલા
- રા. રા. હર્ષાભાઈ પીતાંબરદાસ દેરાચરી
- રા. રા. કૃષ્ણલાલ નરસીલાલ દેશાઈ
- પ્રિન્સિપાલ આલ્ફ્રેડરોડર બાપુલાલ ધ્રુવ

ઠરાવ

સોસાઇટી વરક્ષી તૈયાર થતો યુગ્મરાતી ભાષાનાં કોશ સંપૂર્ણ રચાઈ પ્રસિદ્ધ થયો છે. દ્રાવની પ્રતો લામ્પ મેમ્બરોને ભેટ આપવા પૂરતીજ હાથવવામાં આવતી હતી, અને તેની બધી યોજના અને વ્યવસ્થા કામચલાઉ હતી. હાલમાં તે કોશ માટે બહારથી પુસ્તકો મારફતે આવે છે. શાસ્ત્રીય અને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ યુગ્મરાતી ભાષાનાં કોશ તૈયાર કરવાને ધણો વખત જોઈશે, છતાં સોસાઇટી પાસે જે સાહિત્યસામગ્રી તૈયાર છે, તે પરથી એક વિશ્વાસપાત્ર, ચોક્કસ, અને તેટલો સંપૂર્ણ, શાબોપયોગી કોશ, જૂની આવૃત્તિ, જે હાલ પૂરી થઈ છે તે પરથી સુધારા વધારા અને ઉમેરા સાથે એક નવી આવૃત્તિ કે જે સોસાઇટી વરક્ષી તૈયાર કરાવી બહાર પાડવી.

(૨) રા. બ. કેશવલાલ કુવે આ નવી આવૃત્તિનું સામાન્ય તંત્રીપદ સ્વીકારવા ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી છે તે બદલ કમિટી નેમને અંતઃકરણપૂર્વક ઉપકાર માને છે.

(૩) તે સંબંધમાં કેટલીક માર્ગદર્શક નોંધ અદિ' ગ્રંથ કરવામાં આવે છે:—

(અ) પ્રસ્તુત આવૃત્તિમાં લગભગ બધા પ્રચલિત શબ્દોનો સમાવેશ થઈ જાય તે માટે સંવત્ અટકમાં ચતુર્થી આપણા સિદ્ધ અને પ્રસિદ્ધ કવિઓ અને લેખકોના ગ્રંથો ફરી વંચાવી તેમાંથી શબ્દ બહોળા નંબાર કરાવવો, અને તે બદલ કામ કરનારને યોગ્ય જજાય તે પારિતોષિક આપવું.

(બ) પ્રસ્તુત ગ્રંથની જોડણી બદલ્યા માહિત્ય પગિયે નોંધેલા ધારણને અનુસરીને કરવી.

(ક) જે જે શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ ચોક્કસ માત્રામાં પડે તેની જુદી નોંધ કરી લેવી.

(ડ) શબ્દોનો ક્રમ સંસ્કૃત ક્રોધને અનુસરીને રાખવો.

(ઈ) જે તે જુદી શબ્દોના ઉચ્ચાર દાખલ કરવા યોગ્ય થાય તે કરવા.

(ફ) યોગ્ય સ્થળે અર્થદર્શક ઉત્તર (કોટશન) કરવા.

(જી) સામાન્ય તંત્રીને બદલ માટે કામપુરતા મેમ્બર ફરનમ ને કોમિટી વગેરે જે સાહિત્ય માટે તે મંજૂરી આપવું.

(૬) વિચાર, સત્યાહ અને અભિપ્રાય માટે મદદરૂપ થાય એવા મંડળો, રચાનિક અને આમાન્ય નીમવા; અને તેમાંના સુલ્લેખોને ૦/૩૦ પટે તો યોગ્ય પારિતોષિક પણ આપવું.

અધ્યાનિક મંડળો માટે નીચેના નામો સુચવવામાં આવેલા છે.

(૧) મી. ખુરાનુદિન અબ્દુલ્લામિયા યુરેઝી

(૨) મી. અમીરુદ્દીન હમદુમિયા કાઝડી.

(૩) મુનિશ્રી જિનવિજયથડ.

(૪) પ્રો. વીરમિત્ર ભીમગવ દીવેડીઆ.

(૫) શ્રીયુત ખરે, સંગીત શાસ્ત્રી સત્યાગ્રહ આશ્રમ

(આઈ) સામાન્ય તંત્રીને તે જણાવે તે પ્રમાણે પગારદાર લખક ટકાઈ આપેલા.

(જે) ન્યા. ન્યા. યુજરાતી બ્લાકરજીને લગતા પ્રત્યય, રાખ્દ પ્રયોગ વગેરે મળી આવે તેનું એક ટાયણ કરવું.

રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ

ઓન. સેક્રેટરી

દી. બા. કેશવલાલભાઈએ ટ્રેડનું કામ પ્રસ્તુત રીપોર્ટ મેનેજિંગ કમિટીમાં મંજૂર થતા, ઉલ્લેખ અને ખતથી ઉપારી લીધું હતું. બહારની મદદ એમને ઝાઝી મળી નહિ પણ આપ બળ પર અને પોતાની પાસેની સાધન તૈયારી પર અવલખી થ અક્ષર એમણે પૂરો કર્યો અને તે છપાવ્યો પણ ખરો. તેની પ્રતો કેટલેક રથજે સૂચના અને અભિપ્રાય સાથે મોકલી અપાઈ પણ તેનો પ્રોત્સાહક ઉત્તર મળ્યો નહિ. તેમ છતાં દી. બા. કેશવલાલ એ કામમાં વળગ્યા ગયા અને સ્વઃ વિલાગના પ્રથમ અ, આ અને ઇ, એ ત્રણ અક્ષરોની પ્રેસ કોપી તૈયાર કરી હતી. તે પછી આખે મોતીએ ઉતરવા માડવાથી તેમજ કોલેજના અધ્યાપક તરીકે વધુ સમય આપેલા પરંતુ હોવાથી તે કામ, બીજા ટ્રેઈ સગવડોથી અવગણ્યા થતા સુધી નવતરી ગઈ; જે સ્થિતિમાં તે હજી પડેલું છે.

એ ધોરણે આખોય ટ્રેડનું સુધારવાની એઓ ઉમેદ રાખે છે. અન ટ્રેઈએ છીએ કે પ્રભુ એમની એ ઉમેદ પાર પાડે; જો કે પ અને સ્વગના ત્રણ અક્ષર નૈયાગ કંઈ આખીને ક્યા ધોરણે અને ધ્રુવી ગતે તે

કામ આગળ કહ્યું તે માર્ગ દી મા નાનાનખાઇએ મ ન ૧૦ ૫૯
કરી મૂક્યો છે

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે મશ સુધાગણાનું કામ આનંદ હવે તે નમયે
પોતેજમા એમને 'નદશ કરનું જીવનચરિત્ર' શિખવવાનું આવતું હતું
એમા આવતા ઉર્દુ અને ફારસી નમ્દોના ખરોખર અર્થ મમજના તેઓ
પ્રમગોપાત્ત પ્રેમચદ રામચદ ટ્રેનિંગ કોલેજના રીટાઇર્ડ શિક્ષક મી
અમીરમીઆ હમદુમીઆ ફાટીને તે નારતા હતી મી મકકીને સમ્મતપતે
શોખ હતો મ્હાક વખત સુધી 'ગુજરાત માળાપત્ર'મા એમણે ગુજરાતી
મા વપરાતા ફારસી અગળી નમ્દોનો મગદ પ્રગ કયો હતો દી મા
ફેશનાનખાઇએ એ વખતે વ અક્ષરનું મપાદન કાર્ય આગલેનું હતું તેથી
તેમને વ અમગનાગા રાખે એકકા કરી આપવાનું સચમ્યુ તે મા નદનાક
ગુજરાતી પુસ્તક કરી વાચી જવાની એમને લાગમણ કરી અને એ વિચારની
અચામાથી ફારસી અરમી ગુજરાતી ગ્રંથની થોડા ઉલ્લેખી હતી

એ ૧૨ મોસાઇનીએ પ્રે વિભાગમા હપા થો હતો તેમા મગ નમ્દો
આપના ખામ કાગળ ગમાઈ હતી ગુજરાતી મશમા સુધાગણાની પ્રવત્તિના
અંજે આપણને આમ અનાસમ એક મારે ફારસી અગળી ૧૨ પ્રામ
થયો છે અને તે મેરા માર આપણે ગુજરાતીઓએ મી મા મીને
ઉપકાર માનવાનો છે

ગુજરાતી સમ્દાશનું કામ પૂર થયું તે વખતે એ મેગની પ્રવત્તિ આગળ
આવું રાખના નર્મ કથામશ જેવો એક નવો કથાકોશ તૈયાર કરાવવાનો
વિચાર સોમ્દાઇનીના કાર્યકલાઓને મ્કયો હતો, અને અભ્યાસીઓ તરફથી
એવા એક માગ મેશની માગણી પણ થતી હતી દી મા મેશવાદના ની
સનાદ પૂજા, એ મપમા રહેલી મુશ્કેલીઓનો ખ્યાલ આવી, મૂગ નમ્દો
સાધનોનો સાલ્લીય અને ઐતિહાસિક ધોળે ઉપયોગ કરી જાળનાર થોમ્સ
આલુમ મગશે મ એ વિો એમણે મકા દશવી, એમને એ વિધય આગળ
પ્રે નહોતો

દરમિયાન ૧૨ જાલામાઈ પીતા રદામ દેગમરીના દાયમા પણ
૫૧૫૦ નેચસો અને થોચેસો પ્રામીન એ તદામિક મશ મરામીમા મેમેસો
અ રો અને તેમને તે ગુજરાતીમા ઉત્તરવાનું મન થઈ આવ્યું

શ્રીયુદ્ધ જામાઈ નમ્દુથુવ વિજ્ઞાન છે માગ કવિ હ એમના
મુવમુપ મ રે અને મુધ કમા નથી? નેમ એક માદિવદ નગીકે

એમણે સારી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરેલી છે. એમણે સંપાદન કરેલું " કદાન્તરે પ્રખંધ " કાવ્ય તો જુની ગુજરાતીનો એક મુંદર નમુનો છે અને એક ઐતિહાસિક કાવ્ય તરીકે તેનું મૂલ્ય મહોત્તું છે. તે એક પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે વંચાય છે. એમની વિદ્વત્તાથી સુપરિચિત છે અને એમની લેખનશૈલીની વિશિષ્ટતા એ છે કે ગમે તેવા શુદ્ધ વિષયને પણ તેઓ રસિક અને સરળ કરી શકે છે.

પ્રસ્તુત ' પૌરાણિક કોશ ' એ કાષ્ઠ મૂળ મરાઠી ગ્રંથની નકલ નથી; પણ બહોળા સુધારા વધારાવાળું એક નવું પુસ્તક છે. એ વિશે તેઓ જણાવે છે:-

' આ કોશ કેવળ ભાષાન્તર નથી; તેમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ઇષ્ટ ફેરફાર અને ઉમેરણ કરવામાં આવ્યું છે. ભાષા ગુજરાતી વાચકદંદને સુરચિત્ર થાય એમ રસભર કરવા તરફ ખાસ લક્ષ રાખ્યું છે. એ કોશમાં ન આપેલા એવા પુષ્કળ અક્ષરણો મૂળ સંસ્કૃત ગ્રંથોમાંથી આ કોશમાં દાખલ કર્યા છે. એ બધાની સાથે કોશના વસ્તુને વિસ્તૃત કર્યું છે. આકાં તરીકે લીધેલા કોશમાં માત્ર ૬૧૨૧ વ્યક્તિઓની હકીકત આપેલી છે. તેની જગ્યાએ આ કોશમાં ૧૦૭૯૯ વ્યક્તિઓની હકીકત આપી છે, એટલે વસ્તુ પરત્વે ગ્રંથ લગભગ બમણો બન્યો છે, એટલું જ નહિ પણ ઘણી અગ્રમુખ વ્યક્તિઓની હકીકતમાં ઝોર વધારે કર્યો છે. ગ્રંથ છપાઈ ગયા પછી પણ ભાગવત વગેરે અન્ય રચનાથી વધારે વ્યક્તિઓનો ઇતિહાસ આપવાની શાલસ; થઈ આવતાં વધારાના શબ્દો નવ ફરમાની પુરવણીમાં સંગ્રહા છે. હુંકામાં ગ્રંથને પરિપૂર્ણ કરવા તરફ બનતું કર્યું છે. આવા ગ્રંથો કાઈ કાવ્ય કે નવલકથાની પેઠે વાંચન તરીકે સાલેન્ત વંચાત નથી. ઉપયોગી અને જરૂરની હકીકત સાથે ખપતું હોય તેટલુંજ વંચાય જતાં દુરસદની વખતે વાંચન તરીકે વાંચી શકાય એવી રીતે ઘણાં ચરિત્રો તૈયાર કરવા તરફ ખાસ લક્ષ આપ્યું છે. આશા છે કે એમ છટક છટક વાંચીને પણ વાંચકદંદ આનંદ મેળવશે. "

પૌરાણિક કથાકોશનો થોડોક ભાગ તૈયાર કરીને શીલુત કાલાભાઈએ મોસાઈટીને પ્રસિદ્ધિ માટે મોકલી આપ્યો. તે કાર્ય પસંદ પડવાનો પ્રથમ નહોતો. શીલુત કાલાભાઈ જેવા સંસ્કારી અભ્યાસીએ તે ક્રમ કર્યું હતું; અને તેની અગત્ય વિશે જો મત નહોતો એટલે તેનું પ્રકાશન તુરતજ શરૂ કરવા દેવાય થયો હતો. વ્યામ એ પુસ્તક લાંબા સમયની ખોટ પૂરી પાડે છે,

એટલું જ નહિ પણ એક રેફરન્સ પુસ્તક તરીકે આદિત્યના અભ્યાસીઓને તે બહુ ઉપકારક ગ્રંથ થઈ પડશે.

વિજ્ઞાનની પગિભાષાનો પ્રશ્ન લેખક અને વાચકને વાખા કાળથી મુઠવે છે. સાહિત્ય, ઇતિહાસ, અર્થશાસ્ત્ર, માનસશાસ્ત્ર, તત્ત્વજ્ઞાન વગેરે વિષયોમાં આવતા ઇંગ્લેશ શબ્દોના અર્થ ગુજરાતીમાં ઉતારવાનું કાર્ય ઓછી વિદ્યાર્થીઓમાં નથી જુદા જુદા લેખકોએ, પ્રસંગોપાત્ત લેખ લખતા જે અધ્યયન શબ્દો માલુમ પડેવા તેના અર્થવાદક પર્થોવ શબ્દો યોજ્યા; અને તેમાંના થોડાક ચમણી સિંહાની પેઠે ગ્રાહ્ય થઈ પ્રચારમાં પણ આવ્યા છે. ન્યારે કેટલાક અણવપગાયવા લખાણમાં દંકાઈ ગયા કે શ્રીયુત વિશ્વનાથ મગનનાથ બટ ઓનર્સ ઇન્સ્ટિટ્યુએટ છે, ઇંગ્લેશ અને ગુજરાતી સાહિત્યના મારા અને માર્મિક અભ્યાસી છે, અને આપણું મઘ સાહિત્ય બહુ ઝીણુ અને વિવેચકની દૃષ્ટિએ વાચ્યું વિચાર્યું છે, તેમને એ વાચન દરમિયાન જે જે ઇંગ્લેશ શબ્દોના અર્થ ગુજરાતીમાં નવા વપરાયલા જોવામાં આવ્યા તેની નોંધ કરી, નમુના દાખવે કેટલાક શબ્દો “વસન્ત”માં પ્રસિદ્ધ થવા મોકલ્યા હતા એ લેખ પ્રસિદ્ધ થતા, એ શબ્દ મંત્રકની ઉપયોગિતા તરફ સૌનું વક્ષ ગચ્છુ હતું અને તંત્રી મહારાજે પણ તેની અગત્ય પગ ભાગ મૂક્યો હતો. તે શબ્દ સમઢ સોમશ્વરીએ પ્રમટ-કરવો જોઈએ એવો વિચાર રફૂરી આવતા અમે શ્રીયુત વિશ્વનાથને તે સંગ્રહ મેંસાઈટી પગ મોકની આપવા મૂચના કરી અને દમિટી સમક્ષ તે કામ જીજુ થતા, તે મંગ્રહ પુસ્તકકચે છપાવવાનો નિર્ણય થયો હતો.†

શ્રીયુત વિશ્વનાથે એ કાશની પ્રસ્તાવનામાં આ પ્રકારના કાશ વિં ચિંતનભર્યું વિવેચન કર્યું છે, તેમાંથી સંસ્કૃત મેરાની સંકળના પુરતો ભાગ અહીં ઉતારીએ છીએ:—

† વૈજ્ઞાનિક પારિભાષિક કાશનો પ્રારંભ અપણે અહિં પદોલપદોલો સ્વમંરથ પ્રેા ત્રિભુવનદાસ કલ્યાણદાસ મળ્લરે તે સમયે વડોદરા કલાબુવનના પ્રિન્સિપાલ હના-કર્થો હતો અને તે કાચ સાર વણી સાધન સામગ્રી એકઠી કરી હતી.

અમારા સંભળવા પ્રમાણે તે પારિભાષિક કાશની જાનિહી હમેહી ચાગીએ ભાર્પાતર ખાતાના ફાંતરમાં પડેહી છે

રામય વાર્કષી એક વૈજ્ઞાનિક પારિભાષિક કાશની બારેક વર્ષ ઉપર બદાર પડેહી હતો તેની નથી અચ્છિ ઉમરોમ્ હખાલ્લો હખથેમ કરી, મુધાશ વધાશ સહિત બદાર પાડવામાં આવે છે તે ખાસ ઈચ્છવા યોગ્ય છે

“અંગ્રેજીદ્વારા પાશ્ચાત્ય સાહિત્ય સંસ્કૃતિના સંસર્ગમા આવતાં જે અનેક વસ્તુઓ, રીતભાતો, સંસ્થાઓ, ભાવનાઓ આદિ નવીન પદાર્થોનો પરિચય થયો છે તેને માટે યથાર્થ પદો નો ગુજરાતીમા શોધ્યા પણ જડતા નથી. આથી માતૃભાષા પરત્વે તો આપણા મોટા ભાગના શિક્ષિત વર્ગની દશા મૂંગાને સ્વપ્ન ચું હોય એવી લાચાર જની ગઈ છે ને તેમાનો જે નાનો ભાગ આ પરિચયિતથી પર થઈને ભાષાન્તર, સાર લેખન કે સ્વતંત્ર ચર્ચા માટે પશ્ચિમનું જ્ઞાન આપણી ભાષામા ઉતારવા મથે છે તેમના માર્ગમા આવા પારિભાષિક શબ્દો પડે પડે મોટી મુશ્કેલી ઉભી કરે છે. એટલે કોઈ વ્યક્તિ અંગ્રેજી મારફતે અમુક વિષયનો પાર પામેલ હોય ને ગુજરાતીમા પોતાનું એ રીતે મેળવેલું જ્ઞાન શબ્દવચની છૂંછા પણ હોય છતાં, ફરજ આવા પારિભાષિક શબ્દોની મુશ્કેલીને કાબુ હાથ જોડી બેસી રહેવું પડે, એવા પ્રસંગો પણ આપણા દેશની વિદ્વાતાના ઇતિહાસમા વિરન નથી. તેથી પરિભાષા વિષયની આ મુશ્કેલ ટાળવા માટે આ પ્રકારના મથળા અંગ્રેજી શબ્દો એકઠા કરી તે ઇરકને માટે અર્થવાહક પર્થોયો ગુજરાતીમાં પોણ એક મંત્રદ પ્રકટ કરવાની લાખા વખતથી અમત્ય જણાઈ છે. આ અમત્યને પૂરી પાડવાનો આ કોરા એ એક યત્નકિમિત યતન છે. આમા એવા સંપ્રદ કરતા બિન્નતા એટલી છે કે આમાના પ્રતિ શબ્દો કોઈ એકજ વ્યક્તિએ ચોજેલા નથી તેમ એકી મપાટે પણ મોજેલા નથી, પરંતુ આમા ગુજરાતના છેલ્લા પોણોસો વરસ જેટલા ગાળાના જુદા જુદા પ્રતિષ્ઠિત લેખકોએ પોતપોતાના લખાણમા જરૂર પડતા જે જે પર્થોયો પ્રમંજોપાત્ ચોજેલા તે સઘળા તેમની કૃતિઓમાથી તારવી આંહી એકઠા કરવા યતન કર્યો છે. આ ચોજનામા બે લાભ રહ્યા છે એક તો એ કે એક જ વ્યક્તિ, મંડળ, કે સંસ્થા હાસતરમા જે મનસ્વિતા, અવિવિધતા, જડતા કે તરંગીપણું આવી જવાનો ભય રહે છે તેને માટે આમા અવકાશ નથી, ને બીજો એ કે એક કરતા વધુ લેખકોના પર્થોયો માયોસાય મુજબ ટોચથી વિવેકપૂર્વક પસંદગી કરવાનું બહોળું ક્ષેત્ર ખુલ્લું રહે છે. એટલે એક રીતે આ ક્રેશ ગુજરાતી પર્થોયોનો સંપ્રદ તેમ ઇતિહાસ ઉભય છે, ને તેથી પરિભાષા રસિકને તે બેવડી રીતે ઉપયોગી થઈ પડશે એવી આશા છે.”

આ કોશની મહત્તા ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે એ છે કે એમા સંપ્રદેશ

પર્યાય શબ્દો જો તે બાણીતા લેખકના અંચ ૬ લેખમાંથી ઉદ્ભવ કરેલા છે; જો તેમ નવા શબ્દો એક હસ્તના થોડાને બરાબર કંવામાં આવ્યું નથી.

નીમત મહારાજ સર સચાઈવાને સદરહ પારિભાષિક ગ્રંથ સાદર કરતાં એઓથીએ એજ મુદ્દા પર ખુલાસો ઈચ્છ્યો હતો કે પર્યાય શબ્દોની પસંદગી કવી રીતે કરવામાં આવી છે, તદ્દન નવા પર્યાય શબ્દો થોડાને તે વર્તમાન સાહિત્યમાંથી મેળવીને ? અને તે મળેથી સમભુતિ આપતા, તેમાંના શાશ્વત્ પ્રતિ મદાનજ સાહેબે પોતાની પ્રસન્નતા દર્શાવી હતી.

પારિભાષિક ગ્રંથોના કામ વિચારવાર હાય ધરાય એવી વ્યવસ્થા કરવાની યોજના વિચારવામાં આવી હતી અને તે ધોરણે આગળ કામ ચાલુ ગયેલા શીલુત વિશ્વનાથભાઈને સૂચના કરવામાં આવી હતી, પણ ફેટલીક અગત અને વ્યવહાર અડચણોને લઈને તે વિરે લજુ કાંઈ ચોક્કસ નિર્ણય પા આવવાનું બની શક્યું નથી પણ એ યોજના વિચારતા ગુજરાતી પર્યાય શબ્દોનો મત્રદ તમાર કગવવાનું નહીં થયું હતું. શુભાએ, એ વિચારમાં ગસ નતા ભાદરણિવાસી શીલુત ચતુર્ભાઈ પુરુષોત્તમભાઈ પટેલે એ કાર્ય કરી આપવાની તાત્પરતા બતાવી.

'સુદ્ધિપ્રકાશ'માં "નાનાર્થ શબ્દો" એ શિર્ષક હેઠળ એ વિષેનું એમનું વખાણ વખતોવખત પ્રકટ થયેલું છે. તેઓ એન્યુએટ છે, અપ્રસન્ન અને જુની ગુજરાતીનો સારો અભ્યાસ ધરાવે છે અને ગોધરા મહિત્ત મલા તરફી 'જુની ગુજરાતી' પર હર્ષિદર્શ નિબંધ મગાવવામાં આવ્યો હતો તેમાં એમનો નિબંધ ઈનામને પાત્ર જણાયો હતો.

અવે શબ્દ સમ્રદ "શબ્દાર્થ બેદ" એ નામથી સન ૧૮૬૪ માં અર્ધઅર્ધ હાથુભાઈ પ્રાણવલ્લભાએ બહાર પાડ્યો હતો. તે પછી એ જાતના પુસ્તકની જરૂર બધી વધી પડેલી છે.

દરેકના લખક વાચકને ઝાંખેટનો યાંત્રારસ, (Roeber's Thesaurus) નામનો શબ્દકોશ કાયમ ઉપયોગનો યથ પડ્યો છે.

અ નવો પર્યાય નસ તે ધોરણે લેવા. થાય તો ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસી અને લેખકને તે ગ્રંથક વળે ઉપકારક થઈ પડે.

પ્રકરણ ૩

ઇતિહાસ-ગ્રંથો

“ Reflection on history must be accompanied, then, by reflection on all life, in order that we may hear and hearing understand, what Confucius calls the threefold thread of time:—

Threefold is of time the tread,
Lingering comes the future pacing hither,
Dart-like is the now gone thither,
Stands the past age moveless, foot and head.”

Hilda D. Oakley.

(History & Progress).

છેલ્લા પચીસ વર્ષમાં સોસાયટીએ એકંદરે ૧૫૭ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કર્યા છે; તેમાં ઇતિહાસ ગ્રંથો મોટી સંખ્યામાં મળી આવે છે અને તે પુસ્તકો વિવિધ પ્રકારના તેમ ગુજરાતી વાચકોને રસ પડે અને આનંદ આપે એવા છે. તેની પસંદગીમાં હિન્દુસ્તાનના ઇતિહાસને પ્રથમ સ્થાન મળેલું છે અને એ ગ્રંથમાં પુસ્તકો, અમારું નમ્રપણે માનવું છે કે, હિન્દના પ્રાચીન અને આધુનિક ઇતિહાસ વિશે વિશ્વમનીય તેમ સવિસ્તર જ્ઞાતા પૂરા પાડે છે.

પ્રાચીન ઐતિહાસિક પુસ્તકોમાં ત્રિલોક્યકૃત વિક્રમાદિત્ય ચરિત્ર એક મહત્વનું પુસ્તક છે. એમાં દક્ષિણના ચાલુક્ય રાજાઓનો ઇતિહાસ ગ્રંથો છે. સોસાયટીએ તે પૂર્વે સોએશર રચિત “ ઇતિ” કૌમુદી” જેમાં ગુજરાતના વારસા વંશનો ઇતિહાસ આલેખ્યો છે, એ પુસ્તકનો તરલુમો છપાવ્યો હતો. તેના પછી ઉપરોક્ત પુસ્તકનો ઉમેરો થયો એ યોગ્ય થયું હતું. દક્ષિણના ચાલુક્યો એ વિષય પર એક સ્વતંત્ર ગ્રંથ રા. બા. ગૌરીશંકર એકાએ એ અરમામાં છપાવ્યો હતો. ઇતિહાસના ગમિકે આ અને પુસ્તકો-વિક્રમાદિત્ય ચરિત્ર અને ચાલુક્યનો ઇતિહાસ જોવા જેવા છે.

મદરૂ પુસ્તકનો તરલુમો વોટસન મ્યુઝિયમના તે સમયના ક્યુરેટર સ્વર્ગમ્ય વલ્લભજી દરિદ્રતા આચાર્યે કરી આપ્યો હતો. ઇતિહાસ અને

પુરાતત્વના રિપપમા એ નિષ્ણાત હતા અને સંસ્કૃતના પણ સાગ્ર શાતા હતા. આવા વિદ્વાનને હાથે આ ઐતિહાસિક ગ્રંથનું સંપાદન અને અનુવાદ થયેલા છે, એ ગુજરાતી વાચકનું સહભાગ્ય છે.

આ પુસ્તકોથી વધારે મહત્વના ગુજરાતમાં મુગ્ધિમ સત્તાને નગત ૧ પ્રમાણભૂત થયો મિગતે મિકદરી અને મિરાતે એહેમદી છે અને એ બન્ને ગ્રંથોના ગુજરાતીમાં તર્જુમા મોમાઈગીએ કરાયા છે, એ મગર થવા જેવું છે.

મિરાતે સિકદરીમાં ગુજરાત સરતનતનો ઇતિહાસ સન ૧૮૧૨ થી સન ૧૫૨૬ સુધીનો—ગુજરાતમાં મુસ્લિમ સત્તા ત્વત્ર રચપાઈ ત્યાંથી તે મહાન અકબરે તેનો અત્ત આપ્યો, એ વર્ણનો—આપેલો છે અને એ વિષય પર એજ આધારભૂત પુસ્તક મનાય છે.

ફિરિતા કૃત ગુજરાત નિભાગનો ગુજરાતી અનુવાદ શ્રીયુત આત્માનામ મોતીરામ દિવાનશીએ પઠિપદ જડોગ કમિગી સાફ કયો હતો, તેમની પાસે સોસાઈટીએ મિગતે સિકદરીનો તર્જુમો કરાવ્યો હતો, તે પૂર્વે મે નેખકે શુદ્ધિપ્રકાશમાં ગુજરાતના મુનતાનો વિરે લાગટ લેખો લખ્યા હતા.

આ પુસ્તકનો ઇંગ્લેશમાં પણ તર્જુમો થયેલો છે.

ગુજરાતના મુગ્ધિમ ઇતિહાસનું બીજું પ્રમુખ પુસ્તક મિગતે એહેમદી છે એ પુસ્તકની નિથો પ્રત મળતી, તે બહુ જૂનોવાળી અને અપૂર્ણ મળતી હતી તેનું પ્રથમ પુસ્તક અને પૂરવણી સામાન્ય રીતે જાણીતા હતા.

ચોક્કસ વર્ગ ૫૦ માપકરાડ ઓરિએન્ટલ પ્રેસમાંથી આ પુસ્તક આપ્યું પ્રસિદ્ધ થયું હતું તેમાં બીજું પુસ્તક અત્યાર સુધી બહુ જાણીતું પણ નહોતું અને તેનો ઉપયોગ પણ ઓછો થયેલો નહોતો.

બેલીએ ગુજરાતનો ઇતિહાસ ઇંગ્લેશમાં લખેલો છે, તે સાફ એ લેખકે મિરાતે સિકદરી અને મિરાતે એહેમદીના પ્રથમ લાગ પર આધાર મળ્યો હતો, બહેન મિરાતે એહેમદીના સારાંશ ઇંગ્લેશમાં આપ્યો છે, તેમાં પણ બીજા લાગને ઉલ્લેખ સગો નથી, અને શ્રી નિઝમુદ્દીન પદાએ મિરાતે એહેમદીનો પદરેક વર્ષ પર ગુજરાતી અનુવાદ છપાવ્યો હતો, તેના પદરેક લાગ અને ખતિમા—પૂરવણીનો સમાવેશ કયો હતો.

ઉપરાંત બીજો લાગ ઉપવચ્ચ થતા સોસાઈટીએ એ આખા ગ્રંથનો ગુજરાતીમાં તર્જુમો કરાવવાનો નિર્ણય કયો જ્ય પહેલે લાગ અને

ખતિમાનો તરણુમે થયેલો હોવાથી તુરત બીજો ભાગ હાથમાં લીધો અને તેના તરણુમાનું કામ દારસીના સારા અભ્યાસી આપણા જાણીતા વિદ્વાન દી. બા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરીને મોકલ્યું; જે એમણે ઇતિહાસના પ્રેમ ખાતર, મેવાવૃત્તિથી સ્વીકાર્યું હતું.

અરાધમા મૈકાના શુજરાતના ઇતિહાસ પર આ પુસ્તક બહુ સારો પ્રકાશ પાડે છે અને તેનું પ્રકાશન, ખરેખર મહત્વનું છે.

હિંદનો પ્રાચીન ઇતિહાસ ક્રમસર અને સર્જન લખવાનું માન સ્વર્ગસ્થ વિન્સેન્ટ સ્મિથને પ્રાપ્ત થયેલું છે, જે કે ડો. મર રામકૃષ્ણ બાહારકરે તે પહેલાં તેની ઉપરેખા મુબાર્ક એસિયાટિક સોસાયટીના જનરલમા દેરી હતી. સ્મિથના પુસ્તકની ચાર આવૃત્તિઓ થયેલી છે, અને ચોથી આવૃત્તિ એમના મૃત્યુ બાદ મુબાર્કના માથું સિવિલિયન એડવર્ડસના તંત્રીપદ હેઠળ પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. એ આવૃત્તિનો તરણુમે સોસાયટીએ લેક્ચરના જાણીતા સમાજ સેવક અને કેળવણી નિપુણત શ્રીયુત હેટાલાલ જાળકૃષ્ણ પુરાણી પાસે તૈયાર કરાવી તેનો પ્રથમ ભાગ બહાર પાડેલો છે. બીજા ભાગનું લખાણ મળી ગયેલું છે અને તે નજદિકમા પ્રસિદ્ધ થનાર છે.

હિન્દના ઇતિહાસ પર અત્યુત પુસ્તક લખાયા પછી ચાર પાંચ થયો લખાયા છે, તે પૈક્ય એ સર્વેમા સ્મિથનું પુસ્તક તેનું ઉચ્ચ સ્થાન હજી સાચવી રહ્યું છે અને સોસાયટીએ આ પુસ્તકનો તરણુમે પ્રસિદ્ધ કરીને શુજરાતી જનતાની મુદ્દર સેવા કરી છે, એમ કહેવું વધારા પડતું નથી.

આ પુસ્તકમાં મુસ્લિમોનું આગમન થયું ત્યાં સુધીનો ઇતિહાસ આપ્યો છે.

તે પછીનો ઇતિહાસ, હિંદમા મુસ્લિમ રાજ્ય સ્થપાયું ત્યાંથી તે મન ૧૭૭૩ મા હેસ્ટિંગ્સનો રેઝ્યુલ્યુશન એક્ટ પસાર થયો, એ મમથનો સમગ્ર ઇતિહાસ મરહેસાઈ કૃત ત્રણ ત્રયો, મુસલમાની રિયાસત, મગડી રિયાસત અને બ્રિટિશ રિયાસતમા આવી જાય છે, અને એ ત્રણે મગડી પુસ્તકોના તરણુમા સોમાઈટીએ છપાવેલા છે.

મુસલમાની રિયાસતમા ઇસ્લામના ઉગમથી શરૂઆત કરી હિંદમા મોગલ સામ્રાજ્યની પડતી થઈ ત્યાં સુધીનો સંવિત્તર અને સર્જન ઇતિહાસ રસિક રીતે વર્ણવેલો છે.

મગડી રિયાસતમા તેનો આરંભ મદાન સિવાજના ઉદયથી થાય છે, જે જવપનિ ન્દાના સિવાજ સુધી આવીને અટકે છે. તે પછીનો મગડી

સત્તાનો ઇતિહાસ સરદેસાઈએ ખીજ ચાર ખંડોમાં રૂપેસો છે અને એ પંખીના એક લાગનો તરલુમો વડોદરા રાજ્ય લાપાંતર ખાતાએ શ્રી સયાજી સાહિત્યમાળામાં પ્રકટ કર્યો છે.

ત્રીજા પુસ્તક બ્રિટિશ રિયાસતમાં ઇંગ્લેન્ડ હિન્દમાં આગમન થયું ત્યારથી તે સન ૧૭૭૩ માં હિન્દના રાજવહિવટ સાથે વોરન હેસ્ટિંગ્સનો રેગ્યુલેશન એક્ટ બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટમાં પસાર થયો એ સ્વળો વૃત્તાત નોંધ્યો છે અને એ સમયનું સમગ્ર રીતે ગમાલોચના કરતું ગુજરાતીમાં આ પ્રથમજ પુસ્તક છે.

આ પ્રમાણે સરદેસાઈના પુસ્તકોમાંથી હિન્દના મધ્યકાલીન ઇતિહાસ અને કંપની સરકાર હસ્તકના હિન્દના રાજવહિવટ અને રાજવિસ્તાર વિષે જાણવા જેવી અને મહત્વની સઘળી માહિતી મળી રહે છે.

મુસલમાની રિયાસતનો તરલુમો રાનડે ચત્રિના લેખક સુમંદાશ સોમેશ્વર દેવાશયી, જેમનું બહુ યવન કેળવણી ખાતામાં વ્યતિત થયું હતું અને લેખન વાચનનો સારો શોખ ધરાવના હતા, એમણે કરેલો છે.

મગડી વાચનનો જેમને પ્રથમથી શોખ હતો અને મરાઠીમાં 'ધર્મશાસ્ત્ર' કુટુંબ' અને 'મહાન અશોક' એ પુસ્તકોના અનુવાદ કર્યા હતા તેઓ-રા. જ્ઞાનરાવ અમરશી-એક વખતના મોસાઈનીના આસિ. સેક્રેટરી-ને મગડી રિયાસતનું પુસ્તક ગુજરાતીમાં સખી આપવાનું એપાણુ હતું અને તે કાર્ય એમણે જાડ કાળજીથી અને ચિવટથી કરેલું છે, એમ એ પુસ્તક વાચતા જણાશે. મોસાઈનીમાંથી નિષ્પત્ત થયા પછી જ્ઞાનવર્ધક ગ્રંથમાળાની યોજના અનુસાર આણીને, ગુજરાતી માહિત્યને એમણે મમૃદ કર્યું છે, એ એમની મેવા ખામ નોંધવા જેવી છે.

શ્રીયુત સંપર્કવાસ સાવજાઈ મહેતા સાગા સમયથી મરઠારી એમિન્ટસ ટ્રાન્સલેશન ખાતામાં અધિકારી પડે છે અને મોસાઈનીને વખતોવખત ઇમેજ અને મગડી પુસ્તકોના અનુવાદ કરી આપીને ગુજરાતી માળાની એમણે જાડ સુતિપાત્ર સેવા કરેલી છે.

બ્રિટિશ રિયાસત લગભગ ૮૦૦ પૃષ્ઠનું પુસ્તક છે, તો પણ નામના પાઠશાળિકથી શ્રીયુત સંપર્કવાસે એ પુસ્તકનો તરલુમો મેવાલાયથી કરી આપ્યો હતો અને એ પુસ્તક, અમે ઉપર જણાવ્યું તેમ, હિન્દમાં ઇમેજ અમલના આરંભનો દર્શનાત જાણવા આજ જેમ માહિતીપૂર્ણ તેમ કિમતી છે.

મદરદુ મગડી પુસ્તકોનો ગુજરાતીમાં તરજુમો કરવાની ક્ષેત્રક પાસેથી પરવાનગી માગતા શ્રીયુત મરદેઆઇએ જે લાગણીભર્યો ઉત્તર લખી મોકલ્યો હતો તે એમના હૃદયની વિશાળતા બતાવે છે. તે પછી પશ્ચાદ્દતરનું સંપાદન કાર્ય હાથ ધરી તેઓ આજ પર્યંત તેમાંથી ૪૦ ગ્રંથો બહાર પાડવા શક્તિમાન થયા છે; અને મરકારે એમની એ મેવાની કદર શ. બા. નો ઇત્કામ બદીને કહેલી છે, એ યોગ્ય જ થયું છે. તાજેતરમાં પદચ્ચા સુનિવરમિતિ તરફથી Main Currents of Maratta History એ વિષય પર પાચ વ્યાખ્યાનો એમણે અગાઉ આપ્યાં હતા, તેની બીજી આવૃત્તિ છપાઈ છે, તે મરાઠી માત્રાજ્યના અભ્યાસીને બહુ મદદગાર થશે.

સોમાઈદીને એમણે જે ઉત્તર લખી મોકલ્યો હતો તે નીચે પ્રમાણે છે:-

BARODA, September 1913.

To,

The Honorable Rao Bahadur,

RAVIANBHAI MAHIPATRAM NILKANTH,

B. A. LL. B.

Hon. Secretary, Gujarat Vernacular Society,

AHMEDABAD.

Sir,

It gives me a great pleasure to receive your letter No. 128 dated 29th August and to know that the Gujarat Vernacular Society appreciates my work called "મુસલમાની રિયાસત."

I am very happy to let the Society have my permission to translate the book into Gujarati, as requested by you, without any condition. May I request you to let me know when the translation is printed and send me five copies if you can.

My life's ambition has been to prepare a readable and uptodate history of Modern India.

Three Volumes have so far been out, and I pray God to give the strength to finish the remaining two.

Wishing the Society success in their undertaking.

I am, Sir,

Your most obedient servant,

Sd/- G. S. Sardesai.

મઃ આર્યેઃ લાઘવે " Rise of the British Dominion in India " એ નામનું એક મનનીય પુસ્તક નીકળે છે, એની પહેલી આવૃત્તિ પ્રથમ બહુ મોટી નહોતી તેના તરજુમો સોસાયટીએ શ્રીયુત ચંપકનાથ પાસે કરાવ્યો હતો. અગ્રેજી ગણ્ય હિંદમાં કેવી રીતે પગભર અને મજબુત થયું તેનું વિદ્વાત્મક નિવેચન પ્રસ્તુત લેખમાં મળે છે અને એ પુસ્તકની ખીણ સુધારેલી વધારેની આવૃત્તિ ને પઞ્ચમી પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, તેના તરજુમો અનુવાદકે નવેસર કરી મોકલ્યા છે અને અવગણે તે પુસ્તક છપાશે હિંદનો બ્રિટિશ યુગનો ઇતિહાસ મજબૂત થાશે, ખરે તે મઃ ઉપયોગી પ્રમાણ છે.

આપણા દેશનો રાજવંશિષ્ટ રાજકર્તાઓ કેવી રીતે ચલાવે છે, તેનું જ્ઞાન જનતાને અવશ્ય હોવું જોઈએ, તેમાં જ ગણ્યની તેમ પ્રજાની મહામતી રહેલી ■

સન ૧૯૦૪-૦૫ માં દિન્દી મગફળી દિન્દ માત્રાગ્ય એ નામથી દિન્દ વિશે જુદી જુદી દ્રષ્ટિએ અને દિન્દને લગતા અનેકવિધ વિષયો પર એ વિષયના નિષ્ણાતો પામે લેખો જખાવીને ચાર પુસ્તકો પ્રકટ કર્યા હતા. સોસાયટીએ એ ચારે ગ્રન્થોને ગુજરાતીમાં તરજુમો કરાવવાનો નિર્ણય કર્યો હતો, અને તે માટે લેખક પામેથી અગ્રજીમાં મગાવી હતી, પણ લેખોની વિવિધતા તેમ નવીનતાને ગ્રહને અને કેટલાક લેખોના તરજુમા તદ્દન મુશ્કેલ થઈ પડે તેવા હોવાથી, આવેલી અગ્રજીમાંથી દિન્દ માત્રાગ્ય પુ ૪ નો ગુજરાતીમાં તરજુમો કરાવવાનો નિર્ણય થયો હતો અને તે કામ રાજદારી કામગીરી પરિચિત અને 'દિન્દના ગણિત ગ્રન્થો'ના અનુવાદક (Lee Warner's Protected Princes of India) ગે. આ. દુર્લભજી ધમશી વેને ઝોંપાયું હતું અને હુંક મમથમાં પોતે વયોરદ હોવા છતાં એક મુશ્કેલ લેખક કરી રા- નદિ એટલી ગડબે, તે જખી મોડ્યું

હતુ. એ પુસ્તક બહાર પડે તે પૂર્વે એમનું મૃત્યુ થયું હતુ, તે બનાવ ખરેખર ગોચનીય હતો.

પ્રસ્તુત પુસ્તક સન ૧૯૦૧ ના સેન્સમ રીપોર્ટમાં સંગ્રહાયેલી માહિતીના આધારે લખાયું હતુ; તે બહાર પડ્યું તે પછી હિન્દી રાજતંત્રમાં બહોળા ફેરફાર થયા હતા અને તેમાં આપેલા આકાશો પણ નકામાં થઈ પડ્યા હતા. પછી તેા યુરોપમાં મહાન યુદ્ધ ફાટી નિકળવાથી હિન્દમાં પણ જબર પગિર્વન થયા પામ્યું છે, એટલે હાલના ઉપયોગ માટે સદરહુ પુસ્તકનું મૂલ્ય ખૂબ ઓછું થઈ ગયલું છે, અને ચાલુ મંજેગેમાં હિન્દી રાજ-વહિવટનું નવું પુસ્તક લખાવવા હજી કેટલોક સમય ચોક્કસ પડશે, કેમકે હિન્દના અમલ રાજતંત્ર વિષે વાદવિવાદ અને વાટાવાટ થકને, તેના ધાન્યની રૂપરેખા નવેસર વિચારાઈ રહી છે.

શુદ્ધિ અને કારીઆવાડ ગેઝીટીઅરનો સાર કવિ નર્મદાશંકરે ઉપજાવી કાઢ્યો હતો, આ હિન્દ સામ્રાજ્યના બીજા ત્રણ ભાગના તરલુમાં થયા પામ્યા હોત તે શુદ્ધિવાતી વાચકને બહુ મદદગારી તેમ ઉપયોગી માહિતી પુરી પાડત.

હિન્દનો આર્થિક પ્રશ્ન ઓછો સુઝવણીએ નથી હિન્દની આર્થિક સ્થિતિ દિન પ્રતિદિન વધારે ને વધારે સુચવાતી જાય છે અને પ્રજા તેથી ચિન્તિત રહે છે. આ સ્થિતિ આજે નવી નથી, ગયા સદમાં હિન્દની ગરીબાઈ આપણા દેશનેતાઓનું તેમ મરકાનું ધ્યાન ખેંચી રહી હતી, અને દાદાભાઈની તે માટેની લડત - ચાલસર અને ખરી હતી એ વિષે હવે ભાગ્યેજ એ મત સભવે તે વખતે હિન્દની આર્થિક સ્થિતિનો સવિસ્તર અને વિગતવાર ખ્યાન આપવા સ્વર્ગસ્થ ગેશમન્દ્ર દત્તજીઓ સિવિધમન હતા અને કમિશનરના ઉચ્ચ હે । સુધી પહોંચ્યા હતા—સન ૧૭૫૭ થી ૧૯૦૦ સુધીનો પ્રમાણભૂત ઇતિહાસ એ પુસ્તકમાં લખ્યો હતો અને તે પુસ્તકનો બહોળો પ્રચાર થયો હતો એટલુંજ નહિ પણ હિન્દ વિશેના સર્વામાન્ય પુસ્તકોમાં તેની ગણના થઈ હતી

આજ ઉત્તમ પુસ્તકનો શુદ્ધિવાતીમાં તરલુમાં કરાવીને સોસાયટીએ પ્રજાની સગમ મેળા કરી છે, અને તેના અનુવાદક પણ મૂળ લેખકના જેવા એક મજકારી વિદ્વાન હતા. શુદ્ધિવાતી વાચકને સ્વર્ગસ્થ ઉત્તમભાવનો પગિયથ કાઢ્યો પડે તેમ નથી. 'સમાલોચક'ના તત્ત્વો તરીકે વર્ષો સુધી

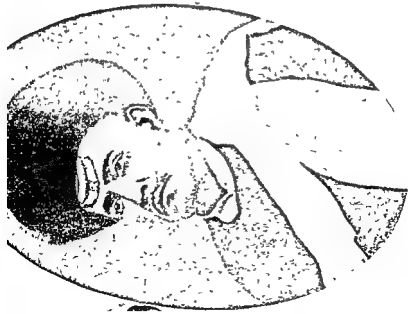
એમણે ગુજરાતી માહિત્યની કિમતી મેળા કરી હતી અને "વસન્ત" મા વખતોવખત લેખો રખીને 'વસન્ત'નું ગૌરવ વધાર્યું હતું. એમ જે પત્રના વિદ્વાન તત્ત્વી પણ કબૂલ કરશે મરુતતીયન્દ્રની સમાલોચના જે કમનસીમે અધુરી નેના પામી છે અને જેન્નમીન કિંકના Social Evolution સામાજિક ઉત્ક્રાન્તિ-એ પુસ્તકોનો સારાસર એ એમના મહત્ત્વના લેખો છે અને એમના પ્રકીર્ણ લેખોનો તો મહુ મોગો સંગ્રહ થવા જાય જે એક રસતત્ત્વ પુસ્તકરૂપે સમઢાવાની અને ળપાવાની જરૂર છે પ્રાચીન યુગમા આપણે અહિ ગાન્ધ્યસ્થા ફરી રીતે થતી હતી એ વિશે વિસ્તારથી નિમધ વર્ગએ, ઇંગ્રેજમા લખ્યો હતો અને એ પ્રાનીનુ લખાપુ અમારા જાણવા પ્રમારો એમનુ જ પ્રથમ હતુ લોકમાન્ય ાટળકના 'ગીતા-દહ્ય'નો તરજુમેા ઉત્તમનાનબાઇએ કરેલો છે, એ રીતે એ પુસ્તક માથે એમનું નામ યાદગાર રહેશે, એ આનંદનો જનાર છે

મોમાઇની એમણે પાઠવી અસ્થામા ત્રણ પુસ્તક લખી આપ્યા હતા. હિન્દના હાકેમ મન્યમાળામાનું અકમરનું ચરિત્ર અને નેશયન્દ્રનો 'હિન્દનો આર્થિક ઇતિહાસ' અને તે ઉત્તમ પુસ્તક છે અને ઉત્તમનાનની કૃતિઓ તરીકે તે વિશેષ આદરપાત્ર છે

વર્ગએ આપણા વિદ્વાન વર્ગમા બહુ માનભર્યું અને ઉન્નુ સ્થાન ભોગવતા હતા પણ એમનો શાત અને એકમાર્ગી સ્વભાવ એમને પાછળ ખેંચી ગયેલો હતો અને પ્રતીથી વેપાર ધધામા શુચવાઇ ગયા ન હોત તો જે પ્રકાગની સમીન મેલા આપણે એમની પાસેથી, મેળવી શકત તેમાથી આપણુ માહિત્ય વચિત રહ્યું છે, તેમ છતાં જે કાઇ તેઓ આપરાને શક્તિમાન થયા છે, તે માટે શુજગતી જનતા એમની આભારી છે

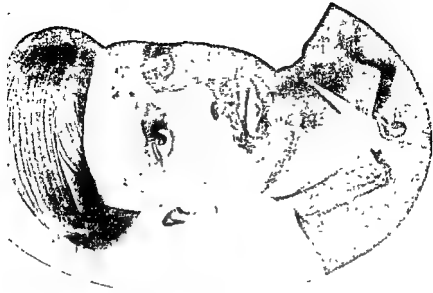
ગમાયણુ મહાભારતનું વાચન ઇંગ્રેજી શિક્ષિત વર્ગમાથી ગયા નેમના ઉત્તરાર્ધથી એટલુ થઇ ગયતુ છે અને તેનો પદ્ધતિમર અને ઐતિહાસીક ઘોગલે અભ્યાસ તો બહુ થોડાકજ કરતા માત્રમ પડશે

આ ગિતિ અત્રાહિ બહુ મજીર હતી પણ સન ૧૯૦૪-૦૫ મા ગા બા ચિન્તામણુ વિનાયક વૈદ્યે, આપરુ એ સર્વજ્ઞેઠ અને પવિત્ર પુસ્તકો, રામાયણુ અને મહાભારતનો બારીકાઈથી અને ચોક્કમાઈથી અભ્યાસ કરી, એ અભ્યાસનું પરિણામ The Riddle of the Ramayana (ગમાયણુનું રહસ્ય) Mahabharata-a Criticism-

ବିଶ୍ଵନାଥ ଚନ୍ଦ୍ର ଶର୍ମା

(୪୫୦)

ଶ୍ରୀରାମ ଶ୍ରୀରାମ ଦେବୀ

મારિતી આપનું એક અન્ય પુસ્તક ગ્રામી આપનાં સોસાયટીએ ફોર્મો ફોર્મટનું
જીવનચરિત્ર અને જીવનો આશ્રય (જેમી ફ્રી Map of India: અનુવાદ)
ના તેમજ ગ. જ્વાભાઈ રાજાઈ પટેલને આપ્યું હતું અને તે પુસ્તક એમની
અન્ય કૃતિઓની પેઠે મુદ્રાપત્ર અને લોકપ્રિય નીચડ્યુ હતું.

ઉદારમતવાદ અને મગ્નચુરાદ એ પુસ્તકો હોમ યુનિવર્સિટી મધ્ય
માળાના મધ્યે Conservatism દ્યુ એમિષકૃત અને Liberalism
હોમકાંકસિદ્ધાંતના તરજુમા છે. મગ્ન મધ્યે ઉત્તમ પ્રદિના મગ્નપા કે અને
તેનો અનુવાદ પણ એટલો જ મગ્ન મધ્યે છે, જે માટે આપણે શીયુત
મ પકનાન લાનઆઈ મહેન્દ્રને આભારી છીએ.

એ મધ્યમાળામાં જેમી ફ્રી Communism સમાજવાદ અને જાનમ
ફ્રી Fracism એ જે મદત્વના મધ્યે પ્રસિદ્ધ મધ્યે છે, તેનો ગુજરાતીમાં
અનુવાદ મધ્યે જામ નો દાન પ્રવર્તતા ગજદારી વિચારો વિરોધનતાને
પુષ્કળ જાણનાં મગ્ન આવે.

નરો દેશવલ્લીના આગળમાં ઇતિહાસ વિષયમાં પ્રાચીન દેશો જેવા કે
પ્રજામ, ધર્શન, ગ્રીસ, રોમ વગેરેનું તેમ જાતના ઇતિહાસનું પ્રાથમિક જ્ઞાન
આપાતું હતું હામા સમયથી તે પ્રધા મધ્યે પટેલી છે અગાઉ મધ્યેજના
પ્રિવિષયના વર્ગમાં ગ્રીસ અને રોમનો ઇતિહાસ વારાફરતી લીખવાતો હતો
તે વિષય પણ તેમથી કાગે નાખવામાં આવ્યો છે.

યુરોપીય મસ્કૃતિપત્ર ગ્રીસ અને રોમના ઇતિહાસે લારે અમગ્ન કરી છે
એ સસ્કૃતિનો પાયો જ ગ્રીસ અને રોમન જીવન અને ઇતિહાસ પર જાયો
છે, એટલુંજ નહિ પણ પ્રાચીન મધ્યમાં એ મે દેશોએ આદિત્ય, ઇતિહાસ,
તત્ત્વજ્ઞાન, કળા, સ્થાપત્ય, કાવ્ય, ગજકારણ વગેરે વિષયોમાં પુષ્કળ પ્રગતિ
કરી હતી, અને એક ન્દાના સહેરમાંથી મ્હોટા રાજ્યો સ્થાપવા તેઓ
શક્તિમાન મધ્યે હતા તે કારણે તેમજ એ યુગની સુધરેલી પ્રજાઓ તરીકે
પણ એ દેશોના ઇતિહાસ જાણના વિચારના જેવો છે.

અગાઉ રા સા મહીષત્તામે ગ્રીસનો ઇતિહાસ લખ્યો હતો પણ તે
ખૂં જુનો હતો અને તેમાં દોરા પણ ઘણા હતા ગ્રીસ અને રોમ વિરો
નવેસર પુસ્તક નખાવા જોઇએ એમ કમિગીને ઘણીવાર મધ્યે કરતું હતું
તે પરથી સ્ક્રમર્ગ રચિત રોમનો ઇતિહાસ અને ગ્રી જાની રચિત ગ્રીસનો
ઇતિહાસ, જે પુસ્તક પ્રિવિષયના વર્ગમાં વચ્ચાતા હતા તેના ગુજરાતી
અનુવાદ કરી આપવા શીયુત આત્મચારમ મોતીચાર દીવાનજીને જણાવવામાં

આમું હતુ. એમાનાં રામના ઇતિહાસનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે અને તે સારી પ્રશંસા પામ્યું છે. ગ્રીસ દેશનો ઇતિહાસ પણ એમના તરફથી લખાઈને આવી ગયો છે. તે તથાસાઈ આવે, થોડા સમયમા ત્રેસમા મોકલવામા આવશે.

જીવનને ઉપયોગી અને માર્ગદર્શક થઈ પડે એવા નીતિ ઉપદેશના અને ચારિત્ર ધર્મતરના ઇમેજી ગ્રંથોના તરબુમા, જેવા કે જીંદગીનો ઉપયોગ, જીવનની મફલતા, જીવનનો આદર્શ, સુખ અને શાંતિ, કર્તવ્ય, સફર્તન વગેરે સોસાયટીએ પૂર્વે જાણ્યા હતા અને તેના અનુસંધાનમા, કાષ્ઠક ઐતિહાસિક ધોરણે લખાયલા એવા ગ્રંથો જેમકે લેફી ફૂટ History of European Morals, History of Rationalism, યુરોપીય નીતિ આચારનો ઇતિહાસ, યુરોપમા યુદ્ધિસ્વાર્ત્થનો ઇતિહાસ, લખાવવાને ઉચિત જણાયુ, અને એ પ્રકારના વિચાર સાહિત્યની આપણે અહીંઆ આપણી ભોક્તિયતિ લલમા લેતા, જરૂર જ હતી.

" યુરોપમા યુદ્ધિસ્વાર્ત્થ " એ પુસ્તકે જાણીતા આયરિશ લેખક લેફીનું લખેલુ છે અને તે યુરોપમા બહોળું પ્રચાર પામેલુ છે, અને ત્યાના સમાજ-જીવનપર પણ તેની પ્રજાગ અસર થયલી છે આનું ઉત્તમ પુસ્તક એક સંસ્કારી વિદ્વાનના હાથે ગુજરાતીમા લખાણુ એ પણ ખુશી થવા જેવું છે. તેના લેખક શ્રીમુન કુર્ગીસંકરે પ્રાણજીવન રાવળ ઈન્ડોર કોલેજમા સંસ્કૃતના અધ્યાપક હતા, એ પુસ્તક લખવાનુ સ્વીકાર્યું તેને આજલે વર્ષે " હિન્દના ઉદ્ધોગની પરિસ્થિતિ " એ વિષય પર નિબંધ લખીને મુખાર્ધ મુનિવરસિટિનું નાશાયણ પાનાચંદ ધનામ એમણે મેળવ્યુ હતુ; અને એટલેથી સંતોષ નહિ પામના ઈન્ડોરની મેડિકલ કોલેજમા વેલકનુ રીતસર શિક્ષણ લેવાનુ પણ આરંભ્યુ હતુ ગુજરાતી સાહિત્યની સેવા કરવાનો લાઘસાહેબને ભારે ઉત્સાહ હતો. પણ તેઓ કાંઈક સંગીન કાળે આપવા શક્તિમાન થાય તે પહેલા એમનુ અકાળે અવસાન થયું હતુ.

ઉપરોક્ત ગ્રંથમા " યુદ્ધિ સ્વાર્ત્થ " એ રાજની સમજ પાડતા અનુવાદક મદાદય પ્રસ્તાવનામા જણાવે છે:

" ' યુદ્ધિ સ્વાર્ત્થ ' એ નામનો અમુક દલીલોથી ઘટી કાઢેલો કોઈ સિદ્ધાન્ત નથી, પણ તે માત્ર એક પ્રકારનું માનસિક વલણ છે, અને તેનુ લક્ષણ એલુ હિ કે જાદુ અને ચમત્કારી ખનાવો તરફ, દૈવી શક્તિ તથા દરિ-

દી. બા કૃષ્ણવાણે મુદ્રા ગદ્યસનેા મુજરાતીમા તરજુમો કરેલો છે, તેના ઉપોદ્ધવાતમા આ વિષયને આરી રીને અને વિત્તારપૂર્વક ચર્ચ્યો છે, અને સોમાઈટી તરફથી વાર્ષિક વ્યાખ્યાન આપનાનુ નહો ચના પ્રથમ વ્યાખ્યાના તરીકે કેશવલાલભાઈની પમંદગી કરવામા આરી હતી. તે વર્ષ કારખમ સાહેબની ચનાબ્દીનુ હતુ અને એમને પ્રિય એવો ઇતિહાસનો વિષય એ પ્રસંગે એવો એવો વિચાર ચના કેશવલાલભાઈએ " એશિયાઈ હ્યો " પર જોડવાનુ પમંદ કર્યુ હતુ વળેથી દુંડી નોટમ પરથી સદરહુ વ્યાખ્યાન પાછળથી એમની પામે સુધરાવીને પ્રમિદ કરવામા આવ્યુ હતુ ગ્રામીન ઇતિહાસમા, આસ કરીને હ્યોના પ્રશ્નમા જેમને ઝમ હતો, તેમને એ વ્યાખ્યાનમાથી ઇટલુક વિચારવા જેવુ મળી આવશે

એવુ વ્યાખ્યાનધાટીનુ " મધ્યકાલીન ભારતીય સંસ્કૃતિ " નામનુ પુસ્તક છે " રાજપુતાણાકા ઇતિહાસ " ના કર્તા રા. બા. ગૌરીશંકર હીરાચંદ એઝાનુ નામ માત્ર હિન્દમાજ નહિ પણ પૌર્વાત્ય ઇતિહાસ, સંસ્કૃતિ અને સાહિત્યમા રમ લેતા સૌ કોઇને સુપરિચિત છે

અવાહામાદમા નવી નિકળેલી હિન્દુસ્તાન એકેડેમીએ મધ્યકાલીન ભારતીય સંસ્કૃતિ વિષે ત્રણ વ્યાખ્યાનો આપરાનુ શીયુત એઝાનને નિમ ત્રણ કર્યુ હતુ અને એ લેખોનો વાચક જોઈ શકશે કે એમા પૂર્વે નહિ જાણવામા આવેની એરી ઘણી માહિતી એમણે ચર્ચેલી છે અને જુદા જુદા વિષયો, જેવા કે સાહિત્ય, ઇતિહાસ, સિંપ, કળા, સંગીત વગેરે વિષયોમા મધ્યકાલીન હિન્દુ દેલો આગળ વધેલો હતો તેનો તેઓ આપણને સુદર રીતે પરિચય કરાવે છે.

પ્રો. જયસ્વાય રચિત હિન્દુસ્તાનની રાજ્ય વ્યવસ્થા *Hindu Polity* એ પુસ્તકમા ગ્રામીન કાળમા હિન્દુસ્તાનમા રાજવલિવટ કેરી રીતે આલસો હતો તેની સંવિરતર સમાલોચના આપણા ગ્રામીન સાહિત્ય અને ધર્મગ્રંથો આધારે કરવામા આવેલી છે x

એ વિષય પ્રતિ પ્રથમ ધ્યાન દોરનાર એ વિદ્વાન જ દતા. ડો. સર જાડાગર અને પંડિત ભગવાનવાય ઇદુ પંડી હિન્દના ગ્રામીન ઇતિહાસના

x અલુ બીજું કિંમતી પુસ્તક " ગ્રામીન સંઘવન " શીયુત ભરતરામ માનુસુખરામે પ્રો. મજુમદરના *Corporate life in Ancient India* નામક ઇમેળ પુસ્તક પરથી લખેલું ચાલુ વર્ષમા પ્રસિદ્ધ થનાર છે, એ કરોડો " હિન્દુ રાજવલિવટ " ના અનુસંધાનમાં રચિય એડ છે.

આલેખનમાં કોઈ વિદ્વાને કિંમતી ફાળો આપ્યો હોય અને જે સર્વમાન્ય થયો હોય તો તે શ્રી. જયસવાલ છે.

ગયા ડિસેમ્બર મામમાં સાતમી ઓરિએન્ટલ કોન્ફરન્સ વડોદરામાં મળી હતી, તેના પ્રમુખ તરીકે એમને ચુંટવામાં આવ્યા હતા.

તે પ્રસંગે હિન્દુસ્તાનનો ઇતિહાસ લખવાની ચોજના એમણે જાહેર કરી હતી તે, આપણે ઇચ્છીશું કે, જલદી ફલીભૂત થાય.

દરમિયાન હિન્દના પ્રાચીન ઇતિહાસનું એક પ્રકરણ જે અંધકારમાં ડૂબેલું હતું તે ભારતીયનો ઇતિહાસ પ્રકાશમાં આવ્યો તો એમને અનેક ધન્યવાદ થયે છે.

વડોદરાથી પટના પાછા ફરતા એક દિવસ એમ્મો અમદાવાદમાં રોકાયા હતા અને સોસાયટીની મુલાકાત લીધી હતી.

એમનું “હિન્દુ રાજ્યવ્યવસ્થા”નું પુસ્તક આટલું સસ્તું જોઈને તેમ સોસાયટીના અન્ય પ્રકાશનો તપાસીને એ વિદ્વાને પોતાનો આનંદ પ્રદર્શિત કર્યો હતો, તે સોસાયટીની પ્રવૃત્તિ અંગે નોંધવું પ્રસંગોચિત થઈ પડશે.

એ પુસ્તક દરેક હિન્દીએ વાંચવું ઇચ્છે છે; અનુવાદકની પ્રસ્તાવનામાંથી થોડાક ભાગ આપીશું, તે પરથી એનું તારતમ્ય તુરત લક્ષમાં આવશે.

“આર્ય સંસ્કૃતિના ઉત્થાન કાળથી માંડી સ્થિતિગતના આવાગમન સુધી સુધવચિત રાજ્યવ્યવસ્થા અથવા રાજનીતિ જેવું કંઈ પણ તત્વ આ દેશના લોકોની જાણમાં નહોતું અને તેઓ તો માત્ર તત્વજ્ઞાનની ચાતોમાં રમ્યાપરમ્યા રહેતા. આ વિચાર દેહલો બૂલબૂલો છે તે આ પુસ્તકમાં આપેલી માહિતીથી સહજ સમજાઈ આવશે.”

ઇંગ્લાડ માથે આપણને નિકટનો અને ગાઢ સંબંધ છે અને અંગ્રેજી પ્રગતિ હિન્દ પર રાજ્ય ચલાવે છે તે કારણે, એ દેશના રાજ્યધારણ વિષે અને ત્યાંના રાજદારી પક્ષો વિષે સામાન્ય જ્ઞાન હોવું જરૂરનું છે; અને એ દૃષ્ટિએ સોસાયટીએ ઇંગ્રેજી રાજ્યધારણ, સંસ્કૃતિવાદ અને ઉદાર મતવાદ એ નામના ત્રણ પુસ્તકો લખાવીને પ્રસિદ્ધ કર્યા છે.

ઇંગ્રેજી રાજ્યધારણ વિષે એમ્બોટ્ટનું The English Constitution એ પુસ્તક બહુ પ્રશંસનીય લેખાયું છે અને હોમ યુનિવર્સિટી ગ્રંથમાળામાંનું ઇલ્ઝબેથ રચિત Parliament પાર્લામેન્ટનું પુસ્તક પણ એટલું જાણીતું છે. એ એ ત્રણેના આધારે ઇંગ્રેજી રાજ્યધારણ વિષે

માહિતી આપતું એક સ્વતંત્ર પુસ્તક રચી આપવાનું સોસાયટીએ ડૅન્ની ફેમેટનું જીવનચરિત્ર અને જીવનનો આલેશ (એકી ફૂટ Map of lifeનો અનુવાદ) ના સેખક રા. જ્વાભાઈ રૈવાભાઈ પટેલને આપ્યું હતું અને તે પુસ્તક એમની અન્ય કૃતિઓની જેમ સુવાચ્ય અને લોકપ્રિય નીવડ્યું હતું.

હિંદારમતવાદ અને સંરક્ષણવાદ એ પુસ્તકો હોમ યુનિવર્સિટી ગ્રંથ-માળાના ગ્રંથો Conservatism હમ મેસિયનિઝમ અને Liberalism હોમદાઈસમ્પ્રદાયના તરજુમા છે. મજા ગ્રંથો ઉત્તમ કોટિના ગણાયા છે અને તેનો અનુવાદ પણ એટલો જ અરસ થયો છે, જે મારે આપણે શ્રીયુત અપકમાસ લાગભાઈ મહેતાને આભારી છીએ.

એ ગ્રંથમાળામાં સેરફી ફૂટ Communism સમાજવાદ અને બાર્નમ ફૂટ Fascism એ જે મહત્વના ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ થયા છે; તેનો મુજગાનીમાં અનુવાદ થઈ જાય તો દાક્ષ પ્રવર્તતા રાજદ્વારી વિચારો વિશે જાનતાને પુષ્કળ જાણવાનું મળી આવે.

નવી ટેકવણીના આરંભમાં ઇતિહાસ વિષયમાં પ્રાચીન રોમો જેવા કે મહાશ્વ, ઈરાન, ગ્રીસ, રોમ વગેરેનું તેમ જગતના ઇતિહાસનું પ્રાથમિક જ્ઞાન આપતું હતું; લાંબા સમયથી તે પ્રથા બંધ પડેલી છે, અગાઉ કોમેનના પ્રિવિયસના વર્ગમાં ગ્રીસ અને રોમનો ઇતિહાસ વારાફરતી શીખવાતો હતો તે વિષય પણ તેમાંથી કાઢી નાખવામાં આવ્યો છે.

યુરોપીય સંસ્કૃતિપર ગ્રીસ અને રોમના ઇતિહાસને લાગે અમર કરી છે. એ સંસ્કૃતિનો પાયો જ ગ્રીક અને રોમન જીવન અને ઇતિહાસ પર ગ્રાપ્યો છે; એટલુંજ નહિ પણ પ્રાચીન સમયમાં એ જે દેશોએ સાહિત્ય, ઇતિહાસ, તત્ત્વજ્ઞાન, કળા, સ્થાપત્ય, કાયદા, રાજકારણ વગેરે વિષયોમાં પુષ્કળ પ્રગતિ કરી હતી, અને એક ન્દાના શહેરમાંથી મોટા રાજ્યો સ્થાપવા તેઓ શક્તિમાન થયા હતા; તે કારણે તેમજ એ યુગની સુધરેલી પ્રજાએ તરીકે પણ એ દેશનો ઇતિહાસ જાણવા વિચારવા જેવો છે.

અગાઉ રા. સા. મહાપતરામે ગ્રીસનો ઇતિહાસ લખ્યો હતો. પણ તે ખૂબ જુનો હતો અને તેમાં દોષો પણ ઘણા હતા. ગ્રીસ અને રોમ વિશે નવેસર પુસ્તકો લખાવાં જોઈએ, એમ કમિટીને ઘણીવાર થયા કરતું હતું. તે પરથી રક્ષર્ગ સંચિત રોમનો ઇતિહાસ અને ગ્રી. જરી સંચિત ગ્રીસનો ઇતિહાસ, જે પુસ્તકો પ્રિવિયસના વર્ગમાં વંચતાં હતા તેના મુજરાતી અનુવાદ કરી આપવા શ્રીયુત આત્મારામ મોતીરામ દીવાનજીને જણાવવામાં

આચ્યું હતું. એમાંનાં રામના ઇતિહાસનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂકું છે અને તે સારી પ્રશંસા પામ્યું છે. ગ્રીસ દેશનો ઇતિહાસ પણ એમના તરફથી લખાઈને આવી ગયો છે. તે તપાસાર્થ આવે, થોડા સમયમાં પ્રેસમાં મોકલવામાં આવશે.

જીવનને ઉપયોગી અને માર્ગદર્શક થઈ પડે એવા નીતિ ઉપદેશના અને આરિત્ર ધક્કરના ઇમેજ પ્રથેના તરજુમા, જેવા કે જાંઘીનો ઉપયોગ, જીવનની સફલતા, જીવનનો આદર્શ, સુખ અને શાંતિ, કર્તવ્ય, સદર્શન વગેરે સોસાયટીએ પૂર્વે જાણ્યા હતા અને તેના અનુસંધાનમાં, કાંઈક ઐતિહાસિક ધોરણે લખાયેલા એવા પ્રથે જેમકે લેડી ફ્રૂટ History of European Morals, History of Rationalism, યુરોપીય નીતિ આચારનો ઇતિહાસ, યુરોપમાં યુદ્ધિસ્વાનંત્રનો ઇતિહાસ, લખાવવાને ઉચિત જણાયું; અને એ પ્રકારના વિચાર સાહિત્યની આપણે અહીં આ આપણી લોકનિયતિ લક્ષમાં લેતા, જરૂર જ હતી.

“ યુરોપમાં યુદ્ધિસ્વાતંત્ર્ય ” એ પુસ્તક જાણીતા આયરિશ લેખક લેડીફ્રૂટ લખેલું છે અને તે યુરોપમાં બહોળું પ્રચાર પામેલું છે, અને ત્યાંના સમાજ-જીવનપર પણ તેની પ્રમજા અસર થયેલી છે. આવું ઉત્તમ પુસ્તક એક સંસ્કારી વિદ્વાનના હાથે ગુજરાતીમાં લખાયું એ પણ ખુશી થવા જેવું છે. તેના લેખક શ્રીયુત્ત દુર્ગાશંકર બ્રાહ્મજીવન સવળ ઈન્દોર રેલેજમાં સંસ્કૃતના અધ્યાપક હતા, એ પુસ્તક લખવાનું સ્વીકાર્યું તેને આગલે વર્ષે “ હિન્દના ઉદ્ધોગની પરિસ્થિતિ ” એ વિષય પર નિબંધ લખીને મુખ્યાર્થ યુનિવર્સિટિનું નારાયણ પાનાચંદ ધનામ એમણે મેળવ્યું હતું; અને એટલેથી સંતોષ નહિ પામતા ઈન્દોરની મેડિકલ કોલેજમાં લેક્ચરર રીતસર શિક્ષણ લેવાનું પણ આરંભ્યું હતું. ગુજરાતી સાહિત્યની સેવા કરવાનો લાઘસાહેબને ભારે ઉત્સાહ હતો. પણ તેઓ કાંઈક સંગીન કાળો આપવા શક્તિમાન થાય તે પહેલાં એમનું અકાળે અવસાન થયું હતું.

ઉપરોક્ત પ્રથેમાં “ યુદ્ધિ સ્વાતંત્ર્ય ” એ શબ્દની સમજ પાડતા-અનુવાદક મદાસય પ્રસ્તાવનામાં જણાવે છે:

“ “ યુદ્ધિ સ્વાતંત્ર્ય ” એ નામનો અમુક દલીલોથી ઘડી કાઢેલો કાંઈ મિદાન્ત નથી, પણ તે માત્ર એક પ્રકારનું માનસિક વલણ છે, અને તેનું વલણ એવું છે કે જાદુ અને અમતકારી બનાવો તરફ, દૈવી શક્તિ તથા દહિ-

ધરાવવા મંજૂરી માનવીઓના ડોળા તરફ, તેમજ કહેવામાં દેવતાઈ અંતરાયો તરફ થઈ શકે તેવી નહિ. "

યુવકમંદુઓએ આ પુસ્તક અવશ્ય વાંચવું જોઈએ એવો અમારો અભિપ્રાય છે.

એજ લેખકનું ખીન્નું પુસ્તક 'યુરોપીય પ્રજાનાં આચરણનો ઇતિહાસ,' એના પ્રથમ પુસ્તક જેટલું જ પ્રસિદ્ધિ પામેલું છે અને તેનો અનુવાદ "કાઠિયાવાડી" એ સંગ્રાથી ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલા પ્રો. નરસેનંદર પ્રાણીપ્રવૃત્ત દ્વારા કરેલો છે; તેમજે વળી સેક્સપીઅરના ચાર નાટકોનાં તરજુમા ગુજરાતીમાં કરેલા છે. ભાવનગર શામળદાસ કોચેજમાં સંસ્કૃતના અધ્યાપક તરીકે પણ તેમની કૃતિ જડોળા પ્રસરેલી હતી એટલે એ અનુવાદ વિશે વિશેષ કહેવાપાત્ર હોય જ નહિ. વળી 'લેખકે એક વિદ્વાનજોઈ ઉપોદ્ધાત મંથની શરુઆતમાં ઉમેરીને તેનું મૂલ્ય વધાર્યું છે; મળે લેખકનો એ મંથ લખવાનો ઉદ્દેશ સમજાવતાં તેઓ કહે છે:

"આ મંથ નીતિશાસ્ત્રનો નથી પણ નીતિના ઇતિહાસનો છે એ વાત મંથ વાચતા વાંચનારને એની મેજે પિંદિત થશે લેખી પોતે કહે છે તે પ્રમાણે વિષય નવો નથી, પણ વિષયની વ્યવસ્થા નવી છે. ઇતિહાસને નીતિના વિકાસક્રમની દૃષ્ટિએ તપાસવાનો ઉદ્દેશ એણે રાખ્યો છે. "

આ બે મંથમાની વચ્ચે અનુસરતા અને ચર્ચાતા પ્રો. જેરી ફ્રાંસ 'વિચાર સ્વાતંત્ર્યનો ઇતિહાસ' History of the freedom of Thought એ નામક મંથ છે; અને તે મંથનું તાત્પર્ય અમે અનુવાદકના શબ્દોમાળ રજુ કરીશું:—

"પ્રાચીન ઓસમા અને રોમમાં ચર્ચાસ્વાતંત્ર્ય કેટલું જોસમા હતું; ત્યારપછી ખ્રિસ્તીધર્મ રૂપે એક આદ્ય, દહીવી શક્તિ આવી તેણે મનુષ્યના મનને કેવી બેડીઓ પહેરાવી, તેના વિચાર પર કેટલા અંકુશ મૂક્યા; તેના સ્વાતંત્ર્યને કેવી નિર્દોષ રીતે કચડી નાખ્યું; નિર્દોષ સ્વતંત્ર વિચારકો તથા ચૂંટેલ ગણાતી સ્ત્રીઓ પર ધર્મરક્ષા, રાષ્ટ્રરક્ષા અને સામાજિક હિતના ઓછા તથા ધર્મસંરચાને કેવો પારાવાર અને જગજગમાં જોડા વિનાનો છુટકા ગુળથો; છુદ્ધિની ગતિ કૃત્તિ કરી નાખી, સત્યાગ્રહજીવ એકજ અમેલ સાધનરૂપ મનાતા ચર્ચાસ્વાતંત્ર્યને કચડી નાખી, સત્યની સંહિતાના સધીલને પ્રગતિના સાગર-મલ્લે સતત ઊછળા મારવાં આટકાવી તેને સૂકવી; સંકેચિત કરી ૩૯

અને અંધગ્રંથના અંધ ખાખોશિયાંરૂપ કેવી રીતે જનાવ્યાં તે તથા ગુમાવેલા અને લગભગ પ્રાણશેષ, નવા સંશોભક વિચારો, તત્ત્વવિચાર, વૈજ્ઞાનિક ગોધ અને ઐતિહાસિક વિવેચન જેવાં સાધનોદ્વારા મનુષ્યોએ કેવી વીરતા અને ધૈર્યથી પાછું મેળવ્યું તે હકીકત પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં ચર્ચા છે. "•

આ ગ્રંથ લખી આપ્યા પછી, અમે જણાવવાને દિલગીર છીએ કે, હું કે મુદતમાં અનુવાદક આ ફાની દુનિયા છોડી ગયા હતા.

ગીઝોફ્રેડ યુરોપમાં મુધારાનો ઇતિહાસ તથા ભાગમાં લખાયેલો છે; પહેલાં ખંડમાં મુધારાના સિદ્ધાન્તોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે; અને બાકીના બે ભાગમાં યુરોપનો ઇતિહાસ તપાસવામાં આવેલો છે. એ ધોગણે ફ્રાન્સના જાણીતા લેખકોમાં ગીઝોનું સ્થાન ઉચ્ચ છે અને એનું આ પુસ્તક બહુ ખ્યાતિ પામેલું છે. કેટલાક વર્ષો પર મુઆઈ યુનિવર્સિટીએ બી. એ., ના અભ્યાસક્રમમાં આ ઇતિહાસને એક પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે સ્થાન આપ્યું હતું.

આ પુસ્તકનો તરલુમો આપણા જાણીતા લેખક પ્રો. અતિસુખશંકર-ભાઈએ કરેલો છે, સ્વર્ગમ્મ કમળાશંકરની વિદ્વતા અને સંસ્કારિતાના તેઓ પૂરા વારસ થયેલા છે. કાવેજના કામકાજમાં તેઓ અત્યંત શેષાયલા રહે તેમ છતાં વખતોવખત સામયિક પત્રોમાં લેખો લખીને સાહિત્યની મેચ તેઓ કરતા રજા છે. એમના લેખોના અંશદ, 'નિવૃત્તિવિનોદ' અને 'સાહિત્ય વિનોદ' એ નામે પુસ્તકાકારે પ્રસિદ્ધ થયા છે અને ગુજરાતી વાંચકવર્ગમાં તે પુસ્તકો સારો આદર પામ્યાં છે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથની પ્રત્યાવનામાં પ્રો. અતિસુખશંકરે લેખકના મુધારાની વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ કરતાં લ'ખાણથી વિવેચન કરેલું છે અને વાચકવર્ગને તેનો કાર્મક ખ્યાલ આપવા તેમથી થોડોક ઉપયોગી ભાગ નીચે હિતારીએ છીએ.

" ગીઝો ઉત્પત્તિ વિષે શું વિચાર દર્શાવે છે ? એ પ્રશ્નપદ્ધતિનો ઉપયોગ કરી ઉન્નતિનાં અગત્યના અંગો નિર્ણય કરે છે. એ કહે છે કે ધારો કે કોઈ પ્રજા એવી હોય કે તેનું બાહ્યજીવન સરળ ને રાગરહિત હોય, ધારો કે તે પ્રજાને રાજ્યમાં કર જેવું કશું આપતું પડતું ન હોય ને દુ:ખમાથી વિમુક્ત હોય, ધારો કે તેના વ્યવહારમાં ન્યાય રાજ્ય તરફથી ખગાવર આપવામાં આવતો હોય. પણ તેનીજ માથે ધારો કે માનસિક ને નૈતિક જીવન મુક્ત ને નિરૂપમી હોય. આ પ્રજા ઉન્નત છે એમ શું આપણે કહી શકીશું ? નહિ જ.

વળી ધારો કે બીજી કોઈ પ્રજાનું વ્યવહારિક જીવન ઓછી સરળતાથી ચાલતું હોય છે, છતાં જીવનનો નિર્વાહ નિભ્યો ચાલ્યો જતો હોય, પણ આ સાથે તેમનાં માનસિક જીવનનો છેક અનાદર કરવામાં આવ્યો ન હોય. તેનામાં નીતિ ને ધર્મની ઉચ્ચ ભાવનાઓનાં બીજ શેષાયલાં હોય, છતાં તેની સ્વતંત્રતાના વાતાવરણમાં શક્તિ ન થવા દેવામાં આવી હોય. પણ તેનું યાન સ્વતંત્રતાથી સંપાદન કરેલું નહિ પણ સંકુચિત ને અમુક પ્રકારનું હોય. જે જે પ્રજાના જીવનમાં ધાર્મિક તત્ત્વોની સત્તા પૂરી જામી છે તેમાં સ્વતંત્ર ચિંતનના વિકાસનો આ પ્રભાવે અભાવ હોય છે. શું આ સ્થિતિ ઉન્નત કહી શકીશું ? નહિ જ.

હવે ધારો કે કોઈ પ્રજા એવી હોય કે તેમાં સ્વતંત્રતા હોય છતાં અવ્યવસ્થા જોવામાં આવતી હોય. આ સ્થિતિનું પરિણામ એ હોય કે નબળો માણસ દુઃખિત થાય ને નાશ પામે. યુરોપ આવી સ્થિતિમાંથી પસાર થઈ ગયું છે તે વાતથી ધર્મ અજ્ઞાત નથી. શું આને ઉન્નતિ કહી શકીશું ? નહિ જ.

ચોથી સ્થિતિ એવી ધારો કે પ્રજામાં સ્વતંત્રતા હોય, વ્યવસ્થા હોય પણ ધારો કે પ્રજાવર્ગના માણસો સામાન્ય રીતે ભાગ લઈ શકે એવી જન હિતની ખાખનો તેમાં બહુ ચોટી હોય પરંપર એકબીજાની શક્તિનો, ભાલ તેથી સમાજમાં ન મંગતો હોય શું આ સ્થિતિ ઉન્નત છે ? નહિ જ.

આ બધીમાંની એક સ્થિતિ ઉન્નત નથી તેનું કારણ એ છે કે તેમાં વિકાસને માટે અવકાશ નથી. ઉન્નતિનું અગત્યનું તત્ત્વ પ્રગતિ, વિકાસ છે. પણ આ પ્રગતિ, આ વિકાસ ને શું છે તે જાણવું જ રિકટ છે.

આ વિકાસમાં બે તત્ત્વો છે, એક સામાજિક જીવનમાં સુધારો, ને બીજું, વ્યક્તિ જીવનમાં સુધારો. ગીએ કહે છે,

“Wherever the external condition of man extends itself, vivifies, ameliorates itself; wherever the internal nature of man displays itself with lustre, with grandeur; at these two signs; and often despite, the profound imperfection of the social state, mankind with loud applause proclaims civilisation.”

માણસની બાહ્ય સ્થિતિ જ્યાં વિસ્તાર પામે છે, હિસાદમય બને છે, ને સુધરે છે, અને તેનું અંતર જીવન જ્યાં પ્રકાશ ને, આંબીય મદ્ય કરે છે; જ્યાં ઉન્નતિના ચિહ્નો પણ દેખીતાં જ છે. આ પ્રભાવે ઝીએ સામાજિક પ્રગતિ ને વ્યક્તિની પ્રગતિ એ બંને આખો ઉન્નતિને માટે અત્યંતી દર્શાવે

છે, સમાજ ને વ્યક્તિ એ બન્ને બાજતો ઉન્નતિ માટે અમલની દર્શાવે છે, સમાજને વ્યક્તિ એ બન્નેમાં સુધારો આવશ્યક છે. *

આત્માર સુધી ઇતિહાસના અંધોમાં રાજકીય વસ્તુઓને પ્રાધાન્ય અપાતું હતું; તેમાં રાજ્યોની વંશાવળી, લડાઈઓ અને સાલવારી વગેરે માદિતી મુખ્યત્વે ધ્યાન ખેંચતી હતી. એ ધોરણ નવી સદીમાં બદલાઈ ગયું છે; અને જે તે દેશનો ઇતિહાસ પ્રજા જીવનની દૃષ્ટિએ અવલોકવામાં આવે છે; તેમાંય હમણાં જાણીતા-નવલકથાકાર મી. એચ. જી. વેલ્સે 'જમનનો રેખાત્મક ઇતિહાસ' વિજ્ઞાન અને સંસ્કૃતિની દૃષ્ટિએ આકર્ષક રીતે અને સચિત્ર-નકશા સહિત રજૂ કર્યો છે અને તે અંથ સારો સોકાદર પામ્યો છે.

એ અંથ પ્રસિદ્ધ થયે હજી પુરા પાંચ વર્ષ થયા નથી, એટલામાં તેની લાખો પ્રતો ખપી ગઈ છે, અને એની સંખ્યાઅંધ આદૃતિઓ પણ નિકળી છે.

આખું પુસ્તક બહુ મોટું છે, તેથી સામાન્ય જનનાને તેનો જાણ મળી શકે એ હેતુથી જૂળ લેખકે જ તેની મંદેષ આદૃતિ નૈવાર કરી દતી; અને તે આદૃતિનો તરલુમો સોસાઈટીએ છપાવ્યો છે.

શ્રીયુત નામપ્રસાદ કાશીપ્રસાદ દેસાઈ જેઓ એક સારા શિક્ષક અને લેખક છે, એમણે ને તરલુમો કર્યો છે, અને એ અંથનો પરિચય કરાવતાં તેઓ લખે છે:—

"પોતાનાં પુસ્તકમાં અંથકર્તાએ જમનની ઉત્પત્તિ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ સમજાવી છે. જમનના લુહા લુહા સમકાલીન રાજ્યો દેવી રીતે રચાયા અને તેનો ઉદ્ભવ અને અસ્ત દેવી રીતે થયો તે બરાબર વર્ણવીને કર્તાએ અમૂલ્ય માદિતી આપી છે. જમનના લુહા લુહા સમકાલીન ધર્મો, ધર્મ પ્રવર્તક અને મહાપુરુષોના કુંકા પણ સંગ્રહ વર્ણનો આપી દેશે દેશની આમાલક, ધાર્મિક અને રાજકીય ઉચ્ચવચ્ચોને બરાબર સમજાવી, તેમણે આપણી આગળ જમનના ભાવી ઉત્કર્ષની રૂપરેખા આકૃષ્ટ બતાવી છે, કર્તા ધારે છે કે જમન આગળ વધે છે, ને વધશે, જમનમાં આત્માત્મ સર્વત્ર દેશાશે. અને સર્વત્ર સસાદ, શાન્તિ અને સુખ પ્રસરી રહેશે, એવી આશા રાખીને કર્તા વિરમે છે. કર્તાના પુસ્તકના વિચારોને જ આ અનુવાદ ગ્રન્થર ભાષામાં કયે છે."

સોસાઈટીનાં પ્રકાશનોની તોંધ કરવામાં અગ્રે વર્જુનાત્મક શૈલી અદ્ય હરેલી છે તેના ગુણદોષમાં ઉતરતું અમારા માટે વાજ્ઞી પણ નથી, માત્ર માર્ગદર્શક થવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

પ્રકરણ ૪

ભાઈશંકર ન્હાનાભાઈ

(સોસાઈટીના પ્રમુખ-સન ૧૯૧૩ થી ૧૯૨૦)

“ જળમ્યથ મહદથ ગાસેભ્યઃ કુશલો નરઃ

સર્વત સારમાદધાતુષ્પેભ્ય ઇવ પટ્પદઃ ”

તદન ગરીબ સ્થિતિભાષી પણ આપ કુંશિયારી, ખનં હિંગાજ અને ધમાનદારીથી જે પુરુષો મ્હોટાઇને પામ્યા છે અને જેમણે એકમાં આખર અને નામના મેળવ્યાં છે, તેમાં ભાઈશંકર ન્હાનાભાઈ મોલીસીટરનો સમાવેશ થાય છે.

અમદાવાદની નજદિક પૂર્વ દિશામાં ખારી નદીના કાંઠે આવેલા ભુવાધરી ગામમાં ભાઈશંકરભાઈનો મં. ૧૯૦૧ ના આવજી શુદ્ધ દશમને ભુવવારના રોજ જન્મ થયો હતો. તેઓ જાને રાયકવાળા આઠાણ હતા, જે શાંતિ તેની સંસ્કૃત વિકાસ માટે ભવિષ્યી છે. ભાઈશંકરના દાદાના દાદા મકનજી હાલે કાશીમાં રહીને જ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હતો, અને એમના કાકાશ્રી ધનસયાજી હાલે, જેમને ભાઈશંકરભાઈ આપા કહીને સંબોધતા-સ્વર્ગસ્થ કિસાભાઈ, તે મેધકૃત અને વિકાસશીલના ભાવાન્તર કર્તાના પિતાશ્રી-પણ સારા સ્વરૂપના હતા. અને તેમના પ્રોત્સાહનથી ભાઈશંકરભાઈ અમદાવાદમાં અભ્યાસ કરવા માટે આવી રહ્યા હતા. પણ એમના પિતાના શિરે કરજનો બોળે હતો તેથી મથકરમાંજ વિદ્યાર્થીએને દબુશન આપીને તેમજ મિત્રોની સહાયતા મેળવીને દાહરકુસમા અભ્યાસ કરવા ભાઈશંકર શિક્ષણના થયા હતા, પણ અહિં પરીક્ષામાં નાપાન થતાં, એમના શુભેચ્છક રા. મા. ભોગીલાલ પ્રાણવજ્રવ્રતમની ભ્રાત્રાભાષી ઇન્કમટેક્ષ ખાતામાં તેમને પ્રથમ નોકરી મળી હતી, તે પછી તે એક ખાતામાંથી બીજા ખાતામાં, રોઈવાર ખાનગી પેટીમાં તે બીજા પખતે બેન્કમાં કે રેલ્વેમાં, એમ ઉત્તરોત્તર આગળ જતા અને ફિનિયાદારીના કાંઈ કાંઈ અવનવા અનુભવ મેળવતા અને ટાકર ખાતા તેઓ આખરે મુંબાઈમાં મોલીસીટરની પેટી સ્થાપવાને બ.અ.શાળા થયા હતા; જે પેટીએ મુંબાઈમાં એક આગેવાન મોલીસીટરની પેટી તરીકે પ્રતિષ્ઠા મળાવી હતી.

લાઠસાંકરે દુનીયાની લીલી સુધી જોઈ હતી અને એમના ધંધાને અંગે જાતજાતના ધંધાદારીઓના સંગ્રહમાં એમને આવવાનું થતું. તેથી કોઈ કાર્યમાં અતિમ દરજ્જે તેઓ જતા નહિ. રમણભાઈ માટે તેમને અંગત માન હતું, તેમ રમણભાઈની સ્વસ્થાવ એટલો બધો સરળ અને સૌજન્યભર્યો કે એ સમય દરમિયાન જોઈ વચ્ચે પક્ષાપક્ષ કે વિરોધ જોઈ બાકી જોઈ બન્યું હતું.

સોસાયટીના પ્રમુખ તેઓ નીમાયા એ અરસામાં મુખાધર્મી સ્પીસી (Specie) જેટલું પુટી અને તેના સિકવિડેટર તરીકે લાઠસાંકરને નીમવામાં આવ્યા હતા. તેઓ વળી ફેટજોડ સમય અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીના પ્રમુખ પણ બન્યા હતા.

જેન્કના કામના અંગે તેમને ધણેંખઈ મુખાધર્મી રહેલું પડતું અને મ્યુનિસિપલ મિટિંગ માટે ખાસ અમદાવાદ આવવા; અને તે દિવસે સોસાયટીના સેક્રેટરીને જેનેઈંગ કમિટીની સભા રાખવાનું તેઓ જણાવતા.

અને બધાં સુધી તેઓ સોસાયટીના પ્રમુખ રહ્યા ત્યાં સુધી એમની અનુકૂળતાએ અને એમની મૂલ્યાનુસાર જેનેઈંગ કમિટીની સભા રાખવામાં આપતી હતી.

જે કાંઈ કાર્ય તેઓ ઉપાડતા, તેને પાર પાડે તેઓ છોડતા; એની એમની પ્રવૃત્તિ હતી. પણ એ કાર્યમાં તેઓ નિયમનું પાલન કરવાનું કદિ ચૂકતા નહિ અને સિદ્ધતાનું પણ ઉદ્વેગન કરતા નહિ.

કોઈએ એમને એમ સમજાવેલું કે સોસાયટીના ફરદેકેડોનો વકીલટ બરાબર ચલે નથી. તેથી એક દિવસે તેઓ અચાનક ઓશીસમાં આવી બેઠા અને જે તે ખાતાની હકીકત પૂછવા માંડી, તેના ઘટતા ખુલાસા કરવામાં આવ્યા. પણ એટલેથી એમને સંતોષ થયો નહિ, તેથી ખાતાની સાથે સોસાયટી દસ્તકના ફરદેકેડોની હાથેથી ચોપડી ઘેર લઈ ગયા અને બીજે દિવસે એજ સમયે, એરોસ્ટર માટે બીક નંબર કરી હોય એવી રીતે સોસાયટી દસ્તકના ૧૨૫ ફરદેકેડોનું કમચાર તારણ કાઢી લાવી, આવ્યા હતા અને બધી વિગતો બારીકાઈથી તપાસી ખાતાની ખાત્રી કરી હતી. એમણે જોઈ લીધું કે એમને જે કાંઈ કહેવામાં આવ્યું હતું તે તદ્દન નાખાયાદાર હતું.

તેઓ એવા કાર્યકુશળ કાર્યકર્તા હતા કે વિશ્વકોશ જેવું મોટું કાર્ય ઉપાડવાનું તેમણે ધાર્યું હોય તો તે પાર પાડી શકતા. એવી નાણા ઉભા કરવાની તેમનામાં જળ્યરી તાકાત હતી. પણ સારા સલાહકારને અભાવે અને જે પાંચ કામેમાં પ્રત્યાષણ રહેવાથી એમની શક્તિ છિન્નભિન્ન થઈ ખાલી વેશ્વાર જતી હતી.

એક ઉદાહરણ નોંધીશું:-

સોસાયટીના પાંચ ધિરણુમાં કાંઈક ફેરફાર કરવાનું એમને સ્પુરી આવ્યું; અને એમનો પ્રભાવ એવો દડ નિશ્ચય કે તે વિચાર તરત અમલમાં મૂકવો જ જોઈએ. લાઇસન્સકરભાઈએ એ સુધારાનો ખરડો તૈયાર કરી અમને મોકલી આપ્યો અને મુશ્કેલી કે સોસાયટીના સર્વ આશ્રયન સમા-સરને તે અભિપ્રાય અને મુશ્કેલી માટે મોકલી આપવો. તે સરકુલર જે પરિશિષ્ટ ૧ માં આપ્યો છે તે મોકલવામાં આશરે રૂ. ૨૦૦ નું દપાત્રખર્ચ થયું હતું, તે એમણે ચદરનું આપ્યું હતું.

મામાન્ય સભાએ એમનો એ ખરડો નામંજુર કર્યો હતો; એમણે ઇન્કસું હોત તો પ્રોક્લેના જોરે તેઓ તે પાસ કરાવી શકેન પણ તેઓ અધિરણુમાં માનનારા હતા, એમ તે રખતે જળ્યાયું હતું.

એમની યુવાવસ્થામાં સુધારાનો પ્રવાદ પૂરો જોશમાં હતો અને તે કાજે એરોનિયાના ગપાટામાં ધણી પ્રગેય આવી ગયા હતા; પણ એ બંનેમાંથી બાઈચેક જગ્યા હતા.

આદ્યેશ નાનાબાઈ મોરબિર

મોનીસીટરના ધધામા લાખુ જીવન અતિત કયા પછી મટવાકે વાટખિક અને સામાજિક મનાવેને નહને તેઓ પોતાના વતન અમદાવાદમાં આવી વન્યા, અને માફીનુ આયુષ્ય વાનપ્રસ્થ જીવન તરીકે ગાળવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. પણ જેમણે મતલ પ્રવૃત્તિમય જીવન અતિત કરુ હોય અને મન દિનસ કામ, કામ ને કામ કરુ હોય તેઓ લાગેજ નાન્ત મેસ્તી ગહી રાત્ર એટને એમણે ગહેરની મ્યુનિસિપલ અને માનજનિક પ્રવૃત્તિઓમાં રમ નેવા માડયો.

મોમાઈગીના તેઓ આજીવન મથામ હતા અને મોમાઈગીના કાયદાના મલાહકાર તરીકે પણ હરિવનભદામ નીન કેસમાં અને ફીગચ દ લોન પ્રકણમાં એમણે મોમાઈગીને મારી મદ કરી હતી, અને યુવાનરથામાં એમણે નાટો પણ ગ્યા હતા, એ આદિત્ય ગોખને નહને મોમાઈગી પ્રતિ એમને આદર્શીયુ હતુ જ.

પરંતુ એમની આસપામના મટવાકે વિનમતોપી અને આપમતનખી મનુગોએ મોમાઈગીના ચાનુ કાર્યવાહકા વિકલ્લ એમના કાન ભભેરી મક્યા હતા, તેથી મોસાઈગીનુ તત્ર એમણે હમતમત કર્યો પછી મોસાઈગીનુ વાતાવરણ શાન્ત અને આદિત્ય પ્રવૃત્તિને આનુકૂળ અને મદાયમૂત થલુ જેમણે તે રણુ ન હતુ અને તે કામ માં એમને યુગનો અવકાશ પણ ન હતો.

સમગ્ર જોન મેકેટરી નાનશ કરના મમયમાં મોમાઈગી તન્દથી પ્રમિદ થયેન પુસ્તક ' સાદીનુ આદિત્ય મા અમુક માર્ગ યમ્મિની ન નક્ષી થયની છે એ પ્રકારનો લાઈશક તરફથી વાધો લેવામાં આવ્યો હતો પણ એ નાધામાં કાંઈ મુદ્દા ન હતુ ન હતા એને મમિગીને તે મળધમાં કાંઈ ખમનુ જેલુ વ્યાજમી નામ્યુ નહોતુ.

પણ નાનશ કરના અમ્માન ના ૩ ૧૦૦૦૦) ની રમ જે ના રણી કામમાં અર્થનાનું એમણે તેમના વિનમાં જણાવ્યુ હતુ અને તે કારણે એ વિમાની પોલીસી પોતે મોસાઈગીના નામ પર ચકાવેલી હતી તે પેસા મોમાઈગીના માનિગીના છે, એ પ્રકાર લાઈશ કરલાઈએ પાગમની શિખનગીથી ખીનજરી ખટપટ ઉભી કરી હતી પાછળથી તેને મતોમમત તોડ કાવમાં આ પો હતો પણ ને મમયથી મોમાઈગીની મમિગીના મળ્યોના મન ઉદ્ધિમ ગહેતા હતા.

લાઇસ કરે કુનીઆની લીની સુધી જોઇ હતી અને એમના ધધાને અંગે જાતજાતના ધધાલરીઓના મમર્ગમા એમને આવનારું થતું તેથી ટ્રેઇઝ કાર્યમા અતિમ દરજ્જે તેઓ જતા નહિ. રમણુભાઈ માટે તેમને અગત્ય માન હતું, તેમ રમણુભાઈનો અવધાવ એટલો બધો સરળ અને મોજાન્યભર્યો કે એ સમય દરમિયાન બંને વચ્ચે પક્ષાપક્ષા કે વિરોધ જોડુ બનુ થોડું બન્યું હતું.

મોસાઈટીના પ્રમુખ તેઓ નીમાયા એ અગસામા મુમાઈમા રપીસી (Specie) એ કે તુગી અને તેના નિકરિડેટર તરીકે લાઇસ કરને નીમવામા આવ્યા હતા તેઓ વગી ટ્રેનોકે મમય અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલીટીના પ્રમુખ પક્ષ સુદાયા હતા.

મેન્કના કામના અંગે તેમને ધાલુખઈ સુમાઈમા ગહેલુ પડતું અને મ્યુનિસિપલ મિટિંગ માટે ખાસ અમલદાર આવતા અને તે દિવસે મોમાઈટીના એક્ટરને એનેજીમ કમિટીની સભા રાખવાનું તેઓ જણાવતા કે

અને જ્યાં તુધી તેઓ મોમાઈટીના પ્રમુખ રજા ત્યાં સુધી એમની અનુગતિએ અને એમની સૂચનાનુમારે એનેજીમ કમિટીની સભા રાખવામા આવતી હતી.

જે દાર્ઢ કાર્ય તેઓ ઉપાડતા, તેને પાર પાડે તેઓ ઊડતા; એવી એમની પ્રકૃતિ હતી. પણ એ કાર્યમાં તેઓ નિવશનું પાલન કરવાનું કદિ ચૂકતા નહિ અને શિષ્ટતાનું પણ ઉત્તરંધન કરતા નહિ.

કાષ્ટએ એમને એમ સમજાવેલું કે મોસાઈટીના ટ્રસ્ટફોનો વલોવટ ખરાબર થતો નથી. તેથી એક દિવસે તેઓ અચાનક ઓરીસમા આવી બેઠા અને જે તે ખાતાની દફતીકત પૂછવા માડી, તેના ઘટતા ખુલાસા કરવામાં આવ્યા. પણ એટલેથી એમને અતોષ થયો નહિ, તેથી પોતાની સાથે મોસાઈટી દસ્તકનાં ટ્રસ્ટ ફોનોની ઊપેક્ષી ચોપડી ઘેર લઈ ગયા અને બીજે દિવસે એજ સમયે, બેગેસ્ટર માટે છીંક નેવાર કરી હોય એવી રીતે મોમાઈટી દસ્તકના ૧૨૫ ટ્રસ્ટ ફોનોનું કમવાર તારણુ કાઢી લાવી, આવ્યા હતા અને બધી વિગતો બારીકાઈથી તપાસી પોતાની ખાત્રી કરી હતી. એમણે જોઈ લીધું કે એમને જે દાર્ઢ કહેવામા આવ્યું હતું તે તકન નાપાયાદગ હતું.

તેઓ એવા કાર્યકુશળ કાર્યકર્તા હતા કે વિશ્વકોશ જેવું મોટું કાર્ય ઉપાડવાનું તેમણે ધાર્યું હોય તો તે પાર પાડી શકે. એવી નાણા ઉમા કરવાની તેમનામા જગરી તાકાત હતી. પણ સારા સમાદહારને અભાવે અને બે પાંચ કામોમા મુંઝાવવા રહેવાથી એમની શક્તિ ઊભાઊભા થઈ ખાલી વેડફાઈ જતી હતી.

એક ઉદાહરણ નોંધીશું:-

મોમાઈટીના ધારા ધોરણમા કાષ્ટક ફેરફાર કરવાનું એમને દ્રષ્ટી આવ્યું; અને એમનો સ્વભાવ એવો હતો નિશ્ચય કે તે વિચાર તરત અમલમા ચૂકાવે જ જોઈએ. ભાઈશંકરભાઈએ એ સુધારાનો ખરડો તૈયાર કરી અમને મોકલી આપ્યો અને સૂચનુ કે મોમાઈટીના સર્વ આગ્રહન મના-મદાને તે અભિપ્રાય અને સૂચના માટે મોકલી આપેલા. તે મરકયુમગ જે પરિશિષ્ટ ૧ મા આપ્યો ૬ તે મોકલવામા આશરે રૂ. ૨૦૦ નું દપાત્રખર્ચ થયું હતું, તે એમણે રદનું આપ્યું હતું.

મામાન્ય સભાએ એમનો એ ખરડો નામંજુર કર્યો હતો; એમણે મુજબ હોત તો મોક્ષીના જોરે તેઓ તે પામ કરાવી શકે પણ તેઓ બંધારણમા માનનાગ હતા, એમ તે વખતે જણાયું હતું.

એમની સુવાવરમા સુધારાનો પ્રવાદ પૂરા જોશમા હતો અને તે કાગે ગ્રેમનિયાના ઝપાટામાં ઘણા પ્રગયે આવી ગયા હતા; પણ એ બંનેમાંથી ભાઈશંકર જગ્યા હતા.

લાઇસન્સ કરે દુનીયાની લીલી સુકી જોધ હતી અને એમના ધંધાને અંગે જાતજાતના ધંધાદારીઓના સમર્થમાં એમને આવવાનું થતું. તેથી કોઇ કાર્યમાં અંતિમ દરજ્જે તેઓ જતા નહિ. રમણભાઈ માટે તેમને અંગત માન હતું, તેમ રમણભાઈનો સ્વસાવ એટલો બધો સરળ અને સૌજન્યભર્યો કે એ સમય દરમિયાન બંને વચ્ચે પક્ષાપક્ષ કે વિરોધ જોવું બાકી થતું બન્યું હતું.

સોસાયટીના પ્રમુખ તેઓ નીમાયા એ અરસામાં મુંબાઈમાં સ્પીસી (Specie) એક છુટી અને તેના વિકવિકેટર તરીકે લાઇસન્સ કરને નીમવામાં આવ્યા હતા. તેઓ વગી કેટલોક સમય અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીના પ્રમુખ પણ મુંબાઈમાં હતા.

એન્કના કામના અંગે તેમને ઘણુંખરું મુંબાઈમાં રહેલું પડતું અને મ્યુનિસિપલ મિટિંગ માટે ખાસ અમદાવાદ આવતા; અને તે દિવસે સોસાયટીના મેકેટરોને મેનેજિંગ કમિટીની સભા રાખવાનું તેઓ જણાવતા.†

અને ત્યાં સુધી તેઓ સોસાયટીના પ્રમુખ રહ્યા ત્યાં સુધી એમની અનુકૂળતાએ અને એમની સૂચનાનુસાર મેનેજિંગ કમિટીની સભા રાખવામાં આવતી હતી.

---

† જુઓ એમનો એક પત્ર.

જે કાર્ષ્ક કાર્ય નેજો ઉપાડના, તેને પાર પાડે તેજો ઊડના; એવી એમની પ્રવૃત્તિ હતી. પણ એ કાર્યમાં નેજો નિયમનું પાલન કરવાનું કદિ ચૂકતા નહિ અને શિષ્ટતાનું પણ ઉલ્લંઘન કરતા નહિ.

તેણે એમને એમ મગજવેશું કે મોસાઈડીના દરદરેડોનો પરીવટ ખરાખર થતો નથી. તેથી એક દિવસે તેજો અચાનક ઝોરીમમાં આવી બેઠો અને જે તે ખાતાની દફતરન પૃષ્ઠમાંથી, તેના હાથમાં ખુલાખા કરવામાં આવ્યા. પણ એટલેથી એમને મતિય થયો નહિ, તેથી પોતાની સાથે મોસાઈડી દરદરકનો દરદર કેડોની ડાપેલી આપવી પેર કાઢ મણ અને બીજે દિવસે એજ મથળે, મોગેટર માટે છોક નેવાર કરી દેણ એવી રીતે મોમ,કરી દરદરકના ૧૨૫ દરદર કેડોનું કમવાર તારણ કાઢી કાઢી, આવ્યા હન. અને બધી વિગતો બારીકાઈથી તપાસી પોતાની ખાતી કરી હતી. એમણે નેપું લીધું કે એમને જે કાર્ષ્ક કરવામાં આવ્યું હતું તે તકન ના તપાસવાર હતું.

તેજો એવા કાર્ષ્કકૃષ્ણ કાર્યકર્તા હતા કે વિચારેલા જેવું મોટું કાર્ય ઉપાડવાનું તેમણે ધારૂ હોય તો તે પાર પાડી શકન. એવી નાણા ઉમા કરવાની તેમનામાં જન્મગી લાક્ષણ હતી. પણ મારા મહાદહારને અમાથે અને બે પાસ કામોમાં સુઆપવા રહેવાથી એમની ક્રિયા ઊભાથિલ થઇ ખાલી વેડકાઈ જતી હતી.

એક ઉદાહરણ નોખીશું:-

મોસાઈડીના ધારા પ્રિયુષમાં કાઢક કેરકાર કરવાનું એમને વ્હરી આવ્યું: અને એમનો સ્વભાવ એવો હલ નિમયી કે તે વિચાર તરત અમલમાં મૂકાવો જ લેઈએ. બાઈકાંદરમાઈએ એ સુધારાને ખરેખર નેવાર કરી અમને મોકલી આપ્યો અને મૂચનું કે મોસાઈડીના સર્વ આકલ્પન મહા-મને તે અભિપ્રાય અને મૂચના માટે મોકલી આપવો. તે મોકલુછું જે પરિશિષ્ટ ૧ માં આપ્યો છે તે મોકલવામાં આવેરે ડા. ૨૦૦ નુ દપાસખર્ચ થયું હતું, તે એમણે તરતનું આપ્યું હતું.

નામનાય મતજી એમનો એ ખરેખર નાખંણુર કહીં દનો; એમણે મૂચનું હોન તો પ્રોહીના જિરે તેજો ને પામ કરાવી શકન પણ નેજો અંધારણમાં માનનાગ હતા, એમ ને જખને જણાવ્યું હતું.

એમની પુવાવસ્થામાં સુધારાનો પ્રયાદ પૂરો એમના દનો અને તે કાગે શરમેનિયાના અપહારમાં લણા પુરમે આવી મણ દનો; પનુ એ બંનેમાંથી લાઈકાંદર ખચ્યા હતા.

આપણી તે કાળની આમાનિક સ્થિતિનું વર્ણન એમણે જે નાટકે લખેલા છે, તેમાંથી લેવા મળે છે

પણુ અમને એમની “ માગ અનુભવોની નોંધ ” એ ચોપડી ખાસ ગમી છે. તેમા ભાઈશંકરબાઈએ જત વિનયે વર્ણવેલા છે, અને યુવનમા પ્રવેશ કરનારને એ અનુભવ ને જ્ઞાન, ઉપયોગી, માર્ગદર્શક અને મદાયકર્તા થઈ પડશે એવું અમારું નમ્રપણે માનવું છે.

એમાનો પહેલો પ્રસંગ આપીશું:—

“ સંવત ૧૯૧૨ની સાલમા મારી ૧૧ વર્ષની ઉંમર પૂરી થતા બારમા વર્ષની સરઆત થઈ ત્યારે હું અમદાવાદથી પાંચ ગાઉ દૂર માગ જન્મ સ્થળ જૂનાગઢી નામના ગામમા મુજબતી નિશાળે અભ્યાસ કરી મારા પૂજ્ય કાકા ધનશ્યામ ભટ્ટ કે જે મારા પિતાથી મોટા હોવાને લીધે હું બાપા કહેતો હતો, તેમની પાસેથી સંખ્યા તથા શિવપૂજન આદિ થોડુંક ધર્મ સંબંધી જ્ઞાન મેળવી સરકારી નિશાળે અભ્યાસ કરવા અમદાવાદ આવ્યો. આ સમયે મારા કુટુંબની દરિદ્ર અવસ્થા જોઈ મને વારંવાર ચિંતા થતી. તથા ઉદાસીનતા ઊવાઈ રહેતી એક સમયે તે સંબંધી ઉદ્ગાર મારી ધ્વજા નહિ છતાં પણ, રા. ગ. લાવલાઈ ઉપરામ કે જે સુરત નોરમન (ટ્રેનીંગ) સ્કુલમાંથી પાંચ થમલા મુખ્ય મહેતાજી હતા અને પાછળથી ડેપુટી એક્સ-ફેશનન ઇન્સ્પેક્ટરની પદવીએ પહોંચ્યા હતા, તેમના સાલગવામાં આવતા તેમણે મને જે બોધ આપ્યો હતો તે મને અતિ ઉપયોગી લાગવાથી મેં નોંધી લીધો હતો. જેમ જેમ હું મોટો થઈ સંસારની ધટનામા પરીવાતો ગયો અને અનુભવ મેળવતો ગયો તેમ તેમ અને ખાસી થઈ કે, ‘ માગ મરેતાશને ઉપદેશ બહુ ઉપયોગી છે, ’ તે નીચે આપુ છું.”

“ ભાઈ ” તમે હજી બાળક છો. કુનિયાનો અનુભવ લેવા હજી ધણી વાર છે. આપણી જે સમયે જેની સ્થિતિ હોય તે સમયે તેવી સ્થિતિમા સંતોષ માનવો એ આપણો પ્રથમ ધર્મ છે. પૂર્વ કર્મોનો વિચાર નહિ લેના ઇશ્વરને દોષ આપવો એ ભૂલ છે. પૂર્વ કર્મોને જ સુખ દુઃખના કારણરૂપ જાણી સંતોષ ધારનારને સુખ દુઃખના અનુભવના જગથી કેટલોક ઉપરામ મેળવવાની તક મળે છે. દુઃખના સમયમા આપણા કરતાં વધારે દુઃખ-વાળાએને જોઈ, પોતાની અધિયોગી ગ્રાંથ નહિ ધરવો અને સુખના સમયમા આપણા કરતાં વધારે સુખવાળાને જોઈ દર્પ નહિ ધરવો. તમને તમારા

કુટુંબની દરિદ્રતાએજ અભ્યાસમાં ઘમાડ્યા છે, તેથી દરિદ્રતાને પણ તમારે એક જાતની ઉપકારક સમજવી જોઈએ. તમે તમારી સ્થિતિનો આટલી નાની અવસ્થાથી વિચાર કરવા શીખ્યા છો એ તમારી જીંદગીમાં તમે ઉન્નતિ પામશો તેનું શુભ ચિન્હ તમારે સમજવું. મારી પોતાની પૂર્વ સ્થિતિ તમારી દાવની સ્થિતિથી પણ ખરાબ હતી અને મારા મુશ્કેલી ભોગીશાસ પ્રાણરક્ષક કે જે દાક્ષમાં કેપ્સુલી એન્સ્યુરેશનલ ઇન્સપેક્ટર છે, તેમને તો નળીયા ઉપર દીવો મૂકી ધાંચવું પડતું હતું. તો એ દાખલાઓ ઉપરથી ગુખડુખની દશાએને અસ્થીર સમજ દરિદ્રતાને અસ્થિર સમજ દરિદ્રતાનો શોક નહિ થયો. 'ઈશ્વર જે કંઈ કરે તે સારાને મારે હોય છે' એ કહેવતને ખ્યાનમાં રાખી ઇશ્વરનો પાડ માનવો, ઉલ્લાસમાં મગ્યા રહેવું, પાપથી ડરવું અને નીતિથી વર્તવું એ સર્વથા ઉન્નતિજ છે. મારે તેમ વર્તો અને આવાં ગાંઠા ગાંઠા વિચાર છોડી દો."

નિવૃત્તિ મારે તેઓ તત્વસના પણ એમની વ્યવસાયી પ્રકૃતિ એમને સદા ગેઠાપણા સંખ્પતી; અને કામ ને દોડધામમાં સરીર અસ્વસ્થ થતાં તેઓ મદામલેખર દવાદેર મારે મગા હતા. ત્યાં તા. ૬ ફી મે ૧૯૨૦ ના રોજ ભાઈદાંકરભાઈનું અવસાન થયું હતું.

એમના અવસાનની નોંધ લેનાં સોસાયટીની સામાન્ય સભાએ નીચે મુજબ હાલ પસાર કર્યો હતો:

"આ સભા તેઓના મૃત્યુની ઉંઘ ખેડ સાથે નોંધ લે છે. તેઓ એક સમર્થ પુરૂષ હતા, અને સોસાયટીની તેમણે સંગીન સેવા બખવેલી છે. તેમના અવસાનથી સોસાયટીને એક જાહોરા કાર્યવાહકની ખોટ પડી છે. આ દરમિયાન નકલ તેમના કુટુંબને મોકલી આપવી." •

દીપમા કેન્દ્ર કરી બીજા ગર્ભ શ્વેતચન્દ્ર નામ આપ સુચરણો તે તેને
માટે પણ હું ખુશીની માથે આપની તરફથી મત આપીશ.

હાલની કમિટીના મેમ્બરોના નામ

પ્રમુખ

૨૧ ૨૧ જાન્યુઆરી નાનાલાલ

આનંદી સેક્રેટરી

ધી આનંદીલાલ રાવ બહાદુર રમણલાલ મહાપતંગમ નીલકંઠ

મેમ્બરોનાં નામ

ધી આનંદીલાલ સરદાર મર ચીતુલાલ માધવલાલ

પ્રાચીન કાવ્યનું પ્રકાશન

" The mission which poets and philosophers feel within their heart, is to take their countrymen a step forward,—a step in the line of progress and not a leap from one age to another x x x and judging by this standard what native of Gujarat will not say that this poets have not made a gift of higher loves and cares to the countrymen? ^ x x But for these poets the people of Gujarat would have long since been turned into decayed and shrunken things, and if there is life left in them, the life-drops have been supplied by the poets. The poets have in fact wielded their power among the masses in the province and enriched at a time when there were no educationalists in the land, and it is upon the bases of the society as saved or raised by them that modern educationalists and writers have to construct their superstructure if they ever think of reaching the otherwise unwieldy masses

" The Classical poets of Gujarat." p. 78-79,
(G. M. TRIPATHI.)

પ્રાચીન કાવ્યોના સંશોધન અને પ્રકાશન સારૂ સોસાયટીને કચીશ્વર દત્તપત્રનામ રમારક ફંડ મળેલું છે અને તેના વ્યાજની સારી રકમ જમે થયે મેનેજંગ કમિટીએ ત્રેમાનંદ રચિત નળાખ્યાન અને સુભદ્રાદરણ એ બે પ્રસિદ્ધ કાવ્યોનું નવેસર સંશોધન કરાવી તે એ ફંડમાંથી છપાવવાનો નિર્ધાર કર્યો હતો. નળાખ્યાનનું આખ્યાન વડોદરાના માછ ન્યાયાધીશ દામુભાઈ ઝાલાભાઈ-જેમણે અગાઉ એ કાવ્યોનો કેટલોક ભાગ, શ્રીયુત જનનાથ હાકોરદાસ મેઘીની સાથે સટીક સંપાદન કર્યો હતો તેમને અને સુભદ્રા દરણનું કાવ્ય, શ્રીયુત અંજાલાલ જુલાખીરામ જાની-વનણીતા ગુજરાતી સપ્તાહિકના ઉપ-વંત્રી અને પ્રાચીન કાવ્ય સાહિત્યના માર્મિક અભ્યાસીને

મોપાયા દત્તા. એ પૈકી “નુમ્મદા દરુન” તૈયાર થઈ આવ્યું, તે નવ ૧૯૧૬ માં મોમાઈડીએ છપાવ્યું હતું; અને નળાખ્યાનનું પછી રૂઢેણ કામ, પ્રાચીન કાવ્ય મંજીરન માટે પંકાવણા શ્રીયુત મંજુલાય મજમુદાને પછીથી મોપરાના આવેલું છે.

પ્રાચીન કાવ્ય ગાદિયનો વાચક અને અભ્યાસી જોઈ નહીં કે શ્રીયુત અંબાલાય જનીએ નુમ્મદાદરુનનું મંપાદન કાર્ય ખડું કાળઝંખક અને શાસ્ત્રીય ધારણે કરેલું છે; અને એ આદર્શનું વિશેષ આકર્ષણ એ છે કે મંપાદન એક જિનન હોયદ્વાત સખીને તેમાં પ્રેમાનંદના પ્રખતે વિગતવાર અર્પે છે, અને દુક મમલમા તેની પહેલી આદર્શ ઉપરી જતા સેખક તેનો ખીજ આદર્શ પોતા થઈ દ્વાવવા પરવાનગી માગી દત્તી તે મોમાઈડીએ તેમને બધી દત્તી.

શ્રીયુત દિમતલાય અંજગિયાએ “કાવ્ય માધુર્ય” એડિટ કરીને નવી કવિતાનો ગુજગતી જનતાને સારી રીતે પગિય કગચો દનો, પણ નવી અને જુની કવિતાનો મંમદ વચક વર્ગને સુલભ માય એ હેતુથી મોમાઈડીએ છોટ્ટમા એક મપાદિત ૧૦૦૧ કાવ્ય રતોનું પુત્તક છે એ દખનુ નવીન પણ સંમદ-અને એ ધાગે મલસંમદ પણ તૈયાર કરાવવાનો નિર્ણય કર્યો અને તેમાંનું પણ મંમદનું મંપાદન કાર્ય, એવું એડિટિંગ કાર્ય માટે જાણીતા થયલા ભાઈથી દિમતલાય અંજગિયાને, અને મલ મંમદનું મંપાદન કામ નડિયાદ નિવાસી પણ માગય ગુજરાતના પરિચયવાળા, દુશરા સેખક અને કવિ શ્રીયુત અંદાસંકર પંડ્યાને, અપાયા દત્તા.

શ્રીયુત અંદાસંકર ઉપર જણાવેલુ મલ પુત્તક, એમની અગવરથ તનીયતને સમને તૈયાર કરી શક્યા નથી; અને તે પછી શ્રીયુત વિશ્વનાથ ભટ્ટે એ નિયતે દ્વાધમા સમને ‘મલ નરનીત’ એ નામનુ એક પુત્તક ગુજગતી જનતાને આપેલું છે, તે એ પ્રકારના મલ મંમદોમા પ્રથમ ધ્યાન લે છે.

મન ૧૯૨૨ માં પણ મંમદ-નવી જુની કવિતાનો મંમદ-છપાયો દનો અને તે એકદમ લોકપ્રિય નિવડી, સાગા પાદશાગામા તે પુત્તક પાદ્ય પુત્તક તરીકે નિયત થયુ હતુ અને હજી તે જોડોલુ વંચાય છે એ તેની અન્ય એવા મંમદોની મગમામણીમા અર્થેયરિતા દર્શાવે છે.

મોમાઈડીના પ્રમુખ તરીકે દી. પા. કેશવલાયભાઈની સન ૧૯૨૦ના જુન મામમા નિમણુક થઈ, તે પછીથી એમ કહી ગકાય કે પ્રાચીન જ્ઞાના પ્રકાશન કાર્યને મોમાઈડી તરફથી ખામ હિતેજન મળેલું છે.

ગુજરાતી કૌશલી નદી આરતિ થવાની જરૂર હતી અને તેની સુધારણાનું અને સંપાદનનું કાર્ય ઉપાડી લેવા કમિટીએ દી. બા. કેશવલાલાભાઈને વિનંતિ કરતા, કેટલીક અનુકૂળતા મળે, તેઓએ તે માટે ખુશી દર્શાવી હતી.

પ્રાચીન કાવ્યમાળા અને જુદાકાવ્યદોહના આકે ભાગે પ્રકટ થયા ત્યારે એમનાં કાવ્યોની પ્રતો લુગ્ગળગ મળેલી હતી. તે પછી નદી પ્રતો સંખ્યાબંધ હાથ સાગી હતી, તેમજ એ છપેલાં પુસ્તકોની પ્રતો પણ અમરમાં વેચાતી મળતી નહોતી.

દરમિયાન સોસાઈટીમાં લુની હાથપ્રતોના એક સારો સંગ્રહ ભેગો થયો હતો અને તેનો કાર્ધ રીતે ઉપયોગ થાય એમ એ વસ્તુમાં રસ લેનારા સૌ મુશ્કેલી હતા.

કૌશલા સંપાદનકાર્ય અર્થે પ્રથમ કૌશલા નદિ સંગ્રહાયેલા એવા નવા રાખ્દો એકઠા કરવાનું કામ શરૂ કરવામાં આવ્યું, તેના અંગે લુના કાવ્યો ફરી વારી જવાનું નક્કો કર્યું તે સાથે એ વિચાર હતો થયો કે ભેગાભેગું એ કાવ્યની શુદ્ધ પ્રત પણ તૈયાર કરાવવી, જે સાનુકૂળ સંગ્રેહ આવી મળતા પ્રસિદ્ધ કરી રાખાય.

એ અરસામાં દી. બા. કેશવલાલાભાઈ કૌશલમાં ગુજરાતીના અધ્યાપક નિમાયા હતા.

યુનિવર્સિટીની બી. એ. ની પરીક્ષામાં ગુજરાતીના વિષયને હાખમ્મ કયા પછી પાંચ પુસ્તકોની પસંદગીમાં કેટલીક મુશ્કેલી નડતી હતી અને અને પ્રિવિયસ. છંદર અને બી. એ. ઓનર્સમાં એ વિષય લેવાતા, તે મુશ્કેલી વધુ નડતા જોતિ હતી.

યુનિવર્સિટી તરફથી બી. એ. અને એમ. એ. ની પરીક્ષામાં ગુજરાતી પુસ્તકોની પસંદગી અમુક ધોરણે થતા ગુજરાત વર્નાક્યુલર ઓસાઈટી અને ગુજરાત સાહિત્ય સભાએ દી. બા. કેશવલાલાભાઈની સૂચનાથી, એક પાંચ યુનિવર્સિટી રજિસ્ટરને મોકલી આપ્યો હતો; એટલુંજ નહિ પણ સર ચીમન લાલ-મુબાઈ યુનિવર્સિટીના ચાનએલર-કોર્મ કામ પ્રસંગ અમદાવાદમાં આવેલા તેમની ડેપુટીનામાં મુદ્દાકાત લખને તે સંબંધી ઘટતી સમજા કરી આવવાને એમને વિનંતિ કરી હતી.

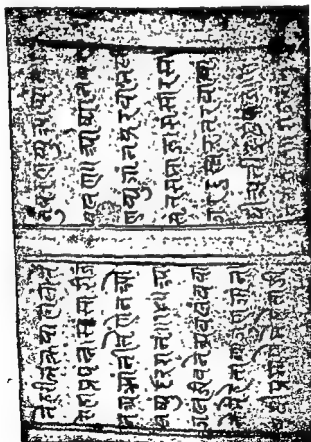
એમ. એ. ની પરીક્ષામાં ગુજરાતીને સ્થાન અપાયું ત્યારથી એ વિષયના પરીક્ષક તરીકે દી. બા. કેશવલાલ નિમાતા હતા અને એમની એ પાંચપુસ્તકો સંબંધીની સૂચનાઓ એમ વ્યવહાર તેમ મહત્વની હતી.

ગુજરાતીમાં પાઠ્ય પુસ્તકની મુશ્કેલી આજે પણ માલુમ પડે છે પણ તે બની શકે તેટલે અંશે દૂર કરવા દિ. બા. ક્ષેત્રવાલભાઈની પ્રેરણાથી સોસાઈટીએ પ્રાચીન કાવ્યનું સંશોધન અને પ્રકાશન કાર્ય, તે પછી હસ્ત ઉપાધી લીધું હતુ અને તેનાં પરિણામે સોસાઈટી આજની મુદ્દીમાં આંદોલન પ્રાચીન કાવ્યનાં પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરી રાખી છે.

આ અંશમાં એ વખતે જુદિપ્રકાશના અને નીચે મુજબ નોંધ લખી હતી:—

“ મુખર્ષી હનિવસિંદીએ બી. એ. ની પરીક્ષામાં, એમ. એ. ની જેમ ગુજરાતીને સ્થાન આપ્યું છે અને એમ આશા પડે છે કે રહેતે રહેતે ઇન્ટર-મીડીએટ અને ફર્સ્ટ ઇયર ઇન આર્ટ્સ, એ બે પરીક્ષાઓમાં પણ તે વિષય દાખલ થઈ જશે, એટલે કે કોલેજની સરખામણી માંડીને એમ. એ., પર્વત ગુજરાતી ભાષાનો ક્રમસર (graded) અભ્યાસ કરવાની વિદ્યાર્થીઓને મુજબતા પ્રાપ્ત થશે પણ તે સાથે કોલેજ પરીક્ષાને થોડા પાઠ્ય પુસ્તકો ક્યાં જ એ પ્રશ્ન આપણી સંમુખ ખડો થાય છે. સિવાય જે પુસ્તકો દાખલ થઈ શકે એવાં છે, તેની નકલો કુખ્યા હોય છે, અથવા તે તે કાવ્યપ્રશ્નો પદ્ધતિમર સંશોધન થયેલું હોય નથી. અભ્યાસના અને વિદ્યાર્થીના દષ્ટિ-બિન્દુથી આ આખો પ્રશ્ન વિગતમાં ત્રિચારવાની જરૂર છે. સોસાઈટીની વ્યવસ્થાપક કમિટીએ આ પ્રશ્નને જુદી દૃષ્ટિએ વિચારતાં જોયું કે પ્રાચીન કાવ્યમાળા અને ગ્રંથો કાવ્યસંદર્ભના અથો પ્રસિદ્ધ થયે થયેલો વખત થઈ ગયો છે, અને તે પછી કેટલાંક નવા કાવ્ય પુસ્તકો લાઈ લાગ્યાં છે. અને કેટલાંક જુના કાવ્યોની નવી પ્રતો પણ પ્રાપ્ત થઈ છે. પ્રાચીન કાવ્યમાળાના પ્રથો તો લાંબામાં મળી શકતા નથી. અને ગ્રંથો કાવ્યસંદર્ભનું પુસ્તક અભ્યાસ માટે નિર્ણિત થવા જોઈએ તેવું વ્યવસ્થિત અને મંકલિત નથી. નેધી નરસિંહ મહેતાથી માંડી દસપતરામ પર્વતના મુખ્ય અને પ્રચલિત કવિઓના જાણીતા પ્રથોનું નવેસર સંશોધન થઈ કવિ જીવન અને નોટસ માથે તે તેમાર થવાની જરૂર છે. એ રીતે નવેસર તે કામ ઉપાધી લેવાથી પ્રાચીન ગુજરાતી કાવ્ય સંદર્ભનું સમગ્ર રીતિ અને ક્રમસર દિગ્દર્શન કરાવી શકાશે અને વિદ્યાર્થીઓને પાઠ્ય પુસ્તકો માટે જે કાંઈ અમરક જ તે આ પ્રતિ-દિધી થોડે ઘણે અંશે દૂર થવા સંભવ છે.”

પ્રસ્તુત યોગનાનું પહેલું પુસ્તક 'નરસે' મહેતાનું આખ્યાન' એ નામનું
બદાર પર્યું હતું. અદલકાવ્ય દોહન બા. ૮ માં નરસેનું ચરિત્ર વિશ્વનાથ
કવિના નામે છપાયું હતું પણ અમને જે હાથપ્રત હાથ લાગી તે તપાસતાં
જણાયું હતું કે નરસેના જીવનના પ્રસંગો, જુદા જુદા કવિઓના કવેશ્વર,
કોઈ અગત કવિએ સંગ્રહ રીતે ગૂંથ્યા હતા અને તેમાં વિશ્વનાથ જાનીનું
મોસાણુ પણ આપેલું હતું. એ પુસ્તકનું કદાચ વિશ્વનાથને આરોપિત થતું
હતું તે બરાબર નહોતું.

નરસે મહેતાનાં આખ્યાનની હાથપ્રતનું એક પૃષ્ઠ.

નરસેના જીવન પ્રસંગો જણવાને આ કાવ્ય જેમ ઉપયોગી
હતું તેમ પ્રાચીન સાહિત્યની દૃષ્ટિએ પણ તેનું મૂલ્ય હતું.

ਸਿਮਰਨ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨੰਦ ਸਾਹਿਬ

(੪੧)

ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ

કાવ્યની ઐતિહાસિક પદ્ધતિએ સમાસોચના કરી એ આશ્ચર્યનું મૂલ્ય બહુ વધાર્યું છે. એ મંપાદન કાર્યથી મતોષ પામીને આપણા એક અનિશ્ચિત સાક્ષરથી બચવંતરાય હાથે જે અગિઆય આપ્યો છે તે અહીં ઉતારી ખસ યોગે—

વસંતવિલાસનું એક પૃથ્થ

"૨૧. ગા. રામલાલ મોદીએ બહુજ સારો અભ્યાસ કરીને આ પુસ્તક તૈયાર કર્યું છે. પ્રતોનો સંગ્રહ અને પાંખેદોની નોંધ અને કવિઓની દક્ષી-કૃત વગેરેનું એમનું લખાણ આજ સમીના ગુજરાતના વિદ્વાનોએ એવા વિષય ઉપર કરેલાં લખાણોમાં ઉત્તમ પ્રતિનું ક્ષાત્રે છે અને તેમાં વિષયસહ વિશે એમણે કરેલી ચર્ચા ઉપરથી એ કવિ પ્રથમ પહેલીવાર ગુજરાતીના શોધક વિદ્વાનોનું પુરેપુરું ધ્યાન ખેંચવા સમર્થ થઈ જશે એવી આશા રાખું છું. સોસાયટીદારા પ્રકટ થતા સંશોધિત માહિત્યમાં આ પુસ્તક જરૂર ઉચું સ્થાન લેશે."*

નગિયાદિવાસી રતનદાસ નામના કવિએ દરિશંકાખ્યાન નામનું કાવ્ય લખેલું છે અને તે હપા યુ' હતું. પ્રેમાનંદનાં જીવન વિશે એ કાવ્યમાંથી કેટલીક કિમતી માહિતી પ્રાપ્ત થાય છે, તે કારણે દી. બા. કેશવલાલભાઈને તેનું પુનઃપ્રકાશન જરૂરનું જણાયું અને તેના મંપાદન પાછળ ભારે જહેમત ઉઠાવીને એની શુદ્ધ પ્રત એમણે તૈયારી કરી આપી, તે મોમાઇડીએ હપાવી હતી; પણ એ પ્રકાશનનું મહત્ત્વ તેમાં "પ્રકાશના પરમાર્થ" એ શીર્ષક હેઠળ સંપાદક જે વિચારણીય પ્રસ્તાવના સૂચેલી છે, તેમાં રહેલું છે, અને પ્રેમાનંદના અભ્યાસીને તે વિશેષ ઉપયોગી થશે.

ગુજરાતનો છેલ્લો કવિ-આચાર્યશ્રી દયારામ છે; અને ગુજરાતી જનતામાં તેની શોકપ્રિયતા હજી કામ્ય છે. ગુજરાતીમાં વલ્લભી સંગ્રહાયતું વૈષ્ણવી સાહિત્ય ઉતારવાનો કોઈ ગુજરાતી કવિએ પ્રયત્ન કર્યો હોય તેમા અગ્રસ્થાને કવિ દયારામ ખીરાજે છે, અને વલ્લભ મંગલવના મિદ્ધાતોનું પદ્ધતિસર નિરૂપણ એમનાં 'રમિક વલ્લભ' કાવ્યમાં મળી આવે છે એ પુસ્તક એમ. એ, ની પરીક્ષામાં પ્રથમ વંચાતું હતું, અને પરીક્ષક તરીકે ગોવર્ધન-રામભાઈનું એ પ્રતિ લક્ષ જતાં એમણે "દયારામનો અક્ષરદેહ" એ નામક એક વિદ્વાતપૂર્ણ નિર્મળ એ કાવ્ય પર જખ્યો હતો.

'રમિક વલ્લભ' એ કાવ્ય પ્રાચીન કાવ્યશાળામાં પ્રસિદ્ધ થયું હતું પણ તેની પ્રતો મળતી નહોતી. કવિની પ્રતપરથી એમના કામ સિધ્ધે નક્ક કરેલી પ્રત પ્રમંગલસાત દી. બા. કેશવલાલભાઈએ આવી. દી. બા. કેશવલાલભાઈનો દયારામ વિશેનો અભ્યાસ કેટલો ઉંડો છે તે એમણે ગુજામાં શ્રી કોર્પસ અમાના આશ્રય નીચે કવિ દયારામ વિશે જે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું તે યાચતા

માનુષ પડને એમની મુચનાથી ગમિકનવળનુ નવેમગ મ પાદન કરાવનાનું
 અને તે હામ પિષ્કુની વધવ મગ્રાપ માદિત્યના ખામ અઘાસી અને
 પ્રખગ નિશાન પ્રે એમનાન ગોવર્ધનનામ શાહને આપનાનો નિર્ણય થયો

હરજાસોયા આજ્ઞાનજેકોસો
 જાનરનેવલનાનાશિવેકુંવેતે
 વજોવીધેતેનાધારિજેનરમા
 ચિસાંનલેતેહનાયોવેજાસા
 વેફંકરજોડીવાનવેનાલર
 જન્મરદુનાથા ॥ ૫૩ ॥ તિથીજા
 લંબરનુઆજ્ઞાનસમાલોન
 વાં ॥ ૫૪ ॥ ગ્રામલેવેરુ ॥ ૫૫ ॥
 વિદિતાચેત્રેન વદિલવારુ
 કેરાગ્રંથનંદરણી ॥ ૫૬ ॥ ગ્રા
 હ ૫૭ ॥ ગ્રા ૫૮ ॥ ૫૯ ॥ ૬૦ ॥

એમણે તે કાર્ય જનુ ઉત્સાહથી સ્વીકાર્યું અને કવિ દયારામ વિશે એ આદર-
ત્તિમાં ડાંગ્યાગુથી એક લેખ લખીને એ પુસ્તકના અભ્યાસીને મહેમાન થઈ
પડે એવી પુકળ વાચન મામત્રી એમણે પૂરી પાડેલી છે; તે બદલ મંપાદકને
ખરેખર ધન્યવાદ થટે છે.

ગુજરાતી પ્રાચીન કવિઓમાં અખાનું નામ જેમ જાણીતું તેમ મોખરે
છે; પણ એની કવિતાના વિષયની કદિનાને લઈને અને અગાન લઘીઆ-
ઓએ ઉતારેલી જાદુ પ્રતેનાં કારણે એ કવિના મનજવાનું અર્થ થઈ
પડે છે, અને તેથી ઘણા વાચકો તેનું વાચન અવગણ્ય મૂકી દે છે.

આ અડચણ દાળવાને, અને કેશવવાલભાઈ, ગુજરાતીના અધ્યાપક
તરીકે કોલેજમાં એજ વિષયને શિખવના દના તેથી પણ, અખાના જાણીતા
કાવ્યોનો સંગ્રહ, દી. ગા. નર્મદાશંકરભાઈ-જેઓ વેદાંતના વિષયમાં
પારંગત છે, અને થોડાક સમય પર એમણે અખા વિશે કમળાશંકર
સ્મારક વ્યાખ્યાન સુરંગમાં આપ્યું હતું, એમને એડીટ કરી આપવ.
જણાવવામાં આવ્યું અને એ વિષયના પ્રેમથી ખેંચાઈને, અન્ય પ્રવૃત્તિઓમાં
ખૂબ દબાયેલા હોવા છતાં, તે એમણે સ્વીકાર્યું હતું.

એ આદર સર્વ રીતે સરમ જણાઈ છે.

અખાનું ઘણું સાહિત્ય અપ્રસિદ્ધ જાણીતા પામે આવેલા કદાનાના
મઠમાં પેટીમાં પડી રહેલું છે, એની માહિતી મળતા સોમાઈટીએ જાણીતા
સાહિત્યકાર અને કવિ યીયુત સાગર દ્વારા એ સંગ્રહ મેળવીને તેનું સંપાદન
કાર્ય એમનેજ સોંપ્યું હતું; અને એ સંગ્રહ અખાનું 'અપ્રસિદ્ધ અદ્ય
વાણી' એ નામથી પ્રકટ થયેલો છે.

અખાના અભ્યાસીને તે પુસ્તક જરૂર સંતોષ આપશે, વળી અખાની
અપ્રસિદ્ધ માખીઓનું ત્રીજું પુસ્તક તૈયાર કરાવવાની તજનીજ ચાલુ છે.

આવાર આગમ્ય જે પ્રાચીન કાવ્ય ગ્રંથો પ્રકટ થઈ ગયા છે, તેની
ઉપર નોંધ કરી છે, પણ અન્ય કાવ્યો જેનું સંપાદન કાર્ય સોંપાઈ ગયું
છે, અને જેમાંના કેટલાકની સાફ પ્રેમ કોપી સોસાઈટી પાસે આવી ગયલી છે,
તેના પણ અત્રે ઉલ્લેખ કરવો થટે છે.

ઝાખાદરણ—પ્રેમાનંદ, તાકર, વિષ્ણુદાસ અને કદાનાનું રચેલું-નું
કાવ્ય પ્રો. ગજેન્દ્રશંકર પંડ્યાએ સંશોધિત કરી આપ્યું છે, અને એ
ઘોરણે સમાજશાસ્ત્ર અભ્યાસ-દશ કવિઓની કૃતિઓનો સંગ્રહ સુરંગની

મગામતા આખ્યાનને એ. ઉત્તમ કાવ્ય ગણાવ્યું હતું, અને માધ્યમના લેખની પેઠે સમાજગા નેત્રી કમળી-તાવણી મમે તેના મધ્યન હૃદયને પણ પિંગળાવે એની છે આ પુસ્તક ચાતુ વર્ગમાં બદાગ પડના છે

આ સિવાય રત્નેશ્વરકૃત ભાગવતના ત્રણ મુકધ જેની પ્રત ઉપનબ્ધ છે, તેનું એડિટીંગ કામ એ રિપવના રમિયા અને પરમ વેળણ શ્રીયુત નાવનામ કારીરામ શાસ્ત્રીએ હાથ ધર્યું છે મદામારતનું આદિપર્વનું પુસ્તક એમણે એડિટ કરેલુ જેમણે જેમણે હશે તેઓ એમના આ કાર્યથી મહુ પ્રમખ થશે નરા વેખકેમા એમણે એમની કાર્યનકિત અને બુદ્ધિથી ઉચુ મ્યાન મેળવેલુ છે, એમ કહેવાની ભાગ્યેજ ભૂલ રહે છે

એજ પ્રમાણે શ્રીયુત ભોગીનાન જ્યયદ સાહેસગએ ૧૫ મા, ૧૬ મા અને ૧૭ મા મેકાના પ્રાચીન કાવોની પ્રવચનયણી કરી આપવાનું બચ્ચા છે એ બાધ હતુ નિવાર્યો અવસ્થામા છે, મેદિયુતેશનના વર્ગમાં અભ્યાસ કરે છે, પણ એમનું આપણા પ્રાચીન સાહિત્ય અને ઇતિહાસનું જ્ઞાન મર્ધ સારા રિદ્ધાનને માનારખદ મર્ધ પડ એના ઉચા પ્રકારન છે એમની પામેથી ઇતીહ માહિતી મેળવવાની માફી છે, તે મળ્યા બાદ સોઆધગી તે અમદ વિરે છેવટનો નિર્ણય કરશે

અતમા આપણી કવિતા મમુદિ એ નામનો અવર્ગીન કવિતાનો એક સમદ મોસાઈગીએ હપાવેનો છે અને એ વિરખમા તે નરીન ભાત પાટે છે એ વિષે વધુ વિવેચન નદિ કળતા, તેના મ પદકના જ શબ્દો અમે મ્લુ કરીશ —

વિ સ ૧૯૦૧ થી આજ સુધીના સાઝઆદ લપકાના નામા અગસા માટે માધરણ કદની ચોપડીમા કવિતા સમદ કળે, દરેક કૃતિનું સાથે વિનંતુ પણ આપણુ, અમન રૂચિ અરૂચિને અતમ ગળી કૃતિના ગુણુ દોઃ મમજય એમ સકારણુ વિનરણુ લખતુ, વાદાવાદી બનવા નગી તદને પણ મન દેવામા તેા બેચાતુ નદિ, જોગ જોગ પખુ ન લખતુ, અને મન કળના તેના કાણેને મુખ્ય મણુચા અનકારો, મદમામળીઓ તથા તે માટે ઉનાગ, શમ્બ બુદ્ધિ, કવિન સમાન્ય શણો, વગેરે નિરોધી ન વચચાજ અપદીના કદની મર્ધાએને વચગી વેદવ, કૃતિને અમે તેના અધને જ પ્રધાન મણુચા—આવા આવા વક્ષોજાણો ઉદય ભમનાજ આ ચોપડીની લકવનામા મન ક ધોણેને દન્યાર્થી પામવાનુ પ્રામ થયુ x x x

“કરિતા કવાની જે ભાવના વિવિધ દાખવા દલીલો માથે સુજગતના
કવિતાભોગી વર્ગમાં ફેલાવવાના હેતુથી આ ચોપડી થોડું છે, તે ભાવનાનો
મન્ય વિષય થાઓ.”

મહિલા મિત્ર

મારો આદર્શ એ છે કે સ્ત્રીઓ બને પોતાના હિત માટે સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરે, પણ તે વિચારોને કાર્યમાં મૂકવા પુરનો સાથે હિંમતથી મદદકાર કરે તો બનેના સુખમાં ધણો વધારો થય અને મનુષ્ય મનાઈ વધારે બગવાન અને તદુરંત થઈ શકે.

મહારાણી સ્ત્રીમનાબાઈ ગાયકવાડ

સ્ત્રી કેળવણી પ્રત્યે સોસાયટીના સચાવકો યશસ્વિતાથી ખ્યાન આપતા આવ્યા છે. સોસાયટી ગ્રંથપાઈ કે તુરંતજ પહેલવહેલું કાર્ય છોકરા છોકરીઓની ખાનગી ગાળાનો વહિવટ તેના પોતાના હાથમાં રેવાનું કર્યું હતું. શહેરમાં પ્રથમ કન્યાશાળા કાઢવાનો યશ સોસાયટીને છે અને મોનાબાઈના સંસ્થાપક દ્વારમ્ સાહેબની ગ્રેરણા અને ગ્રેસાહનથી રા બ મનભાઈ કન્યાશાળા નિકળી હતી તેના ઉત્તેજ બીજા વિભાગમાં કરવામાં આવેલો છે, તેમ તેમ જુલુવેલું છે કે બીજા બે શહેરની જાણીતી કન્યાશાળાઓ રણુહોડનાંદ છોટાનાં ખાડીયા કન્યાશાળા અને સૌ દિવાળીનાંદ કન્યા શાળાના ફક્ત અને વહિવટ સોસાયટી પાસે છે અને તે બંને મર્યાના મુખ્ય સચાવક અને ઓન સેક્રેટરી ભેડી વિભાજન નીનકઠ છે, જેમની પાસે રા બા મનભાઈ કન્યાશાળાનો (હાનના એ વી મકુન) ચાજ પણ છે.

સોસાયટીએ માત્ર કન્યાશાળાઓનો વહિવટ કરીને મતોષ મા થો નથી સ્ત્રી ઉપયોગી વાચન સાહિત્ય પુસ્તક પાઠવા તેને ૮ દરદ ફડો આશરે રૂ ૨૦૦૦૦ના મળેલા છે, જેના બ્યાજમાંથી વખતોવખત વિધનિષ વિન્યોપર પુસ્તક ૭પાનવામાં આવે છે અને તે ઉપયોગી સ્ત્રી વાચન પુસ્તક પાઠે છે તે સિવાય તેના હસ્તક સૌ લક્ષ્મીનાઈ સ્ત્રી પુસ્તકાલય છે, તેમાંથી પુસ્તકો સ્ત્રીઓને છૂટથી વાચવા અપાય છે અને છોકરીઓને ધનામો અને રકોતરસિયો આપવાના દરદ ફડો તો તેને મોગી સખ્યામાં મળેલા છે.

પરંતુ સોસાયટીના કાર્યવાહકોને સ્ત્રી કેળવણીનું કામ કરતા માત્રમ પડ્યું કે હિન્દુ બાળાઓ મંથાજ બંધનને કારણે માર તેર વર્ષની વયે પહોંચતા શાળાનો અભ્યાસ છોડી દે છે એવી બાળાઓ વધુ અભ્યાસ

શ્રી વિદ્યાબહેન નીચે

“અકિનામિત્ર” વર્ષ ૧૯૫૪ સુધીના સંપાદન

સી. શારદાબહેન મહેતા

સી. સરોજિની બહેતા

‘અલિધાગિનિ’ પુસ્તક પત્ર સંપાદક
(૫.૪૩)

સી. મોદગિની બહેતા

કરી શકે અને તેમનું જ્ઞાન વધે એ આશયથી સોસાયટીએ મન ૧૯૦૦ માં સ્ત્રી ડેવલપ્મેન્ટની પરીક્ષા લેવાની યોજના ઘડી હતી અને તેનો સચિત્તરૂપતામાં સોસાયટીના પ્રતિદાન વિભાગ ૨ માં આપેલો છે.*

તે પછી સ્ત્રી ડેવલપ્મેન્ટ બહોળો પ્રચાર થયો છે અને ઘણી બાબતોએ મોટી ઉમ્મર સુધી જાણા પાડ્યાનામાં અભ્યાસ કરે છે.

સોસાયટીના સંચાલકોએ પાછળથી જોયું કે ઉપરોક્ત સ્ત્રી શિક્ષણ પરીક્ષા આપવા સારું બહુ જાણીએ અને ટ્રેનિંગ કૌશલની બાબતો અને શિક્ષકોએ જ આવે છે, જે તેનો ખરો આશય નહોતો, એટલું જ નહિ પણ તેનો લાભ ધણુપર અમદાવાદની સ્ત્રીઓ લેતી હતી.

આ બે કારણે સોસાયટીના કાર્યકર્તાઓએ ચાલુ રૂઢિમા થોડોક ફેરફાર કરવાનું યોગ્ય વિચાર્યું પ્રથમ તો એ પરીક્ષામાં શુભરાતના બીજા ભાગની સ્ત્રીઓ સહેવાઈથી બેસી શકે તે સારું જુદા જુદા અને મુખ્ય શહેરોમાં તે પરીક્ષા લેવાની તજવીજ કરી; પણ તે અખતરો ફતેદમંદ નિવડ્યો નહિ.

કાર્યવાહકોએ જોયું કે તે કાર્ય પાછળ આશરે રૂ. ૩૦૦) થી રૂ. ૫૦૦) ખર્ચાય છે અને તેનો ઉપયોગ મને લાભ જેવી રીતે લેવામાં જોઈએ તેવી રીતે બ્યવહારમાં જોવામાં આવતો નથી.

સોસાયટી સાહિત્ય અને ડેવલપ્મેન્ટની પેઠે જ્ઞાન પ્રચારની મંરથા છે, જો તે સ્ત્રી ઉપયોગી વાચન, જમાનાને અનુકૂળ, પૂરું પાડવા ગોઠવણ કરે તો તે વધારે લાભદાયી થવા મંભવ છે, એનો સામાન્ય અભિપ્રાય માણ્ય પડ્યો.

તે પરથી સોસાયટીએ સ્ત્રી વાચન માટે બ્યવહાર યોજના ઘડી કાઢતા એક પેટા-કમિટી નીમી તેની પાસે રીપોર્ટ માગ્યો, તે રીપોર્ટ પગિનિટમાં આપ્યો છે.

“મદિયા મિત્ર” ચારિત્રના ચાર પુસ્તકો એમના તંત્રીય દેશ પ્રગટ થયા હતા પરંતુ કાર્તુનિક જ્ઞાનપ્રગીઓ માથે જાહેર પ્રશ્નિઓમાં એમને વડુ ને વડુ રોકાણ થતું હતું અને તેના કામનો જોતો પણ વંતો જતો હતો તેથી ‘મદિયા મિત્ર’ના અપાદનમાં વાગવાં વિચળ થતો હતો એવી અનિયમિતતા જાહેર કાર્યમાં ન થતી જોઈએ એવી માન્યતાથી તેઓએ કમિટીને તની પદમાં ફેરફાર કરવાનું જણાવ્યું તે પછી મોઆઇગીએ એમની મનાદ વગેરે સર્વ રમણમાઇ અને લેડી વિદ્યામંદનાની બે સમરકારી જિજ્ઞાસુએટ પુત્રીઓ શીમતી સરોજિની બહેન મહેતા, એમ એ અને શીમતી મોદામિતીબહેન મહેતા, મી. એ, ને તે કાર્ય સુખન કર્યું પણ તે બંને બહેનો ડૂંગા ન્દો અને એક બીજાથી અનન્ય બહેતા હતા અને દેશમાં એવામાં ગજબાઈય દિવસાને જાતે ઉત્તર અરૂપ ધાગણ કર્યું હતું અને તે માટે લેખા વગેરે મેજવરામાં મુક મહેનત પડતી હતી, એ સમયોમાં એક જ પુસ્તક તેઓ અપાદન કરી રહ્યા હતા પત્રીથી એ પ્રશ્ન મદ પડી હતી તેનું પ્રકાશન કાર્ય દાનમાં અટકી પડ્યું છે, પણ એ પ્રશ્નને ચાલુ રાખના મોઆઇગી ઇનેતો છે અને તે માર અપાદન પણ જારી છે

એ પુસ્તકનું પ્રકાશન જે ત્રણ કાગળે ઉપકારક હતું, એક તો તે સ્ત્રી ઉપયોગી વાચન પૂર પાડતું હતું, બીજું તેના સપાદન સ્ત્રીઓ હતી અને ત્રીજું એમાં સ્ત્રીઓનું દષ્ટિમિત્તુ બેરોગર ન્હોતું થતું હતું અને તે જરૂરનું હતું.

‘મદિયા મિત્ર’ના પહેલા પુસ્તકમાં જ તંત્રી બહેનોએ સ્ત્રી શિક્ષણના પ્રશ્ન પર ભાર મૂકતા તેમાં સ્ત્રીનું દષ્ટિમિત્તુ રજુ કરવાનો એમનો આશય દર્શાવેલો હતો અત્યાં સુધી સ્ત્રી શિક્ષણના જ એકના નહિ પણ અમરત સ્ત્રી જીવનને નગના સનગા પ્રશ્નો પુરુષોએ જ નિચાર્યા છે અને તેના નિર્ણય કરેલા છે તેથી સ્ત્રી વર્ગને અન્યાય પણ થયેલો છે એ ગ્રંથિતમાં દરફા આવશ્યક હતો અને તે દિશામાં એ બહેનોનો પ્રયાસ હતો

એ પુસ્તકની પ્રતાવનામાં જ તેમણે લખ્યું હતું કે,

“સ્ત્રીશિક્ષણ અને સ્ત્રીઓને લગતા તમામ વિચારમાં એક સિદ્ધાંત જાણે અત સિધ્ધ હોય એમ સ્વીકારી લેનામાં આવેલો જ્યા ત્યા જોવામાં આવે છે તે એ છે કે ઇશ્વર સ્ત્રીને પુરુષના સુખને માટે ઉત્પન્ન કરે છે માત્ર આ પત્રમાં લેખકને ઉદ્દેશીને આ કહેવું નથી એકદરે જ્યા ત્યા સ્ત્રી

સંબંધી સ્વર્ગ અગર વિચાર થાય છે ત્યાં એ વાત તો તે વિચારના પાયા ઉપર હોય છે. અસમત, સ્ત્રીની ફરજ પોતાના કુટુંબીઓને સુખરૂપ થવાની હોય છે તે કોઈ ના પાડતું જ નથી. પણ સ્ત્રી એક મનુષ્ય છે, તેનું વ્યક્તિત્વ છે, જેમ પુરુષને સુખની અભિલાષા છે તેમ સ્ત્રીને પણ હોય જ એ વાતની વિસ્મૃતિ થતી જણાય છે. માનવ સૃષ્ટિમાં પુરુષ તે પ્રધાન અને સ્ત્રી તે ગૌણ એ માન્યતા સામાન્ય રીતે એટલી દૃઢ થઈ ગઈ છે કે તેમાં કાંઈ અયોગ્ય હોય એવું પુરુષોને તો શું પણ સ્ત્રીઓને પણ લાગતું નથી. સ્ત્રી શિક્ષણની યોજનામાં માત્ર એટલું જ હોય છે કે સ્ત્રીઓને કુટુંબજીવનને યોગ્ય બનવા માધનબૂત શિક્ષણ મેળવે તો પણ ઠીક. પરંતુ પુરુષના ઉત્તમ સુખ માધનરૂપ તે કેમ બને એ લક્ષ્યબિન્દુ એકંદરે અગ્રસ્થાને હોય છે અને એ લક્ષ્યબિન્દુ સમક્ષ રાખવાથી જ સ્ત્રીજીવણીની ઘટનાઓ સંકુચિત અને અનુદાર થાય છે.

પુરુષને પ્રભુએ શ્રેષ્ઠ મરજીઓ છે અને સ્ત્રીઓ તો પુરુષો સુખ સગવડમાં રહી શકે માટે જીવન ધારણ કરે છે એ ભાવના કાંઈ આ દેશમાં જ છે એમ નથી. આખા જગતમાં સર્વ દેશોમાં, કોઈમાં થોડે તો કોઈમાં ઘણે અંશે એ માન્યતા ચાલતી આવેલી છે. સ્ત્રીઓમાં અસાન વિશેષ ત્યાં તેમની વિશેષ અધમ દશા. બાકી પુરુષ કરતા સ્ત્રી ઉતરતો આત્મા છે એમ પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ રીતે દરેક દેશમાં મનાય છે. શરીર બન્ધમાં પુરુષ ચડીઆતો છે અને સ્ત્રી જીવનના કુદરતી કર્તવ્યો સ્ત્રીઓને છે તેટલા પરથી માનસિક અને આત્માના વિકાસમાં તે ઉતરતી છે એમ માની લેવામાં આવ્યું છે અને સંસારની ઘટના એ શરીર બન્ધ પર રચાઈ છે, તેથીજ સ્ત્રીનું સ્થાન ગૌણ મનાયું છે. સ્ત્રીઓમાં જ્ઞાનનો પ્રમાર થાય તોજ તેઓ પોતાનું યોગ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકે અને જનમમાજમાં શ્રેષ્ઠતા પ્રાપ્ત કરી શકે.”

એ પ્રકાશન પુનઃ અને સત્તર પ્રમિદ ધાઓ અને તે સ્ત્રી બહેનોના હસ્તે, એવી અમારી ઇચ્છા સાથે, સ્ત્રી જીવનના પ્રશ્નમાં રમ લેતા સૌ કોઈ મંમત થશે.

શ્રી શિક્ષણ અભ્યાસક્રમ વિષે વિચાર કરવા માટે નિમાયેલી કમિટીનો રિપોર્ટ

શ્રી શિક્ષણ અભ્યાસક્રમ વિષે વિચાર કરવા નિમાયેલી કમિટીની એક સભા તા ૮ મી માર્ચ ૧૯૨૦ ને યુવરાજને રોજ માગના પાઠવાગે સોમાઈટીની ઓફીસમા મળી હતી, તે વખતે નીચેના મહામંદો હાજર હતા અને નીચે પ્રમાણે લાનામણ કરવા ઠગવ થયો હતો.

હાજર

(૧) રા. બા. રમણભાઈ મહીપતરામ તીલક

(૨) મી. કે. એ. બાલા

(૩) મીસીસ શારદા મુમન્ટ મહેતા

રા. બા. રમણભાઈને પ્રમુખપદ આપવામા આવ્યું હતું

સોમાઈટીએ શ્રી કેળવણી, શ્રીઓના શિક્ષણ માટે ભાષણ અને પરીક્ષાઓની યોજનાઓ દાખલ કરી કેટલું વહેવાર કાર્ય તે દિશામા કરેલું છે અને તે પ્રવામ બદુધા કલેદમંદ નિવડયો હતો પણ સામામા સીપતી છાત્રીઓ અગર ઘેગ અભ્યાસ કરતી શ્રીઓ તરફથી આવી પરીક્ષા માટેની ઉત્તેજવારી હવે ઘણી ઘટી ગઇ છે તેથી આ પરીક્ષા આયુ રાખવાની જરૂર નથી, એમ આ કમિટીને લાગે છે. પણ શ્રી કેળવણીની અભિવૃદ્ધિ માટે નવીન માર્ગ ગ્રંથણ કરનાનું કમિટીને યોગ્ય જણાય છે.

અટીમે શ્રીઓ આ સોમાઈટીની લાષક મેમ્બર છે અને ખામ શ્રી ઉપયોગી વાચનની તેમના તરફથી ઇચ્છા દર્શાવવામા આવે છે તેમજ સામાન્ય શ્રીઓ વાંચી શકે એવું ઉપયોગી ઉંચા પ્રકારનું સાહિત્ય પુર પાડવાની જરૂર છે.

તે હેતુથી ‘મહિવા મિત્ર’ એ નામથી વિધવિધ વિષયનું એક વાર્ષિક Annual પુસ્તક આશરે ૧૫૦ થી ૨૦૦ પાનાનું તે સચિત્ર તૈયાર કરાવી સોમાઈટી તરફથી પ્રસિદ્ધ કરવું અને તે મેમ્બરોને અને યુદ્ધિ-પ્રકાશના ગ્રાહકોને જક્ષીસ આપવું, એવી આ કમિટી લાનામણ કરે છે.

આવું વાર્ષિક પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યાથી તેનો ખહેળો ઘામ વેવાગે
અને સ્ત્રીઓ મારે મારું માહિત્ય ઉત્પન્ન થશે.

તા. ૯ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૦.

(મહી) રમણલાલ મહીપતરામ નીલકંઠ

પ્રમુખ

મહિલામિત્ર-વાર્ષિક

ગુજરાત વનોદ્યુક્તર મોમાઈટી,

અમદાવાદ, તા. ૧૧-સુઆરી ૧૯૨૧.

મહેરબાન સાહેબ,

વિશેષ વિનંતિ કે, આવતા વર્ષમા (અને ૧૯૨૧) મોમાઈટી તરફથી
“ મહિલા મિત્ર ” એ નામથી એક સચિત્ર વાર્ષિક (Yearly) પુસ્તક
અમારી દેખરેખ અને તંત્રીપદ નીચે કાઢવા બવરથા થએલી છે. તેમા
સ્ત્રીઓને જગતા, સ્ત્રીકેળવણી અને સ્ત્રી જીવનને ઉન્નત અને સુખી કરે
એવા ઉચી કાઠિના અને વિચારપૂર્ણ લેખો રજુ કરવા તેમજ સ્ત્રી ઉપયોગી
મંદચાઓ, મંડળો, મામિકા અને પુસ્તકો, સ્ત્રી કેળવણીના આંકડા અને
કન્યાશાળાઓ વગેરે બાબતોને જગતી માહિતીનો સમાવેશ કરવા ધાર્યું છે.

વાસ્તે આપને વિનંતિ કરવાની કે સ્ત્રી કેળવણી અને સ્ત્રીજીવનને જગતા
એકાદ વિષય ઉપર આપ લેખ લખી આપવા કૃપા કરજો અને આ મંબં-
ધમા જે કાંઈ ઉપયોગી મુચના કરવી જરૂરની જણાય તે લખી જણાવવા
તરફી લેશો.

આપ કયા વિષય ઉપર ખ લખી આપશો અને તે કેટલી મુદતમાં
લખી મોકલી શકશો તે જણાવી અમને આભારી કરજો

આ મંબંધી અર્વ પત્રવ્યવહાર સુ વ મો માઈટીની ઓફીસને
સરનામે કરજો.

વી.

એ. વિદ્યાર રમણલાલ

સો. શારદા મુખંત મહેતા

મંપાદક, મહિલા મિત્ર.

ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનનાં પુસ્તકો

“Religion is a challenge to the world of power by that of spirit. It is a summons to man to adventure, and experiment.”

Sir Radhakrishna.

(East and West in Religion, p 114)

આજે આપણને જુદા જુદા ધર્મો વચ્ચે વિષ્ણુવાદ ઝોલો થયેલો માણુમ પડે છે અને એક બીજા ધર્મો વચ્ચે મદિયજ્ઞતા જ્યાં છે અને પરસ્પર સમભાવ અને ઉદારતાથી જોવાય છે; પરંતુ જુદા જુદા ધર્મો વચ્ચે મત મનાંતર અને ઝગડા થતા પગપૂર્વથી ચાલતા આવે છે. ધર્મ એ એવો વિષય છે કે જેમા એક બીજા વિરોધી ધર્મવાળાઓને ઉશ્કેરાય જતા વાર લાગતી નથી; અને ધર્મનું અતુલ જાગે, તીન બને, ત્યારે મારામારી અને લડાઈના બનાવો અનેક પ્રમંથે અને યથે થયેલા મૌના જાણુવામા છે.

એવો એક દરેક પ્રમંથ મોમાઇટીના ઇતિહાસમા પણ મળી આવે છે.

મન ૧૯૦૫ મા “યુદ્ધિપ્રકાશ” મા શ્રીયુત શંભુપ્રમાદ શિવપ્રમાદ મહેતાએ તાબુત વિરે એક લેખ લખ્યો હતો. ઇસ્લામ ધર્મની પુરી માહિતીના અભાવે અને દાઇક અજ્ઞાનતાને લઇને એમણે તાબુત વિરે ભૂધભરેલી માહિતી આપી હતી, તે મુસ્લિમ બંધુઓને ગુસ્સાનું કારણ થઇ પડ્યું; અને તેઓ રોપમા ને રોપમા સીધા મોમાઇટીના આંત્ર મેકેટ્ટી સાલસ કરમાઇતા બંગલે નદી પાર પહોચી ગયા. સાલસ કરમાઇ મોમાઇટીની પેકે અમદાવાદ અંભુમને ઇસ્લામ મંથાના પણ આંત્ર. મેકેટ્ટી દતા અને મુસ્લિમ બંધુઓના દિત અને કેળવણી અર્થે મતન પ્રયત્ન કરતા દતા. તેમ છતાં તેમના મનનું અભાધાન કરતા તેમને અડૂ તકનીક પડી હતી અને એ વિદેશ મામલાને એમણે કુનેદથી મળાની દીધો હતો. એ લેખ “યુદ્ધિપ્રકાશ” માથી પછીથી કાઢી નાંખવામા આવ્યો હતો અને તેને અદ્યે નવું લખાણ મૂકવામા આવ્યું હતું. તે વિરે જે દક્ષિત યુદ્ધિપ્રકાશમા તે વખતે છપાઇ હતી ને અદિ આપીએ છીએ —

સાહિત્યમાં સુંદર ભરતી કરે છે બીજી આશ્રિતી કાદનાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હોત તો પીટર્સના અનુસાર ઉપર આધાર રાખી પ્રસ્તુત અનુવાદ કર્યો હતો તે ઉપરાંત, બીજા અનુસારના ઉપયોગથી તે ભાષાન્તરને વધારે મજબૂત અને સાચું બનાવવાની તેમના દિવની ઉમેદ હતી.

હુશેન કૃત 'Philosophy of the Upanishads' એ નામનું ઇંગ્રેજી પુસ્તક દિલી તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસીઓને સુપરિચિત છે ઉપનિષદનો પરિચય કમવતુ એક પુસ્તક ગુજરાતીમાં નહિ હોવાથી કમિનીએ તે પુસ્તક ગુજરાતીમાં તખાસવાતુ નહોતું કરી શ્રેા મોહનલાલ પાર્સીશ"ના દબેને તે કામ સુપ્રત કર્યું 'વેન્ડોના કાલ્પનિક સવાદો' તો એમનો અનુવાદ શ્રેષ્ઠ જણાયો છે મરકૃત વિષયના તો તેઓ સુગતની સાર્વજનિક કાલેજમાં અધ્યાપક છે અને સાહિત્ય પરિષદની ભંડોળ કમિની સાર એમણે મેકડોનલકૃત 'સરકૃત સાહિત્ય ઇતિહાસ' લખી આપ્યો હતો કાલેજના શિક્ષણ અને અરવરથ પ્રકૃતિના કારણે આજ પર્યંત તેઓ એ પુસ્તક તૈયાર કરી શક્યા નથી પરંતુ વધારે તેઓ એ પુસ્તક આપશે ત્યારે ખચિત તે એક ઉપયોગી કૃતિ થશે, એવું અમારું માનવું છે.

સર, પુસ્તક મેળવવામાં વિનય થયો તેથી હી મા નમંદાગ કરકાર્ષ અખ્યા કૃત કા મ ભ ૧૨ મ પાદિત કરી હૃદયકારનો મ ખાતા હતા તેમને સોસાઇટીએ ઉપનિષદ પર એક રચના રચ નથી આપવાની વિનંતા કરી

તત્ત્વજ્ઞાનના સ્વિયમ્ એમના જેવા મમથ અને નિષ્ક્રાંત રિદાનો ગુજરાતમાં ગણ્યાગણ્યા છે, અને જેઓએ એમને ઉપનિષદ પર પ્રવચન કરતા માલત્યા છે તેઓ એમના જ્ઞાનથી મુગ્ધ જ થયતા છે અને એ કથનમાં અતિશયોચિત નથી એમ એમનું 'ઉપનિષદ વિચારણા' નું પુસ્તક નાચનાર પ્રદિપ્તિના નયમાં અદ્વેજે આસશે

લેખકના સન્દેશમાં જણાવીએ તો પ્રગુત અથવા નથી ઉપનિષદનું ભાષાન્તર કે નથી ઇંગ્રેજી તત્ત્વજ્ઞાનના ઇતિહાસની પદ્ધતિ પણ તેમાં ઉપનિષદના ગદ્યરૂપ અને અતર્જનની પરીક્ષા કરી તેના પ્રતિપાદ વિધોની મમાસોચના કરવામાં આવી છે

ઉપનિષદની પ્રવેશિકા તરીકે તેનું મૂલ્ય વિશેષ છે જે કે ઉપનિષદનો રસાનંદ માણના મર મૂળ પ્રયો-વિવજ્ઞ મહિત અવશેષકા જેમણે અને તે ગ્લેસ જિજ્ઞાસા મનેજ હવામાં હી મા નમંદાગ કરકાર્ષ પુસ્તક અરેખા માર્ગમૂલક થઈ પડે કે

તે પૂર્વે દી. બા. નર્મદાશંકરે સોસાઇટીને ‘હિન્દ તત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ’ એ નામનું પુસ્તક બે ભાગમાં લખી આપ્યું હતું.

નવીન અને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ એવું પુસ્તક ગુજરાતીમાં આ પ્રથમ જ હતું.

સ્વર્ગરથ મહિલાલ નબુલાઈએ “સિદ્ધાંત સાર” પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો, અને જો કે આર્થ તત્ત્વજ્ઞાનનો પરિચય કરવા સાર તે ઉપયોગી છે; પણ તેની રેખાઓ આછી પાતળી છે અને તે વાંચતાં મમત્ર વિષયનું પૂરું અવલોકન થતું નથી. એ ખોટ દી. બા. નર્મદાશંકરનું પુસ્તકજ પૂરી પાડે છે.

ઉમેશભાઈ હમણાં હમણાં હિન્દના તત્ત્વજ્ઞાન વિષે બે કિંમતી ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ થયલા છે (૧) સર રાધાકૃષ્ણકૃત હિન્દના તત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ અને (૨) દાસગુપ્તાકૃત હિન્દના તત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ. બંને લેખકોની નિરૂપણ શક્તિ બિન શિત્ર છે અને દરેક ગ્રંથનું નિગૂળું વ્યક્તિત્વ છે.

દી. બા. નર્મદાશંકરે આ પુસ્તકોનું નિરીક્ષણ કર્યું હતું પણ વિશેષમાં એમાં દર્શાવેલા મૂળ ગ્રંથો પણ તેઓ વિચારી ગયા હતા; પરંતુ આખો વિષય એમણે સ્વતંત્ર રીતે ચર્ચ્યો છે.

નિર્ણીત મર્યાદામાં રહીને આ પુસ્તકની ગ્રંથણી કરવાની હતી; તેમ છતાં વિષયની વિશાળતા અને મહત્ત્વ વિચારી તેનું કદ બે ગ્રંથ જેટલું થયું હતું. તેથી કેટલેક સ્થળે વિષયને ટુંકાવવા પડ્યો છે; તો પણ તેમાં હિંમત આવવા ન દેતા બહુ કુશળતાથી દરેક વિભાગને પુરતો ન્યાય આપવાનું તેઓ ચક્રવાત નથી, એટલુંજ નહિ પણ જુદા જુદા મુદ્દાને માર્મિક રીતે અવલોકતા, તેનું નિવેચન કરતા, તેઓ એમની તટસ્થતા જાળવી શક્યા છે, અને તે એ ગ્રંથની વિશિષ્ટતા છે.

અમારી જાણ પ્રમાણે આવું મુદ્ધવાન અને સ્વતંત્ર પુસ્તક હિન્દના તત્ત્વજ્ઞાન વિષે ખીલું કોઇ નથી અને તે લખીને દી. બા. નર્મદાશંકરે ગુજરાતી જનતાની ઉત્તમ સેવા કરી છે.

એવું ખીલું કિંમતી પુસ્તક “યશ રહસ્ય” નામનું છે. તે પુસ્તક રામેન્દ્ર સુન્દર ત્રિવેદીએ ગંગાળીમાં ગ્રંથનું હતું અને તેનો અનુવાદ, અનુવાદ કળામાં જેઓ મિદ્ધસ્ત નિવડ્યા છે, તે શ્રીયુત મદાશંકર ઇન્દ્રજી દ્વેએ કર્યો હતો.

બુદ્ધિપ્રકાશનો વધારો.*

" ગયા ફેલુઆરી માસના અંકમા પૃષ્ઠ ૪૦ થી ૪૪ ઉપર " તાજા વિો હુંક હકીકત " એ વિષય જાપેત્રો છે તે ઉપરથી કેટલાક મુસલમાન ભાઈઓના દીવ કુખાયા છે એમ અમારા જાણવામા આવ્યું છે, અને તેથી દિલગીર છીએ.

" બુદ્ધિપ્રકાશ " મા કાષ્ઠ પશુ ધર્મનો વિષય લેવો નહિ એવો મત્ત નિયમ છે, અને ગ રાજુપ્રસાદ તિલકપ્રસાદ મહેતા, બી. એ એ મોકરેતો વિષય ધર્મનો ન હોવો જોઈએ એમ સમજીને જૂવથી સોસાઈટીના નિયમ વિરૂદ્ધ જાવવામા આવ્યો છે, તે આથી રદ કરવામા આવે છે "

તા ૮-૩-૦૫

ઉમેદવાર્ધ લખાવાર્ધ પટેલ

એવીર—“ બુદ્ધિપ્રકાશ ”

મૂચના,

ગયા ફેલુઆરી માસના અંકમા " તાજા વિો હુંક હકીકત " એ મથાળાનો લેખ પ્રમિદ્ધ થયો હતો, જે અમે ગયા માર્ચ માસના અંક સાથે વધારો પ્રસિદ્ધ કરી રદ કર્યો છે, એ રદ કરેના પૃષ્ઠ ૩૬ થી ૪૪ સુધીની જગ્યાએ આ પૃષ્ઠ દાખલ કરવા

આની અગાઉ " દશ અનતાર " વિો એક લેખ ' બુદ્ધિપ્રકાશ ' મા જ્વાતા મતભેદ પડ્યો હતો અને તેથી ' બુદ્ધિપ્રકાશ ' મા ધાર્મિક વિષયો નહિ લેવા એવો દરાવ કમિટીએ ત્યારે કર્યો હતો x

સોસાઈટીના મુખ્ય કાર્યકર્તાઓમા આપણે અગાઉ જોયું છે કે તેઓ પ્રાર્થના સમાજરો અને ચુસ્ત સમાર સુધારક હતા અને કારોનારી કમિટીમા પણ સર્વ ધર્મના અને વર્ણના સબો માલુમ પડતા અને કયા ધર્મના પુસ્તકને પમદગી આપવી એ ગુચ્છવજુબયો પ્રશ્ન થતો તેથી ધર્મના પુસ્તકનું પ્રકાશન કાચ સોસાઈટીએ તે સમયે નહિ હાથ ધરવામા, અખતયાર કરેની રીતિ વાજી હતી એમ કહેવું પડશે

પણ સુવ પુરુષો જાણે છે કે ધર્મ વિના મનુષ્ય જીવન નિરર્થક છે થી વિનાનો કંસાર, મીઠા વિનાનું જોજન, તેમ ધર્મ વિહોણો સસાર,

• બુદ્ધિપ્રકાશ, માર્ચ ૧૯૦૫,

x બુદ્ધિપ્રકાશ, વર્ષ ૧૮૭૪, પૃ ૧૪૪ ની સરે પુ ૪૫૪

નીચે આજે મુશ્કેલી પડે છે તે આનંદ ગ્રહિત અને ભારતીય નિવડે છે, ત્યારે ધર્મના પાનથી મનુષ્યને આશ્રમન ને શાન્તિ મળે છે ધર્મ ન મનુષ્ય જીવનને ઉત્તેજે છે, તેનો ઉત્કર્ષ કરે છે અને તેને ઉન્નતિની ટોચે પહોંચાડે છે આત્માની મુક્તિ અથવા જ નહિ પણ મમાજના દિલ ખાતર ધર્મ આરંભક છે ધર્મ પ્રતે કહેવો એવી નકારમા અમે નહિ ઉતરીએ પણ ને મારો સર્વ ધર્મોમા માન્ય છે, જે મનાન છે, તેને આચારમા મકના તેનું નામ ન ધર્મ અમે માન્યએ જીએ ધર્મ પ્રે મનુષ્યનો નિયમ નથી પણ તે અનુભવો જીએ તેને આચારમા મુકવો જોઈએ

તત્ત્વર્થો દિવ્યમાણ પ્રસવતિ સ ધર્મો યદ્દર્શન સાડવમ ॥ ૧

અર્થાત્ જે કંઈથી આર્થ દ્વિરા નર તોક પ્રસવ કરે તે ધર્મ અને જેની નિદા કરે તે અધર્મ

તેથી નિમ્ન, સુદિમાન, સુવિચારી અને મહાચારી તોની ક્રિયા, આચાર-નો અર્થ, દમા શ્રમ દમ લાન વર્ણના નીતિકે મુલ્યો પગ અવધ મે છે તેનું અનુકરણ કરી આ તોક પગનાંકનું કર્તવ્ય કર્મ મળ્યું એજ ત જોવાપ છે એજ ધર્મ છે એજ મોખનો માર્ગ છે

મોઆઈની મુક-કમિનીમા પ્રો આનન્ડ કર દુર જ્યારથી દાખન થવા ભારથી તેનું પુસ્તક ધર્મગીનું છે પણ મરનેની અને વિશાળ દષ્ટિવાળું મન્યુ હતું પ્રો આનન્ડ કરમાઈની નિષ્ઠા અને મદનુતતા સુવિદિત છે અને તેમનો વિન્ડ પ્રમ-સ્વરૂપ મનાતન ધર્મ પ્રત્યેનો અનુરાગ મો કાઈનું ખ્યાન મેલે છે

એમના તત્ત્વથી નવા પુસ્તકની યાગીમા એરિસ્ટોટલ કૃત નીનિશાસ્ત્રનું પુસ્તક ઉમેગવામા આ હુ હતું જે તે વખતે બી એ ના વર્મમા તત્ત્વજ્ઞાન અને (logic) પ્રમાણશાસ્ત્રના ઐત્થિક નિયમા એક પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે વ્યાપ્ત હતું અને તે પુસ્તક મુજગતીનો ઉતારી આપવા જેઓએ માગની કરી તેમા અગરંથ મશ્વિલ કર રાજી બ પણ હતા કમિનીની પમદગી એમના ઉપર ઉતરી અને પ્રો આનન્ડ કરમાઈએ તેમની પામે એ અનુરાદના પુસ્તકમા ખામ ઉભાવાન નખાવવાનું મ્યન્યુ હતું સલ્લેખવશાત્ તેઓ એ રેખ વખી ન સક્યા પણ એમના અન્ય એ મંલો ' મિશ્વરનો હતિદાસ અને ' નિકેનન ચરિત ' ની પેડે એરિસ્ટોટલનું નીતિશાસ્ત્ર પણ મુજગતી

૧ દિન્ડુ ધર્મ દીપિકા કર્ત કમ્પેડી (મગડી) ૫ ૧

સાહિત્યમાં સુંદર ભરતી કરે છે. બીજી આવૃત્તિ કાઢવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હોત તો પીટર્સના અનુવાદ ઉપર આધાર રાખી પ્રસ્તુત અનુવાદ કર્યો હોતો તે ઉપરાંત, બીજા અનુવાદોના ઉપયોગથી તે ભોપાનંતરને વધારે સરળ અને સાચું બનાવવાની તેમના દિલ્લની ઉમેદ હતી.

દુશેન કૃત 'Philosophy of the Upanishads' એ નામનું ઇંગ્રેજી પુસ્તક દિંદી તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસીઓને સુપરિચિત છે. ઉપનિષદનો પરિચય કરાવતું એકે પુસ્તક ગુજરાતીમાં નહિ હોવાથી કમિટીએ તે પુસ્તક ગુજરાતીમાં જાપાવવાનું નક્કી કરી પ્રો. મોહનલાલ પાર્વતીશંકર દવેને તે કામ સુપ્રત કર્યું. 'લેન્ડોરના કાદ્મનિક સંવાદો' નો એમનો અનુવાદ શ્રેષ્ઠ જણાયો છે. સંસ્કૃત વિષયના તો તેઓ સુરતની સાર્વજનિક કોલેજમાં અધ્યાપક છે અને સાહિત્ય પરિષદની ભંડોળ કમિટી સાથે એમણે મેકડોનલ્ડકૃત 'સંસ્કૃત સાહિત્ય ઇતિહાસ' લખી આપ્યો હતો. કોલેજના શૈકાણુ અને અસવરથ પ્રકૃતિના કારણે આજ પર્યંત તેઓ એ પુસ્તક તૈયાર કરી શક્યા નથી, પરંતુ જ્યારે તેઓ એ પુસ્તક આપશે ત્યારે અચિત્ તે એક ઉપયોગી કૃતિ થશે, એવું અમારું માનવું છે.

સદરજુ પુસ્તક એજવવામાં વિલંબ થયો તેથી ઈ. બા. નર્મદાશંકરકાર્ધ અખ્યા કૃત કાવ્ય ભા. ૧.૨ સંપાદિત કરી છૂટકોરાનો રૂબ ખાતા હતા તેમને સોસાઇટીએ ઉપનિષદ પર એક સ્વતંત્ર ગ્રંથ લખી આપવાની વિનંતી કરી.

તત્ત્વજ્ઞાનના વિષયમાં એમના જેવા સમર્થ અને નિષ્ણાત વિદ્વાનો ગુજરાતમાં અવધામાંડ્યા છે; અને જેઓએ એમને ઉપનિષદ પર પ્રવચન કરતા સાહજ્યા છે તેઓ એમના જ્ઞાનથી મુગ્ધ જ થયલા છે; અને એ કથનમાં અતિસંયોક્તિ નથી એમ એમનું 'ઉપનિષદ વિચારણા' નું પુણક વાચનાગ દોષપ્રણુના લક્ષમાં મરેજો આવશે.

એમકના જાન્યોઆ જણાવીએ તો પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં નથી ઉપનિષદનું ખાતાતર કે નથી ઇંગ્રેજી તત્ત્વજ્ઞાનના ઇતિહાસની પદ્ધતિ; પણ તેમાં ઉપનિષદોના જર્દિર્ન અને અંતર્ગતની પરીક્ષા કરી તેના પ્રતિપાદ વિષયોની સમાભોચના કરવામાં આવી છે.

ઉપનિષદની પ્રવેશિકા તરીકે તેનું મૂલ્ય વિશેષ છે, એ કે ઉપનિષદનો રસાનંદ માણુના આરૂ મૂળ ગ્રંથો-વિષરણુ મદિન અવલોકવા બેઠાએ; અને તે રસ જિજ્ઞાસા મનેજ કરવામાં ઈ. બા. નર્મદાશંકરનું પુસ્તક ખરેખર માર્ગસૂચક થઈ પડે છે.

તે પૂર્વે દી. બા. નર્મદાશંકરે મોસાધરીને ' હિન્દ તત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ ' એ નામનું પુસ્તક બે ભાગમાં લખી આપ્યું હતું.

નવીન અને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ એવું પુસ્તક મુશ્કેલીમાં આ પ્રથમ જ હતું.

સ્વર્ગસ્થ મણિલાલ નબુભાઈએ " સિદ્ધાંત સાર " પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો, અને તેને કે આર્થ તત્ત્વજ્ઞાનનો પરિચય કરવા સારૂ તે ઉપયોગી છે; પણ તેની રેખાઓ આછી પાતળી છે અને તે વાચતાં મમત્ર વિષયનું પૂરું અવલોકન થતું નથી. એ જોડ દી. બા. નર્મદાશંકરનું પુસ્તકજ પૂરી પાડે છે.

ઇંગ્રેજીમાં હમણા હમણા હિન્દના તત્ત્વજ્ઞાન વિષે બે કિંમતી ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ થયેલા છે (૧) સર રાધાકૃષ્ણકૃત હિન્દના તત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ અને (૨) દામયુક્તાકૃત હિન્દના તત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ. બંને ગ્રંથોમાંની નિરૂપણ રાશી ભિન્ન ભિન્ન છે અને દરેક ગ્રંથનું નિરાળું વ્યક્તિત્વ છે.

દી. બા. નર્મદાશંકરે આ પુસ્તકોનું નિરીક્ષણ કર્યું હતું પણ વિશેષમાં એમાં દર્શાવેલા મૂળ ગ્રંથો પણ તેઓ વિચારી ગયા હતા; પરંતુ આખો વિષય એમણે સ્વતંત્ર રીતે ચર્ચ્યો છે.

નિર્ણીત મર્યાદામાં રહીને આ પુસ્તકની શૃંગણી કરવાની હતી; તેમ છતાં વિષયની વિશાળતા અને મહત્ત્વ વિચારી તેનું કદ બે ગ્રંથ જેટલું થયું હતું. તેથી ટ્રેલેક અંગે વિષયને ટુકાવવો પડ્યો છે, તો પણ તેમાં ઉણપ આવવા ન હોતા બહુ કુશળતાથી દરેક વિભાગને પુરતો ન્યાય આપવાનું તેઓ ચૂક્યા નથી, એટલુજ નહિ પણ બુદ્ધા બુદ્ધા મુદ્દાને માર્મિક રીતે અવલોકતા, તેનું નિવેચન કરતા, તેઓ એમની તટસ્થતા બળાવી રાખ્યા છે, અને તે એ ગ્રંથની વિશિષ્ટતા છે.

અમારી બાણ પ્રમાણે આપું મહત્ત્વવાન અને સ્વતંત્ર પુસ્તક હિન્દના તત્ત્વજ્ઞાન વિષે બીજું કોઈ નથી અને તે લખીને દી. બા. નર્મદાશંકરે મુશ્કેલીમાં જનતાની ઉત્તમ સેવા કરી છે.

એવું બીજું કિંમતી પુસ્તક "યજ્ઞ સ્મરણ" નામનું છે. તે પુસ્તક રામેન્દ્ર સુન્દર ત્રિવેદીએ અંજાણીમાં રચ્યું હતું અને તેનો અનુવાદ, અનુવાદ કળામાં જેઓ અિદ્ધસ્ત નિવડ્યા છે, તે શ્રીયુત મદાસંકર ઇન્દ્રજી દ્વેએ કર્યો હતો.

યજ્ઞયાગનું મંથન પૂર્વે આગળ કાળમા જેટલું હતું તેટલું જ આજે
 ટકી રહ્યું નથી. તે કિયાઓ, વિધિઓ અઘણી ચાલુ છે, તે પછી તેમા
 રહેલું સ્વયં વિસ્તરાઈ ગયું છે. એ યજ્ઞ યાગ કરવામા શો હેતુ હતો અને
 તેની કિયાઓ કેમ થતી એ વગેરે માહિતી બહુ થોડાને જાત હશે. તે વિશે
 આ પુસ્તકમાથી માત્રી માહિતી મળે છે, પછી તેની વિશિષ્ટતા એમા ખિસ્તી
 યાગનું વિવેચન કરી, આપણા નગરોમાંથી માથે તેની ઘટના કરી છે તેમા
 રહેલી છે. એ આપણે પ્રકરણ વિચારણીય છે, અને એક બીજા ધર્મની
 અમર-અનુકરણ કેવી રીતે થતી આવે છે તેનો તાદરશ જણાત એમાથી
 પ્રાપ્ત થાય છે

મુગ કંતોનો પરિચય આપતા એટલુંજ જણાવીશું કે “શ્રીયુત
 ગમેન્દ્રસુન્દર બ્રાહ્મણના મુક્ત દર્શિનાના વિદ્વાનોનાના એક દત્તા તેમનો
 વેદગાઓનો અભ્યાસ બહુ ઉડો હતો. જૈનરેષ બ્રાહ્મણનું બ્રાહ્મણમા ભાષાતર
 કરી એ ઉડા અભ્યાસનું ફળ એમણે બ્રાહ્મણ પ્રજા મમક્ષ ગણુ કર્યું હતું
 તેમના કેટલાક લેખોનો જર્મન ભાષાએ ગુરુ અંકાર કરેલો હતો આવા
 એક બહુશ્રુત વિદ્વાનને કનકતા વિશ્વ વિદ્યાલયના માશ વાઈસ ચાન્સેલર
 દેવપ્રસાદ સર્વાધિકારીએ “યજ્ઞ” પર વ્યાખ્યાનો આપવાનું આમંત્રણ
 આપેલું, તે પરથી તેમણે વિશ્વ વિદ્યાલય મમક્ષ આ વિષય પર પાંચ
 વ્યાખ્યાનો કરેલા તેનું ભાષાતર પ્રસ્તુત પુસ્તકમા આપેલું છે તેમણે એમા
 ચર્ચેલા વિષયો નીચે મુજબ છે

૧. યજ્ઞ—અગ્નિ-વાધાન અને અગ્નિહોત્ર
૨. ઇષ્ટિયાગ અને પશુયાગ
૩. મોમયાગ
૪. ક્ષિત યજ્ઞ.
૫. પુરુષ યજ્ઞ

આમાના છેલ્લા ત્રે વ્યાખ્યાનો ખિસ્તી અને હિન્દુ ધર્મનો ઘટનાત્મક
 અભ્યાસ કરનારને બહુ મદદગાર થશે

“ધર્મ અને યમાજ” એ નામક ગ્રંથ સર ગુણકાર્ણના ધાર્મિક
 પ્રવચનોનો સંગ્રહ છે એમની દર્શાવિમા જ સોસાયટીએ એમનું “હવિના
 અને માહિત્ત” નામક પુસ્તક કરી ડાખાવાનું આગવું હતું અને એમના
 અવમાન બાદ એમના અન્ય અને વિવિધ પ્રકારના લેખોનો સંગ્રહ પુસ્તક

રૂપે એમનું સ્મારક ઉભું કરવા એનાછટીએ કંઈ સ્થાપ્યું નેમાંથી પ્રગટ થતો રહ્યો છે. પ્રાર્થના મમાજની વેદી પરથી અનેક વખત એમણે પ્રવચનો કર્યા હતા; અને તેમાના મુખ્ય અને મહત્વના સમણભાઈએ “જ્ઞાનમુદ્રા” મામિકમા પ્રસિદ્ધ કર્યા હતા. તે સ્વર્ગાનો ઉપગમત પુસ્તકમા સમાવેશ કર્યો છે. આટી ગહેવા ઓળ વૈશ્યુમમા લેવામાં આવશે.

આ પ્રકારનું આદિત્ય આપણે ત્યાં આ નવુંજ ઉભું થતું હતું. બંગાળીની અમને માદિની નથી પણ મરાઠીમા રાનડે અને ડૉ. બાકારકરે જે ઉપદેશ કરેલો તેના નંબર ૬ છપાવવા છે અને તે સારો યોગદાર પામ્યા છે અને તેનો અદોષો પ્રચાર થવા પામ્યો છે.

સમણભાઈના ઉપદેશ પણ અમરકારક નિવડતા એમ ડૉ. દરિપ્રભાદે એમની ત્રીજી ગતિ પ્રમંથિ બોવતા પ્રસ્તુત વિષય પર સંબાધાર્થી વિવેચન કર્યું હતું; અને તેમાનો સારભાગ કંઈક સ્થાવરમા આવવા નીચે આપ્યો છે

“જીવનભાર્થી ન એક થાજે પ્રભુ પ્રીતિ નાસ” એ એક શીટીમા એમનો જીવનમંત્ર નમાઈ ગય છે.

અનેક પ્રમંથે, એજ વસ્તુ એમણે બહુ રીતેથી એમના કીર્તનોમા કહેલી મને યાદ છે:

“દરિ પ્રેમ નુધાન્મ પિયે બિના
બવસાગર કિમ વિધ તરના હું”

એમ મન ૧૬૦૫ મા કથ્યું હતું. પછી મન ૧૬૧૨ મા

“જનકે હૃદયે બજવત નદિ
હન નર અવતાગ સિયો ન સિયો.”

એ દૃદા પર ઉપદેશ કર્યો હતો અને કથ્યું હતું કે,

“ગુપ્ત જ્ઞાનમે કુજ ગલી નુધેર,
કયો સિખ સિખ પુસ્તક ધરના દે.
પ્રાણો મારે મન રાખો હિન્દે,
યદિ બધ દુઃખ શોક નિવરના દે.”

આપણી લુની દરગમ કથા અને કીર્તન પ્રજ્ઞાસિકા નાણુક થતી ગય છે, આપણી આર્થ મંડૂતિનું એ ઉચ્ચત્વળ અંગ હતું. મારા

કર્તાનકારો અને કથાનકો પાકે અને ઉત્તેજન પામે એમ અને હિંમતીએ હીએ, તેની માથે આ નવું પ્રવચન સાહિત્ય, જે આપણા આત્મિક અંકિતઓને પોગે અને પ્રભુનું સ્મરણ કરાવે છે, એટલુંજ નહિ પણ ધર્મ વિશે મનનીય વિચાર અને ચિંતન ગ્ભીર કરે છે, તે અવશ્ય આવકારપાત્ર નિવડશે.

લંડન ટાઈમ્સ પત્રના આઠવાદિકે અંકમા ધર્મ વિષયક એક લેખ પ્રતિ વખત આવે છે અને તે એનું વિશેષ આકર્ષણ થઈ પડે છે.

અહિંની પ્રાર્થના સભાજી તેના આઠવાદિકે ઉપદેશ સ્થાનિક પત્રોમા હરકમેશ પ્રગટ કરતી રહે તો તે મંદિરો મૈત્રે પહોંચે અને તે ઉપદેશની બહોળી અસર થવા પામે તેના માર્ગદર્શક પ્રસ્તુત પુસ્તક થાવ એમ અમે હિંમતીએ હીએ.

વાર્ષિક વ્યાખ્યાન

“ Lectureships have been endowed at most Universities, with a view to spreading the particular opinions of the founder and now-a-days they are attached to practically every branch of learning, though formerly they were of a theological or religious kind only.”

[*Every Man's Encyclopaedia*].

સાક્ષાત્તમા સોસાયટીની વાર્ષિક સામાન્ય સભા વખતે ઓન મેક્ટરી કે સલાના પ્રમુખ વા ટોપ સભાસદ સોસાયટીના કામકાજ અને ઉદ્દેશ પરત્વે પ્રસંગોપાત્ત વિવેચન કરતા અને એ વિવેચનમા કેટલીકવાર મહત્વની સૂચનાઓ વા વિચારણીય મુદ્દાઓ મળી આવતા હતા, પણ પાછળથી એ સામાન્ય સભા માત્ર વાર્ષિક રીપોર્ટ અને હિસાબ મળુ કરવા, નવી મેનેજીંગ કમિટી ચૂટવા તેમજ ઓડિટર નિમવાનું કામ કરી વિખગતી હતી અને તે મનુ કામકાજ રીતસર વિધિપુરતુ થતુ હતુ.

અમે જોયુ છે કે વાર્ષિક સામાન્ય સભા અગાઉર સાકાપાય વાગે મળે અને પૂરો પા કરાક થયો ન હોય તે પહેલા અતમ યર્ષ મહ હોય, ભાગ્યેજ અડધા કલાકથી વધુ રોકાણુ તેનુ થતુ હતુ.

સામાન્ય વેપાર ઉદ્યોગની મંડળીમા પણ તે મંડળીનો પ્રમુખ વર્ષ દરમિયાન જે કાંઈ વિશેષ પ્રવૃત્તિ થઇ હોય તેની નોંધ આપુ રીપોર્ટ ઉપગત કરે છે તેમા તે એકવા નફાતોટાનો હિસાબ રજુ કરતો નથી પણ તે મંડળી કયા દિગલે અને ખા મંજોગમા પ્રગતિ કરી રહી છે તેનુ દિગદર્શન પણ કરે છે

સોસાયટી જેવી સાહિત્ય અને કેળવણી વિષયક સરચાની સામાન્ય સભામા સાહિત્ય, ઇનિહાસ, કેળવણી, ભાષાશાસ્ત્ર વિગે કે દેશની સામાન્ય પ્રગતિ, સુધારા કે પરિવર્તન મંજી કે ચોકજરૂરિયાતના સમયને અનુસરતા લોકોપયોગી કાર્ય હાય ધરવા વિગે કાંઈપણ ઉદાપોદ થાય તે અવશ્ય

ઉપકાન્ઠ થઈ પડે સોનાઈટીના શાઆતના ઝાપેળ ગીપોટા ભેદ્ય ને તેમા એવી ચર્ચા થયેલી માણુમ પરે છે

નુગાઈની માદિત્ય ન મદૂના પ્રમખ શ્રીયુત કન્યાસાસ નુનશી પ્રતિ વર્ષ મદને ડાઈ સાદિત્ય - સદ્ગુનિ ઇતિદાસ કે મમાજના વિચય પર વ્યાખ્યાન આપે છે, તે દ મેશા માનીય જણાય ૬

પાશ્રાત્મ દેગેમા એવી ષ્ટનીય વાખ્યાનમાગાની મેશનાઓ અન્નિત્વમા કે, જે દાગ પ્રગતને ચિતન યોગ્ય નવીન રાચન માદિત્ય ગ્રાહ માગુ ગદ છે

એ મેશનુ આપણા રસમા દાખન થાય એ જ નાચોન્ય છે મુખ્ય યુનિવર્સિટી તરફથી હજી વ્યાખ્યાનમાગાની ન્યરન્ય થનાથી આજ નુપામા આપણે આપણા અગ્રેમર વિનાનો પામેથી કેદુમ મૌનિક નખાણુ મેગરી શકમા છીએ

એમાઈટીની વાર્ષિક આમાન્ય મજાના પ્રમજે એકા વાખ્યાન અપાનરાની વ્યનન્યા થાય, એમ અમને રસાક વરીથી થયા કગુ પખ ને માટે કેમીક અનુદાણતા નદોતી

અન ૧૯૨૦ મા દી મા કેસસાનનાઈ એમાઈટીના પ્રમુખરે નિમાયા અને એમના અનુમે ન અને એમાઈટી વાર્ષિક મજા નખને વ્યાખ્યાનની પ્રથા દાખન કગવાન મની સમ્યુ દગુ

એ પ્રથ કમિગીમા નજુ થના, તે વિગે નીને પ્રમાણે દનાવ પમાડ થયેા દનો —

“ વાર્ષિક મજા વખને ગુજરાત કે ગુજરાત બહાગના વિદાનને સાદિત્ય ઇતિદાસ મજાયા એવા પ્રેકાદ વિચય પર વ્યાખ્યાન આપરા નિમ તણુ કન્ય ન

પદ્ધતુ વ્યાખ્યાન ડાન્સની શતાઈની નિમિત્ત યોજવામા આગ્યુ દગુ અને તે વ્યાખ્યાન આપવાનુ દી ન કેસવવાનભાઈએ ગીકાર્યુ દગુ “ એસિયાઈ જો એ વિચય એમણે વ્યાખ્યાન માટે પમદ કયેા દનો છગીમનના આગ બકાઈથી એસિયાઈ જણોની એક વા મીછ ગનો દિન્દ પગ વખતોવખત હમના કગી ગદી છે, તેને વિશ્વમનીય વૃત્તાત આરા એમણે પ્રયત્ન કયેા દનો અને તે વિચય જેમ પ્રમગોચિત તેમ આરા કતીની કીર્તિને વધારનારો દનો

નેજ દિવસે તા ૭ મી જુનાઈ ૧૯૨૧ન ગુરુવાર રિડાનો બન ગમિક
વિદ્યાર્થી મમદના મેળાવડા મમદા અગ્રજી દાર્મિક આનંદ તપચિત
પ્રમુખના હસ્તે ખુદનુ મૂકાયું હતું

મ ૨૯ માર્ચિક વ્યાખ્યાનની પ્રથા ને પડી નતન ચાતુ નહીં કે,
મહક પ્રમજે બાણુકનાની અગ્રજીને પાને ને કાર્યક્રમ મધ નાખરામા
આગ્યે કે આપણા પ્રાતના વજાખરા જનીતા રિડાનોએ મે મહટીન
નિમત્રયુ રીકારી, માર્ચિક મામાન્ય મમાના પ્રમજે એ વ્યાખ્યાને આપ્યા
છે અને ને મર્મ આજીક અને રિચાગીય જાણ્યા હતા ને નાખરાનોની
પાની આજી દીન મુખાની નીચે પ્રમાણે કે—

વર્ષ	વિષય	વ્યાખ્યાતા
મન ૧૯૨૧	એરિયાઈ દુષો	૧ મા રાવનાન દર્શિગય નન
" ૧૯૨૨	ગુરુગતી આદિત્યની મામીઓ	૧ મા કુલનાન મોલનાસ કવેરી
" ૧૯૨૩	મન્વતીયદ્રમા નનુની	થો ૧૧૧૧૧૧૧ કુલનાનગય ૧ ૧૨ કુલેય થાળી
" ૧૯૨૪	સોનાંબુક ઇતિહાસ	શ્રિનિમપાન આ ૧૨૧૧૧ ૧ માપુનાઈ નન
" ૧૯૨૫	નરીન મનિા આદિત્યનો હિરકાગી	શ્રી નગમિદનાવ મોળાનાથ દિવેદિયા
" ૧૯૨૬	ગતકાગના સાદિત્ય અને સમાજ હનના રેખા ચિત્રો	શ્રી કાલ્યાભાઈ શ્રી દેરામગી
" ૧૯૨૭	આદિત્યન શ્રેય	શ્રી જે છ મજાણા
" ૧૯૨૮	મનિ યાલ નેમનું જન અને સાદિત્ય મેવા	૧ મા નર્મનાન ક૨ વેરા કર મડતા
" ૧૯૨૯	સુ જાતને નામ આપનાગ કે સ	જુજી નમશેજી મોદી
" ૧૯૩૦	સુજગતી બારાનો અગ્રજી તેડી	શ્રી જાગેન નમજુભાઈ નીચકક
" ૧૯૩૧	અર્ધનીન સુજગતી કા ય શ્રી ગમનાગણુ નિ	પારક આદિત્ય

પ્રકરણ ૯

ચરિત્ર ગ્રંથો

“..... That the true biographer is like a Kodak. His business is to record facts and state them as they are, not as they might have been. Biographical writing may be likened to a faithful portrait painting. The biographer should present his subjects not as demi-Gods or super-men but as the human beings they are. When Velasquez—the Spanish master-artist painted King Philip the Fourth, he drew him just as he was, fat, ugly and repulsive. Velasquez's work was entirely objective, and so should be every biographer's.”

[*Mr Philip Guedalla*]

(*Modern Review*, April 1934, p 386)

યુજરાતી સાહિત્યમાં ચરિત્ર ગ્રંથો અત્યંત પ્રમાણમાં છે. યુજરાતી સાહિત્યનું એ અગ્ર વાસ્તવિક રીતે હવે વિકસે જ નથી જે કાંઈ પુસ્તકો છે તે ખૂબ ઇંગ્લેન્ડ, મગી કે ગાળીના અનુક્રમ છે. રસતત્ત્વ દૃષ્ટિએ અને તે માલિક તે મહાત્મા છે—જેની, મહાપતંગમ મૂલ કરમનદાસ મુદ્રાનું ચરિત્ર, ગોવર્ધનરામ નિખિન નવધરામ ચરિત્ર, કાન્નિયામ ગચિન ગોવર્ધનરામનું ચરિત્ર, વિનાયકમૂલ નદસકા ચરિત્ર, બાનુભગમ મૂલ મહાપતંગમ અને મન વરમા (સન ૧૯૩૩) પ્રસિદ્ધ થયા. તે પુસ્તકો વીર નર્મદ અને કીર્તિર દરબંગમ.

એક સમયે જાણીતી કિન્દનાદાઓ (Rulers of India Series) નામે પ્રકાશિત યુજરાતીમાં ઉનાવા સોમધર્મી અને યુજરાતી રેમ જે જે ગદ્યાઓ તૃપ્તી પ્રવાસ કરવા માટે આપે છે અને દરેક એ પ્રકાશના તથા આર પુસ્તકો લખાવીને પ્રસિદ્ધ થયા હતા. પણ તે આખી પ્રકાશના માર્ગ કારણે જોવાથી એકે પૂરી કરી ચક્ર નહોતું હતા. માર્ગદર્શનો પ્રમ એમની આડ આપે છે.

એ અંશમાળાનું “અકબર” નામક પુસ્તક સન ૧૯૧૨ માં રચયિતા ઉત્તમલાલ ક્રેશવલાલ તરફથી લખેલું તૈયાર મળતાં, સોસાયટીએ તે છપાવ્યું હતું. તે અગાઉ દત્તકૃત ‘હિન્દનો આર્થિક ઇતિહાસ’ ના બે ભાગો એજ લેખકે સોસાયટીને લખી આપ્યા હતા. રચયિતા એક વિચારશીલ અને બુદ્ધિશાળી લેખક હતા; અને એમના સંપ્રવાગધ લેખો છૂટક છૂટક ‘વસન્ત’ ‘સમાલોચક’ માં લખેલા મળી આવશે, જે સર્વ પુસ્તકાકારે સંપ્રદવા યોગ્ય છે. તેઓ પંધારોજગારમાં પડી ન જતાં, સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં પ્રવૃત્ત રહ્યા હોત તો એમની પામેથી જનતા કંઈ કંઈ મદ્યવાન ફિનિઓ મેળવવા ભાવ્યશાળી થાત.

સોસાયટીએ પૂર્વે મહીપત્તરામનું અકબર ચરિત્ર છપાવ્યું હતું અને તેની ત્રણ ચાર આવૃત્તિઓ થઈ ચૂકી હતી. ઉત્તમલાલ સિમ્પિત “અકબર” બદલાર પંચું તે અરસામાં બંગાળીભાષી સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય “મદાન અકબર” નામનું પુસ્તક પ્રગટ કર્યું હતું. તેમ હજી આ અકબર વિશે એક પ્રમાણુલ અને વિસ્તૃત ચરિત્રની ઉણપ રહે છે; અને તે રમીથકૃત અકબરનું પુસ્તક પૂરી પાડી શકે એમ અમારું માનવું છે.

લોરેન્સ બિન્ચને અકબર વિષે એક ન્દાનું ચરિત્ર પુસ્તક લખ્યું છે. પણ તે એક તૈજચિત્રની પેઠે, તેની પ્રતિષ્ઠા અને શાસ્ત્રિક ગુણો, તેની ત્રીજીત્રીજી વિચિત્રતાના ઉદ્દેશ સહિત, આપણી સમક્ષ રજુ કરે છે, અને એવી પ્રખળ અને સચોટ છાપ પાડતું કવિત્રી ન્દાનાલાલનું શહેનશાહ અકબરનું નાટક ગુજરાતી વાચકને જરૂર આનંદદાયક જણાશે.

સોસાયટીએ એજ વર્ષમાં મુસ્લિમોના ઇતિહાસિક સર સૈયદ એહેમદનું ચરિત્ર પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું. ગુજરાતીમાં લખનાર મુસ્લિમ લેખકબંધુઓ લુજ્જનજ મળી આવે છે; તેમાં પ્રવૃત્ત ચરિત્રના લેખક ખા. બા. મહેબુબમિયાં પ્રમામળક કાદરીની ગણના થાય. આ પુસ્તક લખી આપ્યા અગાઉ ‘મુસલમાનોની ચરતી પડતીનો ઇતિહાસ’ એમણે ઉર્દુ પરથી ગુજરાતીમાં ફતારી આપ્યો હતો અને તે ચોપડી ઇનામ લાઈબ્રરીમાં પુરુષાળ જતી હતી. આ પુસ્તક સર સૈયદ એહેમદે લખ્યું ત્યારે ખા. બા. મહેબુબમિયા સમજજજના હોદ્દાપર હતા અને ચાહુ વ્યવસાયમાંથી સમય મેળવી એમણે આ લેખનકાર્ય કર્યું હતું, તે ખરે પ્રશંસનીય કહેવાય. નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થયા પછી પણ એમની કામની સેવામાં એઓ એમની

ଅସୀମା ' ଶି ' ମଣି

હાલમાં પીતામહ દેગમરી અને શ્રીયુગ મણિવાન હયાગમ બંને સુપ્રગત કર્યું છે અને રોષકોની કનમ કમાવવી તેમ મગ્ન લેખનરીતી માટે પ્રસિદ્ધ છે અને એમના એ જો પુત્રને, જે હુંક મુદતમાં તૈયાર થયા હતા, તે વાચના તેની મર્યાદા હાપ પછે થીયુત હાલમાં 'Our Sailor King' એ પુસ્તકની જાગિકા પર અન્ય દલીલત મુ'થીને રહેનસાદ ન્યોર્થ પંચમનુ ચગિત આલેખ્યુ હતુ. જ્યારે શ્રીયુગ મણિવાન મંડ કોમેન્ટ કિન્નોક કુકના પુસ્તકનો ઉપયોગ કર્યો હતો. મૂળ લેખક ચગિત મધ્યિયે મોલતા જણાવે છે

"આ પુસ્તકમાં રહેનસાદનાનુ મેરીના હવન ચગિતની મદુ ન અમ નર્થ પછુ ખરેખરી હમી અને ચિના આપવાનો વાન કરનામા આજે છે મહાપણુ રીતે આ જતાત પૂર્ણ કહેણ તેનુ નથી જે હવન ચગિતનો અતિ અગમનો ભાગ હજુ હવે મજનનાનો છે એના મદાન હવનની આમા મદુ નો એક નિગાજ દેખાડેલી કહી મકાવ."

ગ મા ભોગીયાન પ્રાણનજમવસ સોસાઈટીના એક નખને ગોનગરી મેકેટરી હતા, એટલુજ નહિ પણ મુજરાત કાલિયાનાકમા કેવલ્લના ખીજ નાખવામા એમણે મુખ્ય ભાગ ભીલો હતો એમનુ નેનચિન મોમાઈટીના પ્રેમાભાઈ દોષમા મકના કમિગીએ ફાવ કર્યો હતો, અને તેમની હમી માટે તમનીજ કરતા શ્રી. માકમેથંદ એમવાન માદ મરમંચનુ હવન ચગિત એક મિત્રે વખી મણેતુ તે મેગરી આપવામા મદદમા થયા હતા એ ચગિત વાગતા એઈ મકાને કે અનામાને પ્રાપ્ત થયેલો એ વાત ખચિત કિમની હતો એમાથી પ્રેમશા મેગરા જેલુ થણુ થણુ જડમે જે મુરમીઓમા એમણે અભ્યાસ કર્યો ને દલીલત નિગરા થયનાઓને પ્રોત્સાહન આપમે પુરુષાર્થ અને નીનિ યુ નથી કરી શકેનું તેનો તાન્સય ચિના એમનું હવન પૂરા પાડે છે અને તેનુ વાચન અચૂક ભોષક અને પ્રેરક થન પડમે

સંનંદ પુસ્તકનુ હપામણી ખચ' સ્વર્ગચના ઉપકાર નીચે આવેલા અમદાવાદ હવાના માહ સરકારી વકીલ રા. જા ગીરધરનાથ ઉત્તમનાથ પારેએ આપી, સ્વર્ગચ પ્રત્યેનું ચોલાનું મહુ અદા કર્યુ હતુ, જે રીતિ મદલુ કરવા ચોખુ છે

મદાન મહાદ અરોક વિશે મુજરાતીમા અગાઉ એક ન્હાનું સરખુ પુસ્તક, અને તે પણ મરાઠીનો અનુવાદ, હતુ. પણ સન ૧૯૨૨ મા

મર્ષ સમય ગાળે છે, અને તેનાં ખુશી થવા જેવું એ છે કે એમનામાં ક્રોધીવાદની ગંધ સરખી મળ્યાસે નહિ, વળી દિન્દુ અને હતર ક્રોધીમાંથી એવા સંખ્યાબંધ કુટુંબો મળી આવશે કે જેમની માથે ખા. ખા. કાદ રીને ધરોળો-આદ સંબંધ છે. તેઓ દમખાં મોમાઇટી માટે 'હિંદુ માદિત્યનો ઇતિહાસ' લખી રહ્યા છે. આ નો મર નેપથ એએમના ચર્ચિત્ર ચેષ્ટકની આડકથા થઈ.

મર નેપથ એએમને મુન્નિમનુ દિન આચરવા અને વધારવા ચોક ઇતિરાજ મેળવીને પણ પ્રભુ પ્રપત્નો ક્યાં દતા; તેના અગ્નિમત મહોમેદન એએમો એગ્નિમંદલ ક્રેવેજની સ્થાપના એમનું ઇર્ષ્ય સ્મારક છે. દિન્દુની ખે ક્રોધી દિન્દુ અને મુસ્લિમ દેશના એ નેત્રો મમાન છે અને નેને એક બીજાની અવગણના કરવી પગડે એમ નથી. અને આખનું સમાન રક્ષણ થવું ધટે છે, એ દૃષ્ટિએ મર નેપથ એએમનું ચર્ચિત્ર કટખાક મદતવાના મુદ્દાઓ રજુ કરે છે અને તે સંબંધમાં "રાષ્ટ્રીય શિક્ષા કા ઇતિહાસ"—બી. કન્દેશાસાયકૃત-માથી નીચેનો ફકરો મળ્યો થોડો થશે—

"આખિર સર સમ્યક અહમદકે અનવરત પ્રયત્નોને તારીખ ૨૪ મઈ સન ૧૮૭૫ ईસવીકો અલીગઢકે મોહમડન મુજ્જલો ઓરિયન્ટલ કોલેજકા રૂપ ધારણ કિયા। સન્ ૧૮૭૬ સે આપ સ્વત્તઃ કોલેજમેં રહકર ઉસકી ટેલમાલ કરને લગે। મુસલમાનોંકી શિક્ષા સમ્યન્ધી સમસ્યાપર ગમ્ભીરતાપૂર્વક વિચાર કરને ઔર તદનુસાર દેશ ભરમેં શિક્ષાકા પ્રચાર કરનેકે ઉદ્દેશસે આપને સન્ ૧૮૮૬ ईસવીમે 'મોહમડન મુજ્જ-કેશનલ કાન્ફરેસ' કી સ્થાપના કી। આજતક ઇસકે અધિવેશન પ્રતિવર્ષે હુઆ કરત હૈ !"

અન ૧૯૧૧ મા નામદાર શહેનશાહ પંચમ બ્યોજર્, શહેનશાહ ખાનુ મેરી માથે દિન્દુના પ્રવાસે પધાર્યો દતા અને તેમના સ્વાગત અર્થે મર્ષ ભારતવાસીઓ તરફથી ઉત્સાહપૂર્વક ભારે ધામધૂમ થઇ દતી. તે પ્રમગે નામદાર શહેનશાહ અને શહેનશાહખાનુના ઇવનધી ગુજગતી પ્રગ્તને પરિચિત કરવા સોમાઇટીએ તેમના ચર્ચિત્ર પુસ્તકો લખાવવાનો નિર્ણય કર્યો અને તે કાર્ય આપણા એ જાણીતા માક્ષરો શ્રીપુત

મગ મહેળુમનિયા ઈમામગલ કાદરી

(૫૨૨)

ડાહ્યાભાઈ પીનાચરદાસ દેગમરી અને શ્રીયુત મણિનાથ છાયાગમ ભદ્રને સુપ્રત કર્યું એ અને વેપકોની કમમ કમાયતી તેમ મગ્ય લેખનશૈલી માટે પ્રસિદ્ધ છે અને એમના એ બે પુત્રો, જે હુંક મુદતમાં તૈયાર થયા હતા, તે વાચતા તેવી મચોટ જાપ પડે એ શ્રીયુત ડાહ્યાભાઈએ 'Our Sailor King' એ પુસ્તકની જમિકા પર અન્ય લકીકત ગુથીને શહેનશાદ નયોજી પચમનુ ચરિત્ર આવેખ્યુ હતુ, જ્યારે શ્રીયુત મણિનાથ ભદ્રે કચેમેન્ટ કિન્ચોક કુકના પુત્રકનો ઉપયોગ કર્યો હતો મૂળ લેખક ચર્ચિત્ર પ્રથમ વિધે જોયતા જણાવે છે

"આ પુત્રકમાં શહેનશાદખાનુ મેરીના જીવન ચર્ચિત્રની બહુ જ અમ પૂર્ણ પછુ ખરેખરી જમી અને ચિત્તાગ આપવાનો મત્ત કગવામાં આવ્યો છે કોઈપણ મીને આ વૃત્તાત પૂર્ણ કહેવાય તેવુ નથી જે જીવન ચર્ચિત્રનો અતિ અમલનો કામ હજી હવે લખવાનો છે એવા મદાન જીવનની આમાં બહુ તો એક દિશાજ દેખાડેલી કહી શકાય "

૧. આ મોગીનાન પ્રાણવહનપ્રાસ સોસાઈમીના એક વખતે આંતરરી મેકેટરી હતા, એટલુજ નહિ પણ ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં કેળવણીના બીજા નાખવામાં એમણે મુખ્ય ભાગ લીધો હતો એમનું નેનચિત્ર મોમાઈમીના પ્રેમાભાઈ દોષમાં મુકવા જમિદીએ ફગવ કર્યો હતો, અને તેમની જમી માટે તમચીજ જગતા પ્રો. માકર્જેસંદ જોયજ્ઞાન શાહ મર્ગમ્યનુ જીવન-ચર્ચિત્ર એક મિત્રે વખતે ગમેલુ તે મેગરી આપવામાં મદદગાર થયા હતા એ ચર્ચિત્ર વાચતા જોઈ શકાય કે અનાયામે પ્રાપ્ત થયે એ બાલ ખર્ચિત્ર કિમતી હતો એમાંથી પ્રેમણા મેળવવા જેવુ થલુ થલુ જડશે જે મુશ્કેલીઓમાં એમણે અજ્ઞાસ કર્યો ને લકીકત નિગરા થમનાઓને પ્રોત્સાહન આપજો પુરુષાર્થ અને નીતિ શુ નથી કરી શકતુ તેનો તાદર્ય ચિનાં એમનુ જીવન પૂરો પાડે છે અને તેનુ વાચન અચૂક જોષક અને પ્રેરક ચન પડે

મદનુ પુત્રકનુ છપામણી ખચ સ્વર્ગરથના ઉપકાર નીચે આવેતા અમદાવાદ જીનાના માજી મરકારી વકીલ રા. બા ગીરધરનાથ ઉત્તમનાથ પારમે આવી, ન્વર્ગરથ પ્રત્યેનુ પીતાનુ ઝણ અન કર્યુ હતુ, જે રીતિ અવલુ કરવા યોગ્ય છે

મદાન મમાઈ અગોક વિષે ગુજરાતીમાં અમાઉ એક ન્હાનું સરખુ પુત્રક, અને તે પણ મરાઠીનો અનુવાદ, હતુ, પણ સન ૧૯૨૨ મા

દલકતા યુનિવર્સિટી તરફથી પ્રો. દેવદત્ત લાંઠારકર લિખિત અશોક ચરિત્ર પ્રગટ થયું કે તુરતજ મોસાઈટીએ તેનો તરજુમો કંગવવાની તજવીજ કરી અને તે કાર્ગ, જેમના નામે દશ ખાર ગ્રન્થરાતી પુસ્તકો ચહેલાં છે અને એક પ્રસિદ્ધ સાહિત્યકાર તરીકે જેમની ગણના થયેલી છે, એવા વડોદરા રાજ્ય ભાષાંતર ખાતાના મદદનીશ શ્રીયુક્ત ભરતરામ ભાનુસુખરામ મહેતાને મોપાયું હતું અને જુજ સમયમા તેમણે એ ગ્રંથ લખી આપ્યો હતો.

દિન્દના મદાનુ ગણકર્તાઓમા સત્રાટ અશોકનુ સ્થાન જેમ ઉચું તેમ અનોખું છે. જૌદ ધર્મને એણે રાજધર્મ તરીકે સ્વીકાર્યો હતો અને જેમ દાન્ડદાધને ખ્રિસ્તી ધર્મને આશ્રય આપી તેનો પ્રચાર કર્યો હતો તેમ અશોકના પ્રવાસથી જૌદ ધર્મનો પ્રચાર દેશપરદેશ મિશનરીઓ મોકલતીને કરવામા આવ્યો હતો. એના ધર્મલેખોથી અશોકની કીર્તિ દેશપરદેશમા પ્રસરેલી છે; અને એના એ શિક્ષાલેખો એ સમયની કિમતી માહિતી પૂરી પાડે છે એટલુંજ નહિ પણ તે લેખો માર્ગ માત્રાલ્યનો રાજ્ય વિસ્તાર અને રાજ વહિવટનો મરસ ખ્યાલ આપે છે.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં એ પુસ્તકનો ઉમેશ વિના મંદ્રએ મદતવનો અને ઉપયોગી કહી રાકાય.

મદાદેવ ગોવિંદ રાનડેનું નામ અર્વાચીન દિન્દના વિધાયક તરીકે મશહૂર અને મોખરે છે. કીર્તિનાં છમેશ ચરિત્રનો અનુવાદ સ્વર્ગદેય સૂર્યગમ મોમેશ્વર દેવાગ્રથીએ ગુજરાતીમાં કરેલો છે અને તે પુસ્તક વાચવા જેવું છે. તેની માથે રમાખાઠ રાનડેએ રચેલું “અમારા જીવનની કેટલીક યાદગીરીઓ”, જીવન ચરિત્ર માહિત્યમાં કિમતી ભરણું કરે છે. એક ચરિત્ર ગ્રંથ તરીકે તેનું મૂલ્ય છે, પણ એમનું ધંપત્ય જીવન મનીષ રહીને જોવાની જે તક મળે છે તે ખરેખર અમૂલ્ય છે અને દરેક દિન્દીએ તે પુસ્તક અવશ્ય વાચવું ઘટે છે. એ પછી પુસ્તક દફાકત એકડી કરીને એક પ્રમાણભૂત ચરિત્ર પુસ્તક મી. ફાટકે મરાઠીમાં લખ્યું છે અને તે પુસ્તકનો તરજુમો ગુજરાતીમાં જરૂર થવો જોઈએ છીએ.

દરમિયાન રમાખાઠ રાનડેનું ચરિત્ર આપણને ગુજરાતીમાં ઉપસખ્ય યાપ છે, એ પણ ખુશી થવા જેવું છે. મૂળ ગ્રંથ દેશમવાસી ઉમાકાન્ને મરાઠીમાં લખ્યો હતો. કેવા મંજોગોમાં રમાખાઠએ એમના પતિ પાસે

ગહીને શિક્ષણ મેળવ્યું હતું, તેનો વૃત્તાવ એમની આત્મ કથામાં આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. જે મંરંકાર અને જ્ઞાન એમણે મેળવ્યા તેનો લાભ એમણે હિન્દી સ્ત્રીઓના ઉત્કર્ષ અને સેનામાં મળ્યો છે, એ એમના પાઠ્યના શ્રવનમાંથી જોઈ શકાય છે, અને તેથી એક મહાન હિન્દી સ્ત્રીમાં તેમની ગણના થયેલી છે અને તે ઉચિત છે, એમ એમનું ચરિત્ર અનયોક્તા સૌ કોઈની ખાતરી થશે.

આ પુસ્તકનો ગુજરાતી અનુવાદ કોવેજના પી એ. ના વર્ગમાં અભ્યાસ કરતી એક દક્ષિણી બહેન કુમારિકા માલતીબહેન પકિતના હસ્તે થયો છે, એ પણ એણે આનંદજનક નથી. જે પામે પામેના પ્રાતોનો મધ્યમ ભાગ આદિત્યથી દર થાય, એથી નહીં મતોષકારક મીઠું શ હોય શકે.

મહારાજાઓ અને શ્રીમંત પુરુષો ધર્મ, સાહિત્ય અને બિન્ન બિન્ન વિદ્યા અંગેની નફો લાવી આ કરે કરાવી તે પ્રતો જુદે જુદે રચણે જાનલગાડે મા પહોચાવતા અને એને તેઓ ધર્મલાલ સમજતા. તે પુસ્તકોનો ત્યા વિશેષ ઉપયોગ થતો તેમ તેના કાયમ સંગ્રહ અને સલામતી માટે પુસ્તકો સાવચેતી રખાતી હતી.

પ્રાચીન યુગમાં આપણું સાહિત્ય એ રીતે પ્રચાર પામતું હતું પણ તે સૌ કોઈને સુવલ ન હોઈને જે તે લાણુતરના પ્રથો ગિદ્દાએ કરવાની સામાન્ય પ્રથા પડી હતી.

મુમુક્ષુમાની સમયમાં આપણું એ માર્કૃતિક ધન લૂંટકાટ, નાશભાગ અને કાપાકાપીમાં ધણું અસ્તવ્યસ્ત થઈને નાશ પામ્યું હતું; પરંતુ જે બચાવી રહ્યા તેને આપણા પૂર્વજોએ પોતાના પ્રાણુની પેઠે રક્ષવા ખાસ સાવચેતીના પગલા લીધા હતા એમની એ કડાપણુભરી અને દીર્ઘદૃષ્ટિવાળા રીતિનીનિના પરિણામે જે કાઈ સલામત રહ્યું તે વડે આપણે આપણા ધર્મ, ઇતિહાસ, વિદ્યા અને મંરુતિ વિશે થોડું ઘણું જાણવાને શક્તિમાન થયા છીએ.

પણ વચમાં દેશમાં એવી અંધાધુની અને અરાજકતા વ્યાપી રહ્યા હતા કે પ્રગ્ન તેના જનમાય માટે સદા લયમાં રહેતી; અને તેને લઈને લેખનવાચન અને અભ્યાસ પર મિટું મૂકાયું હતું, અને પરિણામે જનતા પગ અજાનતાનું આવરણ કરી વળી.

પ્રાચીન જાનલગાડો પર એવા સિંચ મૂકાયા કે તેમાના અંગે કદી પ્રકાશ જોવાને પામતા નહિ; અને શાઓ તેમજ પડોતોના વરના ખાનગી પુસ્તક મઝાદનો પણ ઉપયોગ કરનાર કુટુંબમાં કોઈ જીવના નહિ રહેવાથી અથવા કુટુંબમાંથી જાનને દીપ છુટાઈ જવાથી, જે કાઈ પુસ્તકમંચપ દોષ તે જોદરકારીને લઈને કીટ ઉધાઈને બોગ અથ પડતો અથવા તો તે પુસ્તકોને નદી કુવામાં તેની પરિવ્રજા જાળવવા પધરાવવામાં આવતા અથવા તો તે કાગળો ગાંધીને ત્યા પડીકા ગાંધવામાં જતા હતા.

આ પ્રમાણે આપણું પ્રાચીન સાહિત્ય થોડું નાશ પામ્યું નથી.

અગ્રેજી અમલ રચવામાં પડી કંઈક દેશમાં ચાલતી પચગાઈ, જાન પ્રકાશના કિરણો પ્રકટવા લાગ્યા; પણ પહેલાની અજાનતા અને જડતાને લઈને પ્રાચીન પુસ્તકો વિશે લોકમાં જે ભ્રમચક્ર વિચારો અને ખોટી માન્યતા અંધાઈ ગયા હતા તેમાં આજો ફેરફાર થયો નહિ.

એમાં કિમિથો લખેતો છે, એમાં ચમત્કાંડ ભરેતો છે, એ દર્મજન્ય છે વગેરે કારણો આગળ ધરીને જે મર્ધ પામે જુનો પુસ્તકમંદ્રદ દાખ તે પ્રાપ્તને બતાવતા નહિ કદાચ મર્ધ પુસ્તક વિષે ખમર પડી જાય તો તે પુસ્તક બદાર કાઢવામાં આનાકાની કરવામાં આવતી

સોસાઈટીની સ્થાપના કરવામાં આવી તેમાંનો એક ઉદ્દેશ જુના ગ્રંથોની હાથપ્રતો મેળવી મંદ્રદવાનો હતો. પણ ઉપર વર્ણવેલી પરિસ્થિતિમાં નેના કાર્યવાહકને તે કાળે જુના પુસ્તકો મેળવતા બારે વિંટ મથા પડતી માઠ માઠ મે પાંચ પુસ્તકો નાગવગથી કે પમાના પ્રતોલનથી આપતા તેથી એનાથી વધુ સુતરો માર્ગ તે પુસ્તકોની નકલ ઉતારાની સેવાનો પ્રદણ કરવામાં આવ્યો હતો અને તેમાં ધીમે ધીમે પણ મારી પ્રગતિ થઇ હતી આ પ્રમાણે જે સાધન સામગ્રી ઉપલબ્ધ થઇ તેનું દોહન કરી પ્રાપ્ત થયેલ નવનીતનો ગુજરાતી કાન્ય દોહન એ નામે જનતાને કવિ નવનગરને જુની ગુજરાતી કર્નિતાનો પ્રથમ પરિચય કરા થો હતો અને તેમાંની કવિતાની વિવિધતા, સરસતા અને માનવહૃદ અને સ્પર્શતા સાવત્રિક અંગોને વહને તે પુસ્તકની સૌક્યપ્રવૃત્તિ અઘાપિ ટકી રહેવી છે

જુના સિદ્ધા સમઢવાનો શોખ અને નિદાર્થી અને ચામાથી ઉદ્ભવ થો હતો અને તે નિમિત્ત દર શુક્રવારે ગુજડૂરીમાં જવાનું થતું મોસાઈટીની નોકરીમાં જોડાયા તરી એ પ્રસંગે જાતણુ આ જીમની કૃતિઓ ગણુમે વર્ષ પરની તમેની મળી આવી અમારા આશ્ચર્યનો પાત્ર જો નરિ પ્રાચીન માહિત્યમાં હજુ તો અમે પ્રવેશ કરતા હતા અને જે આન થયો તે હી મા અબાલાલ સમક્ષ વ્યક્ત થઈ તેઓ પ્રમ ન થયા અને અમને એની જુની હાથપ્રતોનો મંદ્રદ કરવાની સલાહ આપી

એક તરફથી જુની હાથપ્રતો મેળવવાનું કામ અમે આણુ ૧૭જુ અને બીજી તરફથી સોસાઈટીના મંદ્રદમાંની હાથપ્રતોની વાળી બુદ્ધિપ્રમાશ મા નોવવાની આણુ કરી એટલા માટે એ વિષયમાં ગમ રેનાગએ ન એ વિશે માહિતી મળે તેમજ એ યાદી કટક મટકે તૈયાર થઇ જાય

પ્રથમ સોસાઈટીમાંની હાથપ્રતોની વાળી આપી અને તે નામાનરિ પૂરી થતા, અમે જે સમઢ એટલે કરી હતો તેની નોધ જાપવા મારી આશરે ૫૦૦ પ્રતો બેગી થઇ હતી અને તેને ચી રીને નચવની, એ અમારા મટે કહિન થઇ પડ્યું હતું

અમને લાગ્યું કે અમારો એ સંગ્રહ મોસાઈડીને અર્પણ કરવો અને કિમીડીને તે સંગ્રહ સાથે કવિ દલપતરામનું નામ લેડવા દેવા વિનંતિ કરવી.

આપણા દેશમાંથી અંગ્રેજ સત્તા દર યથા પછી પુસ્તકો લુપ્ત સાહિત્ય પરદેશ ખેંચાઈ ગયું છે. તેનો શોધ કરવો અસાર નહીં છે; પરંતુ મોસાઈડીના સંગ્રહાપક ફોર્બ્સ સાહેબે લુના ગ્રંથો મેળવ્યા હતા અને જેને હાથે કવિ દલપતરામે ગાયું હતું,

“ કૃત્યા? પુસ્તક કાપિને, એનો ન કરિસ અસ્ત;
હુતો કરનો કારગમ, માદક મળ્યો મુદરથ ”

તે સપડો મૂલ્યવાન સંગ્રહ તેઓ ગુજરાતી પ્રાચીન વારમાખા આપતા થયા છે; અને તે એમનું પાવનકારી નામ સદા સ્મરણમાં રહે એ આશયથી રથપાલકી શ્રી ફોર્બ્સ સભા-મુંબાર્ડ-પામે છે. ગુજરાતી પ્રાચીન સાહિત્ય અને ઐતિહાસિક સાહિત્યનું અવલોકન કે મંગોધન કરનારે ને મંગલ અવરુષ લેવો જોઈએ. તે સંગ્રહની મૂલ્યો જે ખંડમાં શ્રી ફોર્બ્સ સભાએ શ્રીમત્ અંબાલાલભાઈ જાની પામે તૈયાર કરાવી છે, તે તપાસવાથી એની મદદતા અને મહત્ત્વ ધ્યાનમાં આવશે.

ફોર્બ્સ મારેખને એમના ગ્રંથ મંગ્રહમાં કવિ દલપતરામે કિમતી મહાપતા કરી હતી છતાં ગુજરાતી લેખિનાનો પરિચય કરાવવાનું માન ઉપર દર્શાવ્યું તેમ કવિને છે અને વધુમાં એમની માનીએ એમવાનું મહાભાગ્ય અમને આપ્યું હતું, તેથી અમારા એ મંગ્રહ મધે કવિ દલપતરામનું નામ લેડવાની માગણી કરવામાં, ઉપરના કારણો ઉપરાંત એમના પ્રત્યેનો અમારો પૂજ્ય ભાવ પણ હતો. તે મંગ્રહમાં જાન. મેકેટરીને અમે પત્ર લખ્યો હતો તે પરિચિત ર મા આપ્યો છે.

કવિ દલપતરામ હસ્તલિખિત પુસ્તકોમાંની ઘણીખરી પ્રતો સુકવારમાંથી મળેલી છે; તે કારણે તે જીર્ણ, તટક, અપૂર્ણ અને સુધયથી ખાલુમ પડે. તેમ જતા ગુજરાતી પ્રાચીન કવિતાના પુસ્તકોના મંગોધન અને પ્રકાશન સાર તેમાંની પ્રતો મદદર થઈ પડે એમ છે અને કૃત્તીક પ્રતો એવી હાય જાગી છે કે જે કૃતિઓ અન્ય કોઈ મંગ્રહમાં નથી, નેમજ તે કિમતી અને મહત્ત્વની છે.

ઉપરોક્ત સમ્રાટની અંધ સૂચીનો પહેલો ભાગ બહાર પડેલો છે, તે પંડી વધુ પ્રતો મળેલી છે અને તે સર્વેની સવિસ્તર નોંધ કરતા બીજું એક પુસ્તક થાય.

સોસાઇટીએ તેના સમ્રાટ માત્રથી મતોષ માન્યો નથી; પરંતુ તેનો વધુ ઉપયોગ થાય અને તેમાંના અથો પ્રકાશન પામે એમ હિસ્સુ છે

કવીશ્વર દશપતગમ હસ્તલિખિત પુસ્તકની સૂચીમાં પ્રત્તાવના રૂપે બે બોલ લખતા, મોસાઇટીના પ્રમુખ દી. જા કેશવલાલે કહ્યું છે કે,

“ ગુજરાતી સાહિત્યનો સમગ્ર ઇતિહાસ લખાયા પૂર્વે આપણા પ્રાચીન કાવ્યોનું શુદ્ધ અને શાસ્ત્રીય પ્રકાશન અત્યંત આવશ્યક છે. ગુજરાતીનો અભ્યાસી અને વિદ્વં વર્ગ તે મળેથી થોડા સૂચનાઓ સોસાઇટીને લખી મોકલના કૃપા કરજે, એટલું જ નહિ પણ પોતે એકાદ કાવ્યનું મ પાદન કાર્ય ઉપાડી લેવા ખુશી હોય તો તેમ લખી જણાવશે તો મેનેજર કમિટી સમક્ષ તે સૂચના નબુ કરવામાં આવશે ”

દી જા કેશવલાલભાઈ પ્રાચીન કવિનાના અભ્યાસ અને મ ગોધનમાં અત્યંત રસ ધરાવે છે અને એમની પ્રેરણા અને સૂચનાથી મોસાઇટીએ પ્રસ્તુત માદી પ્રસિદ્ધ થવા પામી તે પૂર્વે ઉપરબ્ધ હાથપ્રતો પઠ્યો પ્રાચીન કાવ્યનું મ પાદન અને પ્રકાશન કાર્ય ઉપાડી લીધું હતું અને તેનું વિવરણ અન્યત્ર ‘ પ્રાચીન કાવ્યનું સ પાદન અને પ્રકાશન ’ એ પ્રકરણમાં કરવામાં આવ્યું છે *

પરિશિષ્ટ ૩

અમદાવાદ, તા. ૨૨ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૪

મે. ગુજરાત ધર્માદ્યક્ષર મોસાઈટીના ઓન. મેકેટરી માહેબ,
મું અમદાવાદ

ચિ વિ. કે ઉક્તા પંદર વર્ષથી ગુજરાતી લુના દસ્તવિખિત પુસ્તકોને
દૃ મંદ્રદ ક્રમો ગ્લો છું. અને આગદિન મુધીયા આ માથેની પાટીમા
નોખા મુગ્ધ આશરે ૪૨૫ પુસ્તકો મેળવવા ભામ્પસાળી થયો છું અને
તે પાછળ મેં વચમગ શ. ૨૦૦) ખર્ચ કરેસો છે.

મોસાઈટીની રચાવના યદ્ય ત્યારથી તેના આપકોએ લુના દસ્તવિખિત
પુસ્તકો મેળવવાનો પ્રયામ કરેયો અને એવા સગભમ ૧૫૦) પુસ્તકોની નકલો
મોસાઈટીના મંદ્રદમા છે પણ તે અદ્ધા આધુનિક-ઉતારેથી પ્રનો છે

પ્રાચીન ગુજરાતી માહિત્યના અવધામ અને ઇતિહાસ માટે આ
મારા સંદ્રદ અત્યંત કિમતી અને ઉપયોગી છે અને તે નીચેની મને કે
સોસાઈટીને આપવા છુછા ગાળુ છું. મને આશા છે કે મોસાઈટી મારી
વિનંતિ સ્વીકારશે

સરત

(૧) આ ખામ સંદ્રદને-મોસાઈટીના અને મારા- કવિ દવપતગમ
દસ્તવિખિત પુસ્તક મંદ્રદ ' એ નામ આપલુ.

(૨) આ સંદ્રદને મારી રીતે બધારી, બચગિથત કરી સુરક્ષિત ગાખવો

(૨) તેની મંપૂર્ણ ગાદી હપાવવી.

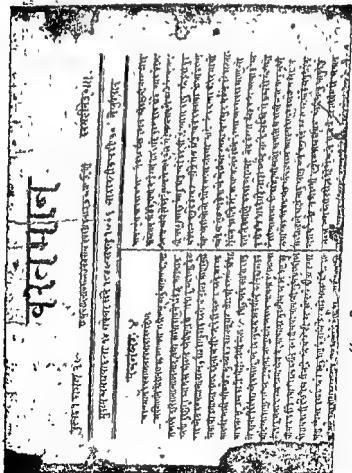
અતમા મારી એટલી પ્રાર્થના છે કે મોસાઈટી માગ આ કાપની
યોગ્ય કરૂર છુછ, મને વધારે જાણી કરૂને

લી. આગાકિત મેરક,
હીરાલાલ વિ. પારેખ

સોસાઈટી તરફથી મુજરાતમાં પહેલવહેલું આઝાદિક પત્ર " વર્તમાન " નામનું કારવામાં આવ્યું હતું; પણ એ પત્રની એક પાત્ર પ્રત અને મેગવવા શક્તિમાન થયા નહોતા.

થોડાક દિવસ પર એક જુની હાથપ્રત " શુકરાર " માંથી મળી આવી, તેના લુપ્તગાંના પુહાનું અંદરનું અસ્તર કાગળથી મજબુત કર્યું હતું. એ કાગળ તે ઉપરોક્ત " વર્તમાન " અઠવાડિકનો હુકડો માલુમ પડ્યો.

એ હટકા અનાવાસે મળી જવાથી અમને બહુ આનંદ થયો; અને એક નમુનારૂપે અમે અદિ તેનું ચિત્ર આપીએ છીએ.

“ વર્તમાન ” અઠવાડિકનો નમુનો

શ્રી જીવનના પ્રશ્નોને ચર્ચાતું સાહિત્ય

"The supreme benefactor in every age and in every home is the mother of mankind and mankind's wife Round her gathers the family To her all men look for solace, for praise and for life's Joys From her hands come food and clothing She spends wisely most of what men strive to earn x x x The final arbiter of all Social Reforms is in the end a woman and so may it always be"

Sir Arnold Wilson M. P.
(The Spectator-20th June, 1934)

ગયા મેકામા છોકરીઓ માટે જુદી શાળાઓ આવશ્યક મનાતી તેમ સ્ત્રીઓ માટે જુદું ગાયન સાહિત્ય હોયુ જોઈએ એવો સામાન્ય અભિપ્રાય હતો. કુતરત જ સ્ત્રી પુરુષના અલગ બિન્નતા હેતુસર મેની છે, અને એ ખતેની પ્રકૃતિ-અભાનમા વાલિક (fundamental) ભેદ માનુમ પડે છે, એક બુદ્ધિપ્રવાન છે, તે બીજુ નાગણી પ્રધાન છે તેમાય સ્ત્રીજાતિ સાક માનુમ એ એના જીવનનું ઉત્કૃષ્ટ અને સર્વોપરિ ખ્યેષ માનેહુ છે, એની ચિદ્ધિમા સ્ત્રીજીવનની ધન્યતા રહેતી છે અને વળી મૃદસસારનેા નિર્વહ અને ભાર સ્ત્રીઓ પર મુખ્યત્વે અવન મે છે

આ મધ્ય કારણોને લીધે સ્ત્રી જીવનની ક્ષેત્રમા અમુક પ્રકારનું અને વિશેષ કઠીને સ્ત્રી જાતિની વિશિષ્ટતાને પોષતુ અને મહાવજૂત થઈ પડે એવું શિક્ષણ અને વાચન સાહિત્ય અપાય એની માગણી વાર વાર થતી રહી છે અને તે જલુદ મિનાતી નથી, એમ આપણે નહિ કહી શકીએ

તેથી એમ નથી માની લેવાનું કે સ્ત્રીની માનસિક સમિતિ પુરુષની ઉતરતી છે, અથવા તે બુદ્ધિ અને આવડત, પ્રદાપણ અને ચાતુર્યમા તેઓ પગલ છે જીવનના વિવિધ ક્ષેત્રમા પુરુષ વર્ગ સાથે સ્ત્રીઓ પશુ સરમાધિમા ઉત્તિથું થઈ છે, એના અનેક દાખલાઓ મોજુદ છે

એટલે આ પુસ્તક વચ્ચે જે મુદ્દાકે ફક્ત એક અદિત્યના છે, તેને નો દરજ્જા કરવા પડે છે.

આ વાચન માદિત્ય છુટું હોવું જોઈએ, એ માન્યતા દાખમા આપેલા કાંઈ ઉત્તરો; અને એવા ફક્ત એકને દાખવેલા જોઈએ.

મેમાઈની દગલ આઠ દેડ દેડા છે, તેનો ઉપયોગ આ ઉપયોગી માદિત્ય સખાવવામાં કરવાનો છે. મેમાઈની કાંઈવાડો આ ઉપયોગી માદિત્યને તેના મંદુરિત અર્થમાં જોતા નથી, પણ એ દેડામાંથી આ ઉપયોગને મળે, આ ઉપયોગને મળે અર્થમાં હોય, આ ઉપયોગને મળે અનુભવ થઈ પડે એવું વાચન માદિત્ય ઉપર કરવા વિશેષ કાળજી રાખે છે, અને નીચે આ ઉપયોગી ૭ પુસ્તકની મોંઘ કરવામાં આવી છે, એ આ વાતનું માર્ગદર્શન કરશે.

“ સખીને પત્રો ” એ પુસ્તક જાણીના ધીઓમોશીરદ મલિયાય નધુકાઈ દોઈનો સખી આપવા આગ્રહ કરવામાં આવ્યો હતો. નીતિમય અને ઉપયોગ્યવદારમાં માર્ગદર્શક નિવડે તેમ આધ્યાત્મિક ઉપયોગને પુષ્ટિ આપે અને ઉત્કર્ષ સાથે એના મકારનું સખાણ એમની કપમમાંથી નિર્ગરવુ હતુ; અને એમના સંખ્યામંધ ચોપડી ચોપાનિયાં વાચીને અનેક આ પુસ્તક પોતાની મુશ્કેલીઓ અને મુશ્કેલ વિશે જાણીને એમની મવાદ પૂઠતા દતા, એમ અમારી જાતમાદિતી છે.

ગુજરાતના ધિઓમોશીરદમાં તેઓ અગ્રેમર કાર્યકર્તા અને જહેર વક્તા હતા; એમના જ્ઞાત અને મુગા સેવા કાર્યથી અને માયાશુપણથી તેઓ સંતાન દિલ ઇતી લેતા દતા. એવું એમનું વર્તન હતું, એવો એમનો પ્રેમાળ વ્યભાવ હતો.

ગુજરાતીમાં ધિઓમોશીરદા મિદ્દાતો અને વિચારનું માદિત્ય ઉપર કરવાનું માન મુખ્યત્વે એમને પ્રાપ્ત થાય છે; અને એ સાદિત્ય ઉદાર અને ઉન્નત વિચાર અને તત્ત્વચિંતનથી ભરેલું તેમ ઉત્કર્ષક અને આશાજનક માણુમ પડે છે.

ગમે વર્ષે એ લેખકમંધુનું મૃત્યુ થતા ગુજરાતે એક મમથ અને ભાવનાસાળી સમર્થ લેખક તેમજ એક ઉત્તમ કાર્યકર્તા ખોલો છે.

શા ઉદ્દેશથી ભાઈ મલિયાને “ સખીને પત્રો ” એ પુસ્તક પત્રરૂપે મૂક્યું તેનો મારાંશ એમની પ્રતાપનામાં આવી જાય છે, તેથી એ ભાગ જ અદિ ઉત્તરવો જાય છે.

તેઓ વધે છે.

“ અત્યારે જગત્ એવી ગિથિતિમાંથી પમાગ થાય છે કે જ્યારે અનેક વ્યક્તિગત તેમજ સમષ્ટિગત પ્રશ્નો આપણી આગળ ખડા થાય છે, અને તેનું નિરાકરણ કરવાની આપણને જરૂર પડે છે છેલ્લા પાચેક નિર્ધારી જુદે જુદે રથજે ધર્મ, મમાજ અને ડેગનણી એ નિયતો ઉપર ભાપણો આપવા નિમિત્તે કરવાનું થવાથી ડેટનાક વ્યક્તિગત પ્રશ્નોનો ઉપર આણવાની મને ફરજ પડી હતી આ પુસ્તકમાં સ્ત્રી જગતમાં ઉદ્ભવતા ફેટનાક પ્રશ્નોનો ખુલામો આપવાનો પ્રયત્ન કરનામાં આવ્યો છે, અને તેમાં પણ સમષ્ટિ કરતા વ્યક્તિના પ્રશ્નો ઉપર વિશેષ સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે

નળી પુરોના તેમજ સ્ત્રીઓના દષ્ટિનિન્દુઓ એકજ પ્રકારની જાખત મા નાનીનાગ બિન્ન હોય છે પુરો મોગે ભાગે મનતત્ત્વને પ્રમાન ગણી તે પ્રશ્નો વિચારે છે અને સ્ત્રીઓ મોગે ભાગે હૃદયતત્ત્વને મુખ્ય માની તે પ્રશ્નોને તપાસે છે પુરો ધણા વખતથી ભોગવેના દહો જતા કરના ના પાડે છે સ્ત્રીઓ પ્રજાની વધ, મરકાગવતી વધ પોતાના ધર્મો બળવના માથે પોતાના દહો માગવા તૈયાર થતી જાય છે. જન મમાજમાં તેમજ મૂદમાં પોતાનું ગ્યાન યોગ્ય પ્રમાણમાં મને, તેની તેઓને પ્રમગ આતર હજી હોય છે આની ગિથિતિમાં પુરોને અન્યાય ન થાય, અને સ્ત્રીઓને ન્યાય મને એ નેતુ ધ્યાનમાં નહ એક સ્ત્રી પોતાની મખીને પોતાના હૃદયના ખરા ભાવ વિના મકોચ જણાવે, તેની રીતે જણાવના આ પ્રશ્નોમાં પ્રયત્ન કરનામાં આવ્યો છે ”

જાણીતા સ્ત્રી માગિક સ્ત્રીમોધના તંત્રી તરીકે જીયુત ડેશનપ્રમાદ છોટાનાલ દેસાઇ, ડેલા પદ નિર્ધારી સ્ત્રી મમાજની ને મુર મેન કરી રથા છે તે ખરેખર પ્રમસાપાત્ર છે એવી સગીન મેરા એમજો ફેટનાક કિમની પુસ્તક નખીને કરેલી છે, જેમાંના સામગ્રણદ મિદામન ખત્રીસી વાતીની- બાજોપયોગી આજ્ઞિત્તી તથા આજ્ઞિત્તો થવા પામી છે, તે એની લોકપ્રિયતા મુચ્ચે છે, અને તેનું વિશેષ કારણ, એમની લેખન શૈલી સગ, સ્વાભાવિક, ખરિષ્ટ અને ગ્રાણ્યત છે, તેમ તેઓ તદ્દન માદા અને વગિચિત શખેની પસદગી અને ઉપયોગ કરે છે તે છે

એમનું “ મૂદવનની સુદરતા ” નામનું પુસ્તક ને કે અગ્રેજી પુસ્તક વગી નખાવલ છે પણ તેમાંની વગુને આપણા સમાગ માથે એવી

જુઓ “ સખાને વગો ” ની પ્રગ્તાવના

મુદ્રિત ગીતે યોગ્ય દેવામાં આવી છે કે એ કપાતર નવીન જ લખાયું ન હોય એવી ડાપ પાડે છે; અને તેનું વાચન રસદાયક અને પ્રેરણાદાયક નિવૃત્તિ, આપણે સંસાર મુખી અને આનંદમય યામ એવી અનેક સચના અને પ્રેરણા તેમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે.

એક મિત્રને એ પુસ્તક એટલું બધું ગમી ગયું કે તેની નવી આવૃત્તિ પોતાના ખર્ચે છપાવી તેની પ્રતો પોતાની યાત્રિમાં લદાળીરૂપે વહેંચી હતી. એજ એની ઉત્તમતા માટે મરમ પ્રમાણપત્ર છે.

લેખકે, પુસ્તકને સમાપ્ત કરતાં જીવનમાં ચારિત્ર્ય પર જે ભાર મૂક્યો છે, તે જીવન ઉભતિની ઉમદા કુંચી છે, તેથી એ વિચારને જેટલું મદદ્ય અપાય એટલું ઓછું છે, અને વાચકબંધુનું તે પ્રતિ જ્ઞાન દોરવા એ ભાગ આપવો અમને ઉચિત લાગે છે.

“આ રીતે એ સર્વ જાગૃતો ફરી ફરીને ચારિત્ર્ય ઉપર આવીને આધાર રાખે છે. જે સારી સ્ત્રી હોય તેજ સારી પત્ની થઈ શકે; અને જે ધર્મમય સ્ત્રી હોય તેજ સારી સ્ત્રી થઈ શકે. પત્નીત્વમાની ગંભીર જોખમદારીને પહેાચી વળવા માટે જે કદાપણ અને જળની જરૂર છે તે એક પ્રભુ વિના અન્ય કોઈ આપી શકે તેમ નથી. જ્યારે તેની જુવાની જતી ગઈ, ગાંઠની લાલ્લી ચાલી જાય, આખની ઝમક હોય નહિ, ત્યારે પણ તેના પોતાની દૃષ્ટિએ ખૂબસુરત જળવા માટે ચારિત્ર્યનું જે જવાહીર મેળવવું જોઈએ, આત્માનું જે સૌન્દર્ય મેળવવું જોઈએ, તે જગ પ્રભુ વિના ખીજે કહિયાં મેળવી શકાય તેમ નથી. પોતાની જાતને અને પરિગિત જીવનમાં અન્ય સર્વને આસીર્વાદરૂપ થઈ પડાય એવું ગર્વન કરતાં તેા ફક્ત પ્રભુજી શીખવી શકે.

પ્રેમના પ્રથમ સ્વપ્ના શા હતા, પ્રેમ એટલે પ્રથમ, જુવાનીમાં શો અર્થ થતો હતો, તેની સ્મૃતિ પડીના જીવનમાં ઘણી વાર જે પ્રેમની નિષ્ફળતાઓ નિવડે છે, આ સ્વપ્ના દેવા અલોપ થઈ જાય છે, પ્રેમના સાહસનું કેવું નિર્જીવ પરિણામ આવે છે, તેની મરખામણી કરવા કરતાં વધારે દિલગીરીભર્યું કાર્મ આ દુનિયામાં છે નહિ. આટલી બધી દિલગીરી; બરી નિરાશાઓ શા માટે થતી હશે? આટલી બધી લક્ષ્મણાઓ ધૂળમાં શાને રંગોળાતી હશે? આ સર્વ સ્વપ્ના સાચા પડવાનો, આ માગાઓ તાજ અને મહેકભરી ચખવાનો શું કાર્મ રત્નો નહિ હોય?

છે, રસ્તો છે; પણ તે ધર્મ-આરિત્યમાં છે. યુવતી લક્ષ્મી સમક્ષ દસતી, મધુરરવ ગાતી જાય છે, પણ તેને ખ્યાલ છે કે તે પોતાના ધર્મ, કર્મને, જાણ્યા વિના ત્યાં જશે નો તે લક્ષ્મી નહિ રહે પણ તેના બલિદાન માટેની લલકતી આગરૂપ નિવડશે? જે આ મૃદિના આદિ છે, અને જે આંત છે, તે પ્રભુ સાથે પોતાનું જીવન એક તન્મય કરતા સુધી આ વેદી સમક્ષ જતાં તેણે થોભી જવું જોઈએ. માનુષી પ્રેમ ધણોગ્ર મસ્તવાન છે, પણ તેથી કાંઈ હૃદય સર્વદા ધરાવું નથી. કસોટીના સમય આવશે, મુંચવણુઓ પ્રસંગો આવશે, ગુસ્સો થવાનો વખત આવશે, નિરાશાઓ થશે, દુઃખ અને દિલગીરીના પ્રસંગો આવશે, તે સમયે પ્રભુ વિના પંથ કાપવો ચિકટ થઈ પડશે પરંતુ તેની કૃપાથી, તેના સાન્નિધ્યથી, જે કૃષ્ણ આજે કળી રૂપ દેખાય છે, તેજ આવતી કાલે ખીલશે અને શરદાતના પ્રેમના સ્વપ્ન, વળી પાછા શાંતિ આનંદના મઠ રચશે, અને તે મઠમાં ધૂપધુમાં આશ્રય, નિરાત અને શાંતા મળશે. ”*

પચીસેક વર્ષ પર ઓલીવીઆ રફીનર નામના જાણીતા ઇંગ્લેન્ડની લેખિકાનું Woman & Labour એ નામનું એક પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયું ત્યારે પાશ્ચાત્ય જગતમાં એથી મોટી ચર્ચા થવા પામી હતી અને અમે જૂલના ન હોઈએ તો રેબુ આફ રેબુજના તંત્રી ડબ્લ્યુ. ટી. રોડે એ પુસ્તકને “લીઓનુ પાર્થિવ” એ નામનું ઉપનામ આપ્યું હતું. ખરે, સ્ત્રી જાતિની વર્ગાક્ષાત કરતું એ એક ઉત્તમ પુસ્તક છે, એમ તેના પરિશીલનથી ખાત્રી થશે. આવા સરસ મંથનો ગુજરાતીમાં તરલુમો થાય એમ જોણું ન હોય, અને જાણીતા બહોપદેશક શ્રીમુલ મણિલાલ છોટાલાલ પાંચેએ એકાદ પુસ્તક લખવાની ઇચ્છા દર્શાવી ત્યારે તેમને આ પુસ્તકનો તરલુમો કરી આપવાનું કાર્ય સોંપવામાં આવ્યું હતું અને તેમાં એઓ સફળ નિવડ્યા છે.

લેડી વિલાન્ડેન નીચકંઠે, સદરદુ પુસ્તકની સમાલોચના, અનુવાદકની ઇચ્છાથી, કરી હતી, તે એ પુસ્તકમાં દાખલ કરવામાં આવી છે; એ લેખમાં ગ્રંથનું દોહન કરેલું છે, અને એમના જેવા એક પ્રતિષ્ઠિત સ્ત્રી પ્રેમ્યુએટ, એ વિષય પરત્વે શા વિચાર દર્શાવે છે, એ જાણવા માટે આપણને સ્વાભાવિક રીતે ઉત્કંઠા થાય જ. તેથી તેમનો કેટલોક અગ્રચનો ભાગ અમે નીચે આપીએ છીએ:

“આ જમાનામાં ઘણી સ્ત્રીઓ યુરોપ, -અમેરિકામાં-કાર્ક, ટાઇપીસ્ટ તરીકે તેમજ ટપાલખાતાં, અને બીજાં ખાતામાં નાની નાની નોકરીઓ કરે છે અને કુંવારી કે અનાથ સ્ત્રીઓ આથી કરીને પોતાના કુટુંબને આરંપ થતી મટે છે પણ તે સાથે તેમના તે જીવનમાં કેટલાક જોખમો રહેવા છે, -ફેમીનીસ્ટો કહે છે કે અમે એવો જનમમાજ ઇન્ડીએ છીએ કે જો જાતિને પુરુષ વર્ગ તરફથી ભયનું કારણ ન રહે ખરેખર એ સિધ્ધિ તો આ દુનીઆ દુનીઆ રહેશે અને તેના પુરુષો પુરુષો રહેશે ત્યાં મુખી આવવાનો મંલય જણાતો નથી પણ એટલું તો ખરૂં છે કે જેમ સ્ત્રીઓ છુટથી ફરતી ફરતી થાય, ધંધામાં પડતી થાય અને તેમને વિંગ જોડના દરિયિન્દુથી જોનામાં ન આવે તેમ તેમ એ જોખમ કટાયેક અમે એણે થાય અને નેજ માર્ગે એણે થયા મહાન છે. બાકી પડે રહેનાર બાઇઓ પોતાનું જી જાતિવ કાંઈ પણ મમય જૂની શકતી નથી, તેમજ તે વર્ગના પુરુષો એ કાળજીથી સ્ત્રીઓને મનુષ્યો નહીં પણ સ્ત્રી જાતિ વિશિષ્ટ ફાદરેશ ગણે છે. સિંગમેદ તેમના મનને છોડી શકતો નથી

ઉપર કહ્યું તેમ ધંધામાં સ્ત્રીઓને જોખમ છે પણ સાથે જી જાતિને એ જોખમોથી મુક્ત થવાનો માર્ગ પણ એજ છે છતાં એ જોખમ વહોરવા જેવું છે કે જમ એ રણ નિશ્ચિતવાથી કહી શકાય નહીં

બીજા વર્ગની સ્ત્રીઓ જે પુરુષોની બરોબરીનાં કામ કરે છે તે મજુર વર્ગ છે. તેઓ જે કામ કરે છે તેને પગિણાને તેમના ઘર અને મંતાન તરફ ફર્નફ રહે છે એ તો જાણીતી વાત છે. તેઓ વરની કમાણીમાં ઉમેરો કરે છે એ ખરૂં છે પણ તેથી ઘરમાં સુખ સાધન વધે છે કે નહિ તે મદદ પડતું છે. તે વર્ગના પુરુષો દાર વગેરેમાં વધારે ખર્ચ કરી નાખના મક્તિમાન થાય છે એ તો દેખીતુંજ છે. તે વર્ગની સ્ત્રીઓના જીવન અત્યંત અર્થ જમ છે, તેમની નીતિ સિધ્ધિ થાય છે અને આર્થિક સ્વતંત્રતાથી આશ્રયીપણું આવવું જોઈએ તે જોવામાં આવતું નથી પરાધીનતામાંથી છૂટવા માટે જો આ મહેનત આ અતિ શ્રમ આધન હોય તો તે નિર્ધાર છે એમ કહીએ તો ચાલે. સામાન્ય વ્યવહારમાં એવી સ્ત્રીઓ કાંઈ રીતે સ્વતંત્ર નથી તેમજ તેમના જાગ્રમ તથા પોતાની જાત માટે સર્વથા પુરુષને આધારેજ પડેલી છે. ફુગો તેમના પ્રત્યે મન મમતો વ્યવહાર કરી શકે છે. એ વર્ગ અગ્રાત છે અને તેમના પગથી સર્વને માટે અનુમાન ના આધી શકાય પણ તેમના આધાર મિવાય પણ પરાધીનતા ન કવાનો માર્ગ માત્ર મહેનત છે એ મિદ કરવું મુશ્કેલ છે.

આજ સુધી સ્ત્રી જાતિ પુરુષ વર્ગને આધારે પડેલી છે અને લગ્નથી એ પરાધીનતા દટીબૂત થાય છે એમ બ્યવહારમાં જોવા છતાં લેખક લગ્ન બ્યવસ્થાને અખંડિત રાખવાનું વક્ષ્ય દર્શાવે છે. લગ્નમાં સ્ત્રી પુરુષનો સંબંધ વિષયથી બને તેટલો મૃદુ રહે અને ઉચ્ચ સહવાસ અને મૈત્રીનું સ્વરૂપ ધારણ કરે એ લેખકનો મોટો સદાગ્રહ છે. જોડલી અસમાનતા સ્ત્રી પુરુષમાં મનુષ્યોના રીતરીવાજોએ દાખલ કરી છે તે દૂર થાય એ તેની મદદિચ્છ છે કારણ કે તેમ થાય તોજ લગ્નની ઉચ્ચ ભાવના કૃણીભૂત થાય.

આપણા દેશમાં પાનુ ઘણા સ્ત્રી પુરુષો છે જેમને આપણા સમાજના પ્રશ્નો નિરંતર લક્ષમાં રહે છે, જેમનાં હૃદયોને સામાજિક અનિષ્ટો દલમથાવી નાખે છે, જેઓ ગત દિવસ એ સંબંધે વિચાર કર્યા કરે છે તેમને આ પુસ્તક વાચવાથી બહુ ખુલાસા થશે તેમજ વળી નવી વિચાર શ્રેણીઓ દાથ લાગશે. લેખક બાહ્ય પોતાના જીવનમાં સ્ત્રી જાતિના પ્રશ્નને ગ્રંથ રચના આપેલું છે અને વર્ષો પર્યંત તેનો અભ્યાસ કરેલો છે. એવા પરિપક્વ અભ્યાસનું આ પુસ્તક ફળ છે તેથી તેના વિચારો એકદમ કાઠી નાખવા જેવા નથી એના ચોક્કસ લાગનો પણ આપણામાં પ્રાપ્તિ એ સંબંધે અભ્યાસ કર્યો હશે, જેઓ સર્વથા લેખકને સંમત નહિ થતા હોય તેઓ પણ લેખકના મત વિચારપૂર્વક અદ્યક્ષ કરેલા છે એ સ્વીકારજોજ એક ધર્મકૃત્ય જેવી ખત આગ્રહથી આવા મદદવતી પ્રશ્નનું નિરાકરણ થાય, હૃદયની લાગણીપૂર્વક તે સંબંધે અભિપ્રાય બંધાય, માત્ર academic વાદના ત્રિપતી દૃષ્ટિથી નહીં પણ જીવંત સદાનુસૂતિથી સ્ત્રી જાતિ સંબંધે સ્ત્રીઓ તેમજ પુરુષો તેને ત્રાગતા વિચારોની આપ લે કરે તોજ વિષયમાં કાર્ધ કાળે સ્ત્રી જાતિ પોતાને ધૃષ્ટ દશાને પામશે "

હેલા પુરોષીય મહાપુરુષના વિરમ પછી સ્ત્રીઓને ગતાધિકાર બક્ષીને મુશ્કારે તેમની સમાનતા સ્વીકારી છે. તે અગાધ સ્ત્રીઓએ મોસીસ પેંકડદર્દની સરદારી હેઠળ મનાધિકાર પ્રાપ્ત થવા જે લગ્ન જમાવી હતી તેનું સમગ્ર માત્ર પુરતું છે.

આ સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્ય અને સ્ત્રી મતાધિકારના પ્રશ્નોના અંગે વર્તમાન-પત્રોમાં પુષ્કળ વાદવિવાદ ચલેા હતો. એવી એક લેખમાળા સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યની દિમાયત કરતી એક સ્ત્રી શ્રેણ્યુએટે લખેલી મુખાધિમાથી નિકળના મોસ

ચાલમંદ સંપાદિત હિન્દી ગ્રાંથિક નામના પાગસી માસિકમાં આવી હતી પણ એમાંની દલીલો પોતાને પમદ ન પડતાથી માધસેર યુનિવર્સિટીના તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રોફેસર વાટીઆએ તેના તદીઆ એક લુદી લેખમાંના રૂબીને આપ્યા હતા અને એ લેખ મગ્દ પછીથી એમણે નવેમર The Ethics of feminism એ નામ આપીને ઇંગ્રેજીમાં ડાખ્યો હતો અને તુરંતજ આપણે અહિં તેમ પરદેશમાં મારો નોકાલ પામ્યો હતો એ મેં જો વાચતા જાણ્યો કે તેમણે એ ચર્ચામાં મધ્યમ માર્ગ ચડવું કરે છે, તે જેમ વ્યવહાર તેમ મમતોમ છે

એમાંથી દસ્તક સી ઉપયોગી પુસ્તકો રખાવાને ઉપર જણાવ્યું છે તેમ રીક રીક ફોડો છે અને તેમાંના એકમાંથી આ પુસ્તક ગુજરાતીમાં લખી આપવાનું શ્રીમતી મરોજિની બહેન મહેતા, એમ એ, ને સોંપવામાં આવ્યું હતું

એ બહેનની કામ તેજસની અને તીક્ષ્ણ છે અને એમના પિતાશ્રી સ્વર્ગસ્થ ગમલુભાઈની પેઠે એઓ પણ ગુજરાતી, શુદ્ધ અને મન્ગ રખે છે

સી સ્વાતંત્ર્યના અને સી હકના શ્રીમતી મરોજિની બહેન સુગત દિમાયતી છે, એટલે મૂળ તેમણી મ્દલીક દલીલો એમને નજ રમે તેથી ત્યાં એમને વિરુદ્ધતા જણાઈ ત્યાં પુટનેટમાં પોતાનો અવતર અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે, એ રીતે ગુજરાતી વાચકને એ ચર્ચાતી બને જાણુ જેવાની તક મળી છે, જે કે તેથી મૂળ તેમણે કદાચિત કંઈક અન્યાય થવાનો ભય રહે છે

આખા પુસ્તકમાં અને ઉપર જણાવ્યું તેમ તેમણે તટસ્થવૃત્તિ જાગવી, સી સ્વાતંત્ર્યના દિમાયતીઓ અને તેના વિરોધીઓની દલીલોમાંથી મધ્યમ પણ ઉત્તમ માર્ગ તારવી કાઢી, જે નિર્ણય પગ નાવે છે, તે એમણે નીચે પ્રમાણે દર્શાવ્યો છે, અને તેમાં આપણને એમનો નારી જાતિ પ્રત્યેનો તદન પૂર્ણભાવ વ્યક્ત થાય છે, તે વિચારો, આ પ્રકરણના મધ્યગે જે અવતરણ ઉતાર્યું છે, તેને જરોમગ ગણતા નાવે છે

‘ ઉપર સૂચવેલા કોઈ પણ પ્રેક્ષક એના ઉત્ક્રામ નથી કે જેથી કદાચ સરમાના મેષ પણ સારા અથવા ઉપર અમગ થાય અને જૂતકાળથી ચાની આવેલી ઘણી ખામીઓ એથી જરૂર દૂર થશે ખરી પ્રગતિનો માર્ગ પિંકાસ છે, અનેક જોખમથી ભરેલો બગવો નહિ. જૂતકાળની સી પુરુષની સુલામ

હતી, માતા તરીકે તે માન પામતી અને તેની આશા પળાતી. કેટલીક વખત તેના સૌંદર્યથી અંજાઇને પુરુષો અંધ પૂજા કરતા, પરંતુ સ્ત્રીજાતિ તરફ તિરસ્કારની દૃષ્ટિથી જોવાતું અવિષ્મની સ્ત્રી આત્મ જ્ઞાનવાળી બનશે; પોતાના દરજ્જાનું તેમજ પોતાનાં કર્તવ્યોનું એને જ્ઞાન રહેશે. માત્ર એનામાં ઉદામ વ્યક્તિત્વવાદ પ્રવેશ ન પામે એટલું આપણે સંભાળવાનું છે. એ વ્યક્તિત્વવાદમાથી કદાચ કિંગરહિતતા ઉત્પન્ન થાય અથવા નીતિથી શિથિલતા પણ આવે. ભૂતકાળમાં એના ભાવ હેંડા છતાં અંકુચિત હતા, એની વાણી બહુ બોલી અને ગંભીરતા વગરની. અવિષ્મમાં એની વાચાળના શિક્ષણને લીધે જતી રહેશે. માત્ર પુરુષની પુરામત કરનાર તરીકે જીવવાની એ સ્પષ્ટ ના કહેશે. એને પૂરેપૂરો વિકાસ પ્રાપ્ત થશે. સૌંદર્ય અત્ય અને પ્રેમથી ભરેલે હિંડોળે તે મનુષ્ય જાતિને ઝુલાવશે. માતૃપદ માટે એ ભોગ આપવા તૈયાર રહેશે. છતાં પણ યોગ્ય પ્રમંજે પોતાની બુદ્ધિ અને માતૃત્વપૂર્ણ હૃદયનું ધન મનુષ્ય જાતિની મેજામાં અર્પણ કરશે. એવાદામ શિક્ષકને ગુપામે ખાતર આત્મભોગ આપ્યો, પરંતુ હેરિયેટ બીચર ઝોએ એનામાં અપ્રતિમ બુદ્ધિ અને દેરી અંશના બી રોખા હતા. વેસ્વાઈતિ આમે લડત અનાવવામાં વિલિખમ ઝોડે કેદખાનુ અને તિરસ્કાર સહન કર્યા હતા, પરંતુ તે માથે જ્નેસપ્રીને બદલે વિષય વિરહતા આમે મુદ્ધ કર્યું હતું “પુસીટુટ” જોનમત મલપાળ નિબેધ માટે આખી દુનિયામાં ફરે છે પરંતુ ક્રાન્સીમ કોડે એ અળવળ શરૂ કરવાની પહેલ કરી હતી, રાજપુરો મુદ્ધમાં ઉતરવા તત્પર હતા, પરંતુ અર્થો કૌન સહનરે પોકાર ઉઠાવી મુદ્ધ સામે વિરોધ કર્યો. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ એના માટે વિનાશના હથિયારો બનાવ્યા પરંતુ પેંડી ઓઈ ધ સૈંપ (મીમ ક્સેરેન્સ નાઇન્ટીજેટ) એણે જ ઘાસસ મિપાઈઓના દુઃખ દૂર કરવાનું માથે લીધું. ભૂતકાળના મદાન જ્ઞાનીઓએ-પ્રાચીન જગતનો જરથોસ્થ, જસસકાઈરેટ, ગૌતમબુદ્ધ, શ્રીકૃષ્ણ કે મહામદ પયગમ્બર એ અર્વેએ-મનુષ્યજાતિને એકત્ર કરનાર મદાનુભૂતિની ભાવના જોવાની આશા ગાખી હતી. એમના આદર્શો ત્યારેજ રહીશૂત થશે કે જ્યારે સ્ત્રીઓ યોગ્ય પદ પ્રાપ્ત કરશે અને પોતાના આગકોને રજુસંગ્રામની દૂર વીરતા તહિ પરંતુ શાંતિનો મહિમા, કૌટુંબિક સ્વાર્થમયતા નહિ પરંતુ નામાન્નિક મદાનુભૂતિ, અંકુચિત દેશભક્તિ નહિ પરંતુ અંતરરાષ્ટ્રીય ન્યાયચિત્ત, ધનનૃષ્ણા નહિ પરંતુ જ્ઞાન તૃષ્ણા એ મર્વ શીખવશે. ભૂતકાળમાં આનંદજાતિની નિષેધજાતનું કારણ માતાઓ તરફથી યોગ્ય પ્રોત્સાહન ન મળ્યું ને. જો કોઈ

પણ કાળે વિજય પ્રાપ્ત કરવો હોય તો તે માતાઓ હાસજ યર્ષ યકરો. તેઓ માનવ નેહર્ષ, માનવ મત્સ, માનવ શ્રેષ્ઠતાનો અખડિત ઝરો છે”

ખીલ્લે એ પુસ્તકો સ્ત્રીઓ શ્રદ્ધસાગરો બા—વંદન કરવા કેમ સમર્થ થાય અને તેમને તે સગળ થઈ પડે, એ દષ્ટિએ લખાયેલા છે અને તેમાની માહિતી એમને જરૂર મદદમાં યર્ષ પડે એ પુસ્તકોના નામોજ, “શ્રદ્ધવદ્ધી” અને “શ્રદ્ધવદ્ધી” કેવી હોવી જોઈએ,” તે તેમાના રિત્તના મુચક છે

“શ્રદ્ધવદ્ધી” એ પુસ્તક મુગ બગાળીમા જખાયુ હતું તેને નેખક ગયમાહેમ દિનેરામ્ય સેન બહુ મારા અને જાળીલા નેખક છે અને એમને બગાળી ભાષા અને સાદિતનો ધર્મિદાસ-કવકતા યુનિવર્સિટિએ પ્રમિદ કરેલો એક પ્રમાણુભૂત મય છે પ્રસ્તુત પુસ્તક-શ્રદ્ધવદ્ધી એમણે પોતાની પુત્રીના ઉપયોગ અર્થે ચોખ્યુ હતુ અને એ નોધપોથી અન્યના જોરામા આપતા, તેમની માગણી પરથી એક પુસ્તક રૂપે તે તૈયાર કરવામા આવ્યુ હતુ, અને તે એટલુ બહુ ઉપયોગી જણાયુ હતું કે કવકતા યુનિવર્સિટિની પ્રેટ્રિયુરેશનની પરીક્ષામા એ પુસ્તકને પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મળુ કરવામા આવ્યુ હતુ એ પુસ્તકમા નીચેના રિત્તો ચર્ચા છે —

(૧) શ્રદ્ધાની શ્રદ્ધમુખ્યતે (૨) સ્ત્રી કેળવણી (૩) માગ જાવજા (૪) અવિભક્ત કુટુંબ (૫) નુશાદિણીનુ કર્તવ્ય (૬) નોકર પ્રત્યેની વર્તણૂક (૭) વહીવટ પ્રત્યેનું કર્તવ્ય (૮) રામપત્ન્ય જીવન (૯) ઉપમહાર અને પરિસિદ્ધમા ધરવૈદુ-શી અને પાત્થાત્મ, તેમ દુષ્કાર અને વગખર્ચનો દિમામ એ વિંગ માહિતી આપી છે

આ પુસ્તકનો તરજુમો શ્રીયુત મહાસકર હર્ષજ દેવેએ કરેલો છે, અગાઉ પણ એમણે એ પુસ્તક બગાળી પરથી સોસાઈટીને લખી આપ્યા હતા અને તે અને આ પુસ્તક લેખક તરીકે એમની કીર્તિમા ઉમેરો કરે છે

“શ્રદ્ધવદ્ધી” કેવી હોવી જોઈએ” એ એક દરીકાઈથી લખાયેલો ધર્મામી નિમ્મ છે સોસાઈટીને સ્ત્રી, લક્ષ્મીબાઈ દરીઆણી ધર્મામી નિમ્મ ફક મજેલું છે, તેમથી એ ફક સોપનારની ઇચ્છાનુસાર આ વિષયપર જાહેરાત આપી નિમ્મ લખાવી મજાવ્યા હતા તેમા શ્રીમતી દિવાળી જ્ઞેન બદનો નિમ્મ ધર્મામને પાત્ર જણુલો દત્તો એક સ્ત્રી લેખિકા પ્રસ્તુત વિષયને હાનના જાદાતા જતા સજોગમા કેવી રીતે વિચારે છે અને

હું એ કે, એ પુરુષ જ એનું મૂલ્ય છે. એ નિબંધનો ઉપચાર એ બંહેને નીચે પ્રમાણે કર્યો છે

"પુરુષોએ કરેલા સુધારા સ્ત્રીની સહાનુભૂતિ વગર નિર્બર્ક નથી. ઈશ્વરે સ્ત્રીને હૃદયનું પ્રાધાન્ય આપ્યું છે અને શુદ્ધાચ્છુને દીપાવવાનું મહાન કર્તવ્ય સોંપ્યું છે તો તેના ઈશ્વરદત્ત બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી સતોષ માનવો જોઈએ મોજ શોખને બદલે સુદૃઢતા, ફેશનને બદલે શિષ્ટતા ને પ્રતિષ્ઠા, દાને બદલે પ્રસન્નતા ને આત્મસંતોષ, હંગામો શોખને બદલે પાન્નાન મનાથી તથા શાંતિનું સામ્રાજ્ય સ્થાપવાના પ્રયત્ન એવે છે. એક આદર્શ શ્રદ્ધાપૂર્ણ આદર્શ ગુરુભાવા અને કુટુંબ પૌરિતાનો ભાગ મળનાથી વહી શકે. આદર્શ આર્થો ને ગુણસુદરી જેવી સ્ત્રીને શુ અશક્ય છે? વગી સ્ત્રીનો આત્મા સુદૃઢતા, સ્વચ્છતા, સ્વ-મનઃ, બાળઉદર, મૂલ્યવંશ, અને એથી થે વધારે સુધારણા કરવા માટે મર્જ્યા છે

મસાં એ ક્રીડા જૂથ નથી પણ એક નિશ્ચય છે શ્રદ્ધાપૂર્ણ પોતાના પતિની દાગળીમાં તેની સહાયક અને ગેરદાગળીમાં તેની આનાપના બનના જેટલી લાગીમ લેવી જોઈએ અને આપણે પાશ્ચાત્ય ઇંગ્લેન્ડ દેશમાં પુરુષ ભારતીય સ્ત્રીને મહેનોની મહાન કાનૂન મંદિ તે 'મૂલ' અને એ કાનૂનો બોલ્યા તે 'પતિ' આ મનેની-કાનૂની તે અધિકારી દેવી છે. એ મહાન ભાવના પ્રાપ્તિ અને વિશુદ્ધતા, પ્રેમ અને શાંતિ આપના નિર્ગમી રંગે અજ્ઞાનને નિષ્કટક-નિષ્કનક ભાવનાના વાણીમાં ફરફટો મૂક્યા એ તમામ સ્ત્રીશક્તિની ફજ છે. ભાવને નિષ્ઠ થઈ બચાવવા એ મહાન કૃષીમાં છે

આપણી આદર્શ મુદ્દનદાન-સત પત્રી તે મમે તે સ્થિતિમાં દોષ ના-વગર કામકાજ તો થોડ વધે અમે કરુણ પડે છે, ઈશ્વરી કે કુન્તના કાલદા પાગરાથી જ આ આરોગ્ય મળ્યું છે, આરોગ્ય વિશુદ્ધ નીતિના વસ્ત્રોનો અમાવેશ થાય છે અને વિશુદ્ધ પ્રેમ તથા નિર્મલ ભાવનાની વગતને યતી સકાય છે

વગી મારો કે મુદ્દનદાની પોતે મપૂર્ણ અમજદાર અને પ્રજાઓની હાથ અને કાનૂન તેના પતિમાં કોઈ ભવતા દુરુષ્ટ - અમજદાર દોષ તો પણ તેને નિભાવીને કે અમજવીને તે દૂર કરી શકે છે મુદ્દનદાનીના ઉત્તમ ગુણો વડે જ ધરતી લક્ષી-અપતિને મોઝો અજ્ઞાન મહે છે માટેજ

કહેરાપ છે કે સ્ત્રી તો ખરેખર 'શક્તી' જેવી છે. મનુષ્ય જીવનમાં ત્રણ ધન મદાન કહેરાપ છે (૧) સ્ત્રી (૨) મંદિર અને (૩) નિષા નેમાધી એક પણ ધન જોણુ દોષ તો મને નેહનો વેશી માળમ પણ ન નોપી જીવન ગુભરી શકતો નથી. માટે 'રેક બહેનની એ મુખ્ય ફર્જ છે કે પોતે સુધરે અને અન્યને સુધારે ખીમનું જીવન સુધારવા જેણુ એક પણ મદાન અને પવિત્ર કાર્ય છેજ નહિ એ આશીર્વાદ આપજ અનેક પાપ અને કુખ દ્વાર ધર્મ તમ છે સુધરવાની એ મદાન ફર્જ 'રેક સ્ત્રીને શિરે મન્નજેતી જેજ એ ખૂનસુ-નેધએ નહિ"

બુદ્ધિપ્રકાશ

“ બહેન અને અજ્ઞાનનો, નિશ્ચય કરવા નાશ;
વિદ્યાની વૃદ્ધિ થવા, પ્રકટે બુદ્ધિપ્રકાશ.”

(બુદ્ધિપ્રકાશ, મન ૧૮૯૯.)

માનસિક પત્રોની કારકિર્દીમાં, મનુષ્ય જીવનમાં અને છે તેમ, એક મમય એવો આવે છે, કે જ્યારે તે પૂરું અદારમાં ખીંચે છે અને તેની સુવાસ મર્વત્ર પ્રચરી પડી અને આદ્યાદક નિવડી, ચારી નામના અને ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરે છે, પણ તેનો આધાર મુખ્યત્વે તેના મંચાવક-તંત્રીના અક્રિયાત્વ પર અવલંબે છે.

“ ગુજરાત શાળાપત્ર ” ને નવરંગમે ખિન્નચુ; “ મુદ્દર્શન ” ની પ્રતિદા મણિમાયે જમાવી; “ નાદિત્ય ” ને મટુલાક્રમે યશસ્વી કર્યું; ‘ લીમમાં મડી ’ ની મિદ્ધિ અને ચોકપ્રિયતા હાથ મહમદ અમાનખાખા મેળવી શક્યા, “ ગુજરાતી ” ને મારવવંતું ઇન્દ્રજિતમે ક્યુ; તેમ “ બુદ્ધિપ્રકાશ ” ની જીર્ણિત કવિ દયપત્રમે પધાગી હતી, અને એમનો મદેશો ગ્રીક્ષવા ગુજરાતી જનતા ને કાળે ચાતકની પેરે ઉત્તુક ગેની હતી એ વ્યક્તિ દૂર જતા, ‘ બુદ્ધિપ્રકાશ ’ નું તેજ પલ્લુ જાખુ પડ્યું એમ ઘણાખરાને જણાયું હતું. જેની ગીને કમલસુ દી નેડોનો નર્મવામ થતા, નુપ્રમિદ્ધ ઇમેઇ માસિક “ ટિચુ ઓફ ટિચુઝ ” નેનું વચન અને પ્રતિદા ફરી મેળવી શક્યુ નથી, મેમિંગદામ જતા તેનું અકવાદિક પત્ર “ નેશન ” નું નર હણાઈ ગયું છે, તેની રોચનીય ઘિતિ કવિ દયપત્રમાં નોઆઈતીની મેસમાયી નિજત થતા, ‘ બુદ્ધિપ્રકાશ ’ ની ચણ પડી હતી.

એ રિયતિમાં સુધારો કરવા કમિટી તન્દ્યી બુદ્ધિપ્રકાશનું મંપાન કાર્ય જાણીતા વિદ્વાન શ્રીયુત ઝવેરીવાચ ઉમિરાજકં વાસિકને મોપવા તજનીજ થઇ હતી, પણ નેમણે તે સીકરવા નાખુની દર્શાવી, એટલે બુદ્ધિપ્રકાશના કયા વેળા વેચા તેનો નિર્ણય કરવા, ને પછી, એક બુદ્ધિપ્રકાશ કમિટી નિર્માઈ હતી ને વખતોવખત મળીને બુદ્ધિપ્રકાશના દાખવ કરવાના મેળોની પર્મંગી કરતી નેમ ચોગ્ય અને ઉત્તેજનપાત્ર જલ્લાય તેના લખો મારે ધનામની રકમ દરાવતી હતી.

લુદ્ધિપ્રકારમાં રાજકીય અને ધાર્મિક લેખો નહિ લેવાનો પહેલેથી પ્રતિબંધ હતો અને પાછળથી સૃજારિક લખાણ હોય સામે સુગ હતી. તેમાં વળી આમિ. સોફ્ટરીઓની વારંવાર ફેરફારી થતી, તેથી તેનું સંપાદન કાર્ય બહુ દરિન થઈ પડતું અને ધોરણ એકસરખું સચવાતું નહિ. એ સંજોગમાં જે કાંઈ લેખો મળ્યા આવે તે છાપીને લુદ્ધિપ્રકાર કાઢવામાં આવતું હતું.

આમ, આખું તંત્ર એવા દિવા આધકારયુક્ત ધોરણ પર રચાયેલું હતું કે કોઈ એક પર નેના સંપાદનની પૂરી જવાબદારી રહેતી નહિ. આસિ. સોફ્ટરી લુદ્ધિપ્રકારનો તંત્રી ખસે, પણ તેમાંના લેખ માટે પારિ-તોગિક આપણું હોય તો તેને લુદ્ધિપ્રકાર કમિટીના અભિપ્રાય અને નિર્ણય મુજબ વર્તવાનું હતું; અને અને પણ એવું કે કોઈ લેખક પ્રમંજોપાત્ર લેખ લખી મોકલતો હોય તે કમિટીના એક અધ્યક્ષી લઘામધ્યસ્થી ધનામ મેળવી જાય અને જે લેખક તંત્રીને વારંવાર મદદ કરતો હોય તેને કાંઈ પણ બદલો મળે નહિ. તે માટે કોઈ એક વ્યક્તિને દોષ દેવો, એ બરોખર નથી. ખરી રીતે એ વ્યવસ્થા જ સવડખરી અને સતોપકારક નહોતી. ઘસ્ટત એ તંત્રજ દોષિત હતું; અને જ્યાં સુધી તંત્રીને તેના કાર્યમાં મદદબાધ નહિ ત્યાં સુધી તેમાં સફળતા પણ ક્યારી પ્રાપ્ત થાય ! અને તેનું વ્યક્તિત્વ તો ષિકસે જ દેવી રીતે ?

કૉલેજમાં અભ્યાસ કરતા હતા તે કાળે યુવાવસ્થાના હિતસાદ્ધમાં અને જિન અનુલબ્ધને લાખને મોમાઈડી વિશે એક વિવેચનાત્મક લેખ લખતા, તેનું મુખપત્ર 'લુદ્ધિપ્રકાર' આરી રીતે નિકળતુ નથી તેના હોય અમે તે વખતના તેના તંત્રી પર મૂક્યો હતો પણ પાછળથી અમે જોયું હતુ કે તે આરોપ અલુભતો હતો અને તે અઘટિત દીકા માટે અમને ખરેખર બેઠ થાય છે

સોમાઈડીમાં દાખલ થયા પછી લુદ્ધિપ્રકાર સારૂ મારા સાગ લેખો મેળવવા અમે પ્રયત્ન કરવા માડ્યો. અમારા મિત્રો અને ઓળખીતાઓને લેખ લખી મોકલવા વિનંતિ કરી કૉલેજ જીવનમાં 'સિટરરી કમ્પ' એ નામના એક સંખ્યા કાઢી હતી, તેના સભ્યોને, જેઓ ડ્રેલ્યુએટ થઈ ગયા હતા અથવા યવાની તૈયારીમાં હતા, તે અને અમારા એ સંપાદન કાર્યમાં સહાયના આપવા આગ્રહ કર્યો, અને તેમાં ઉત્તેજનના ચિહ્નો કંઈક દેખાવા લાગ્યા. ન્હાના પ્હોટા લેખો સારી સંખ્યામાં મળવા લાગ્યા અને તેમાં વિવિધતા તેમ નીનીનતા આવવા માડી.

માસિક ચાર હમોનું નિકળતું ઝોટું મર્વ વૃત્તિ અને વિચારને મંતો-
નવાતું મુશ્કેલ થઈ પડતું; અને ઘોઠા લેખોના વિલાસ કરતા પડતા તેથી
તેની અસર, કાળા ગાળાને લઈને, મારી જતી હતી; તોપણ ઉત્પાદકો
અમે તે કાર્યમાં ખંતપૂર્વક પ્રવૃત્ત ગ્રહીતા.

યોગીત, ઐતિહાસિક રામ, લોકકથા વગેરે વાચકો મંથરવાનો
પહેલેથી અમને જાણ હતો અને મોસાઈની ગ્રાઈએરીમાંના 'ઇન્ડિયન
એન્ટીક્વેરી' ના વૅલ્યુઓ દાખમાં આવતા, તેમાંથી ખુદિપ્રકાશના દરેક
અંકમાં કંઈ કંઈ વાનગી આપવા નિશ્ચય કર્યો અને એવી એક બે જાણી પણ
ખરી. પણ આંનરરી એક્ટરીને એવી રીતે છપાવણ એક ગીત વાંધા પડતું
લાગ્યું અને અમારી એ કસ્ટરને કમિટી સમક્ષ, જો કે રાષ્ટ્રપૂર્વક નહિ,
રજુ કરી હતી. તે વખતે જ મરકાગ તરફથી પ્રેમ એક્ટની રૂઢિએ જે તે
પ્રકાશન ઉપર તેના પ્રકાશકનું નામ આપવાની સૂચના થઈ હતી, એ પત્ર
કમિટીમાં મૂકાયો હતો, અને તે વિષે ચર્ચા થતા, ઉપરોક્ત ગીતનો ઉલ્લેખ
કરવામાં આવ્યો અને ત્યારથી મોસાઈનીના મર્વ પ્રકાશનો ૫૦ પ્રકાશક
તરીકે આમિ. સેક્રેટરીનું નામ આપવાનો ફરિયાદ થયો હતો.

ગાજકીય લેખો તો લેવાતા જ નહિ ધાર્મિક લેખો લેવાની મના હતી.
અમને નીતિ અને તત્ત્વચિંતનના લખાણ પ્રતિ પક્ષપાત હતો. તે અરમામાં
થિઓસોફીકલ સાહિત્ય થોડું પણ વાચવામાં આવતું; અને અમારા મિત્ર
શ્રીયુત મહિપાલ નથુલાલ મેશી, જેઓ હમણાજ અમરગઢ થયા છે,
પગમાંના એમના આત્માને શાન્તિ આપો-તેઓ અમને અવારનવાર નીતિ
અને તત્ત્વચિંતન વિષયક લેખો લખી મોકલતા પણ તેમાં કેટલાકે વાચક
લહેમો અને અંધશ્રદ્ધાળુ મતી જવાની ભીતિ દર્શાવી હતી. થોડાક વર્ષો
પર 'ખુદિપ્રકાશ' માં અમે "મૈસાઈના એસીઆઓ" એ નામક
ઐતિહાસિક લેખમાળા જરવાગાના ગળીતા મંગોલક અને અખ્યાતી
શ્રીયુત મનુભાઈ જોષાણીની વખેલી જાણી હતી તે અમતકાર ભરેલી ઠોંધ,
વાંધા પડતી જતલાની હતી.

રાજકીય વિષયો અમાન્ય રીતે લેવાતા જ નહિ; પરંતુ ગુજરાત
સભા માટે "ગામ પંચાયત" વિષે અમે એક લેક્ટીવેયોની વ્યાખ્યાન તૈયાર
કર્યું હતું, તે ખુદિપ્રકાશમાં નીકળ્યું હતું. તે એમાં કેમ લેવાય એની ફરિયાદ
મુખમના એક જાણીતા માસિકના તંત્રી મિત્રે ઉઠાવી હતી; અને જો એ
ફરિયાદ મોસાઈનીના તે મમથના પ્રમુખ પામે પહોંચી-હોત તો જરૂર કાંઈક

તે પત્રીથી મોસાઈડીનું સંબંધ કામકાજ અંગે એક યંત્રવત્ કરતા દતા. અમારો સંબંધો ઉત્સાહ લાંબી ગયો હતો; નોકરી કરવા પુરતું ને તે કામને મંભાળતા કે તેમા કંઈક થવા પામે નહિ.

એ વર્ષોમા દેશ પુષ્કળ પ્રગતિ કરી રહ્યો હતો. ગાંધીજી અમદાવાદમા આવી રહ્યા હતા. સુરોપના મદાભારત પુદ્ધે જ્ઞાને ચંચળ અને પ્રગતિમાન કરી મૂક્યા હતા. માત્ર મોસાઈડી જીને ચીંચે ધીમી અને એકસરખી ગતિ કરતી હતી.

પ્રથમ હિન્દુસાલના 'નવશબ્દને' અને તે પછી તુરંતજ હાજમહમદ અશ્વારખીઆએ 'વીમમી સદી' કાઢીને મુજગતી માસિકમા નવું ચેતન રેડ્યું હતું. અને હાજમહમદે તો વીમમી સદીને અચિત્ત કરીને તેમ લેખકવર્ગમા કંઈને કંઈ પરિતોષિક આપીને મુજગતી માસિકમા પરિવર્તન કર્યું હતું.

એ બધાની મદખામતીમા બુદ્ધિપ્રકાશ જાણું અને મોશું દેખાવું અને તે વિશે મખત દીકા પણ થતી હતી

એક નમુનો નીચે ઉતાગીએ છીએ

'પગલું આજના બુદ્ધિપ્રકાશમા એનું ભૂતકાળનું ગૌરવ કાપત રહ્યું નથી એની મત અને ચાલુ અવસ્થાઓની વૃક્તિ કરીએ છીએ ત્યારે એની પૂર્વ નિષ્ઠિતિને માટે મેટલુ માન ઉપર જે તેટલીજ એની અત્યાગી દીન-હીન દશાને માટે દયા આવે છે. જે બુદ્ધિપ્રકાશને માટે પહેલા "ક્યારે પ્રસિધ્ધ થાય ?" એ બલની વિશ્વાવિશ્વાસીઓમા આતુરના રહેની લેનો અત્કારે લાવ પણ બહુ ઓછા પૂછે છે. જે થોડા વર્ષો ઉપર માનિનેને મોખરે હતું તે અત્કારે માની પાછળ પડી ગયું છે... ..

તેથી એ સંસ્થાના કાર્યવાદકો ત્હમજ સંજ્ઞોએ આ બાબત ઉપર સત્વર ક્ષમ આપવું જોઈએ અને મુજગતી સાધાની સેવાનો પોતાનો જે મુજ ઉદ્દેશ લેની સાધનામા અત્યુપયોગી થઈ શકે એવા આ પત્રના ઉદ્દાનના ઉપાયો ચોક્કસ જોઈએ "

[વિવિધનાથ ભટ્ટ, વખત, પુ ૨૧, અંક ૧૦, કાર્તિક, સ. ૧૯૭૮.]

મન ૧૯૨૦ માં દી. બા. કેશવલાલભાઈ મોસાઈડીના પ્રમુખપદે મુંદાના અમાગ કાર્યમા કેટલીક સરજતા થવા પામી હતી અને અમારી અનુદાનના પણ વધી હતી, પણ કામગીરી મોખવારી અને ખીજ કેટલીક

નવી પ્રવૃત્તિઓ મોસાઇટીના અંગે આરંભી હતી, તે નવો વધુ ખર્ચ કરવા જતાં, સંકેતની પડે, તેથી બુદ્ધિપ્રકાશની હીન સ્થિતિ અમને માલતી હતી; તેમ છતાં તે વિશે વાસ્તવિક કાંઈ નવું પગલું ભરવા ઇચ્છા થતી નહોતી અને તેનું કારણ વાસ્તવિક, આર્થિક અજ્ઞ જ હતો.

અમારી સુરક્ષીઓનો કાર્મિક ખ્યાલ આપવા તે વખતે યુગધર્મમાં 'સાહિત્ય પ્રકાશક સંસ્થાઓ' એ વિશે લેખ લખતા, બુદ્ધિપ્રકાશને સક્ષીને, નીચે પ્રમાણે નોંધ અમે કરી હતી:

"તે (મોસાઇટી) એક આર્થિક સંસ્થા છે અને તેનો વહીવટ પ્રજા દ્વારા છે; પણ એક જાણીતા અંગ્રેજ વિવેચક મિ. મિડલ્ટન મરેએ જણાવ્યું છે તેમ, આવી સંસ્થાઓમાંથી વ્યક્તિત્વ એટલું ઓછું થઈ જાય છે કે તેની વાસ્તવિક અમર લગભગ અડધી ઓછી થઈ જાય છે; ને તે બંધારમાં સ્થાપિત અને સિંધુ થએલા માર્ગે પ્રવર્તે છે. નવાં સાદમ હિપારી સેવાની કે પ્રયોગ કરવાની તેને ઇચ્છાશક્તિ જ થતી નથી."

ત્યારબાદ ૧૯૨૪ના ડિસેમ્બરમાં પહેલી ગુજરાત પત્રકાર પરિષદમાં 'ગુજરાતી માસિક' એ વિષય હિપર નિર્ણય વાંચતાં, અમે બુદ્ધિપ્રકાશ વિશે લખ્યું હતું, કે,

"'બુદ્ધિપ્રકાશ' તો જુનું માસિક છે. તે નામ સાથે કવિ દલપત રામનાં સ્મરણે જોડાયેલા છે, મોસાઇટી જેવી સાધનમંડળ સંસ્થા તરફથી તે પ્રમિથ થાય છે. તેમાં મામાન્ય રીતે સાહિત્ય, ઇતિહાસ, સમાજસુધારો અને કૃષિવૃદ્ધિ વગેરે જ્ઞાનના, નીતિપોષક અને ઉપયોગી માહિતી આપતા લેખો આવે છે, પણ તેનું વ્યક્તિત્વ જુનું માસિક પડી આવતું નથી એ તેની કમીના છે."

['ગુજરાતી માસિક' — પહેલી ગુજરાતી પત્રકાર પરિષદ, સન ૧૯૨૪ — અમદાવાદ]

આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ પ્રતિ આડ કતરી રીતે ખ્યાન દોરી, અમે સંતોષ માની, ખેસી રહેતા નહોતા; પણ એમાં શી ગેને સુધારા અને ફેરફાર થઈ શકે તે વિશે વારંવાર પ્રશ્નપત્રી દી. બા. કુશલસાલ દ્રુવ અને ઓન. સોફ્ટરી સર સમજાવવા સાથે ચર્ચા કરતા અને તેમાં એમ માલમ પડતું કે બુદ્ધિપ્રકાશ પાછળ ત્રણ નાણાંનો વ્યય કરવા જતાં, જે નવી પ્રવૃત્તિઓ — જેની કે પ્રાચીન કાવ્યોનું પ્રકાશન, મહિલામિત્ર, કોસનું કાર્ય,

લાઇસેન્સની સમૃદ્ધિ—વગેરે ઉપાધી હતી તે સંકલ્પથી પડે અને તે સજ્જાદશર્ચુ જાણાયું નહિ; તેથી બુદ્ધિપ્રકાશ જેમ આવે છે તેમ ગતિમાન રાખવું એવા નિર્ણય પર આવતા.

બુદ્ધિપ્રકાશ આજીવન મલામદો અને રજીસ્ટર પુસ્તકાલયોને બક્ષીસ અપાય છે; પણ અમને એમ થતું કે તેનું કદ મોટું કરી તેમાં ચિત્રો દાખલ કરી તેનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨૫૦ ટે ૩. ૩ રાખવામાં આવે, અને સોસાઈટીના મલામદો તેમજ રજીસ્ટર પુસ્તકાલયો, રૂ. ૧ થી ૧૫૫ કિંમતના સોસાઈટીના નવાં પુસ્તકો રૂ. ૧ ની ઉપરની કિંમત મજરે આપીને તે પુસ્તક ખરીદ કરે છે, તેમ બુદ્ધિપ્રકાશનું ચાલુ લવાજમ રૂ. ૧૫૫ બાદ કરી વધારાની રકમ તેઓ આપવા ખુશો દર્શાવે તો બુદ્ધિપ્રકાશમાં મુદ્દારા વધારા કરવાનું બહુ સુગમ થઈ પડે.

એ હેતુથી સોસાઈટીના ધારાધારણુ જે મુદ્દારાતા અને નવેસર ગોઠવાતા હતા, તેમાં ઉપર મતસભાની એક કક્ષમ દાખલ કરવા પ્રયત્ન કર્યો હતો પણ તે સૂચના કમિટીમાં પ્રાપ્ત થઈ નહિ. એટલે બુદ્ધિપ્રકાશનું કદ વધારવાના કે તેમાં ઘટતા મુદ્દારા કરવાના વિચારથી અમે સુઝાતા રહેતા.

અમારા અન્નિત્ર ડો. હરિપ્રસાદ ત્રવરણ દેમાઈ તો બુદ્ધિપ્રકાશને સો પાનાનું સચિત્ર કરવાને હમેશા હજાણુ કરતા અને કારાખારી કમિટીમાં પણ એમના આગ્રહથી બજેટમાં બુદ્ધિપ્રકાશનું કદ વધારવા, તેના ખર્ચમાં રૂ. ૧૦૦૦) ત્રીજે વર્ષે વધુ મંજૂર કરવામાં આવ્યા હતા.

પણ એ મુશ્કેલી એટલેથી દૂર થાય એમ નહોતું, માસિકનું કદ મોટું કરતા, તે કામને પહોંચી વળવા માટે એક મદદનીસ તંત્રી નોંધાયે અને તેનો પગાર જ આશરે રૂ. ૬૦૦ થી ૮૦૦ થવા જાય; અને લેખકને કંઈક પારિતોષક અપાય તોજ સારા અને ધાર્થી મુજબ લેખો મેળવી શકાય.

આ પરિસ્થિતિમાં એ પ્રશ્નનો ઉકેલ થઈ શક્યો નહિ અને બુદ્ધિપ્રકાશ જેમ નીકળતુ તેમ પ્રકટ કરવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું.

તે અરસામાં નડિયાદમાં દશમી આદિત્ય પરિપદ મળી ત્યાં બાણીતા શારદા માસિકના તંત્રીશ્રી લાલશ્રી રામચુરા સાથે દરેક માસિકનું વ્યક્તિત્વ ખીંચે અને દરેક માસિક કાષ્ઠક વિશિષ્ટતા પ્રાપ્ત કરે, એ આશયથી પત્રકારોનું સંગઠન કરી અને મહકાર માધી દરેકને થોડાજ જે વિષયો લખાઈ આવે તે એકબીજા માસિકમાં વહેંચી દેવા; અને તે પ્રશ્ન વિચારતા માટે માસિકોના તંત્રીઓનું સંમેલન કરવાનું પણ એમણે સૂચનું હતું.

આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા થવાથી હું મોતુ છું કે તે મારી રીતે માહિત્તર
સેમ જીવનાને શક્તિમાન થશે અને એક મારા નિવેશનાત્મક અને પૂનાતન
નિયમક પત્રની ઉજ્જ્વલ છે તે એથી પૂરાગે

અમદાવાદ
તા ૨૨-૭૧

૧

વી એનક,
હીરાલાલ ત્રિ. પાંચમ

ઉપર મુજબ ફેરફાર કરવાથી આનરે ૧૨૦૦ નું નધુ ખચ થતું
હતું પણ તેમ કરવા માં ૧૪ ખુશી દતા ત્રૈમાસિક કરનાથી મુક
વાચનનો મોજે સતત ચાલુ રહેતો તે કારક એણે થના પામશે એમ
ધાતુ પૂરેની સખ્યા એસાચે અને મામદી ૧૦૦ થી ૧૨૫ થવાથી
લાગા લેખો લઈ શકાશે એટલું જ નહિ પણ તેમા વિવિધના આની શકશે
અને વળી લેખમને પાગિતોપિક આપનાનું ધોગણ નક્કી થવાથી લુદા લુદા
વિપર પગ વાચનીય અને અભ્યાસપૂર્ણ લેખો આપનાન મૂલ્ય થશે

શુભાચે છેલ્લા મે નર્ના અનુભવ પરથી અમે કહી નખીએ એ
અખતરો સફળ નિવડશે છે અને તે સતો રાકાજ જણાયો છે

લુદ્ધિપ્રકાશને સચિત કરવું લેખએ એમ મનાક મિત્રોનો આમલ હતો
અહિ પણ નાણાનો નશનજ આડે આસતો હતો મલા અને ન્યા મિત્રો
આપના એને મર્યાદા નહોતી છે-રે પ્રયોગ તરીકે આપણા અગ્રગપ્થ
વિકાનો, કવિઓ અને લેખકોની છમી, પ્રતિ અકમા આપનાનો અમે
નિર્ણય ર્યો અને એ યોજનાના પરિણામે, અમાર ધાગુ છે નજદિકમા
શુર્જ ન થકારોની ચિનારનિ મુજાતી જનતાને ચરણે ધરના
અમે શક્તિમાન થઇશ

વાચકની પ્રમનતા એજ ૧૪૫૭ માસિક કે પત્ર માટે તેની
મફતતાનુ ઉત્તમ પ્રમાણપત્ર છે લુદ્ધિપ્રકાશ તેની પાલ્લી ખીર્તિ પુન પ્રાપ્ત
કે એ અમારે મન મોટો મતોર છે પ્રતુ એ લેવું બર આવ્યો ।

એા પ્રકારની પુનઃપ્રકાશન મંજૂરમા સરકાર કંવાની યોજના પૂર્વે અમે મુખ્યમંત્રીમા “આપણી સાહિત્ય મંથાએ” એ વિષે લખતા ચર્ચા હતી, અને અમને લાઇથી ગાયથુરાના વિચાર પસંદ પડ્યો તેથી તે સાથે સંમત થઈ, એ પ્રશ્ન વિષે ચારદાના તંત્રી અંકમા એક જાહેરપત્ર લખી મોકલવાનું સ્વીકાર્યું, અને એ પત્ર અમારા ખતેની મંજૂર સહીથી પ્રસિદ્ધ થયો હતો. પ્રસ્તુત પત્રમા લેખકને પારિતોષિક આપવાનો મુદ્દો અમે અમાગ તરફથી ઉમેર્યો હતો.

મહાત્મા પ્રશ્ન વિચારતા અમને યશુ કે કાશીની નાગરી પ્રચારિણી મત્રાએ તેના મુખ્યપત્રને માસિકમાથી ત્રિમાસિકમા ફેરવી નાખી, હિંદી પત્રકાલિપમા ઉચ્ચ ગ્થાન પ્રાપ્ત કરી, મુદ્ર અને સંગ્રહન, સાહિત્ય, ઇતિહાસ અને ભાષાશાસ્ત્ર વગેરે વિષયોમા, સેવા કરી ગયું છે, તેનો હાખસો બધ બેસતો થયો, અને એ નિષ્ણ્વ પગ આવતા, અમે કારોબારી કમિટીને યુધ્ધિપ્રકાશમા ફેરફાર અને મુદ્રારણા મંજૂરમા એક પત્ર લખ્યો, તે નીચે પ્રમાણે હતો.

“યુધ્ધિપ્રકાશ” માસિકમાં ફેરફાર અને મુદ્રારા કરવા બાબત રીપોર્ટ

“ત્રીજો વર્ગે મેનેજિંગ કમિટીના ઇટલાક મળ્યો તરફથી “યુધ્ધિ-પ્રકાશ” નું કદ વધારવા, તેને સચિત્ર કવા અને ખીછ રીતે તેમા જરૂરી અને યોગ્ય મુદ્રારાવધારા કરવા મુચ્ચના થઈ હતી અને બહારનો વાચક વર્ગ પણ તેમા સમયાનુસાર ફેરફાર થવા વાગવા દીકા કમ્તો રહે છે

મહાત્મા મંજોગેમા તેની અવગથા સમજી નીચે મુજબ ફટલીક મુચ્ચનાએ કંવાની રજા લઉ છું:—

(૧) જે લેખો સ્વીકારવામા આવે તે બદલ દર પૃષ્ઠે આદ આનાથી ૨ એક મુધીનું લેખકને પારિતોષિક આપવું.

(૨) તેમા લાખા, સાહિત્ય,--ઇતિહાસ, વિવેચન, પ્રાચીન કાવ્ય, મંજોધન, પુરાતત્વ એ વિષયોને ખાસ પ્રાધાન્ય આપવું.

(અ) “યુધ્ધિપ્રકાશ”ને ત્રિમાસિક કરવું; આથી સપાદન કાર્યમા ફટલીક અનુકૂળતા થયે

(બ) પૃષ્ઠ આશરે ૧૦૦ થવાથી લેખોની વિવિધતા વધશે

આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા થવાથી હું માનુ છું કે તે સારી રીતે સાહિત્ય સેવા કરવાને શક્તિમાન થશે; અને એક સારા વિવેચનાત્મક અને પૂરાતત્વ વિષયક પત્રની ઉત્પત્તિ છે તે એથી પૂરાશે.

અમદાવાદ
તા. -૨-૩૧

}

લી૦ મેવડ,
હીરાલાલ ત્રિ. પારેખ

હવે મુજબ ફેરફાર કરવાથી આશરે રૂ. ૧૨૦૦ નું વધુ ખર્ચ થતું હતું; પણ તેમ કરવા સૌ કાંઈ ખુશી હતા. ત્રૈમાસિક કરવાથી મુક વાચનનો બોળે સતત ચાલુ રહેતો તે કાર્કે એછો થવા પામશે એમ ધાર્યું. પૃષ્ઠોની સંખ્યા એકસાથે અને સામટી ૧૦૦ થી ૧૨૫ થવાથી લાગ્યા લેખો લઈ શકાશે એટલું જ નહિ પણ તેમા વિવિધતા આવી શકશે અને વર્ગ લેખકોને પારિતોષિક આપવાનું ધોરણ નક્કી થવાથી જુદા જુદા વિષય પર વાચનીય અને અભ્યાસપૂર્ણ લેખો આપવાનું સતત થશે.

સુભાગ્યે છેલ્લા બે વર્ષના અનુભવ પરથી અમે કહી ગઈએ કે એ અખતરો સફળ નિવડ્યો છે, અને તે સંતોષકારક જણાયો છે.

સુદ્ધિપ્રકાશને સચિત્ર કરવું જોઈએ એમ કેટલાક મિત્રોનો આગ્રહ હતો; અહિં પણ નાણાનો પ્રશ્ન જ આડે આવતો હતો. કેટલા અને નવા મિત્રો આપવા એને મર્યાદા નહોતી. છેવટે પ્રયોગ તરીકે આપણા અગ્રમુખ્ય વિદ્વાનો, કવિઓ અને લેખકોની છબી, પ્રતિ અંકમા આપવાનો અમે નિર્ણય કર્યો અને એ મોજનાના પરિણામે, અમારૂં ધારવું છે કે તજવિદ્ધિમા ગુર્જર પ્રંથકારોની મિત્રાવસિ ગુજરાતી જનનાને ચરણે ધરવા અમે શક્તિમાન થઈશું.

વાચકની પ્રસન્નતા એજ કાર્કમણ્ણ મુસિક કે પત્ર માટે તેની મફળતાનું ઉત્તમ પ્રમાણપત્ર છે. સુદ્ધિપ્રકાશ તેની પાછલી કીર્તિ પુનઃ પ્રાપ્ત કરે, એ અમારે મન મોટો મંતોષ છે. પ્રભુ એ હેતુ ખર આણો.

વિજ્ઞાનનાં પુસ્તકો

" As Betrand Russell has said " we know' very little and yet it is astonishing that we know so much, and still more astonishing that so little knowledge can give us so much power.

And so the scientist, conscious of the smallness of his knowledge and also conscious of the greatness of the power which so little knowledge has given him faces the future with courage x x x

Science looks forward with confidence and courage to the day when Man shall realise the best that is in him."

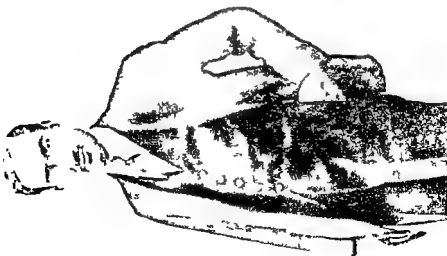
(The Story of Science, p. 352-53 David Dietz.)

વિજ્ઞાનના પ્રદેશમાં એટલી જાણી નવી નવી શોધો થાય થતી રહે છે કે 'માનું' દેખીતું મનુષ્ય પ્રાણી ભવિષ્યમાં વિજ્ઞાન દ્વારા કુદરત પર વિજય અને કાબુ મેળવીને શુ શુ પ્રાપ્ત નહિ કરે, એ કહી શકાતું નથી.

આ પરિસ્થિતિ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં પ્રવર્તે છે. તેની સરખામણીમાં હિન્દુસ્તાન તરફ પગાત અને પરાધીન છે, કુદરતે જે અદભૂત સપ્તિ અને સાધન હિન્દને બક્ષ્યા છે, તેનો, વિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી, કેમ કાલ લઈ શકાય તે આપણે કરી જાયતા નથી. જે કાંઈ પરદેશથી આવે છે, તે વાપરીને આપણે આનંદ પામીએ છીએ. એ વિપરિત સ્થિતિ છે અને તે અમલ છે.

આ મંત્રેગમાં વિજ્ઞાનનું માદિત્ય આપણે ત્યા ન ઉદ્ભવે એમાં શુ આશ્ચર્ય છે ?

પ્રથમ તો એ વિચ્છિન્ન નિષ્ણાનો ઘોડા છે, જે ઘોડા ઘણા વિદ્વાનો છે તેમને વેખન કાર્ય માટે પુરતા સમયનો અભાવ માત્રમ પડે છે અને કદાચ તેનો અસ્વાસ્થી, એ વિચ્છિન્ન ગ્રેમથી આકર્ષાઈને, પોતાની માનુ-સ્થાપામાં તે વિષય લખવા માટે છે, ત્યા ઇંગ્લેન્ડ શાળાના માનુસ્થાપામાં જરાબર

ખંધએત્તા પર્ધાશ રાખ્દો શોધી કાઢવાનું તેને કહિન થઇ પેઠે છે; અને એથી કંટાળીને લેખક એ વિષયને પડતો ચૂકે છે, અથવા તો જે કંઈ લખી કાઢે છે, તેમા સરળતા અને સ્વાભાવિકતા ન આવવાથી તે લખાણ સમજવું અઘરું થઈ પડે છે.

છઠી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે આ જાતની અડચણ દૂર કરવા વિદ્યાન વિભાગ ખાસ રાખ્યો હતો, એટલા કારણસર કે વિદ્યાનના અભ્યાસીઓ એકત્ર મળીને, તે સંબંધી ચોખ્ખા કાર્યક્રમ રચે; અને પ્રો. સાકળચંદ્ર જેઠાલાલ ચાહના નેતૃત્વ હેઠળ કેટલુંક માર્ગદર્શક કાર્ય પણ ઉપાડી લેવામા આવ્યું હતું; પણ એથી વધુ પ્રગતિ એ ક્ષેત્રમા તે પછી થઇ નથી.

સોસાઈટી હતક ત્રણ ટુસટ ફૂડો છે, જેનો ઉદ્દેશ વિદ્યાન અને હુતર ઉદ્યોગને લગતા પુસ્તકો લખાવવાનો છે; પણ ઉપર જે મુશ્કેલીઓ રજૂ કરી તેને લઇને એ ફંડમાથી પુસ્તકો લખાવવામા બહુ વિશંખ થામ છે. દેટલીક વાર પ્રયોગાત્મક નમુના રૂપ લખાણ મળે છે, પણ આવા વિષયમા તે લખાણ તદ્દન ખાતરી લામક, ચોક્કસ, દોષ રહિત અને સંતોષકારક માણમ પડવું જોઇએ તેના અભાવે તે સ્વીકારવામા આવતું નથી.

રોક સુન્દરફાસ સોસિયિટર ફંડનો હેતુ ખેતીવાડીને લગતું સાહિત્ય ગુજરાતીમા સ્થાપવાનો છે. તે સાથે ખેતીવાડી ખાતાને, ઝેળવણી ખાતાના અધિકારીઓને, એ વિષયમા રસ લેતા ગૃહસ્થોને ખેતીવાડી વિષે એક પુસ્તક લખી આપવા ચોખ્ખા લેખકની ભલામણ કરવા પૂછ્યું હતું પણ એ મંજૂરી પ્રપત્તો નિષ્ફળ ગવા દતા.

ખેતીવાડીનું સાહિત્ય જેમણે ગુજરાતીમા બહોળું લખેલું છે, તે શ્રીયુત દુલેરામ છોટાલાલ અંબરીઆને લખ્યું ત્યારે નમ્મણી આખને લઇને કાઈ નવું કાર્ય ઉપાડી નેવાની એમણે અશક્તિ બતાવી હતી.

ત્યારે તેઓ સારી રીતે કાર્ય કરી શકતા હતા ત્યારે સોસાઈટીને એમણે 'ખાડ વિગે' એક નિમંધ લખી આપ્યો હતો, તે એ ધંધામા પ્રવેશ કરનારને ઉપયોગી થઇ પડશે.

શ્રીયુત ગણાભાઈ કુબેરદાસ, જેઓ અમદાવાદમાં ખાડના મહોટા વેપારી છે, એમણે એમના પિતાશ્રીના સ્મરણાર્થે રૂ. ૪૦૦) ની રકમ સોસાઈટીને ખાડ વિગે એક પુસ્તક લખવા આપી હતી; તદનુસાર સોસાઈટીએ એ પુસ્તક લખાવીને છપાવ્યું હતું.

રંગાદી કામને કમળું પુસ્તક " રંગવાની કળા " પેટલાદ હિંદોગ શાળાના સુપ્રીન્ડેન્ટ-શ્રીમુલ મદાવજીભાઈ આચનભાઈ નારીમરાએ, પોતાના રમના વિદ્યાર્થીઓ અર્થે તૈયાર કર્યું હતું, તે પ્રસિદ્ધ રંગવાની માગની થતાં મોનાઈડીએ તે કાલે ખુશીથી રજા કર્યું હતું.

એજ પ્રમાણે વિજ્ઞાનની પ્રવેશિકા રૂપ " વિજ્ઞાન વિચાર " નું પુસ્તક શ્રીમુલ પોપટલાલ ગોવિંદલાલ સાહે મોનાઈડીને મોકલી આપ્યું હતું, તે પણ સેવામાં આવ્યું હતું.

અર્ધ નોંધનું એકાદ રૂ. થી. પોપટલાલ દ્વારામાં એકાઉન્ટ ખાતામાં બહુ કોચા દોઢા પર છે, પણ એમની કારમીદિને આજેક વિજ્ઞાનના પ્રોફેસર તરીકે થયો હતો અને વિદ્યાર્થી અવધારામાંથી જ વિજ્ઞાનનો પ્રેમ જો ઉદભવ્યો હતો, તે અગાધિ એમનાર્થી કાલમ જોવામાં આવે છે, એટલુંજ નહિ પણ શુભ્નાલીમાં વિજ્ઞાનનું સારિત્ય તૈયાર થાય તે માટે મનન પ્રયત્ન કરતા રહ્યા છે, દમજર્જર એવી ખજર મળી છે કે શ્રી કોર્મસ યુર્જર સભા મુખ્યાલને સાઈ એરી કોર્મ યોજના તેઓ તૈયાર કરી રહ્યા છે.

કહેવાનું તારખર્ કે વિજ્ઞાનને કમળું જે કાષ્ટ ઉપયોગી લખાણ મોનાઈડીને મોકલવામાં આવે છે, તે થોડા માત્રમ પડે નેના પ્રકાશન મારૂ થતી અવધા થાય છેજ.

અગાઉ રવર્મથ ત્રિકમદાસ હામોદરદામ વણીસે, ઇસેક્ટ્રોપેટીંગનો દુકાન, નેમથો, મિમેન્ટ, વગેરે વિષયો પર પુસ્તકે કાપી આપ્યા હતા, તે મોનાઈડીએ પ્રસિદ્ધ કર્યા હતાં, જે દર્શકેત્રી બીજા ભાગમાં અપાદ્ય ગઈ છે.

વિજ્ઞાનનું સારિત્ય પ્રકટ કરવામાં આ પ્રકારની મુરોલીઓ કલ્પના કલ્પને મોનાઈડીના કાર્યવાહકોએ એવો નિર્ણય કર્યો હતો કે વિજ્ઞાનની લુદી લુદી શાખા ઉપર એક ગ્રંથ અવશ્ય થવાવશે, જે વાચકને એ વિષયનું મામાન્ય જ્ઞાન આપે અને જરૂર જણાયે એ પુસ્તક પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે પણ ઉપયોગમાં લઈ શકાય.

એ કારણે આજ સુધીમાં નીચે પ્રમાણે પુસ્તકો મોનાઈડીએ લખાવીને પ્રસિદ્ધ કર્યા છે:—

ખગોળવિદ્યા

રસાયનશાસ્ત્ર

માનસશાસ્ત્ર

સચિત્ર શાસ્ત્રીયવિદ્યા

ભુસ્તરવિદ્યા

આહારશાસ્ત્ર પ્રવેશિકા

આરોગ્યશાસ્ત્ર

વનસ્પતિ શાસ્ત્ર (આર્થિક દ્રષ્ટિએ)

સરળ પદાર્થ વિજ્ઞાન

આ ઉપરાંત નીતિ શાસ્ત્રનું પુસ્તક સંપાદન આવી ગયું છે, અને કેળવણી શાસ્ત્ર અને નેના પ્રકાર, એ વિષય પર, તેમજ ગ્રાણી વર્ણન પર પુસ્તકો સંપાદન સોંપાયેલા છે, તે નજરદિક્ષા મળી જવા સંભવ છે અને વધુકે વિષયના જાણીતા અને નિષ્ણાત લેખક ડૉ. આસફખાન પાઠકે 'જંતુશાસ્ત્ર' વિષે એક પ્રવેશિકા પોથી લખી આપવાની ઈચ્છા દર્શાવી છે.

શ્રીકૃત આત્મશાસ્ત્ર મોતીશામ દિવાનજીએ ખગોળ વિદ્યા પર એક પુસ્તક લખ્યું હતું, તે પૂર્વે એમણે એક ન્દાન પુસ્તક-પૃથ્વી વિષે વ્યાખ્યાન રૂપે આપેલ સોસાયટીએ છપાવ્યું હતું.

ખગોળના વિષયમાં તે પછી વધુ નવું જાણવામાં આવ્યું છે, તે ઇન્સાના નસ પુસ્તકે ૧૨થી આપણે જાણીએ છીએ આ વિષય પર છેલ્લી મોડેને આવારે શ્રીકૃત વિજ્ઞાનાય દેવેવાલાલ કૃવે ત્રણ વ્યાખ્યાનો મોસાઈટીના આશ્રય હેઠળ આપ્યા હતા અને તે જ્યારે છપાઈ બહાર પડશે ત્યારે ઉપરોક્ત પુસ્તકની થોડી ઝાણી કિલુપ પૂરાંમે ત્યાં નુધી આ પુસ્તક મામાન્ય જ્ઞાન અને માહિતી માટે ઉપયોગી માન્ય પડશે.

"રસાયન શાસ્ત્ર" ના લેખક શ્રીકૃત ગંગારાંકર મલિસારંકર વૈષ્ણવ પ્રેમચંદ્ર રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં એક અનુભવી શિક્ષક હતા, અને સંખન વાચનનો ખુબ આરો જોખ ધરાવતા હતા મોસાઈટીની સૂચનાથી એમણે રસાયન શાસ્ત્ર અને સચિત્ર શાસ્ત્રીય વિદ્યા એ બે પુસ્તકો લખ્યા હતા, અને તે બંને પુસ્તકો ટ્રેનિંગ કોલેજમાં વાળા મમયથી પાઠ્ય પુસ્તકો તરીકે વંચાય છે.

રસાયન શાસ્ત્રના વિષય પત્તે વિવેચન કરતા મોસાઈટીએ નર પ્રમુદ્ધચંદ્ર રાયના 'ડિ-ડૂ રસાયન શાસ્ત્રનો ઇતિહાસ' જે લેખનમાં છપાવેલ છે, તેનો સંસંપના માગ પ્રમિદ્ધ થયો છે, તેનો ઉલ્લેખ કરીશુ.

શ્રીમદ પર્વત્યરાય વૈકુંઠરાય મેઢ રસાયન શાસ્ત્રના વિષયમાં એ સમયે એમ. એ; માં ફરતે કવાસમાં પાસ થયા હતા એટલુંજ નહિ પણ આન્સેલરનો સુવર્ણ ચંદ્રક મેજવવા ભાગ્યશાળી નિવડ્યા હતા. સોસાઇટીએ એમને સર પ્રદુસ્યંદ્રના પુસ્તકોનો સાર ભાગ ગુજરાતીમાં લખી આપવા સૂચ્યું અને તે કાર્ય એમણે ઉમંગભર ઉપાદી લીધું હતું. એ વિષયમાં રસ લેનારને આ પુસ્તકનું વાચન બહુ રસપ્રદ થશે.

માનસ શાસ્ત્ર પર પ્રો. જેમ્સનું પુસ્તક પ્રમાણભૂત ગણાય છે, અને તે આખા પુસ્તકનો તરલુભો ગુજરાતી વાચક વર્ગને બહુ મોટો ઘટ પડે તેમ અનુકૂળ પણ ન થાય. તેથી એ વિષય લખને કુનિવરસિટિની એમ. એ. ની પરીક્ષા પહેલા વર્ગમાં પાસ થનાર તેમ ન્યાયમૂર્તિ તેમજ સુવર્ણ ચંદ્રક મેજવનાર પ્રો. દન્સિદ્ધભાઈ વલુભાઈ દિવેટિયા; જેઓ દમથા મુંગાદા દાષકોટમાં ન્યાયાસને બિરાળે છે, તેમને તેનો અનુવાદ દુઃકાલમાં તૈયાર કરી આપવા વિનંતિ કરવામાં આવી હતી. તે વખતે તેમને મમય પણ વિશેષ હતો. એ વિષયનો અભ્યાસ પણ તાજે હતો એટલે એ શ્રમભર્યું કાર્ય એમણે દુઃક મુદતમાં પૂર્ણ કરી આપ્યું હતું; અને એ અનુવાદના સમર્થનમાં, તે પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં એમણે લખ્યું હતું:

“જેમ્સના પુસ્તકનો અનુવાદ કરવા માટે એટલુંજ કારણ પુરતું છે કે મનના વ્યાપારોનું તહેતું વર્ણન ઘણું આગેદુગ તથા અસરકારક છે અને આપણું દંભેશનું વર્તન સુધારવા માટે તો જેમ્સનું પુસ્તક અત્યંત ઉપયોગી છે.”*

ત્રીજે વર્ગે વડોદરા શાસ્ત્રની ટ્રેનિંગ કોલેજની માગણી પરથી એની નવી આદિતિ દાખવામાં આવી હતી.

માનસ શાસ્ત્રનો વિષય અત્યારે ખૂબ ચર્ચાઈ રહ્યો છે, અને તે વિશે સમગ્ર ખ્યાલ આપે એવું એક સ્વતંત્ર પુસ્તક બે ભાગમાં લખી આપવાનું સોસાઇટીએ શ્રી. પ્રાણીચવનભાઈ વિશ્વનાથ પાઠકને મોરપું છે; એ વિષયના તેઓ હિંડા અભ્યાસી છે તેમ આધુનિક તત્ત્વ પ્રવાહથી સારી રીતે પરિચિત છે. એમનું એ પુસ્તક તૈયાર થયે, અમારું માનવું છે કે તત્ત્વ માનસશાસ્ત્ર પર આપણને એક કિમતી પુસ્તક પ્રાપ્ત થશે.

ગણેશ વાસુદેવ માનલકર

(૫ ૧૨૮)

ન્યાયમર્તિ હરમિહભાઈ વજીભાઈ દિવેદિયા

દી સા કૃષ્ણનાથ મોદનનાથ ઝવેરી

(૫ ૧૨૦)

“ બુસ્તર વિજ્ઞાન ” એ એક સ્વતંત્ર ગ્રંથ છે. આખું રસિક ખીણ કેઇ વિજ્ઞાનનું પુસ્તક ગુજરાતીમાં નહિ જણાય, શીયુત ડાલાભાઇ પી. દેરાસરીએ ઈંગ્લાંડમાં રહીને આ વિષયનો પદ્ધતિસર અભ્યાસ કર્યો હતો અને ત્યાંની જ્યોત્સોગ્રહ મંડળીના ફેલો પણ તેઓ નિર્માયા હતા. આશ્ચર્ય વિષયો જે સામાન્ય રીતે કદિન અને ચણક માણુમ પડે છે, તેને સરળ અને રસિક બનાવવાની શીયુત ડાલાભાઇએ એવી અજબ શક્તિ કેળવી છે કે વિજ્ઞાનપર એમનાં લખેલાં પુસ્તકો એક નવલકથાની પેઠે રસદાયક જણાય છે અને તેની પ્રતીતિ થવા અને વાંચકને એમનું ‘ બુસ્તર વિજ્ઞાનનું ’ પુસ્તક વાંચવાની લક્ષ્મણુ ઠરીશું.

*

એ વિષય આપણે અર્ધિ નવીન છે અને તેની વિગતો વાદ સામવા જતાં આપણે શુભવાદ જઇએ છીએ; તેમ છતાં લેખકે ‘ બુસ્તરનું વિજ્ઞાન ’ આપણને બહુ સરળતાથી અને અસરકારક રીતે સમજાવ્યું છે; અને તેમાં રચણે રચણે ધટતી-ચિત્રો આપી એ વિષયને બહુ આકર્ષક બનાવ્યો છે.

લોર્ડ કર્ઝનના સમવર્થી આપણે અર્ધિ ‘ સદકાર પ્રવૃત્તિ ’ કાયદેસર દાખલ થયેલી છે, પણ તેની પ્રગતિ પ્રજામાં આપણે ધ્રુવથી એટલી દલુ થઇ નથી, અને તેનું તંત્ર દેટલેક દરજ્જે સરકાર હસ્તક હોઇને તેના વહિવટમાં અનેક પ્રકારના અંતરાય નડ્યા કરે છે.

એ પ્રવૃત્તિના સિદ્ધાંતો સમજાવણું એક પુસ્તક હિન્દ સેવક સમાજના એક સભ્ય મી. વેંકટ અમ્માએ લખ્યું હતું, અને તે એ વિષયમાં માર્ગદર્શક હોઇને સોસાયટીએ તેનો વરણુઓ શ્રી. નટવરલાલ હરિલાલ ભગવતી પાસે કરાવ્યો હતો. લેખકે એક વધીસ હતા એટલે સહકારી એકદનું એમને સાફ જ્ઞાન હતું અને તે વિષયને તેઓ યોગ્ય ન્યાય આપી શક્યા છે, એમ એ પુસ્તક સહકારી સંઘના તરફથી લેવાતી પરીક્ષા માટે વાંચનાર ઉમેદવારે અમને જણાવ્યું હતું.

આદારશાસ્ત્ર પ્રવેશિકા એ પુસ્તકે કર્વે યુનિવર્સિટીની પરીક્ષાના અભ્યાસક્રમમાં એ વિષયને જ્ઞાન મળ્યાથી લખાયું હતું. પ્રથમ લેખકે એ ગ્રંથ મરાઠીમાં લખી પછી ગુજરાતીમાં લખી આપવા સોસાયટીને જણાવ્યું હતું. આપણી શાળા પાઠશાળામાં યોગ્ય પાઠ્ય પુસ્તકોની તંગી માણુમ પડે છે અને તે આખી દૂર કરવા સોસાયટી હમેશાં સકામતા કરતી રહી છે.

સોસાઈટીએ કવે યુનિવર્સિટી ઓફની પાઠશાળામાં અભ્યાસ માટે નિમત્ત થયવા આ વિષયનું પુસ્તક છપાવવાનું માથે લીધું હતું, એટલું જ નહિ પણ અહિંની ગુજરાત ઓ કોંગ્રેસી મંડળના વ્યવસ્થાપકો તરફથી એ વિષયમાં મદદ આપવા માગણી યશ્વતી, તેનો નીચે પ્રમાણે દર્શાવ કરીને ઉત્તર આપ્યો હતો:-

“ ગુજરાતી ઓ કોંગ્રેસી મંડળના મેકેટરીઓને મોસાઈટી પામેથી નાણાની મદદ અને પાઠ્ય પુસ્તકો તૈયાર કરવામાં મદદ મળવા માટે પત્ર આવ્યો તે વાચીને દગવ કે તે મંડળના મેકેટરીઓને લખી જણાવવું કે મોસાઈટી તેમને નાણાની મદદ કરી શકે તેમ નથી પણ તેઓ જે ઓ કોંગ્રેસીને લગતા પાઠ્ય પુસ્તકો તૈયાર કરાવવા ઇચ્છતા હશે તો તે ખાખત મોસાઈટી ઘટતી વ્યવસ્થા કરશે.”*

ઓપધિક્ષના સપાદક રાજેન્દ્ર અમનલાલ સિંઘેકરના જુના લખાણના પોટવામાંથી પદાર્થ વિજ્ઞાન વિશે થોડુંક લખાણ મળ્યું હતું તે લેખકની વિધવાને ઉત્તેજન આપવા નિમિત્ત સદરહુ પદાર્થ વિજ્ઞાનનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું હતું, પણ એ વિષય પર એક સ્વતંત્ર પુસ્તક ગુજરાત કોંગ્રેસના ડેમોન્સ્ટ્રેટર મી. ધનંજીભાઈ કુટીરભાઈએ મળ્યું છે અને તે ચાલુ વર્ષમાં બહાર પડશે. તે શાળામાં અભ્યાસ માટે તેમ સામાન્ય વાચન માટે ઉપયોગી થશે.

વનસ્પતિ શાસ્ત્ર-આર્થિક દૃષ્ટિએ-એ પુસ્તક એ વિષયના વાંદસના મોટા પુસ્તકો પરથી તારવી કાઢવામાં આવ્યું છે અને તે એ વિષયના માછ અભ્યાસક અને કોંગ્રેસી નિષ્ણાત શ્રીયુત્તમ દોડાવાલ ખાવડખ્ય પુગણીએ તૈયાર કર્યું છે. અવકાસના મમયે તેનું વાચન ચાનભોષક તેમ રમિક થઈ પડશે.

આપણી ઘણી વનસ્પતિઓ, તેનો ઉપયોગ ખેતરોમાં નહિ જાણ્યાથી ખરબાદ જાય છે, તેનો ઘટ્ટો લાભ આપી પુસ્તકના વાચન અને અભ્યાસથી મેળવી શકાશે એ દિશામાં આપણે ખાસ લક્ષ આપવું જોઈએ.

આ પ્રમાણે વિજ્ઞાનને લગતા પુસ્તકો જાપાવવા સોસાઈટી ખનનો પ્રયત્ન આદરી રહી છે, પણ દિનપ્રતિદિન એ વિષયમાં નવી નવી શોધ

ચતી રહેતી હોવાથી તેનું વ્યવહાર જ્ઞાન જનતાને આપી શકાય. એવા આશયથી લોકોપયોગી વિજ્ઞાન વ્યાખ્યાનમાળાની યોજના ઉપાડી લેવા કેટલાક ખુદુઓ તરફથી મોસાઈટીને સૂચના થઈ હતી અને તેથી તે વિષયમાં શું મંજીન કાર્ય થઈ શકે એ વિષે વિચાર કરવા પ્રો. કાન્તિલાલની અમદાવાદમાં દાજરીનો લાભ લઈને કેટલાક સમયપર એક સભા પણ ગોઠવવામાં આવી હતી; અને એ સવળી ચર્ચાના પરિણામે વિજ્ઞાનના જુદાજુદા અંગો ઉપર ત્રણથી પાંચ વ્યાખ્યાનોની વ્યાખ્યાનમાળા રચાપવાનો નિર્ણય થયો હતો. તે વ્યાખ્યાનરૂપ હોઈને પારિભાષિક રાખેલાં મુશ્કેલી ઝાઝી નહોતી નહિ તેમ તે વ્યાખ્યાનો અપ્રયોગ થવાથી તેમાં શ્રોતાવર્ગને તે વિષય સમજવામાં પણ કેટલીક ભુગમતા પ્રાપ્ત થશે અને લેખક મેળવવામાં જે મુશ્કેલી નડે છે, તેટલે દરજ્જે વ્યાખ્યાતા મેળવતા નહોતી નહિ.

મોસાઈટીએ આ અખતરો શરૂ કર્યો છે, અને આજપણ તીએ પ્રમાણે વ્યાખ્યાનો અપાઈ ચૂક્યા છે:—

૧ વિજ્ઞાન વ્યાખ્યાનમાળા નં. ૧

રેડિયો, વાયરલેસ અને ટેલિવિઝન

વ્યાખ્યાતા શ્રી. ધનજીભાઈ દેકીરભાઈ, એમ. એ;

૨ વિજ્ઞાન વ્યાખ્યાનમાળા નં. ૨

મજબૂતત્વ, ચિત્તશક્તિ, ભૌતિકવિજ્ઞાન અને ચિત્તશક્તિ

વ્યાખ્યાતા શ્રી. પ્રાણીચનભાઈ પિ. પાટક, એમ. એ;

૩ સૂર્ય અને પ્રદ્યુમ્બ, (૨) નભોમંડળ અને (૩) પરિમિત વિશ્વ,

વ્યાખ્યાતા વિજયલાલ કનૈયાલાલ ટુંવળી. એસસી. એલ. સી. ઇ.,

શ્રીયુત બાપાલાલ મહમમદામ વૈલે “ગુજરાતની વનસ્પતિ” એ વિષય પર ત્રણ વ્યાખ્યાનો લખી મોકલ્યા છે અને શ્રીયુત ભદ્રસુખ કદવાણરાય વૈદ્યને માપેશ્વવાદ, અણુવાદ અને ક્વોન્ટમવાદ એ વિષય પર ત્રણ વ્યાખ્યાનો આપવાનું સોંપાયું છે; અને જનશ્રીતા અભ્યાસીઓને વિજ્ઞાનના એકાદ અંગ ઉપર, વિસ્તૃત રીતે પણ આમાન્ય જનતાની દૃષ્ટિએ, ત્રણ કે વધુ વ્યાખ્યાન આપવા વખતોવખત વળી વિનંતિ કરવામાં આવે છે.

આમ આ વિજ્ઞાન વ્યાખ્યાનમાળાની યોજના મફત નિવડી છે તેમ તે સોક્રિમ થવા પૂરો મંભ છે

સોસાયટીનું સુધારેલું બધારણ

In one important respect England differs conspicuously from most other countries Her constitution is to a large extent *unwritten*, using the word in much the same sense as when we speak of unwritten law. Its rules can be found in no written document, but depend, as so much of English law does, on precedent modified by a constant process of interpretation. Many rules of the constitution have in fact a purely legal history, that is to say, they have been developed by the law Courts, as part of the general body of the common law

The Encyclopedia Britannica 11th Edition Vol VII, p 16

ગુજરાતમાં સોસાયટી એ પહેલ વહેલી સાહિત્ય અને કૃષિવધૂરી વિધાયક સાર્વજનિક સરથા હતી અને સન ૧૮૪૮ માં એની સ્થાપના કરવામાં આવી ત્યારે તેના સંસ્થાસદો ચોક્કસ અપવાદ બાદ મુરોપિયન અધિકારીઓ અને મિશનરી દ્વારા એ પરિસ્થિતિમાં સોસાયટીના વહિવટ સાર કામ પુરતા નિયમો ધડી કાઢવામાં આવ્યા હતા, તે પછી પચીસે વર્ષે બદલા થવા સંજોગોમાં અને વધતી જતા કામકાજને પહોંચી વળવા જીના નિયમો ફરી તપાસી વિનારી સોસાયટીના બધારણનો ખરડો નવેસર ખપ્પા કરવામાં આવ્યો હતો

જેમ નવા સંજોગો હિજા થતા જયા અને સોસાયટીના વહિવટમાં અડચણ થવા માડી, તેમ સોસાયટીના જાયાનક તેના ધારાધારણમાં વખતો વખત ફેરફાર, સુધારા અને ઉમેરા કરતા રહેતા અને એવા સંજોગોમાં આ કચો સુધારો કચો અથવા શા સાર નવી કનમ ઉમેરી, એ સવગી હકીકત સોસાયટીના ઇતિહાસ વિભાગ ૨ માં મોધેલી છે +

સોસાયટીના ઓન. મેટેરિ ન્યાં સુધી ધારાશાસ્ત્રો હતા ત્યાં સુધી તેના વહિવટમાં કાયદાની શુંચ ઝાઝી નડતી નહિ; તેઓ ચેતે તે શુંચનો ઉદ્દેશ કરતા હતા. પણ સર રમણભાઈની માંગી દરમિયાન અને તેમના મૃત્યુનાદ્ય એવા પ્રશ્નો ઉભા થયા હતા કે ન્યાં કાયદાના નિષ્ણાતની મહાદ સેવી એ અગત્યનું ચર્ચ પડે.

જેને આપણે ગંધારણનો વિકાસ વા ઉત્ક્રાંતિ કહીએ (growth or evolution of constitution) એવું સોસાયટીના ગંધારણના સંબંધમાં લેવામાં આવે છે. જેમ દારસી કહેવતમાં કહેયું છે કે ખાવા માટે જીવવાનું નથી, પણ જીવવા માટે ખાવાનું છે; એ રીતે સોસાયટીનો વિકાસ અને ખીસવખી એ આવશ્યક અને પ્રધાન વસ્તુ છે, તેના સુવહિવટ અને સુરક્ષણ માટે કાયદા અગત્યના છે પણ તે ગાણુ વસ્તુ છે. અને સોસાયટીના કાર્યકર્તાઓએ, પાછલા વૃત્તાંત પરથી વાચક જોઈ શકશે કે, એ ધોરણે કાર્ય કરેયું છે.

અર રમણભાઈના અવમાન પછી અગાઉ જણાવ્યું તેમ સોસાયટીને એક મારા કાયદાના સલાહકારની વારંવાર જરૂર પડવા માઠી અને મારા નસીબે તે કાર્ય માફ એક એવાપરાયણ અને કર્તવ્યનિષ્ઠ વકરીત મળી ગયા. તે શ્રીયુત મણેશ વાસુદેવ માવલંકર છે, જેમનું નામ એકલા અમદાવાદમાં નહિ પણ સમસ્ત ગુજરાતમાં પ્રથમ પંક્તિના એક જાહેર કાર્યકર્તા તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે.

ગુજરાતને જ પોતાનું વતન કરી રહેલા કેટલાક મહારાષ્ટ્રીય કુટુંબોમાં શ્રીયુત માવલંકરનું કુટુંબ જુનું તેમ જાણીતું છે. એમના વડીલો પ્રથમ યોરનદમા વસેલા; અને એમના મોટાબાઈનું મૃત્યુ થતા સક્ષમજીરાવ અમદાવાદ આવેલા, અને ત્યારથી એ કુટુંબ દોહસોથી વધુ વર્ષ ધર્મ અમદાવાદમાં રથાયી ઘર કરી રહેયું છે. તદ્દમજીરાવના પુત્ર નરમોપતે અમદાવાદમાં જહુ મારી નામના મેળવી હતી, અને તેઓ સરકારના વિશ્વામપાત્ર અધિકારી હતા. ર. ૭ના માસિક પત્રારથી એમણે તત્કાલી તરીકે જીવન રાફ કર્યું હતું તે રા. ૭૦૦) ના કમિશનરના દફતરદારના હોદા સુધી પહોંચ્યા હતા; એટલુંજ નહિ પણ પ્રામાણિકતા અને જાહોશીથી અંગેજ અમલદારોના પ્રેમ સંપાદન કરી પાલખીનું જહુમાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. અને એ ગામો ધનામમાં મેળવ્યાં હતા. એમના એક પુત્ર વિષ્ણુપતે સોસાયટીમાં જોડાઈ તેના આશ્રય હેઠળ ચાલતી વિશ્વામપાત્ર મંડળી સમક્ષ “વિદ્યા” એ

વિધિ પર એક નિર્ધારિત વાંચો હતો, તે શુદ્ધિપ્રકાર પુસ્તક ૪ માં છપાયેલ છે. એમના બીજા પુત્ર કેશવરાવ નરસોપતની પેઠે મુગધમા સેક્રેટરીએટમાં હિંચી પાયરીએ અધ્યા હતા; તેઓ ગર્લ્સીમંત હતા છતાં તદ્દન સાદાર્થિ થી ગ્રહેતા હતા. એમના પુત્ર દામોદર નવા નીકળેલા ચિઓસોરી સંપ્રદાયમાં જોડાતાં કુટુંબમાં ફેટલોક ખજાજનાટ થયો હતો; અને બીજા પુત્ર વાસુદેવ સખજજજ હતા. એ પણ પિતાની પેઠે સદાચાર અને નીતિમાં અસંત શ્રદ્ધા ધરાવતા હતા. તેઓ કહેતા કે વડિસોપાજિત મિલકત બાવિ પિટિ મારે છે; બની શકે તો તેમાં કાષ્ઠ્ય ઉમેરો કરવો; પણ મોજશોખ માટે એમાંની એક પાઈ અરખી પણ વાપરવી નહિ. પોતાને રૂ. ૨૦૦)નો પગાર મળતો, તેમાંજ તેઓ મુખ્યચેનથી જીવન ગાળતા હતા. એ સરેકાર એમના પુત્ર દાદા સાહેબ માવજંકરમાં દષ્ટિગોચર થાય છે; અને પિતાની પરંપરા એમણે પૂરી રીતે સાચવી છે.

શ્રીકૃત દાદાસાહેબને વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં મૂકીને એમના પિતાશ્રી વાસુદેવ દેવલોક પાઠ્યા હતા; અને એમના શિક્ષણ અને રક્ષણની જવાબદારી એમના માતૃશ્રી ગોપિકાબાઈ પર આવી પડી હતી; અને એમણે દાદાસાહેબ પર જે મુસરકાર પાડ્યા છે, તેનું સ્મરણ દાદાસાહેબ હંમેશાં આદ્ય હૃદયે આભારપૂર્વક કરે છે, એટલું જ નહિ પણ તેમની દરેક પ્રત્યજ્ઞને પૂર્ણ માન આપે છે.

શાળામાં દન્ય ત્યારથી એક તેજસ્વી વિદ્યાર્થી તરીકે એમણે છાપ પાડી હતી અને બી. એ. ની પરીક્ષામાં માન સહિત ઉત્તિષ્ઠ થયા પછી દી. બા. અંબાલાલભાઈના સમાગમમાં તેઓ આવ્યા; અને એમની નજરમાં વસ્યા તે અરસામાં દી. બા. અંબાલાલભાઈએ મુજરાત ફેગવલ્ડી મંડળનું કામ ઉપાડ્યું હતું અને જ્યાં મળ્યોમાથી એમણે શ્રીકૃત માવજંકરને તેના મંત્રી તરીકે પસંદ કર્યાં તે દિવસથી એમનું જાહેર જીવન શરૂ થયું એમ કહી શકાય. ત્યાર બાદ સહેરની સંખ્યાબંધ જાહેર સંસ્થાઓ સાથે, સભ્ય, મંત્રી વા ખગ્નતથી તરીકે થીલુન માવજંકરનો સંબંધ માલુમ પડશે અને અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીએ એમને ત્રણ વર્ષ જાગ્રત પ્રમુખ સુટીને અપૂર્વ માન આપેલું છે, એ પણ વિસ્તરવા જેવું નથી; અને એમની લોકપ્રિયતાના પુરાવા તરીકે એટલું નોંધવું જસ થશે કે અમદાવાદમાં સન ૧૯૨૧ માં રાષ્ટ્રીય મલ્લસભાની જોડક થઈ હતી ત્યારે તેના મંત્રી તરીકે એમની સર્વોનુમતે પસંદગી થઈ હતી. એ તેમનામાં પ્રજના વિશ્વાસ અને પ્રેમની નિશાની છે.

મોસાઇટી સાથેના સંમંધમાં એમનો એજ સેવાભાવ નજરે પડે છે. અનેક વ્યવસાયોમાં રોકામગીરા રહેતા છતાં, એમણે મોસાઇટીના કાર્યને પ્રથમ પસંદગી આપી છે એમ અને જાતનાહિતી પરથી કહીએ છીએ.

મોસાઇટીના નિયમો સુધારવાનો પ્રશ્ન ડિપરિયન ચર્ચા કમિટીએ એજિ તેનો ખરડો તયાર કરી આપવાનું સોંપ્યું હતું. તે આગમ્ય અમદાવાદ હો મોસાઇટીનું બંધારણ એમણે ઘડ્યું હતું. મોસાઇટીનું બંધારણ નવેમ્બર કરવાનું નહોતું પણ તેમાં જરૂરી અને ઘટતા ફેરફાર, સુધારા વધારા સૂચવવાના હતા અને તેથી તે કહિન અને શ્રમસાધ્ય કામ હતું.

એ નવું સુધારણું બંધારણ અને પરિશિષ્ટમાં આપીએ છીએ, તે પાછલા ધારાધારણ સાથે સરખાવી જોવાથી એની વિશિષ્ટતા વાચકના ધ્યાનમાં આવશે.

એ કાનુને એમણે અવસ્થિત ગીતે ગોઠવ્યા છે, એટલુજ નહિ પણ તેના એવા વિભાગ પાડ્યા છે કે દરેક અંગને તેના કર્તવ્ય, જવાબદારી અને અધિકાર સમજવામાં આવે, તેની માથે મોસાઇટીનું હિત ખરોખર સચવાઈ ને મજામત રહે, એ મુદ્દો પણ તેમાં જૂલાયો નથી.

આ કાર્ય એમને અવકાશ કરવાનું હતું એટલે દુરસદ મળતી તમારે એઓ તે કરતા; પણ એવામાં મોસાઇટીને બદલવારીની વાડીના દ્રષ્ટના અંગે કોર્ટમાં ખેંચાવું પડ્યું, તે કામમાં એમની મદદ બહુ કિમતી થઈ પડી હતી. એમણે ઇચ્છ્યું હોત તો તે કાર્ય બદલ તેઓ સારી શી મેળવી શકત, પણ, નહિ, જાહેર કાર્ય સેવાભાવથીજ કરવું જોઈએ, એ મિદ્ધાતમાં તેઓ માનનારા છે, તેથી તે એકલા મોસાઇટીના કામમાંજ નહિ પણ એવા સધળા સાર્વજનિક કામોમાં એમણે નિસ્વાર્થ સેવાજિતિ અખત્યાર કરેલી છે. તેમાં એમનું નૈતિક ધોરણ વિશેષ રીતે દીપી ઉઠે છે, જે કારણે તેઓ સૌના વિશ્વાસ સંપાદન કરી શક્યા છે, અને પ્રીતિપાત્ર નિવડ્યા છે.

‘લોકહિતવાદી’એ અમાણે અમદાવાદની અને જોન. સેફ્ટરી તરીકે મોસાઇટીની સરસ સેવા કરી હતી. તેઓ અહિં મુસાફર જેવા હતા. પણ શ્રીયુત માવલંકરે મુજરાતને મોતાનું વતન ગણ્યું છે, એમનો જન્મ વડોદરામાં થયો હતો, અને એક મુજરાતી તરીકે તેઓ, મોસાઇટીની, શહેરની અને સમાજની જે અપ્રતિમ અને લાકિતભરી સેવા કરી રહ્યા છે, તે કારણે સૌ એમના પ્રતિ બહુ માન અને પ્રેમથી જુએ છે, અને એમના મુજરાતના ગાય છે.

પરિશિષ્ટ ૪

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીના નિયમો

૧.

ઉદ્દેશ.

(૧) ગુજરાતી ભાષા માહિત્યનો ઉત્કર્ષ કરવો, ઉપયોગી જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવો અને આમાન્ય રીતે ગ્રામીણી શિક્ષિત થઈ શકે તે માટે મોસાઈકીનો ઉદ્દેશ છે

૨.

કાર્યાલય.

(૨) આ મોસાઈકીનું કાર્યાલય અમદાવાદમાં હશે

૩.

સભાસદ.

(૩) નખી વાચી જાણે એવો માધ્યમ પુરુષ અથવા સ્ત્રી મોસાઈકીના સભાસદ થઈ શકે પરંતુ અગત્ય નહીં હોય તો પુરી થયા પહેલાં કોઈ પણ સભાસદ માધ્યમ મિટિંગમાં મત આપી શકે નહિ

(૪) મોસાઈકી આગળના સભાસદોની મનશે આશ્રયદાતા, આશ્રયન સભાસદ વાર્ષિક મલામદ અને ઓનરરી સભાસદ.

જેઓ રૂ ૧૦૦૦ કે વધુ રકમ બક્ષીસ આપે અને જેમને કારોગારી મળી પમદ કરે તેઓ મોસાઈકીના આશ્રયદાતા થશે

જેઓ રૂ ૫૦ કે વધુ રકમ અગાઉથી આપશે, તેઓ આશ્રયન સભાસદ થશે પરંતુ અપવાદરૂપે રૂ ૩૦) ના માસિક પગારની અદરના મહેતાશને રૂ ૨૫ કે વધુ રકમ અગાઉથી આપેથી આશ્રયન સભાસદ કરનામાં આપશે

જેઓ રૂ ૫ દર વર્ષે અગાઉથી આપશે તેઓ વાર્ષિક મલામદ થશે

આશ્રયન મલામદ તથા વાર્ષિક મલામદ થના જુજનારે કારોગારી સભાને અરજ કરેથી, તે સભાને કંઈ દરકત નહિ જણાય તો તેમને દાખલ કરશે.

માન આપવા ખાતર કારોગારી મળ્યા ઓનરરી સભાસદ નીમશે.

કારોબારી મલા.

(૫) સોસાઇટીના સવળા કામકાજ તેમ તેના દમ્તકની મર્યાબો અને ટ્રસ્ટ ફંડોનો અને મોમાઇટીનો ઉદ્દેશ પાર પાડવામા જરૂરી અને ઉપસ્થિત થતી સવળા બાબતોનો વહિવટ, કાબુ અને દેખરેખનો આધિકાર કારોબારી મલા હસ્તક રહેશે, અને તેને મોમાઇટીનો ઉદ્દેશ માધરામા સામાન્ય સલા આમ રીઝર્વ રાખે તે સિવાયના તમામ કામકાજ કચ્છાની કુલ સત્તા રહેશે.

(૬) કારોબારી સલામા પ્રમુખ અને ઓનરરી સેક્રેટરી નુદાત ઓળામા ઓછા ૮ અને વધુમા નધુ ૨૦ મલાસદો નિમવામા આગે.

(૭) કારોબારી સલાને સોસાઇટીનો ઉદ્દેશ પાર પાડવા માટે પેગા-નિયમો-સામાન્ય સલાના પ્રધ દરાવ વા મોસાઇટીના નિયમથી અમગત હોમ નહિ એના-સામાન્ય મલાની મજુરીની અપેક્ષાએ કરવાની મત્તા છે.

(૮) વાર્ષિક સામાન્ય સલાએ નીમના ઓનરરી સેક્રેટરી માદગીના, મુસાદરીના અગર લાખી ગેઠાજરીના સમજથી અગર એના બીજા પ્રધ અનિવાર્ય સજેગથી કામ કરી શક તેમ ન હોય તેવે પ્રસજે, કારોબારી સલા પોતામાથી પ્રધ એકને ઓનરરી સેક્રેટરી તરીકે, ઓનરરી સેક્રેટરીની તમામ મત્તા સાથે નીમી શકશે.

(૯) મોમાઇટીના નામ પગના શેરા, જગમ મિંકત, મરકારી જમીનગીરી (પ્રોપિસરી)ની નોટો, ડિવેન્ચરો વગેરે મિધ્યુરીગીઝ વેચનાને તેમ તેના નાણા રાકવાને કારોબારી મલાને મત્તા છે.

(૧૦) કારોબારી મલા, વગી, જુના હસ્તનિખિત પુસ્તકો, અપ્રાધ્ય પુસ્તકો, નાણા બેટ અને ટ્રસ્ટફંડો સ્વીકારશે અને એરી મજેલી નક્કીમો, ટ્રસ્ટફંડો વગેરેના વહિવટ માટે જરૂરી વ્યવસ્થા કરશે તેમ તેના વહિવટ અર્થે ખર્ચનો ફાળો લેવાનો તેનો અધિકાર રહેશે.

(૧૧) કારોબારી સલામા પ્રધ જગો ખાની પડે નો ખાકીના મલાસદો બીજાને નીમીને પૂરશે.

સામાન્ય મલા અને કારોબારી સલાની મીટિંગો.

(૧૨) સામાન્ય સલા દર વર્ષે એ વખત ભરવામા આવજે, પ્રથમ ડિસેમ્બરમા વાર્ષિક બજેટ મજુર કરવા અને (૨) ફરી પાછી વાર્ષિક

સામાન્ય મહા વાર્ષિક રીપોર્ટ અને દિસાખ વગેરે મંજૂર કરવા મોડામાં મોડી તા. ૩૦ મી જુન સુધીમાં. ઝોજામાં ઝોજા પાસ સમાસદ હાજર દશે તો સમા ભરાઈ ગણાશે.

(૧૩) કોઈ ખાસ કામ માટે જમે ત્યારે સામાન્ય સમા કરોળારી કમિટીના દરોવથી અગર ૨૦ સમામંદોની માગણીથી તેમના પત્ર મળ્યાની તારીખથી ત્રણ અડવાડિયાની અંદરે બોલાવી શકશે.

(૧૪) સોસાઇટીની વાર્ષિક સામાન્ય મંત્રાની અગર સમાસદને તેમના છેલ્લા નોંધાયલા સરનામે મિટિંગની તારીખથી ૨૫ દિવસ આગમ્ય આપવામાં આવશે.

(૧૫) કોઈપણ વાર્ષિક વા સામાન્ય વા ખાસ સમામાં સમામદ જાતે વા પ્રોક્સીથી હાજર રહી શકશે; પરંતુ તે પ્રોક્સીને પત્ર મિટિંગની તારીખ અને મમવના ૪૮ કલાક આગમ્ય સોસાઇટીના કાર્યાલયમાં પહોંચાડવો જોઈશે.

(૧૬) વાર્ષિક સમામાં નીચેની બાબતો વિચારાશે—

(અ) કરોળારી સમાએ ગુલુ કરેલો વાર્ષિક રીપોર્ટ અને ઑડિટ થયેલો દિસાખ.

(આ) કરોળારી સમાની નિમણૂક, જે બીજે વર્ષે નવી નિમણૂક થતા સુધી ચાલુ રહેશે.

(ઇ) બી. જે કોઈ કમિટીઓ નીમવાની હોય તેની નિમણૂક.

(ઈ) નવા વર્ષ માટે ઑડિટર વા ઑડિટરો નિમવા

(૧૭) વાર્ષિક સામાન્ય સમા પ્રમુખ અને ઑનરરી સેક્રેટરી નીમશે, જેઓ અમદાવાદના રહીશ હશે અને બીજે વર્ષે નવી નિમણૂક થતા સુધી તેઓ, એ પદ પર ચાલુ રહેશે.

(૧૮) કરોળારી સમામાં ઝોજામાં ઝોજા ચાર સમાસદ જાતે હાજર દશે તો મિટિંગ મળી ગણાશે અને બહુમતિથી જે તે નિર્ણય કરવામાં આવશે. જે કામમાં સરખા મત પડે, તેમાં પ્રમુખ એક વધારાનો મત આપી શકશે.

(૧૯) સામાન્ય સમાની તેમ કરોળારી સમાની મિટિંગમાં પ્રમુખ સરનશીન થશે, તેમની ગેરહાજરીમાં કોઈપણ મંત્રામદ પ્રમુખ હદ વાઈ શકે.

(૨૦) કારોબારી મત્તા (૧) ઓહામા ઓહા ત્રણ મામ અને જગ પડ વધારે માગ મળશે, અને (૨) તે વાર્ષિક કામકાજનો રિપોર્ટ તેમ ઓડિટ થયેલો હિસાબ અને (૩) વાર્ષિક બજેટ મામાન્ય મત્તાને મળુ કરશે.

(૨૧) જરૂરી પ્રમત્તે સગવડોથી કારોબારી સભાના અધ્યક્ષો અભિપ્રાય લેનામા આવે તેનો નિર્ણય બ મતિથી કરનામા આવશે.

૬.

ઑનરરી સેક્રેટરી.

(૨૨) ઑનરરી સેક્રેટરીનું કર્તવ્ય નીચે મુજબ ગણેશે —

- (૧) સામાન્ય સભા તથા કારોબારી સભાની મિટિંગો પોતાવધી
- (૨) સોસાયટીના નાણાનો તેમ તેના વહીવટ, કમલ અને ખર્ચેબ હસ્તકેના કરેલો ખરો અને પૂરો હિસાબ રાખવો
- (૩) સોસાયટીનું રેકર્ડ-ફાઈલ-સામાન્ય સભા અને કારોબારી સભાના કામકાજના અહેવાલ સુદ્ધાત-મરોમર રાખવું
- (૪) સોસાયટી તરફથી બધો પત્રવ્યવહાર કરવો
- (૫) કારોબારી સભાએ વખતોવખત મળુ કરેલી મેન્ડે વા ક પનીઓમા આતુ મા બીજી જાતના ખાતાઓ ખોલવા તેવી મેન્ડે વા ક પનીઓમા અનામત રકમ વ્યાજે મૂકવી
- (૬) નવું આવક ખર્ચનું વાર્ષિક બજેટ આખર મામમા કારોબારી મત્તામા તેમ સામાન્ય સભામા મળુરી માટે રજુ કરવું
- (૭) સામાન્ય સભામા રજુ કરનાનો સોસાયટીના કામકાજનો વાર્ષિક રીપોર્ટનો ખરડો ઓડિટ થયેલો હિસાબ સાથે કારોબારી સભાની પસંદગી માટે રજુ કરવો
- (૮) સાસાયટીના ઉદ્દેશ પાર પાડનામા પ્રસંગોપાત જે કાર્મ કાર્પ ઉપરિચિત થાય અને કારોબારી મત્તા સૂચના આપે તે બધા કરના
- (૨૩) ઑનરરી સેક્રેટરી સામાન્ય સભાના તેમ કારોબારી સભાનો સવળા કામકાજના અહેવાલો પર સહી કરશે

૬.

બંડોળ.

(૨૪) મોમાઈટીનું રોકડ નાણું નામાન્ય રીતે ઇમ્પરિયસ બેંક ઓફ ઇડિયાની અમદાવાદ શાખામાં અગર ખીજી, સ્વીકારેલી બેંક અગર પોસ્ટલ મેલિંગ બેંકમાં રાખવામાં આવશે.

(૨૫) મોમાઈટીનું નાણું અથવા તેના દરનકનું નાણું દરેક અંકે મુજબ મંભુર થયેલી જામીનગીરીના કાગળોમાં અને મેનેજંગ કમિટીએ મંભુર કરેલી એવી બીજી સીક્યુરીટીમાં રોકવામાં આવશે, પરંતુ જે દેડોના નાણાં મેરો રૂપે મળેલા હોય અથવા જેનાં નાણાં એવે રૂપે-મેરોમાં-આપવામાં આવે તે અપવાદરૂપે મેરો; પણ આવી ગીતે મળેલા મેરો વિમિટક જ્યામદારી અને તેના બધા દાંધ પૂરા બગાઈ ગયેલા હોવા બેધમે

(૨૬) મરકારી જામીનગીરીની નોટા, ડિબેન્ચરો અને તિગોશ્મેનય ઇન્ફ્રામેન્ટમ વગેરે ખરીદ કરવાનું તેમ તે વેચવાનું ઇમ્પરિયસ બેંક ઓફ ઇડિયા અથવા બીજી (કાગળારી અભાએ) સ્વીકારેલી બેંક માગ્યત કરવામાં આવશે.

(૨૭) આનગરી મેકેટરીની મહી વગર કાઈ ખર્ચ કરવો નહિ.

(૨૮) મોમાઈટીના લડોળમાંથી કાઢ પણ ચાલુ ખર્ચ કરવું નહિ. મધ્ય આલુ ખર્ચ વાર્ષિક ચાલુ આવકમાંથી મેળવવું

(૨૯) મોમાઈટીનું મધ્યું નાણું સરકારી જામીનગીરીના કાગળો-મિશ્યુરીટીઝ અને બીજી મિશ્કત સોસાઈટીના નામ પર મેરો અને નેના વહિવટ વખતોવખત સામાન્ય અભાએ અથવા તો કારોગારી અભાએ નીમેલા ઓનગરી મેકેટરી કરશે.

૮.

ઑડીટ.

(૩૦) વાર્ષિક સામાન્ય અભાએ નીમેલા ઑડિટર અથવા ઑડિટરોને મોમાઈટીના હિસાબના ચોપડા તેમ કેડગેક અને પુષ્કાકાના પત્રો તપાસ માટે રજુ કરવામાં આવશે.

પ્રકીર્ણ.

(૩૧) પાંચ રૂપિયા આપનાર વાર્ષિક સભાસદને સોસાઈટી તરફથી પ્રકટ થતું માસિક “બુદ્ધિપ્રકાશ” બેટ મળશે; અને કારોબારી સભા વખતોવખત પુસ્તકાલય માટે પેટા નિયમો કરે તદ્દનુસાર સોસાઈટીના સંગ્રહમાના પુસ્તકો, માસિકો વગેરે વાચવાનો તેને હક્ક રહેશે.

(૩૨) આજીવન સભાસદને નિયમ ૩૧ માં દર્શાવ્યા મુજબના લાભ ઉપરાંત સોસાઈટી એક રૂપિયાની કિંમત સુધીના જે નવા પુસ્તકો હપાવે તે દરેકની એક નકલ બેટ મળશે.

(૩૩) એક રૂપિયા ઉપરની કિંમતની ચોપડી સોસાઈટી તરફથી પહેલી વાર પ્રગ્રહ પામ તે ચોપડી કોઈ આજીવન સભાસદ લેવા ઇચ્છે તો નિયમ પ્રમાણે તેની એક નકલ બદલ પહેલી વાર તેની છાપેની કિંમતથી રૂપિયો એક ઝાઝો લેવામાં આવશે.

(૩૪) આશ્રયદાતાને અને ઝોનરરી સભાસદને સોસાઈટીનું માસિક “બુદ્ધિપ્રકાશ” તેમ સોસાઈટીના નવા પ્રકાશનોની એકેક પ્રત બેટ મળશે, અને કારોબારી સભાએ વખતોવખત મંજૂર કરેલા નિયમો મુજબ સોસાઈટીના સંગ્રહમાના પુસ્તકો અને માસિકો વગેરે વાચવાનો હક્ક છે.

(૩૫) કોઈ આર્થિક પુસ્તકાલય સોસાઈટીમાં રજીસ્ટર પુસ્તકાલય તરીકે નોંધાવાને ઇચ્છે તો તેની પાસે રૂ. ૫૦ રજીસ્ટ્રેશન ફીના અગાઉથી લેવામાં આવશે.

જે પુસ્તકાલયે ઉપર મુજબ રજીસ્ટ્રેશન ફી રૂ. ૫૦ ની આપી હશે અને જેને કારોબારી સભાએ દાખલ કરવાની મંજૂરી આપી હશે તેને, તે ત્યાં સુધી આજીવન સભાસદની માફક “બુદ્ધિપ્રકાશ” માસિક અને નવા બેટના પુસ્તકોનો લાભ મળતો રહેશે, પણ તે મોકલી આપવાનો રેલ્વે ચારજ અથવા પોસ્ટાજ ખર્ચ તે પુસ્તકાલયે આપવો પડશે.

(૩૬) કારોબારી સભા કોઈ પુસ્તકાલયને રજીસ્ટર પુસ્તકાલય તરીકે દાખલ કરવા, તે માટે કોઈ કારણ દર્શાવ્યા વિના ના પાડી શકશે.

આરોગ્ય અને જનસુખાકારી

“ Health is our most precious possession, because it is the first condition of prolonged usefulness. ”

*His Highness the Maharaja
Sir Sayajirao Gaikwar.*

અર્થશ્રી દી. બા. અંબાલાલ સાહેબજી સરીરની સંભાળ માટે ખુબી ધ્યાન આપવા દેતા; અને જે કાંઈ એમના પરિચયમાં આવે તેમને તેઓ શરીર માનવવા, કસરત કરવા અને આદાર વિદ્યાર્માં દરકાર રાખવા વારંવાર ઉપદેશ કરતા હતા.

તેઓ કહેતા કે દવાખાનામાં ડોક્ટરોએ ફગીને જે તે રોગની દવા આપે, ફગીને તે રોગ ન ઉભળે તે સાર, તે વિશે જરૂરી માહિતી આપે તે જરૂરું છે. તેઓ માનતા કે રોગ મટાડવો તેના કરતાં તેને થવો અઘરાવવો એ જ હિતનીય છે.

સોસાયટીના તેઓ પ્રમુખ હતા તે અરસામાં પાલીતાણા મંદિરાનના આરોગ્ય ખાતાના ડોક્ટર હોરમમજી બહેરામજી દસ્તુરે “ નિરોગી રહેવાના ઉપાય ” એ નામનું પુસ્તક લખી મોસાઇટીને તે પ્રસિદ્ધ કરવાનું જણાવ્યું હતું. એ વિષય પ્રતિ દી. બા. અંબાલાલનો પક્ષપાત જણાવવાનો હતો. એટલે કમિટીએ એમને જ તે લખાણ અભિપ્રાય માટે મોકલ્યું હતું. એમને એ પુસ્તકની નિરૂપણ સૈલી પસંદ પડી અને તે લખાણની તરફેણમાં પોતાનો અભિપ્રાય લખી મોકલ્યો હતો. એમાં લેખકે આરોગ્યના મૂળતત્ત્વો એવી રીતે સ્પષ્ટતાથી અને સરળ ભાષામાં દર્શાવ્યા છે કે સામાન્ય વાચક પણ સ્વજનમાં તે સમજી શકે.

સોસાયટીની એમની આગળના પ્રમુખ રા. બા. રણડોડલાલ દી. બા. અંબાલાલની પેઠે આરોગ્યના પ્રશ્નમાં ખૂબ રસ લેતા અને આદાર વિદ્યારમાં એમના જેવા જ આગ્રહી હતા.

રા. બા. રણડોડલાલે અમદાવાદ શહેરની અનેક પ્રકારની અને ઉત્તમ સેવા કરેલી છે અને શહેરનું આરોગ્ય આટલું ટકેલું છે, તે એમની દુરદેશીબરી અને મોટી શહેરસુધારાની યોજનાઓને આભારી છે.

જનતામાં આરોગ્યજ્ઞાનતા પ્રચાર અર્થે રૂ. ૨૦૦૦) નું ટ્રસ્ટ ફંડ એમણે સોસાયટીને સોંપ્યું હતું, એ એમની દીર્ઘદૃષ્ટિનું ઉત્તમ ઉદાહરણ છે; અને રણછોડલાલ હોમ મેડિકલ રિલિફની યોજના અને રણછોડલાલ દવાખાનું પાચકુવા બંધાર, એ જેમ એમની વ્યવહાર કાર્યદક્ષતાના તેમ ઉત્તર સંખ્યાવતના પ્રત્યક્ષ પદાર્થો છે.

એસાઇટીને જે ફંડ સોંપાયું હતું તેના ઉદ્દેશ એના વ્યાજમાયી વખતોવખત આરોગ્ય, શહેર સુધારા, માદકપદાર્થ નિષેધ, રોગ, તેનું કારણ, ચિકિત્સા વગેરે વિષયો પર, એ વિષયના નિષ્ણાત અને આધકારી પુરુષો પાસે હરિક્ષાપ્રત્યા નિખંધ જમાવી મંગાવી, એમાથી યોગ્યને રૂ. ૫૦ નું ઈનામ આપી તે નિખંધ છવાવવાનો છે; તેમ કાંઈ સ્વતંત્ર પુસ્તક પણ એ વિષય પર પ્રસંગોપાત્ત જમાવવામા આવે છે.

આજ સુધીમા એ ફંડમાથી ન્હાના મ્હોટા ૨૮ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થમણા છે અને તે ગુજગતી જનતાને આરોગ્ય અને તેના અંગના વિષયો પર માદિતી પ્રેરણવા પુરતું વાચન સાહિત્ય પૂરૂ પાડે છે.

સામાન્ય આરોગ્ય વિષે પાચ ચોપડીઓ છે, તેમાની 'નિરોગી રહેવાના ઉપાય' વિષે અગાઉ કહેવાયું છે.

સાર્વજનિક આરોગ્ય વિષે બાપજી નં ૨ મા આપણા ભોક્ષી રીતિ નીતિ અને રિથિતિ વર્ણવી, તેમા આવશ્યક સુધારા સૂચવ્યા છે, તેના મુદ્દા નીચેના પેરામા આવી જાય છે:—

“આપણી ખર્મણી શી શી છે તે વચ્ચે વચ્ચે ખતાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે, તે ઉપરથી તેમજ ખીજ સુધરેલા દેશોની આથે સરખાણીમા આપણી માર્વજનિક આરોગ્યની સ્થિતિ હજી પડત છે, તે ખતાવતા આની અદર પ્રયત્ન કરવામા આવ્યો છે. તે ઉપરથી સમજી શકારો કે હજી આ રાજી સાર્વજનિક આરોગ્ય સુધારવા માટે ઘણા પ્રયત્નો કરવાના પાકી છે.”

ડૉ. મહાદેવપ્રમાદ બોગીચાવ કંથારિયા નૈસર્ગિક ઉપચાર પદ્ધતિના પ્રચારક છે; અને અમેરિકા જઈને એમણે એ વિષયમા સારી તાલીમ લીધી છે. એમના પિતાથી પણ એક પ્રસિદ્ધ વઘદલા અને કેટલાક વર્ષો સુધી તેમણે આરોગ્યને લગતું એક માસિક ચલાવ્યું હતું એ સર્વ સંસ્કારો ડૉ. મહાદેવપ્રમાદને પ્રથમથી પ્રાપ્ત થયા હતા તેઓ એ વિષયમા ઉડા ઉતરેલા છે, એમ એમનું પ્રત્યુત વ્યાખ્યાન વાચતા પ્રતીતિ થશે એમાથી થોડાક ભાગ નમુનારૂપે ઉતારીએ છીએ:—

"આપણા હિન્દુઓમાં એક એવી આધ્યાત્મિકતા છે કે એક મનને દેવાના વૈષ્ણવ અગ્નિનીકુંભાર એક પક્ષીનું રૂપ લેઈ વધરાજ વાગ્મદના ઘર ઉપર બેસી "મ રૂઢ, કારૂ" એમ બોલવા લાગ્યા ત્કપિ વાગ્મદના સામ-જવામાં તે આવ્યાથી તેઓ તેનો અર્થ એવો સમજ્યા કે "નીરાગ ડાણુ ? તંદુરસ્ત ડાણુ ? આરોગ્ય કાણુ ?" પોતાને પૂછવામાં આવ્યા પ્રશ્નોને ઉત્તર આપવો જોઈએ એમ ધારી તે વૈષ્ણવ બ્રાહ્મણે "દિતબુક મિતમુક, અશાકહુક" એટલે કે પંચ ખોરાક ખાનાર, મિત પ્રમાણમાં મધ્યમસર ખાનાર, અને આરીયા ટુરીયા, કાકરી જેવાં શાક, બહુ મરી મસાના નાખી તમતમાં ખનાવી ખાવા જે વ્યવસ્થાનો નથી પણ તેમને વલ્લ્ય કરે છે, તેજ મનુષ્ય નીરાગી, આરોગ્ય, તંદુરસ્ત રહી શકે છે."

'આરોગ્યશાસ્ત્ર' એ સામાન્ય આરોગ્યના નિયમ પર લખેલો એક સ્વતંત્ર નિમિષ છે અને તે અમદાવાદના એક જાણીતા ડોક્ટર અને ગુજરાત સાહિત્ય સમાના ઉપ-પ્રમુખ ડૉ. હરિપ્રસાદ જુજગાવ દેસાઈએ લખેલો છે તેઓ પુસ્તકીઆ જ્ઞાનમાં ઝાઝું માનતા નથી, પણ પોતે જે જોયું, વિચાર્યું કે અનુભવેલું હોય છે તે પર વિશેષ ધ્યાન આપે છે. તેમાં પણ મહાત્મા ગાંધીજીના નિકટ સમાગમમાં આવ્યા પછી અને એમની પાસેથી પ્રેરણા પામીને અમદાવાદ શહેર સુધરાઈને આદર્શ બનાવવા તેઓ જે પ્રયાસ કરી રહ્યા છે અને તે પાછળ સમય અને શક્તિનો અત્યંત ભોગ આપે છે તે ખરેખર પ્રશંસ્ય છે. અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીની સેનિટરી કમિટીના તેઓ હાનમાં અધ્યક્ષ છે, અને એ અધિકારની રૂઢિએ પોણામાં નોકલા પ્રુક્ષ કરવા, પોણામાં પંથર જડારી સફાઈ વધાવવા, પોણા ચોખ્ખી રાખવા, અને મ્યુનિસિપાલિટીના એ ખાતાના નોકરોની સ્થિતિ સુધારવા તેઓ મહેનત કરી રહ્યા છે, એ બધી વિગતો આપણે એમની પાસેથી જાણીએ તો કોઈ રોમાંચક વાતી આપણે સાલજતા હોઈએ એવો અનુભવ થાય આવા કાર્યનું પરિણામ તુરંતજ સપાટી પર જોવામાં કદાચ ન આવે પણ લાંબે ગાળે તેની અસર જરૂર થશે અને મ્યુનિસિપલ આરોગ્ય ખાતુ પ્રગતિમાન થયેલું છે, એ તો સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે.

અગાઉ જનસમાજમાં આરોગ્ય અને એને લગતા વિષયોનું જ્ઞાન ફેલાવવા એમના જ વડિલ સાહિત્યકાર ડૉ. નીલકંઠ્ય ડાહ્યાભાઈ વિશેષ શ્રમ લેતા હતા અને એ કાર્યમાં પ્રવ્રત રહી એમણે સોસાયટીને ઇતનાક પુસ્તકો લેખી આપ્યા હતા, તેનો ઉદ્દેશ્ય ખીજ લાગમાં કરેલો છે.

આ શ્રી વનજીશિક્ષક પૂરેમસેન મહેતા

(૨૧ ૧૯૪૮)

જાન્યુઆરી ૧૯૪૮માં

3m 1ch kothakillo kottayile

(000 1)

lethale jithochille 231112

એ પ્રકારની આરોગ્ય વિષય પ્રતિ ધમશ, તેમ કર્તવ્ય પરાયણતા ડે, હરિપ્રસાદમાં લેવામાં આવે છે. ખાસ કરીને સાહિત્ય માટે એમને અનુરાગ હોઈને એમનું આ લેખન કાર્ય વિશેષ દીપી ઉઠે છે. .

સોસાયટીને એમણે ત્રણ નિબંધો લખી આપ્યા છે; મેલેરીયા, બાળ-કથાઓ અને આરોગ્યશાસ્ત્ર; અને ચાલુ વર્ષમાં એમને 'દુધ અને ઘીનો પ્રશ્ન-પ્રત્નદ્વયનનો દષ્ટિએ,' એ વિષય પર એક વ્યાખ્યાન લખી આપવાનું સોંપાયું છે.

અમે પ્રથમ જ નજારી દીધું છે, કે તેઓ જે કાર્ય પ્રશ્નને દ્વંધની ઉપયોગિતાની-વ્યવહારિક દષ્ટિએ જુએ વિચારે છે; અને તેનું પ્રમાણ એમના "આરોગ્ય શાસ્ત્ર" ની પ્રસ્તાવનામાથી રજુ કરીશું:-

"ગુજરાતીમાં ખરેખર ઉપયોગી પુસ્તક તૈયાર કરવું હોય તો નો આપણા દેશની સ્થિતિનું અવલોકન કરી સ્વતંત્ર જ પુસ્તક લખવાની જરૂર જણાઈ અને તે પણ ખરેખર તેટલું સરળ અને રસમય હોવું જોઈએ એમ મને લાગ્યું.

"દર્મિયાન અમદાવાદ શહેર સાક કરવાનું ગંભીર કાર્ય મારે માથે આપ્યું અને મારા કાર્યને એનાથી જુગ મદદ મળી."

"આરોગ્ય પ્રદેશ" એ પુસ્તક ખર્તારૂપે લખાયું છે, એવા આશયથી કે નવસકથા સમાજમા પુરુષ વંચાય છે તો તે દ્વારા આરોગ્યનો મંદેશો તેમને પહોંચાડી શકાય; તેના લેખક રા. દેવાદાંકર સોમપુરા એક આહોરા શિક્ષક છે; અને વિગાન માટે ભારે શોખ ધરાવે છે; એ વાર્તાનું પ્રયોગન નીચેના અવનરણમા એમણે દર્શાવ્યું છે:-

"આ પ્રદેશ ઉત્તર દિશા આરોગ્યપ્રદેશ કહેવાય છે; કારણ કે મરહી, દાગળીયું, ટીળી, ક્ષય અને તાવ જેવા સામાન્ય રોગો ખીજ દેશોમા મોઢારણ છે, જ્યારે આ પ્રદેશમા અત્યારે તેનું કોઈ નામ પણ જાણતું નથી. અગાઉ એક વખત એવો પણ હતો કે જ્યારે ગંગાદેશ સર્વ રોગનું ધર લેખાતો. આવો જગજ્જર દેરદાર કેમ થયો અને તે દેશ આરોગ્યપ્રદેશ કેમ ગયો તે દહીકત આ વાર્તામા આપવામા આવી છે."

આપણા દેશમાં જાળમરણનું પ્રમાણ જેમ બધુંકર છે તેમ સુવાવડી સ્ત્રીઓની મરણ સંખ્યા આપણને આધાન પહેચાડે છે. એ મરણ પ્રમાણ કેમ ઘટાડી શકાય, અન્ય દેશોમાં એ સંબંધમાં શી ગેહવણ છે, એ સ્થિતિ

કેમ સુધરી શકે એ વિશે ઉપયુક્ત માહિતી બાલમરણ, બાલકલ્યાણ અને સુવાવડ અને બાલમરણ એ ત્રણ બ્રાહ્મણોના આપેલી છે.

બાલમરણ વિશેનો નિબંધ ડૉ. જોસફ બેન્જમીને લખેલો છે. અમ દાવાદના આરોગ્ય વિશે એમના જેવી માહિતી બીજા બહુ ઘણા મુદ્દાઓને દર્શો. એ વિષયનો એમણે પદ્ધતિસર અભ્યાસ કરેલો છે એ પ્રગુત વેળ વાંચતા ખાતરી થશે.

બાલકલ્યાણ કેમ સાધી શકાય એ ડૉ. હરિપ્રસાદ કાન્નના વિચિત્રતા ઢી લકનું દર્શન આપીને બહુ રસિકતાથી સમજાવ્યું છે. એમનું એ વિચિત્રતા ઢી લકનું વર્ણન વાંચવા જેવું છે. તેઓ વર્ણવે છે.

“ક્રાન્સમા વિચિત્રતા ઢી લક નામનું એક ગામડું છે. ત્યાંના રહેવાશીઓના મનમાં એક મહત્વાકાંક્ષા ઉત્પન્ન થઈ. આપણા ગામમાં કોઈ બાળક મરણ ના બેઠકે, એવો એમણે સંકલ્પ કર્યો અને એવા જન્મરજત પ્રયત્ન કર્યા કે, ૧૦ વર્ષ સુધી લાગત, એ ગામમાં જેટલા બાળકો જન્મ્યા એટલાં છતાં, કોઈ કસુવાવડ સુદા ની થઈ.

આપને કદાપિ આ વાત જોવી કહાલી હોય એવી લાગશે, પરંતુ એ ખરખર બનેલી હકીકત છે અને ‘લેન્સેટ’ નામના સુખમિદ્દ છપ્પે વેદક સાપ્તાહિકમાં એનું વિગતવાર વર્ણન આપી ચકેલું છે.

પ્રથમ તો એ ગામના નગરોડે પોતાના મોટા દીકરાને વેદક લાગે જણાવ્યું, એ, એમ. ડી સુધી બચ્યો પણ ધધો કરવાનો એનો ઇરાદો નવતો વેદકશાસ્ત્રના અર્થથી ગ્રાન થઈ એણે પોતાના ન્હાનકકા ગામનીજ એવા અર્થે પોતાનું જીવન અર્પણ કર્યું અને ગામના તમામ સ્ત્રો પુરોષોએ, નગરશેઠો અને એમના દીકરાને પુરેપુરી મદદ કરી.

ક્રાન્સમા વસતી ઘટતી જાય છે પરંતુ દેશ ઉત્તરના ના થઈ ગય તે માટે ઉઠરાત બાળકો હવે ને મોટા થાય એ ત્યાં બહુ જરૂરું છે. આમ, પોતાના બાળકો બચાવતા, એ ગામે, પોતાના દેશની એવા પણ પ્રાધી. પ્રથમ તો એમણે ગામમાં ચોખ્ખા પાણીના નળ લીધા, ગટરો કરી, પોષા અને મહોક્ષા અગ્રહ કર્યું અને ગંદગી, જેજ તથા દુર્ગંધ દૂર કર્યા. મચ્છરો મેલેરિયા ફેલાવે છે માટે મચ્છરોજ ઉત્પન્ન ના થાય એવા ઇરાદા લીધા; પાણીના બાજોચીથા પુરી નાખ્યા અને તમામ ગામ તથા એની આસપાસના બગ્ગે ત્રણ ત્રણ માઇલનો વિસ્તાર આક્રમ્યો.

જે ગામમા માખીઓના ખીંચુમણાટ હોય એ ગામને શરમ છે. : એવું એક આરોગ્યશાસ્ત્રીનું વચન છે. પણ આપણા દિન્દુસ્તાનના તમામ શહેરો કે ગામડા જોશો તો ભાખ્યેજ કોઈ માખી વગરનું હશે. ગામમા માખીઓ, ઘરમા માખીઓ અને જમતી વખતે પણ એક હાથે માખીઓ ઊડાડતા જવું પડે છે ને ખાવું પડે છે.

માખી મારફતે ટાઈફોઈડ એટલે આતંકાના મોખના તાવ, ફેવેરા, ઝાડા અને મરડા ઇત્યાદિ રોગો ફેલાય છે. છોકરાને કરમિયા-કૂમિ થાય છે તે પણ માખીઓ મારફતે ફાખત્ર થાય છે બળિયાના ચેપ, ગડગુમડ, ખસ, કોહ, આખના રોગો એ બધું માખીઓ કમિરાન એજન્ટ થઈને ફેરે છે-ઉડે છે એથી પ્રસરે છે.

ગમે ત્યાં ઝાડે ફરવા બેઝવાથી, છોકરાને પોળોમા છુટા ઝાડે ફરાવવાથી, ગળફા, લોઈટ, પર્ક ઇત્યાદિ મંભાળ વગર ફાવે ત્યાં નાખવાથી માખીઓ વધે છે

વિલિપર્સ ડી લકે, આદર્શ સુધરાઈ ખાતુ સ્થાપ્યું. અને પેસો નગર-શેકનો દીકરો એનો પ્રમુખ થયો. ૨૧૨૭, આપણા ગસોડા પાણિમારા કે મ દિરે કરતાએ ૨૧૨૭, એવા એમણે જાળ રૂઠ્યા કચરા કેમ નાખવા એના નિયમ ધડયા ગળફા કે પર તો ફરેક જણુ ખાળીજ નાખે એની જાહવણો અને ગંદકી, ચેપ અને ફૂર્જિધ તમામતો ગામમાથી નાશ કર્યો. એટલે માખીઓ તો ત્યાં રોધી પણ ના જડે એવી રિયાતિ ઉત્પન્ન થઈ.

બહારગામમાથી કોઈ રોગી આવે તો એને ગાટે સુતક જેવા " ક્વોરેન્ટાઇન " ના બંદોબસ્ત, ક્ષય, કે બીજા ચેપી રોગોને માટે પણ એવી વ્યવસ્થા

સ્ત્રીઓ, બેથવાળી થાય ત્યારથી એમનો નોંધ થાય. ગામને ખર્ચે, દાઈઓ અને સ્ત્રી દાકતરી એમને વાગવાર તપાસે જોખખા, ખુશ્કા હવા અજવાળાવાળા ગામને ખર્ચે બધાવવા સુવાવડ ખાનામા સ્ત્રીઓની સુવાવડો થાય, એવા બંદોબસ્ત થયા.

આમ જાળકોને મંભાળતા, જાળકોની માતાઓ પણ સુગંધિત થઈ ગઈ. સુવાવડોમા કોઈના મરણુ ન થયા એટલુંજ નહિ પણ આખા ગામમા કસુવાવડો થતી પણ અટકી ગઈ "

આજ વિષય પર પોતે ડોક્ટર નથી પણ આરોગ્યના વિષયોમા ધણુ વર્તીથી રસ લે છે એટલુંજ નહિ પણ ભણ્ય અને અમદાવાદ સેનિટરી

એસોસિએશનના મંત્રી તરીકે બહુ મુંઝવે કાર્ય કરી બનાવેલું છે, તેઓ શ્રીયુત દરિદ્રભાઈ કુશ્વરામ દેસાઈએ લખેલું છે, તે લેખ પણ મનનીય છે; એમણે સૂચવેલી મેટરનીટી હોમની યોજના ઉપાડી લેવા જેવી છે. અમદાવાદમાં તેની શરૂઆત થઈ ચૂકી છે, એ ખુશી થવા જેવું છે.”

આમજના દિવસોમાં આપણે અદિ ભાંગ, માંગે, ચરસ, અરીસ વગેરેનો ઉપયોગ બહુ મોટા પ્રમાણમાં થતો હતો. તે નાબૂદ કરવાને તે સમયે એ વિચારે પર વ્યાખ્યાન અપાવવામાં આવતાં તેમ નિબંધ લખીને તેનું પ્રચાર કાર્ય કરવામાં આવતું હતું.

અમદાવાદની છુની અને જાણીતી ન્યુ ઇંગ્લીશ સ્કૂલના માણ હેડમાસ્ટર શ્રીયુત દરિદ્રસાહેબ ડાહ્યાભાઈ છત્રપતિએ એણે એક નિબંધ સોમાઈટીને લખી આપ્યો હતો અને તે સમદવા જેવો છે. એમના વડિલ ભાઈ ડો. નીલકંઠરાય આરોગ્યના પ્રયોગમાં ખૂબ રસ લેતા હતા એ હકીકત અગાઉ જણાવેલી છે; અને એમની સૂચના અને પોતસાહનથી તેઓએ આ વિષયને હાથ ધર્યો હતો. વધારે આનંદ આપવા જેવું એ છે કે ડો. નીલકંઠરાયના અવસાન પછી એમની મુખાઈની જગોનો ચાજ શ્રીયુત દરિદ્રસાહેબ સાળાભાઈ નિવૃત્ત થયા બાદ સારી રીતે સંભાળી લીધો છે, એટલુંજ નહિ પણ અધોની સેવા અર્થે અને અધના શિક્ષણ પ્રચાર અર્થે; આટલી પાકી વયે એક યુવકની પેઠે ચોગેર તેઓ ધુમી રહ્યા છે.

આપણો ઐન્યુએટ વર્ગ ન્હાની વયમાં મૃત્યુ પામે છે, એ ફરીઆદ આજની નરી નથી. ગયા સૈકાના છેલ્લા દશકામાં આપણા ઐન્યુએટ અકાળે મૃત્યુ પામતા જોઈને એ વિશે ઘટતી તપાસ કરવા મુખાઈની ઐન્યુએટ એસોસિએશને એક કમિટી પણ નીમી હતી એજ વિષયને લેફ્ટનન્ટ કર્નલ કાન્તપ્રસાદે એમના પુસ્તકમાં ચર્ચો છે. સફરફ પુસ્તક અમદાવાદના વલની પણ નોંધરી અંગે રંગુનમાં વમતા શ્રીયુત મણિલાલ માધવસાહ પુરાણીના વાચવામાં આવ્યું અને તે એમને એટલું બધું મન વસી ગયું કે લેખકની રજા લઈને તે પુસ્તકનો એમણે ગુજરાતીમાં તરજુમો કરી નાખ્યો, તે પછી એમણે સોમાઈટીને એ લખાણ મોકલી આપી તે છપાવવાની માગણી કરી, જે કમિટીએ મંજૂર રાખી હતી. “શિક્ષિત આર્થ સંતાનોનું આરોગ્ય” એ આપણે સૌએ વાંચવું ઘટે છે; લેખકે સામુંજ કહ્યું છે કે—

“આરોગ્ય એજ બધી આબાદીનો પાયો છે. સુધરેલા અને શાસ્ત્રીય ધારણ ઉપર આધાર રાખતી રંગબૂમિ ઉપર આરોગ્યનું મંડાણ હોવુંજ

જોઈએ. દુનિયાના ગભ્યોએ પોતપોતાના રાજ્યમાં નાખ્ય કરેલા લગભગ દરેક કાયદાઓ પોતાનો પ્રમાણ આરોગ્યને મંજૂરનાર છે અને ખરેખર પ્રાણની નિર્ધનતા, દરિદ્રતા અને અજાનતા વગેરે અનારોગ્યતાના તે ફરજો છે *

આરોગ્યને કેમ માવવવું એ વિશે અહીં સુધી વિવેચન કર્યું, હવે જુદા જુદા રોગો જે મામાન્ય રીતે પ્રવર્તતા હોય છે, તે વિશે મોસાઈકીએ જે યેપો લખાવી પ્રકટ કર્યા છે, તેની નોંધ લઈશું.

અછળું એ મામાન્ય રોગ છે; અને પ્રાણનો ઘણો ભાગ તેની અમરથી પીડા પામે છે. ડૉ. કાયોએએ મગદોમાં “અગ્નિમાદ્ર” એ વિષય પર એક પુસ્તક લખ્યું હતું અને ડૉક્ટરોએ એ પુસ્તકની પ્રશંસા કરી હતી. તેથી એ પુસ્તકનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરવાનો વિચાર ન્યુઝી આલ્યો અને તેનો તજજ્ઞો ડૉ. મત્યેન્દ્રપ્રસાદ લગવાનલાલ ખાદશાદ પાસે કરાવવામાં આવ્યો હતો.

કાયોરોનો ભય હવે તો બહુ ઓછો થઈ ગયો છે પણ એ શ્વમેજી રોગ અટકાવવાને કેટલીક સાવચેતી ગમવો જરૂરી છે, રેડકોસના કામ માટે જાણીતા મથેવા વડોદરા ગભ્યના માથા મેનિટરી કમિશનર ડૉ. ધનજીભાઈ હોરમમજી મહેતાએ મથેશ વિશે એક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. વળી અકસ્માત વખતે લેવાના તાત્કાલિક ઉપાયો, મર્મપોષણ અને સુવાચ, રેડકોસ વગેરે વિષયો પર એમણે અનેક પુસ્તકો અને લેખો લખેલા છે, અને તે મર્મ યોગ્યપ્રમાણી નીવડ્યા છે. ગુજરાતમાં આરોગ્ય અને વૈદકને લગત ઉપયુક્ત સાહિત્ય તૈયાર કરવા માટે એમને ખરેખર મન્યવાદ થયે છે.

“મેથેરિયા તો દરેક ધ્યેજો જોવામાં આવે છે, પૂરતી મંજૂર ગમ્યે ને દૂર કરી શકાય છે એ વિશે ડૉ. દરિદ્રસાદની લલામણો પ્રદર્શ કરવા જેવી છે

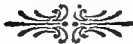
“જુદા જુદા તાન, તેના ચિહ્ન અને ઉપાય” એ વિષય એક ડૉક્ટરે અર્ચેસો છે. તેના લેખક લામ્બ ન્યુત્રિવાચ ગોર્વિન્ધવાચ ચુડગર એ નિર્મળ છપાયા પછી અમે જણાવવાને દિવગીર છીએ કે મૃત્યુ પામ્યા હતા. એ લેખમાં જુદા જુદા તાન વિશે જે હકીકત મંજૂરી છે, તે અનેક રીતે જાણવા વિચારના જેવી છે.

ક્ષયનું દરદર તો કાતમું છે અને તે અમાખ્ય રોગ ગણાય છે પણ તેને ઉગતો દાખવામાં આવે છે તો દરદી તેના લયમાથી મુક્ત થઈ શકે છે. એ સંબંધમાં દવા કરતા બોગક અને બદ્ધ સદાયકર્તા નીવડે છે. એ રોગને લગતી વિશ્વસનીય માહિતી ડૉ. શંભુપ્રમાદ દશરથવાલના નિમંધમાંથી મળે. એ નિમંધ એમણે પ્રથમ ઇંગ્લેન્ડમાં લખ્યો હતો, અને તે બદલ એમને ઈનામ પણ મળ્યું હતું. તે પરથી એની હિતમના તેમ ઉપયોગિતા જોઈ શકાશે.

દર વર્ષે એકાદ મામ કે પખવાડીયુ એવું આવે છે, કે જેમાં ઓરી, બળીઆ, અલખડા વગેરેનો ખૂબ વાવર હોય છે, અને લોકની અચાનકતાને લઈને સેંકડો બાળકો એ રોગને બોગ થઈ પડે છે, અને જે બચે છે, એ રોગને લઈને તેમના કેટલાક કાંઈક કાંઈક પ્રકારની ઈલાજ પામે છે ડૉ. બાલકૃષ્ણ અમરજી પાંદક પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિએ શિક્ષણ પામેલા એમ. બી. બી. એસ.ની ઉપાધિવાળા એક બાહોશ ડોક્ટર છે, તે ઉપરાંત તેઓ આયુર્વેદનું બહુ સારું જ્ઞાન ધરાવે છે. પણ એ મૌમા આપણું વિશેષ ધ્યાન ખેંચે એવા એમને સાહિત્ય પ્રતિ અનુરાગ છે પ્રાચીન આયુર્વેદ માહિત્યનું સંશોધન અને સંપાદન કાર્ય હાથમાં તેઓ આદરી રહ્યા છે, અને આપણા ગુજરાતી માસિકોમાં જેઓ એમના લેખો વાંચે છે એમની ખાતરી છે કે એમની કયમમાંથી જે કાંઈ લખાઈ આવે છે, તે એકવું માહિતીસર્વજન નહિ, પણ અનુભવવાળું અને વિચારપૂર્ણ હોય છે, તેથી તે વિશેષ આદરપાત્ર થઈ પડે છે.

ઓરી, અલખડા વિગે એમણે સદરકુ જાણણું લખી આપ્યું હતું, અને અમારી ખાતરી છે કે જનતાને તે ઉપકારક થઈ પડશે.

૨૨ મહાત્મા મહાત્મા ની ની

(૫ ૧૧)

સર રમણલાલ મહીપતરામ

“ તનું ત્યાગતા કીર્તિ વાસે દીપી રહે.

મનઃ સુચ તું એવી ક્રિયા કરી લે;

મનઃ ચંદને જેમ કાયા ઝીઝાવી,

રહે અંતરે સજ્જનોના રીઝાવી. ”

મનમોહ—શ્રી સમર્થ રામદાસ સ્વામી.

મેસાઈદીના વહિવટ અંગે સર રમણલાલના માદ પરિચયમા આવનારું મુલાખ્ય અમને પ્રાપ્ત થયું તેના પૂર્વે કેટલાક સમયથી ગુજરાત સાહિત્ય સભાના મંત્રી તરીકે એમની સલાહ અને સૂચનાનુસાર કાર્ય કરવાના અનેક પ્રમંગો મળ્યા હતા, તેમા અમે એમની સાલસાધજ અનુભવી હતી અને એમની વિદ્વતા માટે તો આદરભાવ પ્રથમથી જ હતો.

ઉછરતા જવા અને શિખાઉ વિદ્યાર્થીઓને સાહિત્યના વાચન અને અભ્યાસમા એઓ સહૃદયતાપૂર્વક ઉત્તેજન આપતા તેનું એક દષ્ટાંત નોંધીશું.

ગુજરાત કોલેજમા અભ્યાસ દરમિયાન અમે કેટલાક મિત્રોએ મળીને “ સિટરરી ક્લબ ” નામની એક સંસ્થા સ્થાપી હતી, તેના અંગે એક ન્હાનું પુસ્તકાલય કાઢ્યું હતું, અને તેના મંત્રી તરીકે અમે પુસ્તકની મદદ માટે રમણલાલ સાહેબને અરજ કરતા તાજું જ બહાર પડેલું એમનું “ કવિતા અને સાહિત્ય ” નામનું પુસ્તક એમણે બેટ મોકલ્યું હતું. આમ એક પ્રકારનો ગુણાનુસંગ હતો, તેમા એમના હાથ નીચે કામ કરવાનું પ્રાપ્ત થતા એ ગુણાનુસંગ એમના પ્રતિ પૂજ્યભાવ અને ભક્તિમા પરિણમ્યો અને એમના ચારિત્ર્યનો અમારા પર એવો પ્રભવ પ્રભાવ પડ્યો હતો કે એક મહાનુભાવ અને સજ્જન પુરૂષ તરીકે અમે એમનું અણપિ પ્રેમપૂર્વક રમણ કરીએ છીએ.

લાલશંકરલાલ પંડી મેસાઈદીના ઓન સેક્રટરી રમણલાલ નિમાશે એવી સામાન્ય માન્યતા હતી. તેનું કારણ લાલશંકરલાલનો મહીપતરામ પ્રત્યેનો ગુરુભાવ અને એમના કુટુંબ પ્રત્યેનો વાતસલ્યભાવ હતો.

મહીપતરામભાઈએ એમના શિષ્યોનો એટલો બધો પ્રેમ મપાદન કર્યો હતો કે તેઓ સઘળા એમને એક ગુરુ અને વડિવત્સ પૂજતા અને માન આપતા હતા; અને આજે પણ એ શિષ્ય મંડળના કુટુંબીગતો મહીપતરામના કુટુંબ માથે એવો માયાભર્યો વર્તોવ અને ગાઢ મંબંધ માયવી રહ્યા છે, એ પરથી મમળશે કે ગમણુભાઈના શ્રેયમા લાવશંકરભાઈ એક વડિલ બધુની પેઠે સ લેતા અને સઘળા માર્વજનિક કાર્યોમા એમને પોતાની સાથે ગખતા, એટલુંજ નહિ પણ તેમને પાવરધા કરવા માફ તે કામનો બોલો પણ એમના ઉપર નાખતા હતા તે સમંધમા આ જુલાઈ માસમા ગદાગ પડેલા " સ્વ મર રમણુભાઈ " એ પુસ્તકમાં " જીવન વિધાયક " એ લેખમા લેડી વિદ્યાળેને જે દકીકત નોધી છે તે જાણના જેવી થઈ પડશે

" મહીપતરામ અનાયાચમ, પ્રાર્થના મમાજ, સંસાર સુધારા નમાજ, વગેરેના કામમા લાવશંકરભાઈએ તેમને જોડ્યા એક પિતા પોતાના પુત્રના ભવિષ્ય માટે કાળજી ગએ તેથી વિશેષ લાવશંકરભાઈએ ગખી છે એમ કહેવામા અતિશયોકિત નથી. પોતાના મર્વ કાર્યોના વારમ કરવાની ધારણાથીજ તેમણે આવો જાન ગએલો. "

જાહેર જીવનમા રમણુભાઈએ પ્રવેશ કર્યો તે પહેલાથી તેઓ મોમાઈદીના કામકાજથી વાકેફ હતા, મહીપતરામભાઈ એ સંસ્થાના જોન. સેક્રેટરી હતા તેને લખને નેમ જ નાહિત્ય શોખથી પ્રેમખને તેઓ મેળુએટ થયા પછી તુલ સન ૧૮૮૯ મા મોમાઈદીના આજીવન સમામદ થયા હતા એને આગળે વર્ષે મુખામુમા એમણે " કરિતા " પર એક નિમંધ વાચ્યો હતો તે " જુદિપ્રકાશ " મા પ્રમિદ થવા માઝ મોકલો દતો

મન ૧૮૯૧ મા મહીપતરામભાઈનું અચાનક મૃત્યુ થતા રમણુભાઈને મોમાઈદીની મેનેજીંગ કમિટીમા લેવામા આવ્યા હતા, અને મન ૧૯૧૨ મા લાવશંકરની માદગી દરમિયાન તેઓ તેના જોન. મેક્રેટરી નિમાયા તે સન ૧૯૨૮ મા એમનું અવમાન થતા સુધી એ પદે રહ્યા હતા

ખીજી રીતે એમણે તો મહીપતરામનો મોમાઈદી આથેનો મંબંધ તેઓ અમદાવાદમા પ્રથમ આવ્યા ત્યારથી સર થાય છે, મન ૧૮૭૮ માં તેઓ તેના જોન. મેક્રેટરી નિમાયા હતા, અને તે માદી તે પડી એમના પ્રિય

શિષ્ય લાલશંકરે સંભાળી લઈ છેવટે એમના વારસ રમણુલાલને સુપરત કરી હતી; તેનું સુરક્ષણ લેહી વિદ્યાબહેન આજે ત્રાગણીપૂર્વક કરી રહ્યાં છે.

સન ૧૯૧૨ માં લાલશંકર પથારીવશ થયા તે વખતે એમના પત્ની એન. સેક્રેટરી તરીકે કામ કરના એનેશનલ કમિટીએ રા. બા. રમણુલાલને નીમ્યા હતા અને તે હોદ્દાપર તેઓ પાછળથી દર વર્ષે ચાલુ ચુંટાતા રહ્યા હતા.

લાલશંકરના પીમાના રૂ. ૧૦૦૦૦ ની બાબતમાં લાલશંકર અને રમણુલાલ વચ્ચે ખટરાગ હિસો થયો હતો, પરંતુ રમણુલાલ પ્રત્યે પ્રમુખને એટલું માન હતું કે સોસાયટીના આશ્રવન સભ્યોને એમના તરફથી પ્રાક્ષીપત્ર બીજે વર્ષે મોકલી આપ્યો હતો તેમાં રમણુલાલને કાયમના ઓનરરી સેક્રેટરી નિમવાનું લાલશંકરલાલએ સૂચવ્યું હતું. તેમના એ શબ્દો નીચે સુજામ હતા:-

“ છેવટમાં મારી એટલી જ લજામણ છે કે હી ઓનરેબલ રા. બા. રમણુલાલ મહાપત્રરાગ નીલકંઠે એટલો બધો સંતોષ આપ્યો છે કે તેમને હમેશના ઓનરરી સેક્રેટરી નિભામવા જોવાથી હું ધણે ખુશી થઇશ.”*

વિરોધીઓનો પણ એમના વિવેકલયમાં વર્તનથી, તેઓ ક્ષેત્રે ચાલ સંપાદન કરી શકતા તેનું આ એક મુંદર હિદાહરણ છે.

લાલશંકરલાલ હરતક સોસાયટીનો વહિવટ રહ્યો ત્યાં સુધી તેની સઘળી જવાબદારી તેઓ પોતાના શિરે લઈ લેતા; અને સોસાયટીની ન્હાની મોટી વિગતોથી તેઓ એટલા સારા માહિતગાર હતા અને તેના કામકાજમાં એવી પ્રતિષ્ઠા રચાઈ હતી કે કમિટીના સભ્યો એમના અભિપ્રાયને વજન આપતા અને તેઓ સૂચવે જા જણાવે તેમ સોસાયટીનું લગભગ સઘળું કામકાજ થતું હતું.

લાલશંકરના હાથ નીચે લગભગ ત્રણ વર્ષ સુધી તાલીમ સેવાનું અમને સુભાગ્ય સાંપડ્યું હતું, અમારા પૂર્વે સોસાયટીની પુરસ્કીએ એમના અમલ દરમિયાન જે લાલશંકરે આવી ગયલા તેઓ સઘળા ખીમ કાઈ કારણસર નહિ તો એમના હિમ સ્વભાવ વિરુદ્ધ ટીકા કરતા એમ અમે સાંભળ્યું હતું. પરંતુ એમની સાથે કામકાજમાં અમને તો એવું ગોડી ગયું હતું કે કોઈ દિવસે એમના વિરુદ્ધ ફરિયાદનું કારણ મળ્યું નહોતું; ઉલટું

એમની પાસેથી અને આપારી કારકિર્દીના આરંભના દુનિયાદારી સંબંધી ધણું શિખ્યા હતા અને એક શુભેચ્છકની જેમ તેઓ આપારા હિતમાં કાળજી ધરાવતા હતા.

એમની દેખરેખ નીચે સોસાયટીના વહિવટથી અને વાકેફ થયા હતા અને એમની કાર્યપદ્ધતિને અનુસરીને તેનું સરળું કામકાજ ચલાવતા હતા. તેમાં એવી ટેવ પડી ગઈ હતી કે કોઈ પત્રનો સ્પષ્ટ જવાબ આપવો ફીક ન લાગે તો અને તેનો ઉપલક્ષ્ય અથવા જોળ જોળ ઉત્તર લખી જણાવતા હતાં પણ રમણુભાઈ સાથે કામનો પ્રસંગ પડ્યો ત્યારથી એ રીતિ સમૂળગી બંધ પડી ગઈ.

લાલશંકરભાઈની માદગી દરમિયાન એક પત્રનો જવાબ રમણુભાઈની સહીથી મોકલવાનો હતો ઘણું કરીને એ પત્ર વડોદરા સંબંધના વિદ્યાર્થિનાર સાહેબનો આવેલો હતો, અને તેમાં સોસાયટીના ધોરણને લક્ષ્ય કટક્ષાક ખુવાસા કરવાના હતા અને તો રીતમુજબ તેનો મોક્ષમ જવાબ લખી રમણુભાઈ પાસે મદો થવા માટે રહ્યું ક્યો; પણ એમને તે પસંદ ન પડ્યો. એમની કાર્ય પદ્ધતિ તો એવી કે દરેક વિગત સ્પષ્ટ રીતે જણાવવી જોઈએ એટલુજ નહિ પણ પત્રમાં પૂછવેલા મુદ્દાઓનો પુરેપુરો ખુવાસો આપવો જોઈએ, તેમજ એમની પ્રકૃતિ એવી હતી કે જે કોઈ પત્ર વચ્ચે લખવું હોય તે કામ જાતે જ કરી નામે; પરાયા પામે કામ કરાવવાનું પસંદ જ નહિ. મ્હોટા અગત્યના કાફલથી મારીને એક પરખીડીઆના સરનામાં સુધીનું સ્વયં કામ તેઓ દાથે કરતા. અન્યનો વિશ્વાસ નહિ એમ નહિ પણ તે દાથે કરે ત્યારે જ તેમને સંતોષ વળતો હતો. તેથી એમને કામનો બહુ ધમરડો કરવો પડતો; અને એમનો કિમતી સમય નહીં ચીત્તે કરવામાં બહુ વ્યતિન થતો; અને એમની પાસે કામ તો થોડકાગરૂં પડેલું હોયજ; તેના ઉકેલ માટે રાત્રે ઉઝામરા વેડવા પડે; પણ એમનો એ સ્વભાવ મરણુપર્યંત ચાલુ રહ્યો હતો કામની ચિવટ અને ચોક્કસાઈ એમ કરવાને તેમને પ્રેરતી; અને એઓ નિયમિત પણ એવા કે જ્યાં સુધી કોઈ પત્રનો ઉત્તર લખાયો ન હોય ત્યાં સુધી તેને પોતાની પાસે કાચરોમાં રાખી મૂકતા અને તેનો જવાબ લખ્યા પછી, તે પર નોંધ કરી દેકાલે મૂકતા હતા.

આમ, એમની પાસેથી પહેલે જ પ્રસંગે જેને આપણે ગંજીશના પાના ખુલા મૂકીને રમણનું કહીએ તેમ પત્રવ્યવહારમાં તેમ આજુ વહિવટમાં

બધું સ્પષ્ટ રીતે અને ખુલ્લું જણાવી દેવાનો બોધપાઠ અમે શિખ્યા અને તે અમને જીવનમાં બહુ ઉપયોગી અને લાલનાથી માણસ પડ્યો છે; અને એ રીતિથી અમે કદી નાહક મનોવ્યથા જાણી નથી.

સત્સંગ જેમ સુખદાયી અને પ્રેરણાદાયક નિવડે છે, તેમ એમની પાસે કામ કરવામાં અમે પુરતી આશાએય, અને શાન્તિ મેળવ્યા છે. અને એમનું મૌનન્ય તો કદિ વિમરાય એમ નથી. સોનાઈટીનું કામ હોય તો તેઓ ઓશીસમાં જાતે આવ્યા દરી પણ એમણે એમની પાસે અમને બોલાવ્યાનું કદિ જાણ્યું નથી.

એમના નૈતિક જીવને તો અમારાપર ખૂબ છાપ પાડી હતી, તેઓ નીતિમાં મૂલ્યપૂર્ણ માનના અને તે પ્રમાણે મક્કમતાથી વર્તતા હતા. એમના જેવું પ્રમાણિકપણ અમે બહુ યોગ્ય મનુષ્યોમાં જોયું છે; અને એમનું આદિત્વ જેમ પ્રમશનીય તેમ અનુકરણીય અમને જણાયું છે.

ઉપર લાલચકરના વીમાના પ્રસંગનો અમે ઉદ્દેશ્ય કયો છે, તેની ચર્ચા કમિટીમાં ઉપસ્થિત થતા લાલચ કરે એમને કાર્ટનો બાહિ બતાવ્યો હતો, પણ રમણભાઈએ તે રોમંઝને સ્વીકારી લેતા જણાવ્યું હતું કે, સૌનો ન્યાય તોળવાવાળો પ્રભુ ઉપર બેઠેલો છે અને તે અન્યાય કદિ માખી શકશે નહિ.

ન્યાય અને નીતિમાં, સત્યમાં અને પ્રજાના પ્રેમમાં એમની અદ્ભુત બદલાઈ હતી, અને એમનું જીવન સદૈવ સમજવાને એ સૂત્રો તેના ચાવીરૂપ છે.

ઉપરોક્ત વીમાના પ્રસંગ અને અમારા ઉપર પણ કેટલીક તવાઈ આવી પડી હતી અને અમે એવા હતાકે પામી ગયા હતા કે જે રમણભાઈ માહેમની મહાવતા અને સહાનુભૂતિ આપના પ્રાપ્ત ન હોત તો તે દિવસથી મોસાઈટીમાંથી છુટા થયા હોત પણ પરમાત્માની ગતિ કંઈ ન્યારી છે. એમની હૃદયી અમે એ કટોકટીના દિવસો વટાવી નકામ હતા અને એમનું જીવન અમને કદિ વિમરી સડાઈ નહિ.

સગર રમણભાઈના દરેક સોસાઈટીનું સુકાન આવ્યા પછી તેની પ્રગતિનો ઇતિહાસ આ પુસ્તક છે, અને એ મત્રાનું કામકાજ એરી રીતે થયેલું છે કે આ કામ અમુક વ્યક્તિએ કર્યું, અથવા તો અમુક કામમાં ફલાણનો હાથ હતો એમ તેનો બેદ પાડી ચકાસ નહિ, પણ એટલું નિર્વિવાદ છે કે મન ૧૯૨૦ પછી સોસાઈટીનું તંત્ર કશા ઘર્ષણ વિના, એકસ પછી અને સાનો મહાકાર મેળવીને પ્રગતિમાન ગયું છે અને એ તેની સફળતાનું કારણ મુખ્યત્વે એમનું વ્યક્તિત્વ હતું.

એ મમય દગ્ગિવાન મોગાધરી સર્વ રીતે આગાદ, મમદ અને પ્રગતિમાન થયેલી છે, તેની પ્રતીતિ એની મમામ- મખામા વધારે, તેને મળેના મખ્યામધ નવા દૂરદ્દરે, નેના પ્રયત્નોની વિવિધતા અને મોગી મખ્યા તેમ તેણે હિપાદી લીનેરી સોમપકારી પ્રવૃત્તિઓ, તે પછી ધને

મગ મમ્યુભાઈ જીવનના જે ક્ષેત્રમાં પડના તેમાં અગ્રધાને જઈને એમતા અને એ મર્વમા એમના વ્યક્તિત્વની છાપ જણાતી હતી માહિત્યનું, સમાજસેવાનું, મમામુધારાનું, મ્યુનિસિપાલિટીનું કે રેસનું કોઈ પણ કાર્ય તેઓ હાથ ધરતા તે એરી નાજલીથી અને મમદથી કે તા કે એ વડે તે કાર્ય ખીની અને દોષી જોઈતું હતું

એમનો મનોનિમ્મલ એવો જાહેરો હતો કે એક અવધાનીની પેઠે જુદા જુદા કામોમાં તેઓ એમનું ચિત્ત પરાંની શક્તિ અને એથી આ અગમ્યન થતા હતા મદવીકવાર એવું જાનતું હતું કે પોતે મધ મમા રાકામવા હાથ તે નરમિવાન ચાલુ કામે તે જોઈ જીનું કામ પણ નેઓ કરતા પણ એમનું મગજ એટલું સાવચેત રહેતું કે એ કામમાનો કે મુદ્દો કે નીન એમના ખ્યાનપદાર જતી નહિ

પુત્તક વાચે તે પણ કટકે કટકે, કાંઈક મમય મને એમને એમની જોમમાંથી તે પુત્તક કાઢે અને ન્યાયી અધૂર રહુ હોય ત્યાંથી આગળ ચલાવે, તો પણ આગળ વાચેયો જામ તેઓ જૂનતા નહિ એવી એમની રીત રમ્મિત હતી એમના લેખો, વ્યાખ્યાનો આ રીતે તૈયાર કરતા અને એમને ધણીવાર નિહાળ્યા છે, પણ તે વખાણ એવું સ્પષ્ટ, મુદ્દાસર, મગજ અને વેગનતું ચાતે જતું કે તેને ખીજવાર સુધારવાની પણ જરૂર રહેતી નહિ, એજ નકલ તેઓ જાપખાનામાં મોકલી આપતા, અને જે કાંઈ સુધારો કરવો થોમ જણાય તે તેઓ મદમા કરતા હતા

મર સયાઈગવને સોમ્માધની તરફથી એઓશ્રીની જયભિવિ પ્રમગે માનપત્ર આપવાનું હતું, તે માટે જીજ દિસો હતો અને રમજુઆઈનું છાન વ્યનસાથી, અનેક કાર્યોમાં દમાયલુ, પણ ક્રાફ્ટ વગેરે કામમાં એના કુસળ થઈ ગયા હતા કે અડધા કેનાકમાં એમણે મદરફ માનપત્રનું કામ પતાવી નાખ્યું હતું અગત્યના કામ માટે પણ પૂર્વ તૈયારીની એમને જરૂર રહેતી નહિ

એમની પ્રવૃત્તિ અમુક કાર્યમાં મર્યાદિત હતી એમ નહોતું શરેરની તમામ સાર્વજનિક પ્રવૃત્તિમાં તેઓ આગળ હોયજ, અને તેને નધને

સોસાઈટી તેના ટ્રેન્ડરપ થઈ પડતી; અને એ પ્રવૃત્તિ અંગની સભાઓ પણ સોસાઈટીની ઓશીસમા વારંવાર ચલી હતી.

એમની લેઝક્રિયતા પહેલેથી હતી અને તે કેવી સર્વદેશી હતી તે ખતાવવા એક પ્રસંગ અહિં નોંધીશું, તે જો અપૂર્વ તેમ અમદાવાદના ઇતિહાસમા પ્રથમ હતો.

અન ૧૯૧૨મા રમણભાઈને રા. બા.નો ઇફકાળ મરકારે મર્યો હતો, ત્યાર જો અભિનંદનો મળ્યા તેમા અમદાવાદના વર્તમાનપત્રો, માસિકો અને પ્રેસ માસીકોએ પણ એક માનપત્ર એનાયત કર્યું હતું.

હાપખાનાવાળાઓ માથે એમને સીધો મનુષ્ય ન હતો, જો કે અમદાવાદમા પહેલવહેલુ ટાઈપનુ પ્રેમ આણવાનો યશ મહીપતગમભાઈને છે. ધણી વર્ષોથી તેઓ “શાનસુધા” ચલાવતા હતા એ એમનો એક પત્રકાર તરીકે વર્તમાનપત્રો માથેનો સંબંધ કહેવાય પણ એ માને એમના પ્રતિ એટલો બધો મહત્વાવ હતો કે એઓએ એ સાગણી વ્યક્ત કરવા માટે એમને એક માનપત્ર આપવા ઉપરોક્ત પ્રમગનો ઉપયોગ કર્યો હતો.

એ બનાવની નોંધ અમે તે વખતે છુદ્દિપ્રકાશમા લીધી હતી, તે પત્રિશિષ્ટમા આપીએ છીએ

તે પછી લાખા ગાળે એઓ શરીરે અશક્ત થઈ પડ્યા બાદ નામદાગ સરકારે એમને નાઈટહુડ નો ઇફકાળ નનાજેશ કર્યો હતો. એમને મળેલા એ માનથી સૌ કોઈ ખુશ થયા હતા. શહેરીઓએ એમને એક જાહેર માનપત્ર અર્પિને એમની અનેકવિધ સેવાની યોગ્ય કદર કરી હતી અને સોસાઈટીએ પણ તેમને એ પ્રમગે પોતાના હર્ષની સાગણી પ્રદર્શિત કરતું એક માનપત્ર આપ્યું હતું, તેનો વૃત્તાત કમિટીના પ્રેમિડિંગમથાથી આપીએ છીએ

સર રમણભાઈને અભિનંદન

શુભરાત વનોકયુવર સોસાઈટી તરફથી સર રમણભાઈને નાઈટહુડનો ઇફકાળ મળ્યો તે માટે અભિનંદન આપવા એનેજીંગ કમિટીનું એક ડેપુટેશન તા. ૨૧મા જાન્યુઆરી ૧૯૨૭ને શુક્રવારે મચારે નવે વાગે એઓના બંગલે ભદ્રમા ગયું હતું. તે વખતે નીચેનું માનપત્ર આસિસ્ટન્ટ મેકેટરી હીગનાન પારેખે વાચી સભાગાળ્યું હતું. તે પછી કમિટીના સભ્યો તરફથી સુદર ચાહીનો ટી સેટ એ પ્રમુખ રા. બા. કેશવલાલ કુવે અર્પણ કર્યા પછી, એઓને હીલીયુ ઇન્ડી દારપાન આપી શાહુ કર્યું હતું.—

સર રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ, નાઈટ,

બી. એ. એવર્ડેસ બી,

અમદાવાદ.

નંદા વર્ના માન અકરામના પ્રયંગમા નામદાર દિન્દી મરકરે આપને નાઈટહુડનો માનવંતો ઇલ્કાન એનાયત કર્યો તે બદલ અમે ગુરુગત વર્નાકયુક્ત મોનાઈટીના મળ્યો આનંદ સાથે અભિનંદન આપિયે છીએ.

મોસાઈટી સાથેનો આપનો નમક મદુ ગાદો અને લાગા મમયનો છે, ઘણા વર્ષો સુધી આપના પિતાશ્રી રા. મા. મહીપતરામભાઈએ સોમાઈટીના ઓન મેકેટરી તરીકે તન દેધ કાર્ય કર્યું હતું. તેમના મમયમા જ આપ સોમાઈટીની મેનેજીંગ કમિટીના મંચ નિભાયા હતા, અને મન ૧૯૧૨ થી તેના ઓન સેક્રેટરી છો. આપનું એ કાર્ય, જજીવાવાની જરૂર નથી કે, ઉલ્લેખ અને ગોખાસ્પ છે.

એકના સોમાઈટીના નહિ પણ માનવ જીવનના જે જે ક્ષેત્રોમા આપે પ્રવૃત્તિ આદરી છે તે તેમા આપે મગીન ફાળો આપ્યો છે, અને તેમા યશ અને કીર્તિ સંપાદન કર્યો છે.

માધ્યાવસ્થામા કોનેજમા હતા ત્યારથી આપે સાહિત્યમા રસ લેતા માડેલો, તે પછી બદ્ધ બદ્ધ, કવિતા અને સાહિત્ય, મહાનો પર્વત, દાસ્યમદિ વગેરે રચીને જે માનબુદ્ધિ ધ્યાન સાહિત્યકાર તરીકે આપે મેળવ્યું છે તે મગફરી લેતા જેવું છે પ્રજાએ પણ આપને સાહિત્ય પરિવહના પ્રમુખ નીમી તે કાર્યની કદર કરી છે જ.

સમાજસુધારાના સંગ્રહર આપને આપના પિતા પાસેથી વારસામા ઉતરેલા અને તે આપે એવી સારી રીતે પોખ્યા અને ખીતન્યા છે કે સમાજસુધારક તરીકે આપને પ્રથમ ધ્યાન અપાય છે.

એવીજ યશસ્વી અને ઉપયોગી આપની શહેરસેવા છે, તેલા ૨૫ વર્ષથી આપ એક યુનિસિપલ કૌન્સિલર તરીકે સતત કાર્ય કરતા આ-યા છો અને તેનું પ્રમુખસ્થાન એકથી વધુ સમય દીધાંયુ છે, એટલુજ નહિ પણ જે તે આપની એ મેદાની મુકાતકે પ્રશંસા કરે છે.

આપની જાહેર પ્રવૃત્તિ અને સેવા આટલેથીજ સમાપ્ત થતી નથી. મોસાઈટીની પેઠે શહેરની અનેક સાર્વજનિક સંસ્થાઓ સાથે આપનો, પ્રમુખ, સેક્રેટરી કે તીએરર તરીકે નિકટ સંબંધ છે, અને તે પાછળ આપ ઘણા સમયનો અને શક્તિનો વ્યય કરો છો, એ જાણીતું છે.

આ સર્વ કાર્યની પ્રજા અને સંગ્રહ હિલચ કદા કરે એ યોગ્યજ છે અને તેની જેટલી પ્રશંસા થાય તે ઝોઘી જ થેખાય.

આપને મળેલુ આ અનુષ્ઠાન માન ભોગવના પરમાત્મા આપને દીર્ઘાયુ અને આરોગ્ય બ્રહ્મા જેવી પ્રાર્થના માથે અમે વિંમીએ છીએ
અમે છીએ

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી,
અમદાવાદ. }
તા ૦૧ મી જાન્યુઆરી ૧૯૨૭ } આપના સ્નેહી બહુઓ,

હાહ્યાભાઈ પીતાંબરદાસ દેરાસરી કેશવલાલ હર્ષદાસ કુવ
કૃષ્ણલાલ નરસીલાલ દેરાઈ મંગળદાસ ગીરધરદાસ
ગણેશ વાસુદેવ માવલંકર ખુશાલદાસ ગોકળદાસ પટેલ
અંબાલાલ દલસુખરામ લખીયારા મુળચંદલાઈ આશારામ શાહ
ચીમનલાલ ફલખતરામ કવિ જોસફ જોન્નમીન
હોમી પી. આહિવાલા નગીનદાસ પુરુષોત્તમદાસ સંઘવી
પ્રાણજીવનદાસ નારણદાસ ડોક્ટર જહુભાઈ અચરતલાલ સૈયદ
પ્રમુખ અને મેનેજર કમિનીના સભ્યો, શુ ચ. સોસાયટી.

આ પ્રકરણ પૂર્વ કરતા પૂર્વે સર નમણુભાઈએ સોસાયટીને 'કવિતા અને સાહિત્ય'નું પુસ્તક ફરી છપાવવાની પરવાનગી આપી હતી તેનો ઉલ્લેખ કરવો ધટે છે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠની સ્થાપના થતા તેના અધ્યાસકમથા ગુજરાતી પુસ્તકોની પદ્ધતિ થવા માહી તેમા 'કવિતા અને સાહિત્ય'નો પણ સમાવેશ કરવામા આવ્યો હતો.

સન ૧૯૦૩મા કવિતા અને સાહિત્યનું પુસ્તક મદાર પડ્યુ હતુ, અને તેની જે પાચ નકલો એ વખતે માફ મળી શકે એમ હતુ. રમણુભાઈ એ પુસ્તકની નવી આદતિ કદાવવાનું વિચારી રહ્યા હતા, એમને અમે તે પુસ્તક સોસાયટી તરફથી પ્રસિદ્ધ કરવાની વિનંતિ કરી તેનું કાળુ એવુ ઉત્તમ પુસ્તક બહોળા પ્રમાણ પામે એ હતું. 'કવિતા અને સાહિત્ય'નું પુસ્તક જ્યાર પડ્યુ ત્યારથી, તેની એક મૂલ્યવાન કૃતિમા ગણના થયેલી છે, અને ગુજરાતી સાહિત્યનો અભ્યાસ કરનારને તે માર્ગદર્શક તેમ મદદગાર થઈ શકે તેવુ નિદાણુ અને વિચારણીય પુસ્તક છે.

મેનેજીંગ કમિટીની સંમતિ મેળવી ' કવિતા અને સાહિત્ય 'નું નવું પુસ્તક રમણભાઈની હયાતી દરમિયાન છપાવું હતું, અને બીજું પુસ્તક તૈયાર થાય તે પહેલાં એમનું અવસાન થયું હતું.

એ ખોટ સોસાઈટીને તેમ સમસ્ત દેશને ન પૂરી શકાય એવી મોટી હતી. એવા નિઃસ્વાર્થ સેવાભાવી કાર્યકર્તાઓ જુદુ થોડા હોય છે.

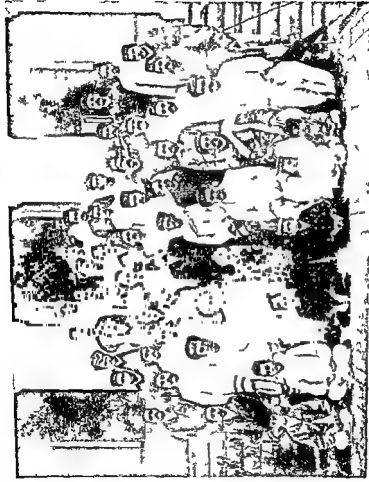
એમના દુઃખદ અવસાન માટે શોક પ્રસિત કરવા સોસાઈટીની ખાસ સભા ભરવામાં આવી હતી. તેમાં એમની સોસાઈટીની લાંબી મુદતની કૌમતી સેવાની યતિકૃતિત કદર કરવા જે કસબ પસાર થયો તે નીચે પ્રમાણે હતો:—

" જુનરાત વર્નાક્યુલર સોસાઈટીની આ અસાધારણ સામાન્ય સભા સર રમણભાઈ મહીપતરામ નીમકેઠ, નાઇટના દુઃખદાયક અવસાનની નોંધ લે છે, છેક સન ૧૮૯૦થી એમાઇટો સાથે મેનેજીંગ કમિટીના સભ્ય તરીકે એમનો સંબંધ જોડાયો હતો અને સન ૧૯૧૨માં તેઓ તેના ઓનરરી સેક્રેટરી નિભાયા હતા. આ પ્રમાણે સોસાઈટી સાથેનો એમનો સંબંધ લાખા સમયનો અને ગાઢ હતો અને ૨૪૦ મહીપતરામના સમયથી ચાલતો આવે છે. એ સેવા કાર્યમાં એમણે પોતાનો એટલો મધો સમય આપ્યો છે અને તે પાછળ એટલો પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે, કે જેનું મૂલ્ય થાય એમ નથી. એવી એમની એ અપૂર્વ અને કૌમતી સેવાની યતિકૃતિત કદર કરવા આ સભા હારીવ કરે છે કે સોસાઈટીએ પોતાના ફંડમાંથી એમના નામનું રૂ. ૫૦૦૦નું એક જુકું રમારક રચાવવું અને એ ફંડના વ્યાજમાંથી નીચે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવી.

(૧) સુખાઇ યુનિવર્સિટીની બી.એ.ની પરીક્ષામાં અગ્રિક વિષય તરીકે જુનરાતી ઓનર્સ ડ્રેસ જે ત્રિવર્ષી ઉંંચે નંબર પાસ થાય તેને મર રમણભાઈ સુવર્ણચંદ્રકે દર વર્ષે આપવો.

(૨) સર રમણભાઈના જીવન વિષે માહિતી આપતા લેખો, સ્મરણો, નોંધ, પત્રો વગેરે એમના મિત્રો, સંબંધીઓ, અને પ્રસંગિક પાસે લખાવી મેળવી, તે સંગ્રહ એક રમારક ગ્રંથ રૂપે બહાર પાડવો.

(૩) પ્રતિ વર્ષ સુવર્ણચંદ્રકનો ખર્ચ બાદ જતાં વ્યાજની રકમ જયત રહે અને એકઠી થાય તેમાંથી વખતોવખત સાહિત્ય, લાખાચાચ, ઇતિહાસ, અને સમાજસુધારાના વિષયને લગતાં પુસ્તકો ' સર રમણભાઈ ગ્રંથમૂળા ' એ નામે લખાવી પ્રસિદ્ધ કરવા."

મર રમણલાલની નાકના સન્માનાર્થે આજિ ત્યમભનો મેળાવો

(૫ ૧૬૦)

આમ જ ને ૧ મીએ ૨૧ ખા ને ૨૬ રૂ ને
 સુજરાત ના નાનકડા આગા ખાન માર્ચ ૧૯૬૬ માં
 શામળદેવ સરોજી આ રમતના ફોલા પ્રસંગે લેખે ને મહેલે ૧ પ્રસંગે વન ઊભા ને મહેલે
 (૫ ૧૬૬)

સન ૧૯૩૫ થી બી. એ.ના વર્ષમાં મુન્સીફની વિધિમાં એનર્સ ડોર્સ લેવાની સગવડ થયેલી છે એટલે રમણભાઈ મુન્સીફશ્રીએ એ વર્ષમાં ફોર્મલ યનાર હોમવારને આપવાનો પ્રયત્ન થયો.

દરમિયાન રમણભાઈ રમારક ફોર્મ રૂ. ૫૦૦૦)નું ઉપરોક્ત ફોર્મ અનુસાર છુટું કાઢવામાં આવ્યું છે, તેમાંથી એમના લેખોના 'બીજા' ને પુરતો 'કવિતા અને સાહિત્ય'—પુ. ૩ અને કવિતા અને સાહિત્ય—પુ. ૪ એ પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ થઈ ચુક્યાં છે, અને એમનાં ધાર્મિક પ્રવચનો "ધર્મ અને સમાજ"

એ નામથી સંકલિત કરવામાં આવ્યાં છે; અને તેનું પહેલું પુસ્તક મધે વર્ષે સોસાયટીના મુખ્યોને ખાસીસ અપાયું હતું.

સર રમણભાઈનો શ્રેષ્ઠસંગ્રહ સોસાયટી પુસ્તકાલયે પ્રકટ કરે એ યોગ્યતા, તેના જ્ઞાનપ્રચારના ઉદ્દેશની દૃષ્ટિએ જેમ મદત્વની છે તેમ જનતાને રમણભાઈનું કૌમતી લખાણ સસ્તી કિંમતે મુલમ થાય એ પણ થોડું ઉપકારક નથી. રાધનો પર્વત, જદંગદ્ર અને કવિતા અને સાહિત્ય એ એમની ત્રણ કૃતિઓ ગુજરાતી સાહિત્યમાં અમરત્વ પામી છે અને તેમાં રમણભાઈના નામનો મદિમા છે.

એમનું અવસાન થયે આજે છ વર્ષ થયાં છતાં અનેકનાં મુખે એમની વિદ્વાનાં અને એમના સૌજન્યનાં ગુણગાન સાંભળવાના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે પ્રકરણના આરંભમાં ઉતારેલી રવામી રામચંદ્રની પંક્તિનું અમને સ્મરણ થાય છે.

મનઃ ચંદને જેમ કાષા ઝીઝાવી,
રહે અંતરો સજ્જનોના રીઝાવી. ”

પરિશિષ્ટ ૫

એન. રા. બ. રમણભાઈ મહીપતરામને મળેલું માનપત્ર

દિવાન બનાદુર અંબાલાલભાઈના શબ્દોમાં જણાવીએ તો અમદાવાદમાં અગાઉ કદી નહિ બનેલો એવો એક અપૂર્વ અને આનંદદાયક બનાવ તા. ૩૦ એપ્રિલના દિવસે દિ. બ. અંબાલાલ આકરવાલ દેખાઈના પ્રમુખપણા હેઠળ મળ્યો હતો; અને તે અમલવાદના આગ્રિક પત્રો, વર્તમાનપત્રો અને પ્રેમ માસીકો તરફથી એન. રા. બ. રમણભાઈ મહીપતરામ નીવડે તેમના દેશસેવા અને આર્થિક કાર્યોની કદર કરનાર, તેમને નામદાર મજાદાર નવાજેશ કરતા ધક્કાબ અને મુખ્યની ધાગમધાગ સમામદ નોમવા માટે-એક માનપત્ર અર્પણ કરવાનો મેળાવડો હતો.

એન. રા. બ. રમણભાઈ પ્રત્યે અમને બહુ મ-માન હોઈ તેમની પ્રમંથા કરતા પક્ષપાત થઈ જાય એ સ્વાભાવિક છે, અને તેથી જ અતિશયોક્તિના રોપથી અમે આરોપિત ન થઈએ તેટલા માટે જાણી બુદ્ધિને અમે તેમના માસાગિક, ધાર્મિક, રાજકીય, સાહિત્ય અને કેળવણીને લગતા મુનિસીપલ જનસેવા અને સાર્વજનિક કાર્યોની આ પ્રસંગે નોંધ લેવાનું મોકુફ રાખ્યું છે.

જેઓ રા. બ. રમણભાઈના મદવાસમાં આવ્યા છે, જેમને તેમની કાર્ય પદ્ધતિ પરિચિત છે અને જેઓ તેમના આર્થિક કાર્યોથી મારી રીતે વાકેફ છે, તેઓ કહી શકશે કે તેમની માથેના પરિચયમાં આપણે સાલમાઈ અને સપ્તકાઈ ભરેલું વર્તન અને રીતભાત અનુભવીએ છીએ, તેમની કાર્યરીતિ સરળ, એકમાર્ગી અને મત્તનિવાથી પ્રેરાએવી પ્રામાણિક દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને તેમના સાર્વજનિક જનમેવાના અને દેશોત્થતિના કામો બહુ ઉદાર ભાવના અને ઉચ્ચ આદર્શથી સિંચાઈને વિકાસ પામે છે.

એમના 'નીવડકંઠ' ઉપનામમાં ઉપરના ગુણોનું બહુ સાદું સૂચન થાય છે. અમે માનીએ છીએ કે તે ગુણો પરંપરાથી તેમના વંશમાં ઉતરી આવીને રા. બ. રમણભાઈમાં પૂર્ણ રીતે વિકાસ પામીને દોષી નીકળ્યા છે. 'નીવડકંઠ' એ નામ શિવ-મહાદેવજીનું છે અને તે નામ શાથી પડ્યું એ પૌરાણિક આખ્યાયિકા બહુ જાણિતી છે.

દેવ અને દાનવો મળીને સમુદ્ર મંથન કર્યું અને તેમાંથી પ્રાપ્ત થયેલું ઊર શિવજીએ પાન કર્યું જેથી તે નીવડકંઠ કહેવાયા એ કથા પ્રા. આનંદશંકરભાઈએ તેમની રસ અને મીઠાશભરી સમર્થ રેખામાં તેમના "નીતિશિક્ષણ" નામના પુસ્તકમાં ખૂબ સારી રીતે વર્ણવી છે તે, વિશેષ માહિતી સાદે અમારા વાચકોને જોવાની લલામણુ કરીશું.

આ સળધી વિશેષ વિવેચન નહિ કરતા તેમને અર્પણ કરવામા આવેલું માનવત્ર અત્રે ઉતારીનેજ અને સતોપ માનીયું —

ધિ ઝોનરેખલ રાવળહાહર

રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ,

બી. એ, એન.એન. બી

મુખ્યધની ના ગવર્નર સા. ની ધારાસભાના મહાસક, ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીના ઝોનરરી સેક્રેટરી, 'વસન્ત' તથા 'જ્ઞાનમુધા' માસિક પત્રોના તંત્રી વગેરે, અમદાવાદ.

માનવંત સુફા મહારાય,

આપણા ધર્મદામપ્રસિદ્ધ નાનગરની વિરિધ ધર્મો તથા જિનન જિનન પ્રમેમા વહેમાવલી સકળ પ્રજા અને આપણી માતૃભાષાની સેનાના અનેક ક્રમદેત્રોમા આપે જે ઉત્સાહ, પ્રાંતિ અને ઉત્કર્ષક આત્મત્યાગ દર્શાવ્યા છે તથા જે જે સુખ નિચારો અને સુલ કાર્યોના બી વાન્ધા છે તેના પ્રોત્સાહનથી આકર્ષિત, અને આ આનંદલાયક પ્રસંગે આપને અભિનંદન આપના રહેલથી પ્રેરાઈએ છીએ

આપે 'મન ડવન અને ઉચ્ચ વિચાર'ને જનનસૂત્ર બનાવી, મહાન આશયથી સતત શ્રમ વધને મુજગતના એક પ્રશસ્ત વિદ્વાન અને અમગપય નાગરિકનું 'મ' પ્રાપ્ત કર્યું છે હૃદયની સંગતના, જુદીની વિશાગતા, અને સુતીતિ-સુવિવેક દર્શાવિ ઉત્તમ મદ્યુલો વડે મોજાવુ આપનું ઉચ્ચ ડવન અમગ પ્રજા આગળ પ્રશિંત થયું છે અને જૂદા જૂદા ધર્મો તથા પ્રમેની માદિત્ય અને જગવણી નિત્ય મેવા પૂર્વે ઉમગથી-અનેક રીતે સ્વાર્થનો જોગ આપીને તપુ આપે બીધી છે આપ અમલાવાદની અનેક જાહેર મર્યાઓ સાથે મત્રી અથવા પ્રમુખ તરીકે જોડાએના છો, જે ઉપરથી આપના નાકાપકારક અને પારમાર્થિક ડવનની મારી ગીતે પ્રતીતિ મને છે આપે જે અનેક જાડું મર્યાઓમાં નીને લોકમેના મળતી છે અને હાન જળવો છો તેમાની મુખ્ય મુખ્ય સરચા નીચે પ્રચાલે છે —

ઝોન સેક્રેટરી, મુજરાત વ સોસાયટી
પ્રમુખ, મુજરાતી સાહિત્ય સભા
ચેરમેન શ્રી સાહિત્ય પરિષદ-અમદાવાદ
ઝોન સેક્રે આપારાવ જોગનાથ લાયબ્રેરી
" રીસ્ટ્રીક્ટેડ રીડ" લો લાયબ્રેરી
" નેરાનવર્ધનીઅન એસોસીએશન
(મુજરાત વિજ્ઞાન)

ઝોન સેક્રેટરી રા.જી રમણહાસ ઠાકા-
લાલ ખાડીઆ કન્યાશાળા
" મુજરાત સંસ્કાર મુધારા સમાજ.
" મહીપતરામ રમણ અનાયામક
" મુર્તિ પ્રાણીઓ ઉપર મુજરાત
ધાર્મિકપણ અદાવતારી મદજો
વગેરે, વગેરે,

મુદ્રણકર્તાનો અને પત્રપ્રકાશનનો ઉદ્યોગ જગત્ ઉપર મોટામા મોટા ઉપકાર કરે છે, એ નિઃસંશય છે. વક્તાવધિ મનુષ્યોના અવનમા તે વડે મદ્યુદિનું, હૃદયવિકાસનું અને આત્મોત્કર્ષનું તેજ પ્રકાશ છે; અર્થાત્ કુટુંબોમા તે ઉદ્યોગ આનંદ, પ્રગતિ, અને કલ્યાણના નુધા-ઝરણુ રેનાવે છે. આપણા દેશમાં આ ઉદ્યોગના પ્રારંભકાળમા આપના પદ્મોત્કર્ષામી પિતાશ્રી રાવસાહેબ મહીપતરામ રૂપરામ નીલકંઠ, મી. આર્ષ. ઇ. એ તે ઉદ્યોગને પ્રીતિપૂર્વક વધારી તેની અભિવૃદ્ધિમા અંતઃકગ્જીથી મદાયતા કીધી હતી, અને આપે પણ એમનેજ પગલે ચાલીને મગ્ધવતીરિવીના પૂજનમા, એવે અભિનંદનીય ભાગ લીધો છે & માતૃભાષા ગુજરાતીની પ્રગતિ-વિકાસ ના ઇતિહાસમા આપે અચળગ્રંથાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેમજ પત્ર-પ્રકાશનના ઉદ્યોગને પણ આપે 'જ્ઞાનસુધા'ના તંત્રી-અમદાવાદના ચોપાનીઆના વિદ્યમાન તંત્રીઓમા જૂનામા જૂના તંત્રી-તરીકે અને ગુજરાત વર્તીકયુગર સોમાધરીનું આનરરી મંત્રીતર તથા 'વચન'નું તંત્રીત્વ સ્વીકારીને અને છાપખાનાની જૂનામા જૂની મગ્ધા યુનાઇટેડ પ્રેસ કંપનીના ડીરેક્ટરની બોર્ડમા મામેય થઇને મોવામ મદાયતા આપી છે.

આપના દેગદિનના આ ન-કર્મોની ઉપયોગિતાનો નામના મગ્ધારે સ્વીકાર કરીને આપને "રાવબહાદુર"નું માનવત પદ તથા ના. મુંબઈ સરકારની વારામણાના સભાસદ તરીકેનું સન્માનીત સ્થાન આપ્યું છે, તે માટે અમે અમદાવાદના મર્વે છાપખાનાના માલેદા અને માસિક તથા માસાદિક પત્રોના અધિપતિ અને માલેદા આપને અંતઃકગ્જી પૂર્વક અભિનંદન આપીએ છીએ, અને પ-મ દયાગુ પ્રજા પ્રત્યે અંતઃકરણ-પૂર્વક પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે આપને અધિક સુખ, મંપત્તિ, આરોગ્ય અને દીર્ઘાયુ પ્રાપ્ત થાય તે કૃપાવન્ત થાય, કે જેથી માતૃ-ભાતાની અને રાદેશની મેવા આપ વડે દીર્ઘ કાળ પર્યન્ત થયા કરે તથાગ્નુ !

તા. ૨૦ માદે એપ્રિલ મન ૧૯૧૩

અમે છીએ આપના ગુણુઆલુકા મદ્દગુણુપૂજકો

સોસાઇટીનું પુસ્તકાલય અને પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ

"લાઇબ્રેરીમાં આપણે હજારો રસ્તા મળતા ચોક્કસ બીજાએ છીએ. કોઈ રસ્તો જય છે અનંત સમુદ્રમાં, કોઈ ચડે છે અનંત શિખર ઉપર, અને કોઈ ઊતરે છે માનવહૃદયના અતનસ્પર્શમાં. જ્યાં જ્યાંની ધૃષ્ટિ થાય ત્યાં દોડો, ક્યાંય બાધા ન મળે મનુષ્યે પોતાના પરિત્રાણને એક નાનકડી જગ્યામાં બાધી રાખ્યું છે

શખમાં જેવી રીતે સમુદ્રનો શબ્દ સંભળાય તેવી રીતે આ લાઇબ્રેરીમાં શ તમે હૃદયના ઉત્થાન અને પતનના શબ્દો સંભળો છો? અહીં આ જીવિત અને મૃત જન્મે વ્યક્તિઓનાં હૃદયો પાસેપાસે એક જ રસ્તામાં રહે છે. વાદ અને પ્રતિવાદ અહીં આ બે લાઇબ્રેરી માફક સાથેસાથ રહે છે. સશય અને વિશ્વાસ, સંધાન અને આવિષ્કાર, અહીં આ એકબીજાના શરીરની વ્યોલગ વસે છે અહીં આ દીર્ઘ પ્રાણ અને સ્વપ્ન પ્રાણ પગ ધૈર્ય અને શાંતિ માથે જીવનયાત્રાનો નિર્વાહ કરે છે અર્ધ મંડળી ઉપેક્ષા કરતું નથી

કેટલીક નદીઓ, સમુદ્ર, અને પર્વતો ઓળંગીને માનવનો કંઈ અહીં આવી પહોંચે છે—કેટલાય સંકોચોના છેડેથી આ સ્વર આવે છે—આવો, અહીં આવો, અહીં પ્રકાશનું જન્મસંગીત મવાય છે.

અમૃત લોકનો પ્રથમ આવિષ્કાર કરીને જે જે મહાપુરોએ જે મધ દિવસે પોતાની ચોતરફના માણસોને હાકલ પાડીને બોલાવ્યાં છે—"તમે સવળા અમૃતના પુત્ર છો તમે દિવ્ય ધામના વાસી છો—" તે જ મહાપુરોના કંઈ સહસ્ત્ર ભાષામાં મહત્ત્વ વર્જીમાંથી પસાર થતા આ લાઇબ્રેરીમાં પ્રતિબિંબિત થઈ ગયા છે "

[કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, ગ્રંથાન, વૈશાખ સ ૧૯૯૦]

ગુજરાતમાં પહેલવહેલું પુસ્તકાલય મોસાઇનીએ સન ૧૮૪૬ માં સ્થાપ્યું હતું, અને તેનો જુલાઈ મોસાઇનીના ઇતિહાસ વિભાગ ૧ માં ૨૧ ને પૃષ્ઠે આપેલો છે

સોસાઇટીનું આગવું મકાન નગરરોડ દિમાલાઈની ઉદાર સહાયતાથી ઉત્તું થતા સોસાઇટીનું કાર્યાલય અને સોસાઇટીનું પુસ્તકાલય એ નવા મકાનમાં લઈ જવામાં આવ્યા હતાં. તે પછી ઉપરોક્ત પુસ્તકાલયને દિમાલાઈ ઈન્સ્ટીટ્યુટ એ નામ આપીને, એ સંસ્થા સારી રીતે વધારીને ખીલવી શકાય એ હેતુથી સન ૧૮૫૬ માં તેનો વહિવટ અને કળ્પને એક એલાયદી કમિટીને સોંપવામાં આવ્યો હતો. તે વખતે “ તેની પાસે ૩૧૫૮ પુસ્તકો હતા, ૩. ૪૫ ની માસિક આવક હતી અને સભાસદોની સંખ્યા ૧૭૫ ની હતી ”

સોસાઇટીનું આ એક મહત્વનું અંગ આ પ્રમાણે અલગ થયું, તોપણ બુદ્ધિપ્રકાશમાં સમાલોચના અર્થે અને ઉત્તેજન અર્થે સોસાઇટીને લેખક વર્ગ તરફથી ગુજરાતી પુસ્તકો ચાલુ મળતા રહેતા અને અવારનવાર ઇંગ્રેજી પુસ્તકો તરજુમો કરાવવા માટે તેમ રેફરન્સ સાર ખરીદ કરવામાં આવતા; એટલુંજ નહિ પણ ગુજરાતી તેમજ સંસ્કૃત હાથપ્રતો મેળવવાનો પ્રયત્ન ચાલુ હતો.

પચીસ વર્ષના ગાળા પછી સોસાઇટીએ તેના પુસ્તકસંગ્રહનું ફેટલોગ છપાવ્યું હતું, તેમાં પુસ્તકોની સંખ્યા ૧૬૭૦ નોંધેલી છે.

ગુજરાતી પુસ્તકોનું પ્રકાશન આજનાં જોણુ તે કાળે મોટી સંખ્યામાં થતુ નહોતું, અને વચગાળામાં સોસાઇટીના પુસ્તકાલયને સમૃદ્ધ કરવા બહુ દરકાર પણ રખાઈ નહોતી, એમ ફેટલાક મહત્વના પુસ્તકો એ વર્ષોના તેમાં નહિ હોવાથી સમજાય છે અને તેની સભાજી રાખનાર જવાનદાર અંધપાળના અભાવે એમાંથી ગુમ થયેલા પુસ્તકોની સંખ્યા પણ થોડી નહોતી.

તેમ છતાં માહગથી સોસાઇટીના પુસ્તક સંગ્રહને બને તેટલું સમૃદ્ધ અને સંપૂર્ણ મનાવવા સતત પ્રયત્ન થયો રહ્યો છે અને તેથી આજે સોસાઇટીનું પુસ્તકાલય અન્ય કોઈ પુસ્તકાલય કરતાં મહોદ્દ માનુષ પડશે, એટલુંજ નહિ પણ ગુજરાતી પુસ્તક સંગ્રહમાં સર્વોપરિ હોવાનો સોસાઇટી દાવો કરી શકે.

સન ૧૯૧૧ માં સોસાઇટીના પુસ્તકાલયનું ફેટલોગ, વિવચયાગ, કક્ષાવાર અને લેખકવાર પ્રમિદ્ધ થયું હતું તેમાં પુસ્તકોની કુલ સંખ્યા ૪૧૮૯ દર્શાવેલી છે.

તે પછી નવું ફેટલોગ સન ૧૯૨૧ માં છપાયું તેમાં પુસ્તકોની સંખ્યા થોડી માનુષ પડે છે; અને તેમાં વિવિધતા પણ ઘણી જોવામાં આવે છે.

નન ૧૬ ન પછી શુભગતી પુનઃ પ્રમતનમા મોગી બરતી થયતી
 કે બીજો તેન મુદત્ય કામ પણ પુરુષ છે બીજો એ નવા પ્રકાશનોની વ્યવ
 સ્થિત નાથ ને એ ઉદ્દેશથી મોસાઈગી તન્કથી પ્રમિદ થતા "અથ બને
 અથકાગ" નામના સાર્વિક પુસ્તકમા તેની વિશ્લેષણ થાતી, મો તેટલી મ પૂર્ણ
 બનાવી, આપનાનો પ્રયત્ન થાય કે

પુસ્તકાલય મદાવક સદસી મળે શુભગતી ૮૦૦૦ પુસ્તકોની ગર્ભી
 કૃત થાતી બીજો ને પછીથી શુભગતી ૧૦૦૦ પુસ્તકોની વર્ગીકૃત થાતી, એ
 બે પ્રથો પ્રમિદ કરેલા છે રાગુ આજપયત છપાયલા સરળા શુભગતી
 પુસ્તકોનું એક મદાવક દર્શાવ તથા ચલાતી જરૂર છે અને તે વિશાખા
 દલે પ્રયાગ થતા નેધએ છે

મોસાઈગીના પુસ્તકાલયનું મન ૧૮૨૦ આખર મુધીનું કટનાગ નવેસર
 છપાય કે તે તામન તેની પુસ્તક મખ્યા યો દન થી વધુ થવા મળ્ય
 છે એ પછી નેધ સકામ ને મોસાઈગીનું પુસ્તકાલય ઉત્તરોત્તર વધતુ
 અને ખીનતુ મધુ કે

મોસાઈગીનો જુની દાખરતોનો મત્રદ મડું મ્હોટો નહોતો અને
 તેમાની વણી પ્રતો માત્ર નકલ દતી ૫ આજે એ સત્રદ મડું મ પચાન
 અને ઉરોગી મનો છે અને તેની મવિખર દકીકલ કેનીશ્વર દનપતગમ
 દત્તનિખિન પુસ્તક મત્રદ એ મકરણમા જણાવેથી કે

આ ઉપરાંત મોસાઈગી વિદી મગાડી અને મસ્કુત પુસ્તકો મારી
 મખ્યામ થરાવે કે અને ઉમેડ પુસ્તકો અગાઉ જૂજમજ દત્તા તેમા
 પુ મગ ઉમેરો થયતો છે મન ૧૮૨૨ મા વિ ના ઇતિદાસ માદિત્ય
 બાપાશાખ નામીન શોધમોળના રીપોર્ટ અને સસ્કૃતિને લગતા પુ તકા
 ખામ મત્રદાનો મિગીએ દર્શાવ કરા હતો અને એ વિખાગને મારી
 રીને મત્રદ કરના તજનીજ થતી રહે છે

રેફરન્સ પુસ્તકો માટે અભ્યાસીઓને ખડું અડચણ પડતી ને દૂર
 કરાને મોસાઈગીનો રેફરન્સ વિખાગ પણ એવી રીતે ખીલવવામા આ ગો
 છે અને તેમા મળીતા રેફરન્સ પુસ્તકો જેવા ને, એ-માઈક્રોપિડિયા મિટાનિકાની
 ૧૧ મા આવૃત્તિ પૂરવણી પ્રથો મર્તિ અને છેલ્લી આદમી આવૃત્તિ
 ગ્રેમમર્ એ-સાઈકોપિડિયા, સાઈકોપિડિયા ઓફ ગિરિજ્યન એન્ડ
 એથિમ્સ, (હેરિંગ્સ મ પાલ્લિ) દિરેગોવિન દિગ્દરી, ઇમ્પિરિયન ગેઝી

ટીઅરનો સેટ, મુખાર્ધ ઇલાકાના ગેઝીટીઅરના છટકે ભાગો-ઉપત્રય છે તે-હિન્દી વસ્તી પત્રિકા રીપોર્ટ, મરાઠી જ્ઞાનચક્ર, હિન્દી વિશ્વકોશ વગેરે પણ સંગ્રહવામાં આવ્યાં છે.

મોસાઈટીના મંચાલકો, મોમાઈટીના મકાન પાસેની જમીન જે સરકારદ્વારા એકવાઇર કરવામાં આવેલી છે, તે પર પ્રેમાશાધ દોલને વિસ્તારી નીચેના ભાગમાં સોસાઈટીનું પુસ્તકાલય ગોઠવી, તે પુસ્તકાલય વાચક અને અભ્યાસી વર્ગને લેખનવાચન માટે સર્વ રીતે સવલતરૂં થઈ પડે એવી વ્યવસ્થા કરવા ઉમેદ ધરાવે છે અને તે વ્યવસ્થા અમલમાં આવે, અમદાવાદમાં એક સારા અસ્તવતી મંદિરની ખોટ તે પૂરી પાડશે એવી માન્યતા છે.

સોસાઈટીના પુસ્તકાલયનો ગુજરાતી વિભાગ અને તેટલો સંપૂર્ણ કરી શકાય, એ આશયથી સોમાઈટી વર્ષોવર્ષ મુખાર્ધ ઇલાકાના ઇળવણી ખાતાના વડાને, ઉત્તર વિભાગના એગ્યુકેશનલ ઈન્સ્પેક્ટર મારક્લ, સોસાઈટીનો વાર્ષિક અહેવાલ સાદર કરતા, તે પત્રમાં પ્રેસ એક્ટની ક્ષેત્રે મુખાર્ધ સરકારને પુસ્તકની એ પ્રતો ભરવામાં છે તેમાની ગુજરાતી પ્રત મોસાઈટીને કાયમ મંગ્રહ અને સાચવણી માટે આપવા ચાલુ માગણી કરવામાં આવતી હતી.

હમણા જ મુખાર્ધ ઇલાકાના ઇળવણી ખાતાના વડાએ મોસાઈટીની એ વાળખી માગણીનો સ્વીકાર કરી, વર્નાક્યુલર ટેક્ટ બુક કમિટીને, ઈનામ લાઇબ્રેરી અને ટેક્ટ બુક તરીકે મંજૂર થવા જે પુસ્તકો મળે છે તેમાની એકએક પ્રત સોમાઈટીને આપવાનો નિર્ણય કર્યો છે. (બુઓ પરિશિષ્ટ ૬.)

સોસાઈટીની માગણી તો પ્રેમ એક્ટની ક્ષેત્રે જે પુસ્તકો સરકારમાં ભરવામાં આવે છે, તેમાના ગુજરાતી પુસ્તકોની એક એક પ્રત મળવા માફ હતી, તોપણ આ જે શરૂઆત થઈ છે, તેનું શુભ ફળ વહેતુમોડું આવશે એવી આપણે આશા રાખીશું અને લેખક વર્ગને અમારી અરજ છે કે મોસાઈટી ગુજરાતી પુસ્તકોનો અને તેટલો સંપૂર્ણ મંગ્રહ કરવા શક્તિમાન થાય તે માટે એમનાં પ્રકાશનની એક એક પ્રત સોસાઈટીને તેઓ મોકલી આપે.

ચાલુ વર્ષમાં (સન ૧૯૩૪) વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલય વિભાગની પેઠે ગુજરાતમાં પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિનું કાર્ય પદ્ધતિસર અને નિયમિતપણે ઉપાડી તેવાં સોસાઈટીના આશ્રય હેઠળ પહેલી ગુજરાત પુસ્તકાલય પરિષદ સર મનુભાઈ મહેતા-વડોદરા રાજ્યના માણ દિવાન સાહેબ-ના પ્રમુખપદ હેઠળ તા. ૬ દી અને તા. ૭ મી મે એ બે દિવસે મળી હતી; અને તેનું

સધ્ય કામઠાજી, અમને નોંધના મતોય ઘાલ કે કે, મર્જ રીતે ફોટોમદ
નિરાપ્ત હતુ

આ પ્રતિ ઉપાડી વેરામા આવી તે આગમય સોસાયટીએ ઓઠી
વસ્તીવાળા મારો, કે ન્યા નિશાગ પછી ન દોષ એવા રધળે, મુકર
ધોરો વાચનાયો ખેનવાનો પ્રમ ધ કયો દતો અને તે કામમા શ્રીકુત
વકુલનાન શીખતરાય હામરે મદ કરતા, સોમાઈગી દસ્તક પ્રિય વદા મામ
વાચનાયની યોજના અસ્તિત્વમાં આવી હતી

એની ખીજ યોજના અમદાવાદ છલ્લાની નિશાગોમા વિદ્યાર્થીઓને
કર્તર વાચન માફ ખામમાદિતયની જેગીઓ પૂરી પાડવાની હતી અને તે
કામમા ઉત્તર વિખામના માજ એન્ડુકેશનલ ઇન્સપેક્ટર શ્રીકુત કુપ્જુનામ
સરજરામ પખીતે સદાનુબ્રુતિ દસાવી, યોગી ખાતા તરફથી મનની મગવક
કરી આપનાનુ જમ્માપ્ત હતું પણ એ અરસામા તેમની ફરમારી થના
એ અખનરો પ્રયોગમા મુકવાનુ ખની શક્ય નહોતુ

સોમાઈગીની પુસ્તકાલય પ્રતિ મનુષ્યમા પહેલી ગુજરાત પુસ્તકાલય
પરિવલ સમક્ષ આસિ સેક્રેટરીએ નિવેદન રજુ કર્યું હતુ તેમા ક્રેડીટ
નળ્યુના જેની દકીકત આપેલી છે, અને એ પ્રતિતિને અંગે શુ શુ મર્જ શુ
અને તેના વિકામ માટે કેના પ્રમતન થના જોઈએ અને તે માટે કેનો
અવકાશ છે, એનુ ખુ કિ મલી માર્ગસૂચન સ્વાગત અખક્ષ લેડી વિદ્યામહેને,
એમના વ્યાખ્યાનમા કરેલુ છે, અને આ બને લેખો અમુત મકરણના
પૂર્તિરૂપ લેખને તે પરિશિષ્ટ ૭ મા ગણત કર્યા છે

પરિશિષ્ટ ૬

No 102/7-C.

POONA, 14th April, 1934

To,

THE EDUCATIONAL INSPECTOR,
N D

With reference to your letter No. 339 of 12-4-1934, I have the honour to request that you will in future supply the Gujarat Vernacular Society, Ahmedabad, with one copy of each of the Gujarati Publications you can spare after the consideration by the Provincial School Book Committee

I have the honour to be

Sir,

Your most obedient servant,

Sd/ H J Varia

T A S. 14/4

for Director of Public Instruction

No S-102/7-C

POONA, 14th April, 1934.

Copy forwarded for information

Sd/ H J Varia

for Director of Public Instruction

No. E 71 of 1933.

Ahmedabad Office of the
GUJARAT VERNACULAR SOCIETY,

P. O. Box. No. 23.

Dated, 26th May 1933.

From,

LADY VIDYAGAURI RAMANBHAI NILKANTH, B. A.

Hon. Secretary,

GUJARAT VERNACULAR SOCIETY,

AHMEDABAD.

To,

THE EDUCATIONAL INSPECTOR, N. D.

AHMEDABAD

Sir,

With reference to your letter No 2205 of 1933 dated the 21th inst. I have the honour to inform you that the Government receives under the act XXV of 1867 a copy of each book published in the British India and I understand, there is no adequate and proper arrangement for collection and preservation of these books.

The Gujarat Vernacular Society is a literary Institution founded for the growth and development of Gujarati language and literature. So the Society is naturally very anxious that steps may be taken for collection and preservation of all books published in Gujarati.

The Society possesses the best and largest collection of Gujarati books and if the Government as prayed for in my letter is pleased to help the Society by supply of these books to make its collection as complete as possible, I need not say, it will prove a blessing to students of Gujarati literature.

I have the honour to be,

Sir,

Your most obedient servant.

Sd/. V. Ramanbhai.

Hon Secretary.

No. E. 109 of 1933.

Ahmedabad Office of the
GUJARAT VERNAOCULAR SOCIETY,
AHMEDABAD, 8th July 1934.

From,

LADY VIDYAGAURI RAMANBHAI NILKANTH, B A,
Hon. Secretary,
GUJARAT VERNAOCULAR SOCIETY,
AHMEDABAD

To,

RAO SAHEB BHUPATRAI JAMIATRAI SHASTRI, M.A.,
Educational Inspector, N D.
AHMEDABAD

Sir,

In further continuation of my letter No E 71 of 1933 dated 26th May last, I have the honour to inform you that in the English Copy Right Act, the publisher is bound to provide six copies of each publication and these copies are then supplied to several libraries in the United Kingdom

When the Indian Registration act of 1867 was passed, its main object was "that copies of every important and interesting work published should be despatched to England to be deposited in the libraries at the India Office, and it is further stated in the said preamble that,

"In the interests, too, of history and of the scholars of Europe it is undoubtedly wise to provide that a complete collection of the publications of the press of the country should be made as well as in this country as in England."

It will be seen from the above para that the Government has from the very beginning insisted on the collection and preservation of all books published in the country.

Of these publications, I understand only a few selected books are supplied to the library of India office; the rest are stocked here, but these books are not properly catalogued and are also not easily accessible to scholars.

The development and growth of Vernacular literature is making rapid progress and students are keenly feeling the absence of a good, properly equipped and complete library.

To overcome this difficulty Literary Conferences all over the country are appealing to Government to make suitable arrangements to supply books in the language of their Province to Public Institutions, with proper safeguards, to enable them to complete, as far as possible, their collection of books in their own Vernaculars.

There is a movement at present afoot, to supply copies of books received under the Registration Act by Government to the Imperial Library at Calcutta.

From above it will be perceived that the Society's request for supply of Gujarati books to its library for collection and preservation is legitimate and just; and I trust, it will receive support from you.

I have the honour to be,
Sir,
Your most obedient servant,
Sd/. V. Ramanbhai.

ગુજરાત પુસ્તકાલય પરિષદ-અમદાવાદ

(તા. ૬ ફી અને તા. ૭ મી મે, ૧૯૩૪)

નિવેદન

— — —

મન ૧૯૩૦ માં પાટણુમા બરાયની વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલય પરિષદની પાસેથી બેઠકના પ્રમુખમથાનેથી ભેટી વિદ્યાબહેન રમણુભાઈ નીલ-કંઠે દેશમાં જે અધોર અજ્ઞાનતાનો અધિકાર વ્યાપી રહ્યો છે, તેના નિવારણ અર્થે પ્રજામાર્ગી નિરક્ષરતા ટાળવા સારૂ વ્યવસ્થિત પગલાં ઝરવા શિક્ષિત વર્ગને અપીલ કરી હતી. દેશનું કુર્ણાચ છે કે દોઢસો વર્ષ થયા દેશમાં મુસેહશાન્તિ પથરાયા છતાં જનતામાં અક્ષરતાનું પ્રમાણ હજી દમ ટકાએ પહોંચ્યું નથી, અને છેલ્લા વસ્તીપત્રકની ગણતરી પ્રમાણે તો વસ્તીના વધા-ગના મુકાબલે અક્ષરતાનું પ્રમાણ હજી ઘટ્યું છે.

નિરક્ષરતા દૂર કરવા માટે જેમ શાળા આવશ્યક છે, તેમ થોડું ઘણું અક્ષરતાન જેમણે પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેને હલ કરવાને, તેનો વિકાસ થવાને વધુ માહિતી મેળવવાને, પુસ્તકશાળા એટલીજ આવશ્યક છે. શિક્ષણ અને જ્ઞાનપ્રચારના કાર્યમાં, શાળાની પેઠે, પુસ્તકશાળાનું મહત્વ છે, બંને કંઈક વધુ છે, એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી.

આ પ્રમાણેની માન્યતાથી જ સન ૧૮૪૯ માં ગુજરાત પર્નાંકપુસ્તક યોસાઇટીની સ્થાપના કરવાની માથે તેના સરસ્થાપક, ભલી નિષ્ઠાવાળા અસેક્રેટરિયર કિન્લોક ફોર્સે દેશમાં કેળવણી અને જ્ઞાનપ્રચારનાં મુખ્ય માધન તરીકે તેનું પ્રથમ કાર્ય પુસ્તકાલય યોજવાનું કાર્ય હાથ ધર્યું હતું, જે ગુજરાતમાં પહેલવહેલું હતું.

વડોદરા નરેશ શ્રીમંત મહારાજા ઝર સલાહગ્રાએ વડોદરા રાજ્યમાં ફરજિયાત કેળવણીનો કાયદો અમલમાં મૂક્યા પછી જોયું કે પ્રજામાં જ્ઞાન પ્રકાશના કિરણો સતેજ અને પ્રકાશિત રાખવાનો માર્ગ રથે રથે, ગામડે ગામડે પુસ્તકાલયો સ્થાપવાનો છે, અને દીર્ઘ દષ્ટિવાળા એ મહાપુરુષે તુરતજ તે માટે પ્રયત્ન કર્યો, જે કાર્યમાં આપણી ગુજરાત પુસ્તકાલય પરિષદના

પ્રમુખ અને વડોદરા રાજ્યના માજી દીવાન સર મનુલાલજી મુખ્ય ભાગ લીધો હતો.

એ પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ ઉપાદી લેવા વડોદરા રાજ્ય તરફથી પદ્મનિસર પગલા લરાયા તે આગમ્ય તેના એક પ્રગ્નજન અને તેના કુળવણી ખાતાના એક મુખ્ય શિક્ષક શ્રીયુત મોતીલાલ અમીને તેના બીજા મિત્રમંડળ નામની એક સંઘા યથાપીને આપણા પ્રાતમા દેગ દેર વેધા હતા, અને તે કાગળે છેક દક્ષિણના દૂરના ભાગ—મદ્રાસે એમની એ સેવાની કદર દમણાજ એમને પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિના પિતામહનુ મિરદ બહીને કરી છે, એ આપણે ગુજ-ગતીએને ગર્વ લેના જેવું છે.

સોસાયટીએ ઉપર જણાવ્યું તેમ ગુજરાતમાં એક પુસ્તકાલય સ્થાપવાની પરેય કરી હતી તેમ તે, એ પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિને હમેશ મદદ કરતી આવેલી છે અને સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોને ઉત્તેજન આપના સારૂ તેણે ઉદાર નીતિ પ્રદર્શ કરેલી છે, તેના પરિણામે આજે પછાત માર્વજનિક પુસ્તકાલયો સોસાયટીમાં રજીસ્ટર નાઈચેરી તરીકે નોંધાયયા છે આ સંબંધ પુસ્તકાલયોને રૂ. ૫૦) એક વખતજ એકમાત્ર લખાંથી આજનન સભામંડના લાભો કાયમ માટે મળે છે

આ પ્રવૃત્તિનું મહત્વ અને તેમાં રહેલું મૂલ પીઠાજી પીઠાનીને સોસા-
ઈનીના માણ પ્રમુખ અને એક વખતના વડોદરા રાજ્યની વરિષ્ઠ કોર્ટના
મુખ્ય ન્યાયાધીશ દી. બા. અંબાલાલ સાકરલાલ દેસાઈએ ગુજરાતમાં
વાચનાલય રચાવવા સા. રૂ. ૩. ૫૦૦) ની રકમ સોસાઈટીને સન ૧૯૦૬ માં
દ્વંદ્વ તરીકે સોંપી હતી.

તે પછી વડોદરા રાજ્યે અમેરિકાથી રવ. બોર્ડન સાહેબને નિમંત્રી
રાજ્યમાં પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિને વ્યવસ્થિત ધોરણ પર મુકી દેવા પ્રયાન
આદ્યો હતો, તેના શુભ પરિણામો આપણે વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલય
પરિપદ અને પરિપદમંડળની પ્રવૃત્તિમાં નિદાણીએ છીએ.

વડોદરા રાજ્યની આસરે ૨૫ લાખની વસ્તીમાંથી ૧૬ લાખને
વાંચનાલયોનો લાભ મળે છે, એ જોઈું સંતોષકારક નથી. વડોદરા રાજ્ય
લાઈબ્રેરી વિભાગના હેક્ષા વાર્ષિક રીપોર્ટ પરથી જણાય છે કે રાજ્યની
વસ્તીના ૬૭ ટકાને પુસ્તકાલયોનો લાભ મળે છે અને ગામડામાં તેનું પ્રમાણ
નીચે પ્રમાણે છે:-

કરગા પુસ્તકાલય - ૪૫

ગ્રામ્ય વાચનાલયો - ૧૫૬

ગ્રામ્ય પુસ્તકાલયો - ૯૧૮

વડોદરા રાજ્યમાં આ પ્રમાણે પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ વેગમર આગળ
વધતી જતી જોઈને ખ્રિસ્તી હક્રમતમાં નડનુમાર કંઈક હિંસચાલ ઉપાદી,
લેવાય એ આશયથી, ક્રીયુન મોતીભાઈ અમીને સોસાઈટીને એ કાર્ય સાર
કરવા સૂચ્યું; અને તે પરથી સોસાઈટીના કાર્યવાહકોએ એક સભા
ભરી, જે નિર્ણય કર્યો હતો તે સોસાઈટીના સન ૧૯૨૭ના રીપોર્ટમાંથી
નીચે નોંધાયું:-

“આપું જ્યાં વડોદરા રાજ્ય લાઈબ્રેરીઓના આમિ કપુરેન્દ્ર રા. રા.
મોતીભાઈ નડસીભાઈ અમીન, બી. એ. ની સૂચનાથી લાઈબ્રેરી દિશ-
ચાલના વિષયમાં રસ લેતા કેટલાક આગેવાન શુદ્ધરથોની એક સભા સોસા-
ઈટીની ઝોડીસમાં મળી હતી. તે પ્રસંગે કેટલુંક પ્રસંગોચિત વિવેચન થયું
બાદ ન્દાના ગામડાઓમાં વાચનાલય ખોલવા સંગઠી બંદતી વ્યવસ્થા
કરવાનું સોસાઈટી ઉપાદી લે એવા નિર્ણય પર સભા આવી હતી. તે પ્રતિ
સોસાઈટીના મુખ્ય કાર્યવાહકોએ સહાનુભૂતિ દર્શાવી, બનતી સહાયના
આપવા તત્પરતા દર્શાવી હતી.”

આ દહીકત વર્તમાનપત્રોમા પ્રસિદ્ધ થતા એક સાદિત્યગ્નિક ગૃહસ્થ શીશુત વેકુંદરાય શીખરાય કાકાર જેઓ સોસાઇટીના આશ્રયન સન્માનદ છે અને જેમનું ચારિત્ર સ્વર્ગસ્થ અંબાલાલભાઇના ઉચ્ચ અને નરકારી ડ્રવનથી રંગાયું અને ધડાયું છે, તેમણે તેમની સ્વર્ગસ્થ પુત્રી પ્રિયંવદનાના અમરચાર્ય ૩. ૩૦૦)ની રકમ આમ્ય વાચનાત્મ્ય કાઢવા માટે ચોક્કસ મુદત સુધી આપવાની ધ્વિષ્ટા દર્શાવી અને તે સોસાઇટીએ ખુશીથી સ્વીકારી લીધી. હાલ પણ મદરહુ પ્રિયંવદા વાચનાલયની યોજના આગાઈડી દગનક ચાલુ છે.

પરંતુ સોસાઇટીના કાર્યકર્તાઓની ઈચ્છા એટલેથી મતોય માની બેસી રહેવાની નહોતી. તેઓ ગુજરાતમાં પુસ્તકાલયોનું સંગઠન કરવાને ઉત્સુક હતા અને એ ઉદ્દેશથી વડોદરા રાજ્ય પરિષદની પેઠે સમત્ત ગુજરાત પુસ્તકાલય પરિષદ ભરવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો, તે આજે પ્રમુ-કૃપાથી પરિપૂર્ણ થાય છે.

ગુજરાત પુસ્તકાલય પરિષદનો મુખ્ય હેતુ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે બ્રિટિશ પ્રદેશમા વડોદરા રાજ્યની પેઠે તદ્દન ઝોંગી વસ્તીનાળા અને શાળા વિનાનાં ગામોમાં પુસ્તકાલયો કાઢવાનો છે અને તેની યોજના પ્રાન્ટ-ઈન-એમ્પ્રીક-ના ધોરણ પર રાખવાની છે; એટલે કે મુકરર રકમ એક ગામ ઉબી કરે તેમા તેટલી બીજી રકમ ઉમેરીને તે દૂધ રકમના વર્તમાનપત્રો કે પુસ્તકો પૂરા પાડવા; અને નાણાની મરક અને મદદ મળે ફરતા પુસ્તકો લયોની વ્યવસ્થા કરવી, જેથી પુરતકવાચન સતત ચાલુ રહે અને વખતો વખત નવા પુસ્તકો વાચવા મેળવવાની સવક પ્રાપ્ત થાય.

સોસાઇટી આપણા પ્રાન્ટમાં જુની, જાણીતી, મોટી અને પ્રતિષ્ઠિત સંસ્થા છે; પણ તેની પ્રવૃત્તિઓ અનેકવિધ છે અને તે ગુજરાત પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિનાં કાર્યને એકત્રે હાથે પહોંચી ન જ શકે, એ સ્પષ્ટ છે.

ગુજરાત પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિને બરાબર જમાવરી હોય અને તેને પ્રગતિમાન રાખવી હોય તો ગુજરાતના સર્વ ભાગોનો તેમા પૂરો માથ અને સહકાર આવસ્યક છે; અને તેટલા માટે ગુજરાત પુસ્તકાલય પરિષદ મંડળ સ્થાપવાની સૌથી પ્રથમ અગત્ય છે, એમા જુન જુદા જુદાના મુખ્ય મુખ્ય અને જાણીતા કાર્યકર્તાઓ સક્રિય ફાળો આપે અને તેનું કામકાજ ઉત્સાહપૂર્વક ઉપાડી લે.

સદરહુ પરિષદ ભરવામા આવું એક સ્થાયી મંડળ સ્થાપવું, એ પણ તેની એક નેમ છે.

સમૃદ્ધ તંત્રની યોજના પ્રમુખને સુપરિચિત થયેલી છે અને પ્રાંતના લુદ્ધાં છુદ્ધ સંઘર્ષોએ એકત્રિત થઈને કાર્ય કરે તો તેમાં નવું બળ અને વધુ વેગ આવે એટલુંજ નહિ, પણ તે કાર્યમાં ગંભીરતા તેમ સફળતા પ્રાપ્ત થાય એમ અમારું માનવું છે.

પુસ્તકાલય પરિષદ મંડળનું સ્વરૂપ કેવા ધારણે ધડવું, તેનો કાર્યક્રમ કેવો રાખવો, તેમાં કોણ સમાસદ થઈ શકે, અને તેના ધારાધોરણ કેવાં હોવા જોઈએ વગેરે વિષયોનો નિર્ણય કરવાનું કામ જે કમિટી આપણે નીમવા ઇચ્છીએ છીએ તે નક્કી કરશે. હાલ દુરત એક નિર્ણયપર આપણે આવીશું કે ગુજરાતમાં પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિને પગલાર અને મજબુત કરવી હોય તો તે માટે એક કાયમ મંડળ સ્થાપવું જરૂરનું છે.

પુસ્તકમંદ્રાહ, એ પ્રમુખની સાંસ્કૃતિક સમૃદ્ધિ છે. દરેક રાષ્ટ્ર પોતાનો એ વારસો સંરક્ષવા ધટતા પગલા લે છે. આપણા પૂર્વજો પણ પુસ્તક-મંદ્રાહની સાચવણી અને ખોળવણી માટે પુરતી દરકાર રાખતા; તેને પોતાના પ્રાણુસમાન રક્ષતા હતા. પાટણના ભંડારો તેના દષ્ટાવરૂપ છે આપણુ પ્રાચીન સાહિત્ય એ ભંડારોમાં આજ પર્વન્ત સુગૃહિત રહ્યું છે. પ્રાચીનોએ એ માટે ખાસ સંજ્ઞાળ લીધી ન હોત તો આપણુ એ માનૃતિકધન જરૂર નાશ પામ્યું હોત. પેસોટકો, માલમિસ્કન મોડાવદેશા ફરી મેળવી શકાય; પણ પરાપૂર્વથી ઉતરી આવતો એ જ્ઞાનભંડારનો વારસો શુભાવવામાં આવે તો એના જેવું પારાવાર નુકસાન પ્રમુખને ખીજી કશું નથી; અને તે ફરી સુલભ થતો નથી. તેટલા માટે પ્રમુખની સંસ્કૃતિના સાધનો, અંધ-ભંડાર, ઐતિહાસિક વસ્તુઓ, અવશેષો, કળાના નમુનાઓ, કિમંતી કારીગીરીની ચીજો, ચિત્રો, પુતળા વગેરે સંગ્રહી, સાચવી રાખવા કાયદેસર પ્રમુખ થવો જોઈએ છીએ.

ગુજરાત મગરૂરી લઈ શકે એવું એકે મુગ્ધીઅમ તેની પાસે નથી, ન્યારે દેશપરદેશમાં ન્હાના ન્હાના શહેરો, સ્થાનિક મુગ્ધીઅમ ધરાવે છે. તેની પાછળ ખર્ચ કરવામાં ક્યારા રાખવામાં આવતી નથી. પ્રાણુની પેટે તેમાંની વસ્તુઓનું જતન કરવામાં આવે છે.

પુસ્તકાલય પરિષદે ખીજું કાર્ધ નહિ તો ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ થતા સર્વ પ્રકાશનોને સુવ્યવસ્થિત રીતે સંગ્રહવા અને તેના કાયમ સંરક્ષણ માટે યોગ્ય બંદોબસ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

પ્રેસ એક્ટની રૂઢિએ સરકારને દરેક પ્રકાશનની બે પ્રતો ભરવામાં આવે છે; તેમાંની એક પ્રત પ્રાંતવાર એકાદ મુખ્ય સાહિત્ય સંસ્થાને તે ભેટ આપવામાં આવે તો એ રીતે તેના સંગ્રહ અને સુરક્ષણ માટે તજવીજ કરી શકાય; તેમ લેખકવર્ગને અપીલ કરીને તેમના તરફથી એકેક પ્રત મેળવવા ગોઠવણ ચાલે.

આ કાર્ય ખોરબે નાખવા જેવું નથી. તાત્કાલીક તેની અસર નહિ જણાય. જો આપણે આગળ વધવા ઇચ્છતા હોઈશું તો પ્રગ્નજીવનમાં તેનું અથૂક સ્થાન છે જ; અને તે વિશે બેદરકારી સેવીશું તો ભાવિ પ્રગ્ન આપણને જરૂર ઠપકા આપશે.

પુસ્તકાલય પરિપદ મંડળે તેનો વિચાર કરવો પડશે. તે કાર્યમાં પુસ્તકાલય પરિપદનો અવાજ-અભિપ્રાય બેસક મહત્ત્વાર થઈ પડે.

પુસ્તકસંગ્રહનો પ્રશ્ન, ઉપર આપણે, પ્રગ્નજીવનની દૃષ્ટિએ, આપણો સંસ્કૃતિની દૃષ્ટિએ વિચાર્યો.

હવે તે વ્યક્તિગત દૃષ્ટિએ જોઈએ. મનુષ્ય હરદમેશ નવી નવી માહિતી જાણવા મેળવવાને ઇન્તેજાર હોય છે. નવરાસનો સમય તે આનંદ ને ગમ્મતના સાધનો, જેમકે નવલકથા, પ્રવાસ અને સાહસના પુસ્તકો, કવિતા નાટક વગેરેના પુસ્તકો મેળવીને નિર્માન કરે છે અને વેપારરોજગાર, ધંધા હુજર માટે પુસ્તકાલયમાંનાં પુસ્તકોની માહિતીપર આધાર રાખે છે. તે મામલો તેના ધંધાના વિકાસનું એક અંગ છે; અને પાશ્ચાત્ય દેશોમાં તાજી અને છેવટની ખાતમી આંકડા વગેરે પૂરા પાડવા વ્યવસ્થિત ગોઠવણ રાખેલી હોય છે.

આમાં મહત્વનો મુદ્દો પુસ્તકાલયમાંના પુસ્તકોના વપરાશ, ઉપયોગ અને પ્રચારમાં સમાવશે છે.

અત્યા મુખી પુસ્તકોના સંગ્રહ, માયવળી અને વ્યવસ્થા પર ખાસ દરકાર રખાતી હતી, પણ થોડાક મમલથી એ જાવના ફેરવાઈ ગઈ છે અને પ્રગ્ન દરરોજ પ્રસિદ્ધ થતા પુસ્તકોનો કેમ વધુ લાભ લે, તે પુસ્તકોનું વાચન કેમ જો, તેનો બહોળો ઉપયોગ શી રીતે ચાલે એ પ્રતિ લક્ષ ગયું છે. હમણાં જ લંડનમાં નામદાર રાહનશાહે એવું એક મોટું રાષ્ટ્રીય પુસ્તકાલય પ્રગ્ન માટે ખુલ્લું મૂક્યાનો જ્ઞાતાં વર્તમાનપત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ હતો.

પુસ્તકોનો સંગ્રહ, સુરક્ષણ અને સાચવણી એ સમગ્ર આવશ્યક છે, તેટલુંજ તેનો બહોળો પ્રચાર અને ઉપયોગ પ્રગ્નજીવનને પોષનદારો અને

નવીન જગ આપનારો છે. તે કારણે પુસ્તકોનો વાપર અને પ્રચાર કેમ વધુ થાય એ દિશામાં પણ આ નવા મંડળે ઓછાસ યોજના ધડવી નેમીએ.

આ કાર્યમાં યોગ્ય લાયકાતવાળા અને એવાજાવી અંચપાળની અગત્ય માત્રુમ પડશે. સામાન્ય માન્યતા એવી છે કે અંચપાળનું કાર્ય ગમે તે વ્યક્તિ કરી શકે. ચોપડી આપવી લેવી એમા શું મહોદું કાર્ય કરવાનું છે; પણ એ માન્યતા ભૂલભરેલી છે.

પુસ્તકોની આપલેમાં ઓછી મહેનત નથી. ક્યું પુસ્તક દોને અપાયું છે, ક્યારે અપાયું છે, કેટલી મુદતથી અપાયું છે, પાછું આવ્યું છે કે નહિ એ વગેરે વિગતો તેમજ કેવાં પુસ્તકો વધુ વંચાય છે, કેવાં પુસ્તકોની ખામ માગણી રહે છે, વાચકની જિજ્ઞાસાને સતોપવા અને પોપવા શું આવશ્યક છે, વગેરે વહિવટી પ્રયોજને પહોંચી વળવા એકવા અનુભવીજ નહિ પણ એ વિષયમાં રસ લેતા અને ખાસ એવાજાવી અંચપાળો નેમીએ અને વિશેષમા તેમણે એ વિષયનું સામ્રીય જ્ઞાન થોડું ધણું મેળવેલું હોવું નેમીએ. પુસ્તકોનું પદ્ધતિસર વર્ગીકરણ, પુસ્તકોના વિશ્વવિષ વિખાઓ, તેની વ્યવસ્થા, પુસ્તકોનો આપલે વિભાગ, માહિતી ખાત્રુ, પુસ્તક ખરીદી વગેરે તેના સામાન્ય જ્ઞાનની સાથે તે વિવેકશ્રુદ્ધિ અને ત્રીજીવટ માગી શે છે.

પાશ્ચાત્ય દેશોમા એ પ્રકારનું પુસ્તકાલય શિક્ષણ આપનાર વર્ગો કાઢવામાં આવે છે. વડોદરા ગાંધીમા પણ એ પ્રયા લાખય થયથી છે; અને નવા રમપાના પુસ્તકાલય પરિવડ મંડળે એ પ્રય ઉકેલવા પડશે.

પુસ્તકોનો વધુ વપરાશ અને ઉપયોગ થાય તેમ તે પુસ્તકો જલદી નુકાંધાઇ જાય છે, ધસાઇ જાય છે અને ફારી જવા પામે છે, તે મુશ્કેલી દૂર થવા આપણે અહિં ગુજરાતી પુસ્તકોની પુસ્તકાલય આવૃત્તિઓ નિકળે તે સાક યતન કરવો ધટે છે. માગ સહેલ કામગીર, સહેલાઇથી વંચાય એવા સુરેખ અને સુસ્પષ્ટ લાઇખથી છાપેલા, પાકા મુદાવાળાં પુસ્તકો પ્રકાશિતો કાઢે તો એનું નિરાકરણ જલદી થાય અને તે મંજૂરમા પુસ્તકાલયોનું સંગાન ધણું મદદગાર થઇ શકે.

અહિં પુસ્તક પ્રકાશનનું કાર્ય આપણે ઇચ્છીએ એવું સુઅવસ્થિત, પદ્ધતિસર અને જવાબદારીવાળું જલ્દુ થોડું થાય છે. તેના પરિણામે લેખક-વર્ગને તેમના પુસ્તક પ્રકાશનમા જલ્દુ અમ પડે છે, એટલુંજ નહિ પણ એક પુસ્તક છપાયા પછી તેના વેચાણ માટે એથી વિશેષ જલ્દુમત તેને ઉદા-વવી પડે છે; અને ધણે લાગે તેનું માદમ નુકસાનમાં પરિણમે છે. ને

પ્રામાણિક અને જવાબદાર પ્રકાશક હોય, પુસ્તક વેચાણ નાટે ખરીદનાર ગ્રાહક હોય તો આમાંની ધણી દરકનો ટાળી ગયાય એવી છે.

લેખકોને જેમ તેનાં પુસ્તક વેચાણમાં દરકન નડે છે તેમ પુસ્તકાલયોને અને અન્ય સાહિત્યરસિય, જેઓ પુસ્તકો ખરીદવા માગે છે તેમની મુશ્કેલીઓ થોડી નથી.

પ્રથમ તો કાંઈ એક પ્રકાશક પામેથી સપ્તાહ પુસ્તકો મળતાં નથી. તે માટે જે પાંચ ઠેકાણે જાવું પડે છે અને તદુપરાત પોષ્ટલ દર એટલા બધા આકરા છે કે કાંઈ પણ પુસ્તક પોસ્ટદ્વારા મંગાવવું બહુ મોંઘું થઈ પડે છે.

આનો ઉપાય ઘડોદરામાં સદકારી ધોરણે પુસ્તકાલય સહાયક પુસ્તક-લેન્ડર કાઢવામાં આવ્યો છે, તેવી સંસ્થાઓ મુખ્ય મુખ્ય શહેરો જેવા કે અમદાવાદ, મુંબઈ, સુરત વગેરેમાં ઉધાડવામાં આવે તો પુસ્તક ખરીદનાર જનતાને તેમ, પુસ્તકાલયના સંચાલકોને ધણી અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થાય.

પુસ્તકાલય પરિકલ્પપ્રવૃત્તિ ખીન્ન કાંઈ નહિ તો આદલું સંગીન કાર્ય કરશે તો પણ તેનું અગિત્ય સાધક થઈ ગણાશે.

આવી પુસ્તકાલય પરિવહ મંડળ જેવી એકાદ સંસ્થા અસ્તિત્વમાં હોય તો મદોદા, ખર્ચાળ, સચિત તેમ કાયમ ઉપયોગના અને રેફરન્સના પુસ્તકો વગેરેનું પ્રકાશનકાર્ય સુગમ થઈ પડે.

પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિના અંગે વિચારવાના પ્રશ્નો અનેક અને વિધવિધ પ્રકારના છે.

તે સર્વેનો નિર્ણય અહિં જરૂરનો નથી. આ પ્રવૃત્તિ પાછળ શો હેતુ રહેયો છે તે સ્પષ્ટપણે બ્યક્ત કરવાને આ નિવેદન તૈયાર કર્યું છે અને ભેગા મળેલા પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિમાં રસ લેનાર સુમરંકારી અને સેવાભાવી બહેનો અને બંધુઓની દાખરી અને તેમની સલાહ અને મૂલ્યના વાસ્તવિક રીતે તેમાં સહાયબૂત થશે. તેઓ આ નવી પ્રવૃત્તિને ચોખ્ખા માર્ગે ટોરે અને તે કાર્ય ફળાંજન થાય એવું દિશામૂલ્યન કરશે, એવી વિશ્વસિ છે.

હીરાલાલ ત્રિભુવનદાસ પારેખ

આસિ. સેક્રેટરી.

ગુજરાત પુસ્તકાલય પરિષદ—અમદાવાદ

(તા. ૬ ફી અને તા. ૭ મી મે, ૧૯૩૪)

સ્વાગતનું ભાષણ

મે. સર મનુભાઈ સાહેબ, સજ્જનો અને સન્નારીઓ;

અમદાવાદને આગળે આજ જ્ઞાનપર્વ છે. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ નિમંત્રણ આપી ગુજરાતની પહેલી પુસ્તકાલય પરિષદમાં આપ સહુ પધાર્યા છો. તેમને એ સોસાયટી તરફથી માર્ગ દર્શિક સ્વાગત દર્શાવવું એ પ્રથમ ફરજ છે.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી એ ગુજરાતમાં જ્ઞાન પ્રચારની નવા જમાનાની જૂતામાં જૂની સંરથા છે. લોકઅમૂલ્ય જ્ઞાનનો ફેલાવો કરવાના વિવિધ સાધનોની યોજના કરવી એ એનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે અને એ કામ સ્વભાષામાં કરવાનો મહત્વનો મિદ્દાત એના આઘ સંસ્થાકોને પૂર્ણપણે સમજાઈ ગયો હતો. પુસ્તક પ્રકાશન, પુસ્તકલેખન, શાળા, વર્તમાનપત્ર, માસિક એ સર્વ જ્ઞાનપ્રચારના સાધનો સાથે પુસ્તકાલય પણ જ્ઞાનપ્રચારનું આવશ્યક અંગ હોઈ વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ પુસ્તકાલય સ્થાપી આરંભ કર્યો અને પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિને પોષણ આપવા પોતાના પ્રકાશનોનો લાભ મળી શકે માટે પુસ્તકાલયોને એ સંસ્થાના મેમ્બર બનાવી ટીચરિંગ વાપરી છે એમ સદજ્ઞ જણાવો. સાદી પાઠ્યમો કે તેથી પણ વધારે પુસ્તકાલયો આ રીતે આ પ્રકાશનોનો લાભ લે છે.

પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિને સંગઠિત કરવાની યોજના જે વડોદરા રાજ્યે પહેલ કરીને કરી છે તેની કોઈ યોજના ગુજરાતમાં થાય એ આશયથી આજ આપ મેંને અહીં આમંત્રણ છે. વડોદરામાં આ પ્રવૃત્તિ એક રીત-સન્ના કાર્ય સ્વરૂપની થઈ ગઈ છે. વડોદરા રાજ્યને યુગમાં તેને એવા રાજ્યકર્તા મળ્યા છે કે જેમને જ્ઞાનનું અદુ મૂલ્ય છે, પોતાની પ્રજાની જેમને દાઝ છે અને તેની સર્વોચ્ચ ઉન્નતિ તેમને દેયે વસી રહેલી છે. આવા એક આદર્ષ નૃપતિની સકાનુભૂતિના મિત્રન વડે વડોદરા રાજ્યનું આ પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિનું વૃક્ષ એક મોટા વટવૃક્ષ સમુદાયનું છે. અને રાજ્યની મહાવત્તા, પ્રજાનો ઉત્સાહ અને સંગઠન વડે જે સુંદર કાર્ય થઈ રહ્યું છે તે અન્યને પ્રેરણા આપે અને એ સ્વાભાવિક છે. આવી યોજના છુટી જવાઈ પ્રવૃત્તિઓ કરના

વિશેષ કાર્યસાધક, કરકસરતાળી, ઐક્ય આધનાર અને પ્રતિબાન બને છે એ દ્રવ્ય જાણીની વાત છે.

પરોઢરા રાજ્ય જેવી રાજ્યની મદદ ગુજરાતમાં મળતી અસંભવ છે. પરોઢરાએ તો એનો ગજનું એક ખાનું-રીપાટમેન્ટ ક્યું છે, અને પ્રજા-ગજનનું એક અંગ ગણ્યું છે; તેની આશા અહીં રાખતી વ્યર્થ છે. ગુજરાત પત્રાકપુષ્પર સોસાયટીની ગાનપ્રચાર પ્રવૃત્તિને સક્ષમાં સ્પર્ધ સરકાર તેને માન આપે છે પરંતુ સમસ્ત પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિને રાજ્ય તરફથી કોઈ જાતની મદાવતા મળતી દાખ તુરંત મંજૂર નથી. શિક્ષણ અને ગાનપ્રચારનો મલોખરો બાર વધારેને વધારે પ્રમાણમાં પ્રજાએ ઉપાડવાનો છે. આપી કરીને ખામ જરૂર રહે છે કે એ કાર્ય વધારે ને વધારે પ્રતિબાન કેમ થાય તેનો વિચાર આપણે જાને જ કરવો.

આ ખાખનમાં મદાસ ઇલાકામાં જે પ્રજાન થઈ રહ્યા છે તેનો નિર્દેશ કરવો અસંભવ નહીં ગણાય. સને ૧૯૩૦ ની સાલમાં ત્યાંની કાઉન્સિલમાં 'મોડેલ લાઇબ્રેરી એક્ટ' કરવાની ચૂચના થયેલી તેમાં રાજ્ય તેમજ લોકલ સંસ્થાઓને લાઇબ્રેરીઓને આર્થિક તથા ખીછ સદા-યતા આપવાની ફરજ પાડવાને પ્રજાએ દત્તો. ત્યારબાદ ૧૯૩૩ માં 'નડામ લાઇબ્રેરી બીલ' નામે બીલ કોન્ટે વને એ કાઉન્સિલમાં વિચારણા આપી રહી છે, આમાં રાજ્ય અને લોકલ સંસ્થાઓ મારે પ્રથમના કરતાં બહુ ઓછી કરજો દર્શાવી છે. ખીછ પ્રાંતિક સરકારોની કાઉન્સિલના સભ્યો આ પ્રમાણે આ ખાખતને યોગ્ય મદત આપી ઘટતા કાપદા કરાવવા પ્રયત્ન કરે એ ઇચ્છવા જેવું છે.

પુસ્તકાલયો તે કેળવણીનાં મોટા સાધનો છે એ આપણે જાણીએ છીએ. પ્રજા લખતી વાંચતી થઈ જાય અને પોતાનું જ્ઞાન વધારે તે મારે તે અતિ આવશ્યક છે એ પણ લક્ષમાં રાખવાનું છે. એટલે કે જેમ જેમ શિક્ષણનો પ્રચાર થતો જશે તેમ તેમ પુસ્તકાલયોની કીમત સમજાની જશે અને તેની આવશ્યકતા પણ વધારે વિસ્તારી થશે. દરેક ગામમાં ઓઝમાં ઓઝ એક પુસ્તકાલય હોય એ આપણું ધ્યેય હોવું જોઈએ. શાળા, પુસ્તકાલય અને દવાખાનું એ નાનામાં નાના ગામમાંની પ્રાથમિક જરૂરીયાત છે. પ્રત્યેક શાળાને સમગ્ર પુસ્તકાલય સ્થપાય એવી જો યોજના થાય તો આપણા દેશનું અજ્ઞાન દૂર કરવાનું મોટું સાધન રચાયું ગણાય.

પુસ્તકાલયો એ તો પ્રાચીનમાં પ્રાચીન જમાનાથી જાણીની જ્ઞાન પ્રચારની સંસ્થાઓ છે. જ્યારથી પુસ્તકો લખાવા માંડ્યાં ત્યારથી તેમનો

સત્રદ કરવાની રીત આતુ થઈ ગઈ છે, તે પુનઃતન કામના મોટા પુત્ર કાયથોની હાતીથી આપણે મર્વે માહિતગાર છીએ. આપણા દિદેશમા પણ પુત્રક લડારો હતા અને છે પણ તેમાનો મોટો ભાગ જનસમાજને પ્રાપ્ત નથી મૂલ્યનાન અથસમૃદ્ધિને જળની ગખરી, તેનો નાશ ન થવા દેવો એવો હાન તો તેના લડારોનો ઉદ્દેશ જણાય છે જુના જમાનામા તેમ સર્વ નહતુ એ લડારોમા નવી નવી નકનો કરી મૂકવામા આનતી, વચ્ચાતી અને ખીમ લડાર માટે પાત્રી ફરી નકનો થતી હોયે લખવાના જમાનામા હજારો પુત્રક એ રીતે નખાઇ સચવાઈ રહેના પામ્યા છે તે એ લડારોના પ્રતાપે માત્ર રિવાઝાસગ ખાતર પુત્રકની નકવ હિતાગ્રી, તેને એક ગામથી બીજે ગામ નહ જરી અને છત્રની પેટે જળની ગખરી એ કાયની જેટલી પ્રમથા કરીએ તેટલી એછી છે આવા લડારો જેતા તેને અમિતનમા નાવી ગ્લા કરનારને માટે ધન્યવાદ આપ્યા વગર ગહેનાય તેમ નથી આ લડારો તે પશ્ચિમના મ્યુઝિયમો નથી. એની ઉત્પત્તિ અને રક્ષા એ જુની જ વસ્તુ છે યુજરાતમા ન્યા એવા સત્રદા છે તેમના રક્ષાને આપણે એનીજ વિનિતિ કરીશુ જે જુઝમૂલ્ય ખમનો તેમજો મુરક્ષિત રાખ્યો છે તેનો ઉપયોગ જનસમાજને સુનલ થાય એનો માર્ગ અદ્યુ કરનાનો દવે સમય આની નાગો છે

નના જમાનામા પુત્રક ઠપાય છે અને તેની સેકડો નકનો પ્રાપ્ત હોય છે એટલે દવે તો વધુ ને વધુ પ્રમાણમા તે વચ્ચાય એજ દષ્ટિમિદુ આગળ કરનાતુ છે અને આ પ્રગતિશીલ સમયમા વિવિધ ઉપયોગો નક્ષમા ગખી પુત્રકાનયો યથાપન કરવાની આસ્થકતા છે પ્રથમ તો આ માળખેનો યુગ છે તેમને માટે જેટલુ વિચારાય છે અને નખાય છે તેટલુ પહેના માર્ગ વખત મેઇ દેશમા નહોતુ થતુ માળકો માટે બાળપુત્રકાનયો એ અતિ આનરવક છે સ્ત્રીગિજ્ઞણુ વધતુ જાય છે અને સ્ત્રીમતિ વધારે વાયતી થાય ને માટે મદિનાપુત્રકાલયોની યોજનાઓ વધારની છઇ છે વળી વિજ્ઞાન આજકાન જે પ્રાધાન્ય ભોગવે છે તેને લગતો અન્યાસ થઇ નાં માટે તેના ખાસ વિભાગ પુત્રકાનયોમા જોઇએ તેમજ દેગની આર્થિક અને કનામક પ્રગતિને અથે જુનર ઉદ્યાગને લગતા પુત્રકો જેમ મને તેમ વધારે પ્રમાણમા એકત્ર થઇ પ્રચાર અર્થે રાખના જરૂરના છે માન પ્રચાર ના માધનોમા નકશા, ચાર્ટ, ચિત્રો વગેરે અતિ ઉપયોગી ગણાય છે પ્રથમ દષ્ટિએ, મહેનાઇથી માહિતી મળી શકે એ માટે એ સાધનમામગ્રી પણ પુત્રકાનયના અગ્ર તરીકે ગણાઇ તેને તેમા ધ્યાન હોવુ જોઇએ તે

ઉપર ત અન્નામકો, વિશોર અંો સિમ્મને મં 'દેહ-મ' વિભાગ એ
 પુનઃકાવયમા મદત્તુ અમ છે ત્યા એ અમ રસારે મમદ દશે ત્યા
 જાનનિપુ જોએ એ ચર્ચા આવશે અમદારાદ જેના ન્યયમા અવાર મુંડી
 એ ચર્ચન અ દર્શનાર જોએ તેડુ માધન નથી જુલ ત વિશાળીના,
 પુનઃનત્ય મદિગો તથ મત્તામદ આમમો નમદ મત્તામા ગાળીએ
 અમ તવાડી પ્રમને અર્પણ કરો જે તે ત્યારે જે માણેનાના પુતકા
 રમમા નુ પરચિત થશે ત્યારે અમદવાદ જાનનુ દીપાનાર મોડુ કેન્દ્ર
 ખનકો અને તેથી જાનવાદુ મત્તાનો અત્રે આપમે અને અમદવાદની
 જનનાત મોટો યામ મળશે એક મધ્યમ પુનઃકાવયની અનિવાર્ય અમત
 વાદને ધણ વખતથી દતી અંો તે ખોડ પૂરી પાને એ વાનથી મર્વે
 રાચનપ્રિય જનોને અન્નાનક થયો છે

પુતકાધયો જાનના માધન છે, બધે તે હાવા જોએ એ નો મડુ
 મર્ધ જાએ છે અને તે વાર રાર કહેવા માતથી પચામિ થતો નથી એ
 વનુને મિદ્દ મ કચો એ પ્રમ વિચા વાતો છે એને ખાડે મ્વા પ્રપતો
 કરના તેની ગોદવણુ ક રાની છે પ્રાથમિક રજાર ન મને જે મધ્યાએ
 કામ કરી રતી છે તેમને આ પ્રમેા ઉપાદી લેવાના છે દણુ તો નાના
 ગામોમા જાનનો જૂખ ઉપાડનાનો છે એ રિદ્ધલુદ્ધ (યર્શ) છે
 જાનનો જૂખ ઉપડત પુનઃકાવયોની જરૂર જણમે અને એ પુનઃકાવયો
 સામા એ જૂખ સનેજ રાખતમા મદત્તુ યદ્દ પકશે, એમ પરગા એકમીતને
 ઉત્તરિત કરનાર કાર્ય યશ આ કાર્ય મોટા ગામોમા / કરીને મેસી
 ગહેવાનું નથી વિશેષ જરૂર તો નાના ગામોમા માણુસો પોતાના કામ
 ધધામાથી ઉચા ન આવે તે વારે રાને એમ કદી મ્દવાશે પરતુ એકરાર
 વાંચવ તો રસ પડે તો મમે તેમ કરી વખત મની નચાશેજ પગી નાના
 ગામોમા જે અન્નાન, વહેમો, મરી તાલ દુનગ્ધવામ અને માદમની ઉચ્ચ
 એ મર્વ જાન મળનાથી જ દૂર થશે

ધનરાતો પોતાના ધનો ઉપયોગ મનુષ્ય લાહ્યોનુ અદાનનું મગાડ
 વાનો મ થાઓ ઉમી કરવામા વાપરે તે હવે તેમણે પોને સમજવાનુ છે
 સામાનિ તૂતા રીતએ જેમા વમ મળુના જારે ખચો કરવામા આવે
 છે અને જેનાથી મમને પણ રાખ નથી તે હોવી નાણુનો સુચ્ચ કરતા
 આપને શીખવાનુ છે દિડુસ્તાનમા જાન નાખ ગાનાઓ રો નમદતનુ ખાર
 છે એ દીમામે તેમા માગુમો પાચ સાત નાખ મુ રગાનમા દશે તેમના પોતજી

પાછળ પ્રતિદિન ઝોઝામાં ઝોઝા એક લાખ રૂપીઆ પ્રમાણે આપણે ખર્ચતા હોઈશું, રોજના લાખ રૂપીઆ આપણા હાથમાં હોય તો શું શું કરીએ-શું ન કરી શકીએ. આવા નિર્ધાર ખર્ચ કરવાનો કાળ હવે વડી ગયો છે. પ્રજાની સમૃદ્ધિ પ્રજાના વિકાસ માટે વાપરવાની આપણે કાશીય કરવાની છે. શ્રીમતો જે દાન કરે છે તેમને જે જ્ઞાનની કૌમત સમજાય નો જરૂર જ્ઞાનપ્રચારાર્થે તેમના દાન વળે.

પુસ્તકાલયો વ્યવસ્થિત થાય અને તેમાં સારા અને સસ્તાં પુસ્તકો મેળવી શકાય માટે પુસ્તકાલયોનું મંડળ અને સંસ્કારને ધોરણે પુસ્તક પ્રકાશનની યોજના થવી જોઈએ. વડોદરા રાજ્યે આ કાર્યનો આરંભ કરી દીધો છે અને તેને અનુસરીને ગુજરાતમાં એ કાર્યની સ્થાપના થઈ શકે તેમ છે. પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિએ હાલના સમયમાં રાષ્ટ્રીય સ્વરૂપ ધારણ કરેલું છે અને એ રાષ્ટ્રીય ધોરણે એનું સર્વ કાર્ય થાય તોજ એ પ્રવૃત્તિને સફળતા મળે. મૈસુર અને વડોદરા રાજ્યે એ કાર્ય શીખવવા માટે વર્ગો પણ કાઢ્યા છે અને એ રીતે પ્રવૃત્તિને વેગ આપ્યો છે. અંધપાળ બનવા માટે પણ શિક્ષણ સેવાની જરૂર છે એ હવે અમલવધું નથી. અત્રે પધારેલા સર્વ વિદ્યાર્મિક સહજનોની સહાયતાથી પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિને વ્યવસ્થિત સ્વરૂપ આપી તેને આગળ વધારવાની આશા છે.

જે કે થોડા પ્રમાણમાં વાચનનો શોખ વધતો જાય છે એ દેખીતું છે, અનેક પ્રકાશન સંસ્થાઓ નીકળતી જાય છે. ગુજરાતી ભાષામાં નવા સંખ્યાતા પુસ્તકોની સંખ્યા પણ ઉત્તરોત્તર વધે છે. માસિકપત્રો, ત્રિમાસિકો, વર્તમાનપત્રો વગેરેની સંખ્યામાં એક દમકામાં પૂરકળ વધારો થયો છે. આ સર્વ શુભચિન્તો છે. સર્વ જ્ઞાનપ્રવૃત્તિઓ મંદ ન પડી જાય, જ્ઞાન ગ્રીક્ષવાને પ્રજા વધારે ને વધારે સન્નિમાન થાય એવા પ્રયાસ કરવાના છે. એટલે કે આવી પરિપદ અમુક વર્તે અંતરે ભરીને બેસી રહેવાથી કાર્ય સિદ્ધ થાય તેમ નથી. આ તો માત્ર કાર્યનો આરંભ છે તેને સતત આજી રાખવા માટે અખંડ ચત્તો કરવા પડશે.

આ દિશામાં માર્ગસૂચન મેળવવા ગુજરાતની પ્રથમ પરિપદ ભરી છે અને સર મનુભાઈ સાહેબ જેવા પ્રખર અભ્યાસી એમાં જરૂર પ્રેરણા આપશે. પ્રજાનો શિક્ષિત વર્ગ પોતાના અશિક્ષિત બંધુઓ પ્રત્યેનો ધર્મ મમજી તનમનથી એમાં રસ લે તો જ અસાધ્યપી માદ અધિકારમાં પ્રેક્ષા આપણા દેશબંધુઓને જહાર કાઢવાના મનોરથ મિદ્ધ થાય.

પરમકૃપાળુ પરમાત્મા પામે એ જ પ્રાર્થના છે કે,

તમસો મા જ્યોતિર્ગમય ॥ વિદ્યાજાહેન ૨, તીલકંઠ

અંધ અને અંધકાર

" Next to knowing a thing is to knowing where to find it. "

[W. T. Stead.]

ત્રેખનવાચન અને અભ્યાસમાં આડી સ્મરણશક્તિ બહુ મહત્વપૂર્ણ ધર્મ પડે છે; પણ એ સ્મરણશક્તિ ઉપર દંભેશમાં આધાર રાખી શકાતો નથી. તે કેટલીકવાર ગંભીર ભૂલો કરાવે છે, અને ક્યારે ક્યારે તે કેટલી શકાય નહિ. અને વૃદ્ધાવસ્થામાં તે શક્તિ નગમી પડી જાય છે અને કેટલાકમાં તે નાશ પણ પામે છે.

અંગાઉ વિદ્યાનું પદનપાન મુખે થતું ત્યારે સ્મરણશક્તિ બહુ મદદગાર નિવડતી. તે સતેજ માત્રુમ પડતી હતી. વિદ્યાસંપાદનમાં તે મુખ્ય આધાર રૂપ હતી. પરંતુ મુદ્રણપત્ર આપણા દેશમાં કાબજ થવા પછી એ પરિસ્થિતિમાં મોટો ફેરફાર થયેલો છે. મુદ્રણપત્રનો સતત ઉપયોગ થયો હોવાથી વાચન અને અભ્યાસ સાથે પુસ્તકોની પુષ્કળ છુટ થઈ છે, પણ તેની સાથે એ ખીના નોંધવી જોઈએ કે આપણી સ્મરણશક્તિ મંદ પડતી ગઈ છે; એટલુંજ નહિ પણ એ ગોખણપટ્ટીની રીતિની અવલેખના થવા પામી છે.

તે પછી વિદ્યાભ્યાસના વિષયો ખૂબ વધ્યા છે, તેમ છતાં અભ્યાસમાં અડચણ પડતી નથી, તેનું કારણ શિક્ષણ પદ્ધતિમાં ફેરફાર અને સાધનોની વિપુલતા એ છે.

બુદ્ધિશાળી પુરુષોએ એવાં સાધનો ઉપયોગમાં છે કે જે સ્મરણશક્તિના સર્વ લાભો આપે પણ તેના દોષમાંથી તે મુક્ત હોય. તે સાધનો આપણાં રેફરન્સ પુસ્તકો છે; જેમાં સર્વ પ્રકારની જાણવા જેવી, મહત્વની અને ઉપયોગી માહિતી સંગ્રહેલી હોય છે અને તેની વિશિષ્ટતા એ છે કે તે પુસ્તકો એકથી વધુ વિદ્વાનોના હાથે લખાયેલાં હોઈને, તેનું મૂલ્ય અને મહત્વ જાહે છે.

ઉચ્ચ સાહિત્યમાં અભ્યાસીને મદદગાર અને ઉપયોગી ધર્મ પડે એવાં સંખ્યાબંધ રેફરન્સ પુસ્તકો, અનેક વિષયપર રચાયેલાં મળી આવે છે, જેવાં કે, એનસાઈક્લોપિડિયા બ્રિટાનિકા, ડીક્ષનેરી ઓફ નેશનલ

ખાનોઆરી, દિન્યોગિયન્સ હિટ્ટરી, સાઇકલોપિડિયા ઓફ રિનિઝયન એન્ડ
ઇથિન્સ, નોટમ્બેન ઇયર બુક, ૬ ઇઝ બુ, એન્યુઅલ ગ્રેટર, રાઇટર
એન્ડ આર્ટિસ્ટ ઇયર બુક, ઓથર્મ એન્યુઅલ, ટ્રિટ્ટરી ઇથિર બુક વગેરે,
જે પુસ્તક વિના એક સાગ અધ્યાસો વા લેખકનું પુસ્તકાન્ય
અપૂર્ણ ગણાય

ગુજરાતી સાહિત્યમાં એના રેફરન્સ પુસ્તકની ખામી છે, એ ખેતની
વાન છે, પણ ગુજરાતી સાહિત્યનો અધ્યાસ દિનપ્રતિદિન વધતો જાય છે
અને શાળાપાઠશાળામાં એ રિપ્લેને ધ્યાન મળ્યું છે, એટલે આશા પડે છે
તે એ ઉપર નો કોના પ્રયત્ન થશે જ

શ્રીમુન 'તકરે "ગુજરાતી જ્ઞાનકોષ"નું કામ આરંભ્યું છે પણ તે
ગુજરાતી વાચકની જરૂરિયાત પૂરી પાડશે કે કેમ તે સંદેહ પડતું છે. તે
પૂર્વે જાતે જ્ઞાનકોષ શેઠનાએ ગુજરાતી જ્ઞાનકોષનું પુસ્તક એકને હાથે
તૈયાર કર્યું હતું, તેની ઉપક્રાંતિ નોંધ લેનારી જોઇએ.

ગુજરાતી જ્ઞાનકોષ જેવું વિશાળ અને લગભગ કાર્ય ગુજરાતની જુદી
જુદી સાહિત્યસંસ્થાઓ એકન થઈ અને સદકાર કરી ઉપાદી લે તો તે
ચોજના અત્યંત પાર પડે એમ અમારું માનવું છે

તે પૂર્વે ટાઇપ્સ ઓફ લન્ડીઆની 'ઇથિર બુક' જેવું કે હમણા મનારીમાં
પ્રમિદ થયેન 'મદારાટ્ર માવરમ્મિક' જેવું સામાન્ય અને સાવજેશીક માહિતી
વળી રેફરન્સ પુસ્તક પ્રથમ તૈયાર થાય તે ખાસ આવશ્યક છે.

સોમાવંદી તૈયારી પ્રમિદ થતું "અથ અને અથકાર" એ પુસ્તકનું
જાન રક્ત માહિત્ય પુરતું મહાદિત છે, પણ તે જેમ અને તેમ સમૃદ્ધ,
રિનિધાપયોગી, માહિતીપૂર્ણ અને કાયમ રેફરન્સનું પુસ્તક થઈ પડે એની
ઉમે તેના સંપાદક સંભવે છે

આના પુસ્તકની ઉપયોગિતા તો તેના વાચકનાર્થ તેના સંપાદનમાં
મક્કિય નસ તેના રહે, એન્ટ્રુજ નહિ પણ ધનની સૂચના કરી, વાગવાર
ચો વ મલ્લ આપનો હે તેના રહેતી છે વસ્તુન તેનું સંપાદનકાર્ય એ
તેના વાચકનાર્થનું કાય થતું વે છે

વા સન્મેશોમાં એ પ્રકાશનનું કાર્ય ઉપારજ્યત થયું, તે લગીકત
'અથ અને અથકો - પૃ ૧'માં મંચિત્તર આપેતી છે. આદ તેમાં
કયા કયા વિષાએ લખ્યા કરેના છે, તેની નોંધ માત્ર જમ થશે.

સોસાઇટીના મકાનમાં સુધારા વધારા

“ ભવિષ્યમાં આપણી સ્થિતિ સુધરે, કે કુટુંબ વિસ્તાર વધવાથી જરૂર પડે, ત્યારે ઘરનો વિસ્તાર વધારવાનું મન થાય તો મ્યુનિસિપલ વધારી શકાય તે માટે, થોડી જગ્યા પહેલેથી હાઈ રાખી સારી. ”

હિમાબાઈ ઈન્સ્ટીટ્યુટમાંથી સોસાઇટીનું કાર્યક્ષય સન ૧૯૦૧ માં નવા મકાનમાં ખસેડવામાં આવ્યું ત્યારે તે પુરુષ મોઢવાળું અને મનુષ્ય હવું અને તેના મેડા પરનો પ્રેમાભાઈ હોય તે દિવસોની જાહેર પ્રવૃત્તિ વિચારતા મોકળાશખર્ચો હતો, એમ સામાન્ય રીતે લાગતું હતું.

સોસાઇટીના મકાનની દક્ષિણ દિશામાં ગલીમાં બોધના ગણુ ઘરો આવેલા હતા. તે મકાનો વેચાતા મળે એમ હતું પણ તેના ધરભાલીદોએ જે કિંમતની માગણી કરી તે લાક્ષણિકતાઓ વધારે લાગી એટલે તે મોટો ખર્ચ બેઠો નહિ અને સોસાઇટીનું મકાન, નહિ તો જે મમયોરસ ખતલ તે ગૌમુખી ધાટું થવા પામ્યું હતું.

લાક્ષણિકતાઓની યોજના એ મકાનના ઉપરના મેડાનો ભાગ પગથી સુધી અગાશી ખેંચીને વચમાં આવજનો માર્ગખવાની અને એક જાહેર મકાન તરીકે તેનો દેખાવ લભ્ય અને રાનકદાર થઈ પડે એવી હતી, પરંતુ એ પ્રમાણે પગથીનો ઉપયોગ થવા સામે વાધો લેવામાં આવ્યો, તેથી લાક્ષણિકતાઓ ખીજે ટોચ અનુગુણ સમય પ્રાપ્ત થતા સુધી ગદ્દ જોવાનું થોડું વિચારી, મેડાની આગળના ભાગની બારીઓ તેમ પ્રવેશ દારના પગથીઆ કામચલાઉ કરી મૂક્યા હતા.

એ બનાવને વર્ષો થઈ ગયા; લાક્ષણિકતાઓ પણ દેવપોક પામ્યા, અને ચાલુ વપરાશથી હોવામાંથી ઉતરવાના પગથીઆ એવા દોદરા થઈ ગયા કે તેની મરામતનું કામ તાત્કાલિક હાથ ધરવું પડ્યું હતું.

એ અરસામાં લગાઈ જાગી; લોકે જાગૃતિ વધી પડી, જાહેર પ્રયોગ જનતા વડું રસ લેતી થઈ, ગજકીય વાતાવરણ પણ ઉત્પન્ન થયું હતું; પ્રેમાભાઈ હોય જાહેરમાં એકજ અને મોટો અને અમર્ય દોનાથી તેનો

ઉપયોગ બહોળો થતા માંડ્યો હતો; અને કેટલીક સભામાં લોકમેદની એટલી મોટી ભેગી થતી હતી કે મોટી સભાઓ માટે એ હોલ ન્હાનો પડવા માંડ્યો; અને જે કોઈ હોલ વધારવા અથવા તો નવો હોલ બંધાવવા કહેવા લાગ્યું; તેમ એક બહાર હોલ તરીકે તેનો દેખાવ સુધારવા, તેમાં સિસિંગ કરાવવા, અને બીજી જરૂરી સવડો ઉમેરવા માગણી થવા માંડી હતી.

હોલમાંની જગો વધારવાનો પ્રશ્ન ઉપરિચિત થતાં એક સૂચના એવી થઈ હતી કે એ હોલની દિવાલોને ફરતી, અમદાવાદ પ્રાર્થના સમાજની અંદરની જેમ ગેલેરી કરવી, જ્યાં પછુ મનુષ્યો ખેસવાની સગવડ કરી શકાય, પણ તે વિષે અનુભવી ઇજનેરોની સલાહ પૂછતા, તેઓએ તેમ કરવા ના પાડી હતી. સોસાયટીના મકાનના પાયા મજબૂત છે, તોપણ આવા બહાર રચનામાં તો અકસ્માતનાં કારણો જેમ અને તેમ ટાળવા જોઈએ, એ એક દલીલથી તે વિચાર પડતો ચૂકાયો હતો.

સદરજૂ પ્રશ્ન કમિટી ચર્ચા રહી હતી તેમા કમિટીના એક સભ્ય શ્રીયુત અંબાલાલ દલસુખરામ લખીઆરાએ, હોલના ઘાટરતું રચાવ ફેરવી, તેમજ માળના દ્વાર પાસેની ઓરડી કઠાવી નાખી જગો વધારવાનું જણાવ્યું; અને તેની સાથે સોસાયટીની જ માલિકીની જમીન પર અગાસી લાંબને, આખા મકાનને બહારથી ફરતી સત્રંગ ગેલેરી કરી દેવાનું સૂચવ્યું, તેથી જગોની મોકળાશ થાય; બહારનો દેખાવ વધે અને ગેલેરીને લાંબને એક છેડેથી બીજે છેડે સભામાં નિક્ષેપ કર્યા વિના જઈ શકાય. કમિટીને એ વિચાર પડ્યો અને તદનુસાર કોન્ટ્રાક્ટથી એ બધું મકાન વધારવાનું કામ રૂ. ૧૧૦૦૦ ના ખર્ચે કરાવવામા આવ્યું હતું.

સદરજૂ સંસ્થા સાહિત્ય ને જ્ઞાનપ્રચારની હોલને ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈએ સરસ્વતી દેવીની મૂર્તિ અગાસીના મધ્યભાગમા સ્થાપવાનું સૂચવ્યું; અને તે મૂર્તિ શ્રીયુત રવિશંકર રાવળે જતાવેલા પ્રાચીન નમુનાઓ ઉપરથી શ્રી. જગન્નાથ અંબાલાલ સોમપુરાએ કાતરી આપી હતી.

આ પ્રમાણે સોસાયટીના મકાનમા અને ત્રેમાલાઈ હોલમા જરૂરી અને ઘટના સુધારા કર્યા છતાં સારા અને મોટા હોલ માટેની લોક માગણી દિનપ્રતિદિન વધતી જતી હતી. નવી વધુ જગો મળે તોજ હોલ સમયોરસ કરી તેના વિસ્તાર વધારી શકાય; સોસાયટીની દક્ષિણની બાજુએ ત્રણ બોલનાં મકાનો આવેલા છે તેનો અગાઉ ઉલ્લેખ કર્યો છે: તેમાનું છેલ્લું

સોસાઇટીના મકાનમાં સુધારા વધારા

“ભવિષ્યમાં આપણી સ્થિતિ સુધરે, કે કુટુંબ વિસ્તાર વધવાથી ૯૩૨ પડે, ત્યારે ધનો વિનાગ વધારવાનું મન થાય તો એવાંઈથી વધારી શકાય તે માટે, થોડી જગા પહેલેથી તૃષ્ઠ ગમ્મી સારી.”

દિમાબાઈ ઈન્ડીયનુમાથી સોસાઇટીનું કાર્યાલય સન ૧૯૦૧ માં નવા મકાનમાં ખસેડવામાં આવ્યું ત્યારે તે પુરતું સોંપવાનું અને સવચ્છ બનું અને તેના મેડા પડેના પ્રેમાબાઈ હોય તે દિવસેની જાહેર પ્રતિષ્ઠા વિચારતા મોકળાચમ્પો હતો, એમ મામાન્ય રીતે લાગતું હતું.

સોસાઇટીના મકાનની દક્ષિણ દિશામાં ગરીબા બોધના ગણ ધરા આવેલા હતા તે મકાનો વેચાતા મળે એમ હતું પણ તેના ધરમાલીઓએ જે કિંમતની માગણી કરી તે લાવશંકરભાઈને વધારે લાગી એટલે તે સોદો બંધ જોડો નહિ અને સોસાઇટીનું મકાન, નહિ તો જે મનચોરસ બનત તે જોખમી ધાટું થવા પામ્યું હતું.

લાવશંકરભાઈની યોજના એ મકાનના ઉપરના મેડાને ભાગ પચથી સુધી ચગાલી જેવીને વચમાં આવડાનો મારગોખવાની અને એક જાહેર મકાન તરીકે તેનો દેખાવ બધા અને રાજકોટમાં થઈ પડે એવી હતી, પરંતુ એ પ્રમાણે પચથીનો ઉપયોગ થવા સામે વાધો લેવામાં આવ્યો, તેથી લાવશંકરભાઈએ બીજા કોઈ અનુજ્ઞ સમય પ્રાપ્ત થતા સુધી ગદ્દ જોવાનું યોગ્ય વિચારી, મેડાની આગળના ભાગની ખારીઓ તેમ પ્રવેશ દાગના પગથીઆ કામચલાઉ કરી મૂક્યા હતા.

એ બનાવને વર્ષો થઈ ગયા, લાવશંકરભાઈ પણ દેવનોક પામ્યા, અને ચાલુ વપગરાથી હોવાથી ઉતરવાના પગથીઆ એવા દોષગ થઈ ગયા કે તેની મગમતનું કામ તારકારિક હોય ધરવું પડ્યું હતું.

એ અરસામાં લડાઈ જાગી, લોક જાગૃતિ વધી પડી, જાહેર પ્રશ્નોમાં જનતા વધુ રસ લેતી થઈ, ગળકીય વાતાવરણ પણ ઉચ્ચ બન્યું હતું, પ્રેમાબાઈ હોલ શહેરમાં એકજ અને મોટો અને મધ્યસ્થ હોવાથી તેના

in the province, being founded by the late Mr. A. K. Forbes in 1848 and is registered under Act XXI of 1860 (Societies Registration Act).

The Society's offices are situate in the Karanj, just opposite the Collector's office. It has its own building and the upper portion of it, which is named the Premabhai Hall is used for public purposes. In fact it is the Town Hall of the City.

The present building of the Society was built in 1901, its foundation Ceremony being performed by the then Commissioner Sir F. S. P. Loly. Since then the work of the Society has vastly increased and the upper storey the Premabhai Hall is also found to be small and incommodious.

It has become necessary to extend the buildings and the Public Hall on the upper storey so as to meet the increasing requirements of the Society as well as the general public. Such extension is only possible by having vacant municipal plot as well as the adjoining three houses on the South-West Corner bearing Municipal Census Nos. 4319-20, 4321-22 and 4323 and city survey & Sheet No. 3,- 119, 120, 121. It is therefore proposed that the same should be acquired.

The Society being a body registered under Act XXI of 1860 is a company within the meaning of the Land Acquisition Act and the aims and the objects of the Society as also the work it carries on will show that the object of the extension of the buildings is for public purposes within the meaning

મકાન વેચવાનું છે, એવી માહિતી મળતા તે ખરીદી લેવાની તજવીજ થઈ પણ તેનો મેળ બેઠો નહિ. આ ગડમથન ચાલતી હતી એવામા કુદરતનો ક્રોધ થયો ન હોય એમ સન ૧૯૨૬મા અમદાવાદ પર જળગળત જલસાંકટ આવી પડ્યું, અને એ વરસાદમા એ ત્રણે ઘરોને ઘણું નુકશાન પહોંચ્યું અને ખુણામાનું છેલ્લું ઘર તો તદ્દન એસી ગયું હતું.

સોસાયટીના કાર્યકર્તાઓને જણાયું કે આ સંજોગ એવો આવી મળ્યો. ■ કે તેના માધિક્ષ આ મકાનો વાજબી કિંમતે વેચાતા ન આપે તો સરકારને અરજી કરી એ મકાનો જાહેર ઉપયોગ અર્થે ત્રેમાઝાઈ હોલ વધારવા સારું એકવાય કરાવવા જોઈએ.

તે પરથી તા. ૨૬ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૬ ના રોજ બધી દફતરોત્તર નિવેદન કરી મે. કલેક્ટર સાહેબને નીચે મુજબ એ મકાનો કાયદેસર એકવાય કરના માગ પત્ર લખવામા આવ્યો હતો.

No. E- 71 of 1926.

AHMEDABAD,

Dated, 6th Sept, 1926.

From,

SIR RAVANBHAI M. NILKANTH, B. A. LL. B.,
Hon. Secretary,

GUJARAT VERNACULAR SOCIETY,
AHMEDABAD.

To,

E. G. TAYLOR, ESQ. I. C. S.,

Collector of Ahmedabad,

AHMEDABAD

Sir,

I have the honour to state that the Gujarat Vernacular Society is a public body, established for the promotion and spread of Gujarati Language and Literature. It is the oldest institution of its kind

in the province, being founded by the late Mr. A. K. Forbes in 1848 and is registered under Act XXI of 1860 (Societies Registration Act)

The Society's offices are situate in the Karanj just opposite the Collector's office It has its own building and the upper portion of it, which is named the Premabhai Hall is used for public purposes In fact it is the Town Hall of the City

The present building of the Society was built in 1901, its foundation Ceremony being performed by the then Commissioner Sir F S P Lely Since then the work of the Society has vastly increased and the upper storey the Premabhai Hall is also found to be small and incommodious

It has become necessary to extend the buildings and the Public Hall on the upper storey so as to meet the increasing requirements of the Society as well as the general public Such extention is only possible by having vacant municipal plot as well as the adjoining three louse. on the South-West Corner bearing Municipal Census Nos 4319-20, 4321-22 and 4323 and city survey & Sheet No 3-119, 120, 121 It is therefore proposed that the same should be acquired

The Society being a body registered under Act XXI of 1860 is a company within the meaning of the Land Acquisition Act and the aims and the objects of the Society as also the work it carries on will show that the object of the extension of the buildings is for public purposes within the meaning

of the said Act. A copy of the latest report of the Society is submitted herewith for information as to the Society's work.

The Government have also recognised the Society and its work as a body useful to the general public by granting to the Society the present site on which the offices are situate on a nominal rental and by further giving an annual grant of Rs. 500/-.

I have therefore the honour to request that you will be so good as to take the necessary steps to acquire under the Land Acquisition Act at the Society's cost for the above said public purposes the following properties:—

	Census Nos	City Survey & Sheet No 3
1	4319-20	119
2	4321-22	120
3	4323	121

The general plan of the present site of the buildings and the sight proposed to be acquired is submitted herewith.

I have the honour to be,

Sir,

Your most obedient servant,
Sd/- Ramanbhai M. Nilkanth.

No and Date of Statement—69 of 25-3-1930.

Date of Award—25th March, 1930.

Name of work for which Land has been acquired—

Date of Declaration in Bombay Government Gazette,
Pages 2067-2068

Statement showing Compensation awarded by G B
(London) Special Land Acquisition Officer, In
situated in the city of Ahmedabad

Revenue Roll of the District of Ahmedabad

Serial No	Names of persons whom Payment is due under the act	Area of land in Sq Yds.	Government or alienated	Abatement of land Revenue					
				(a) Assessment			(b) Out rent		
1	2	3	4	Rs	A	P	Rs	A	P.
1 (a)	(S Nos 4724 & 4725) Bai Annapurna widow of Mehta Natawarlal Shan- lerril (Mortgagor)	50 0 0	Free hold	...	.	.	...	.	.
(b)	Palkhal Pursho tamdass Govindlal (Mortgagor) (S No 4726 & 4727)	1	"	.	...	...	...	...	...

for extension of the Premabhai Hall, Ahmedabad
Dated 11-10-1928 No 8764-24, Dated 6-10-1928,
under Section 11.

Soparkar, Esqr, L C E F S I, A. M. T P. I.
Estate-Sheet No 39, inserted in the Plot of Land
Ahmedabad Survey Nos 4724 to 4728.

Taluka--North Daskroi

A valuation of any landings that may be taken upon the land			Total amount due to each person includ- ing the amount shown in column 6 the amount awarded for the land interest costs & any other amounts due to the payers in connection with the acquisition of the land			Description of the amount in Col 7 taken from the subsidiary statement A A	
6			7			8	
Rs	A	P.	Rs	As	P.	To be deposited in the District Court Ahmedabad under Sec. 31 (2) of the land	
...	...	...	4291	0	0	Acquisition Act	
.	...	...	227	0	0	To be paid to Pakhali Pursho tam Govindlal	
			4518	0	0		

Serial No.	Names of persons to whom Payment is due under the award	Area of land Sq Yds	Government or Allotment	Abatement of land Revenue					
				(a) Assessment			(b) Quit-rent		
1	2	3	4	Rs. A. P.			Rs. A. P.		
3	Pakhali Lalubhai Pochabhai (S. Nos. 4728)	43	0	0	Freehold	...	...	...	...
	Mr. Behcharbhai Pochabhai Pakhali.								
	Dy. Station Master Ahmedabad (Retired)	35	0	0		...	...	...	...
	Total ...								

Rs. Twelve Thousand one hundred sixty two and annas eight only.

To the Collector of Ahmedabad, with a reference to his number L. A. Q. 287, dated 5-11-1928.

The Honorary Secretary Gujarat Vernacular Society, Ahmedabad.

The Treasury Officer, Ahmedabad.

The Accountant General, Bombay.

Valuation of any falling that may be taken upon the Land			Total amounts due to each person includ- ing the amount shown in column 6 the amount awarded for the land interest costs and any other amounts due to the payee in connection with the acquisition of the land			Description of the amount in Col 7 taken from the subsidiary statement 1 A	
0			7			3	
Rs.	A	P	Rs.	As.	P		
...	...	...	5632	0	0	To be paid to Pakhali Lalubhai Pochabhai	
..	...	..	2012	8	0	To be paid to Mr. Behcharbhai Pochabhai Pakhali	
			12162	8	0		

Sd/- G. B. Soparkar.
Special Land Acquisition Officer,
Ahmedabad

Serial No	Names of persons to whom Payment is due under the award	Area of land Sq Yds		Government or Alienated	Abatement of land Revenue					
					(a)		(b)			
					Assessment		Original rent			
1	2	3	4	Rs.	A.	P.	Rs.	A.	P.	
3	Pakhali Lalubhai Pochabhai (S Nos 4728)	43	0	0	Free hold	...	...	...	...	...
	Mr. Behcharbhai Pochabhai Pakhali									
	Dy Station Mas- ter Ahmedabad (Retired)	35	0	0		...	...	...	...	...
	Total .									

Rs. Twelve Thousand one hundred sixty two and annas eight only

To the Collector of Ahmedabad, with a reference to his number L. A. Q. 287, dated 5-11-1928

The Honorary Secretary Gujarat Vernacular Society, Ahmedabad

The Treasury Officer, Ahmedabad

The Accountant General, Bombay.

Total amount due to each person including the amount shown in column 6, the amount awarded for the land interest costs and any other amounts due to the payee in connection with the acquisition of the land.				Description of the amount in Col 7 taken from the subsidiary statement A A
Rs. & P.	Rs.	As	P.	
3632	0	0	0	To be paid to Pakhal Lalubhai Pochabhai
2012	8	0	0	To be paid to Mr. Behcharbhai Pochabhai Pakhal
12162	8	0	0	

Sd/- G B. Soparkar.
 Sd/- Land Acquisition Officer,
 Ahmedabad

આ મકાનોની જમીન અને સોસાઈટીની દિવાલ એ બેની વચ્ચે મ્યુનિસિપલ રટ્ટીટ લેન્ડ આવેલી છે, અને સોસાઈટીનો પ્રેમાભાઈ હોલ સમયોચિત કરવા સારૂ એ મ્યુનિસિપલ રટ્ટીટ લેન્ડ દ્વારા મ્યુનિસિપાલેટી પાસેથી વેચાતી લેવી જોઈએ.

તેથી અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીને આ જમીન સોસાઈટી સિવાય ખીજ કાઢને ઉપયોગી નથી; સોસાઈટી એ જમીનની આર્થિક ઉપયોગ માટે માગણી કરે છે; અને સોસાઈટી એક લોકોપયોગી, સાદા અને કુળવર્ણની સંસ્થા છે, એ સક્ષમાં લઈને, સદરદુ જમીન નામની કિંમતે સોસાઈટીને આપવા વિનંતિ કરવામા આવી હતી અને મ્યુનિસિપલ જનરલ બોર્ડે વારં દીઠ રૂ. પાંચની કિંમત મુકરર કરીને આ જમીન સોસાઈટીને વેચાતી આપવા તા. ૧૮-૧૨-૧૯૨૮ ના રોજ ઠરાવ કર્યો હતો.

સદરદુ જમીન વેચાણનું કામ એ. ઉત્તર વિભાગના કમિશનર સાહેબ સમક્ષ નિયમાનુસાર ઉવટની બદાલી માટે જતાં, મ્યુનિસિપાલેટી અને સરકાર વચ્ચે-સબ મોઈલ-sub soil નો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો હતો, તે મુજબ એ sub soil-જમીનનું સરકારી ભાડું માસિક રૂ. ૨૦) ઠરાવી તે સોસાઈટી આપવાને ખુશી છે કે જેમ એવો એક પત્ર કસેક્ટર સાહેબ તરફથી મળ્યો, અને સોસાઈટીએ તે સંબંધમાં થતો ખુલાસો કરી ચોખ્ખો રાહત મળવા ઉત્તર લખી મોકલ્યો હતો; પરંતુ તે ઉત્તર ઉપરથી એ. કમિશનર સાહેબે સોસાઈટી ભાડું આપવા ખુશી નથી એમ માની લઈ તે જમીન વેચાણને બદાલી આપવા ના પાડી હતી. આ પ્રમાણે આ મ્યુનિસિપલ જમીનનું કામ ધ્યાનમા આવી પડતાં, મેનેજર કમિટીના સભ્યો ઉત્તર વિભાગના કમિશનર એ ગેરેટ સાહેબને ડેપુટીસનમા મળ્યા હતા, અને જે કાંઈ ગેરસમજુત થતી હતી તે દૂર કરી, એઓ સાહેબની મુચનાનુસાર એ પ્રશ્નનો ઉકેલ આણવા ફરી ગયા ઓગસ્ટમાં અરજી કરી મોકલી હતી; તેનો નિર્ણય થોડાક સમયમા આવી જવા સંભવ છે.

ઉપરોક્ત જમીનનો પ્રશ્ન ચર્ચાઈ રહ્યો હતો તે અરસામા સોસાઈટીની પશ્ચિમ બાજુના મકાનોનો જમીન પટો પૂરો થતો હતો અને કારોગારી કમિટીના બહુવામા આવ્યું કે સરકાર એ જમીન પોતાના ઉપયોગ માટે લઈ લેનાર છે.

એ જમીન જેમ મોખરાની તેમ સોસાઈટીના અરા ઉપયોગની હતી; અને સોસાઈટીના મકાન વિસ્તાર માટે એ જમીન પછીથી મળવાનો સંભવ

નહોતો, અને સોસાઇટીનું પુસ્તકાલય એલાયદું કરવા સાફ એ જમીન સર્વ રીતે બંધબેસતી અને સવડભરી હતી.

આ હેતુથી સોસાઇટીના સભ્યોનું એક ડેપ્યુટેશન મે. કમિશનર ગેરેટ સાહેબને નવેમ્બર સન ૧૯૨૯ ના ૧૦જ શાહીબાગમાં મળ્યું હતું, અને સોસાઇટીનો સર્વ વૃત્તાંત જણાવી, સદરજુ જમીન સોસાઇટીને મળવી જોઈએ એવી માગણી કરી હતી.

એઓ માહેબે બધી વિગતોથી વાકફ થઈ, સોસાઇટીનો માગણી કક્ષમાં લેવાનું આશ્વાસન આપ્યું હતું, એટલુંજ નહિ પણ આસપાસ જાહેર મકાનો આવેલા હોઇને અને ખાસ કરીને તેની સામે આગમખાનનો મહેલ છે, તો એના મુકાબલે અને એ જાહેર યોગાનને શોભતું સોસાઇટી નવું મકાન કરાવશે કે કેમ એવો પ્રશ્ન પૂછવો હતો.

તે સંબંધમાં સોસાઇટીએ મે. કમિશનર સાહેબને લખી મોકલેલી અરજી અને તે નવા મકાનનો પ્લાન પરિશિષ્ટમાં આપ્યો છે.

સોસાઇટી કેટલાક વર્ગોથી એક સંશોધન અને અભ્યાસ મંદિર સ્થાપવાની ઇચ્છા ધરાવે છે, તે કાર્ય માટે આ જગો મળે તો તે સંસ્થા શહેરના કેન્દ્રસ્થાને આવે, એટલુંજ નહિ પણ તે સંસ્થા શહેરને ઉપયોગી તેમ જૂવણુરૂપ થઈ પડે.

અમે ઇચ્છીએ છીએ કે સરકાર તે પ્રશ્નનો જીવટ નિર્ણય કરે ત્યારે સોસાઇટીને પ્રગૃહ કાર્ય માટે એ જમીન આપવાની હિદાયતા ખતાવશે.

પરિશિષ્ટ ૮

Date

Nov, 1929.

From,

DIWAN BAHADUR K. H. DHRUVA, B. A.,
President,
GUJARAT VERNACULAR SOCIETY,
AHMEDABAD.

To,

J. H. GARRETT, ESQR., I. C. S.,
Commissioner, Northern Division,
AHMEDABAD.

Sir,

At the request of the Managing Committee of the Gujarat Vernacular Society I have the honour to place the following before you for favourable consideration by the Government.

1. The Gujarat Vernacular Society was started by the late Hon. Mr. A. K. Forbes, the then Asstt. Judge at Ahmedabad, on 25th Dec. 1848, with the object of promoting the vernacular literature of Gujarat and spreading useful knowledge through the Vernacular. In this he was joined by many European and Indian Officials of the time and the institution was rendered assistance by Indian Chiefs and gentry.

2. The Society started work by patronising authors and purchasing copies of their works. It also started a collection of old manuscripts of Vernacular literature.

3. The Society opened a public library in 1849 and as necessity for a separate suitable building was felt, Government were approached for a site, which they granted gratis in about 1854-55. The then Nagarseth Himabhai gave a donation of Rs 4500/- for a building and with the help of other donations

a building was erected on the site granted by Government at a cost of Rs 7,000/- This is at present known as the Himabhai Institute situate opposite the present Telegraph Office, outside Bhadra. In 1856 the Society handed over the management of the Institute to a separate Committee

4. Side by side with the said Library the Society undertook in 1850 the management of a private Primary School Originally it was a mixed school open both to boys and girls Later on it was turned into a girls school exclusively. Through the generous donation of Sethani Harkunverbai of Rs. 4000/- for a building and Rs 12,000/- towards endowment for its maintenance the School has had a permanent abode and is known as Harkunver Sethani's school situate at Tankshal, Kalupur. Later on the Society transferred the management of this school to a separate body

5. The Society's activities extended in all directions for spread of knowledge It felt the want of a Printing Press for publication of books at cheap price and therefore in 1851 a Litho Press was started By means of the Press the Society supplied, at low rates a large number of books to the Education Department for use in the Vernacular Schools.

6 In 1854 the society felt necessity of an organ for spread of its aims and objects So it started the monthly Magazine *Buddhi-prakash* both for propoganda as also for spread of knowledge and encouragement of Vernacular literature. The *Buddhi-prakash* is being published regularly and is now in the 76th year

staff; one is put to the combined use of office of the Asstt. Secretary, Library and committee room, one is used as a record room and one is used for stocking the society's publications. The hall on the first floor known as the Premabhai Hall is used for all important meetings in Ahmedabad. The society has provided the hall with the necessary seating accommodation of chairs and has also fitted it with the convenience of electric lights and fans. The society allows the use of this hall for such public functions as are approved by the Hall committee on a nominal charge of Rs. 2/—.

12. When the society put up the said buildings its permanent funds amounted to Rs. 67056-5-8 and the number of trust funds under its management was 55 amounting to Rs. 154670-13-6. The number of trust funds which the society is at present administering is 145 amounting in all to Rs. 471456-6-8 and the amount of its permanent funds is Rs. 1,56,539-8-6. On account of the additions of books to the society's library, the large and growing collection of manuscripts, the increasing number of its publications, the demand for a good and complete library viz, publications with the necessary references' library of books in English, Sanskrit, and other languages, the need for extension of the hall as well as offices of the society is being keenly felt for a long time.

13. The society have therefore resolved to extend the present buildings and hall and also have the necessary extensions for comfortable locating its library with facilities for scholars and re-search

workers to carry on their work. In this connection it may be noted that the society has recently endowed prizes to be given to research students for writing thesis in Gujarati on either History, literature, economics, sociology or science.

14. The society therefore recently approached Government for acquisition of the adjoining properties bearing the present S. Nos. 4724, 4725, & 4728. Governments have been pleased to undertake the acquisition proceedings as prayed for in view of the fact that the society is a public body rendering useful service to the general public for spread of education and knowledge.

15. Side by side with the said private lands there is a piece bearing S. No. 4726 belonging to the Ahmedabad Municipality admeasuring about 104 sq. yds. The society approached the Municipality who in view of the usefulness to the general public of the society, have passed a resolution for granting the land to the society at a nominal price.

16. The society's present buildings are situated in present S. No. 4729 and cover an area of about 600 sq. yds. The additions thereto by the said acquisition and the grant by the Municipality will give the society a further area about 232 sq. yds. The additional space is however not sufficient for the growing needs of the society particularly for the location of its library.

17. There is no scope for any extension on the north and the east of the present site as the buildings abut on important roads with very heavy and continuous traffic. The only possibility of extension is therefore on the south and the west of the

present site which is hemmed in by Government land on those sides. The land forming present S. No. 4663 admeasuring about 300 sq. yds. is pre-eminently suitable for the requirements of the said society. The land is leased by Government and the period of the lease is due to expire on 31st March 1930. It is a piece which is practically detached from the piece of Government land, on the south of the society's buildings, and therefore, while the grant of that land will suit the requirements and the purpose of the society, it is not at all likely to interfere with any project which Government may have in view in connection with their land on the south. Besides, the Government land on the south is extensive enough for any project they may have in contemplation and therefore the grant of the detached plot of S No 4663 is also not likely to cause Government any appreciable inconvenience, while compared with that the advantage to the society if the plot is granted would be immensely greater.

18. If that plot were granted to the society, the society proposes to extend its buildings therein so as to locate a part of its library with a hall on the site of the present S. Nos. 4724 to 4728 for scholars and re-search students to work quietly. The society also intends to extend the present public hall on the first floor over the said site of S. Nos. 4724 to 4728 and a terrace on the building to be put in plot No 4663 which it seeks from Government. This terrace will be opening in the hall on the 1st floor thereby allowing scope for the extension of the Premabhai hall if necessary.

19. Just opposite this land of S No 4663 is situate the old palace of Azam Khan where the head Post Office is at present located Government are shortly going to remove the Post Office from that place and have also decided to hand over the building to the custody of the Ahmedabad Municipality for its Archæological museum Government have also further promised to supply exhibits for the museum likely to encourage research in Gujarat The location of society's Library and accomodation for scholars there on the plot in question will be very convenient and conducive to the study of the Archaeology as well as Re-search work in Gujarat A plan showing roughly the general nature of the buildings that the society will put up in case the land is granted is submitted herewith The accompanying gives only the out-lines I have no hesitation in stating with certainty that any structure that the society will put in the said land will be such as will maintain the balance of appearance of the site as a whole as well as a suitable match to the old palace opposite

20 It is estimated that for all the extensions additions and alterations the society will have to spend about Rs 50,000/- exclusive of the cost of the land. A copy of the latest report of the Society is submitted herewith, from which it will appear that the Society has got sufficient funds of its own for the purpose It has got an yearly income of about Rs 15000/- and it can also raise funds by donations or even if need be, by debentures The said copy will also give the details as regards the various private funds and the other activities shortly detailed above

21. The management of the Society vests in a Managing Body of 20 members elected annually by the Society in their General Meeting. The present membership of the Society consists in all of 679 members of whom 13 are Europeans, about 17 are ruling Princes and Thakores, about 320 are female members and the rest represent gentlemen from all parts of Gujarat. H. H. Sir Sayajirao Gaekwad Maharaja of Baroda is the patron of the Society. In addition to these there are 552 libraries registered as members. A detailed list of the members of the Managing Committee and other members as well as registered libraries will be found in the accompanying report (p. 1 to 20).

22. It will be seen from the rules of the Society a copy whereof is appended hereto that the funds of the Society are required to be invested in the Imperial Bank or Postal Savings Bank. It is an uniform practice to invest the Society's funds in securities authorised by the Trust Act.

23. In view therefore of the foregoing circumstances viz —

- (a) That, the Society is a public institution of long standing carrying on the promotion and spread of knowledge and education.
- (b) That, it badly requires the land of S. No. 4663 for its legitimate extensions as well as to increase its usefulness and service to the public.
- (c) That, if the land is granted either free or on nominal rent the Society is and will be able to raise the necessary funds for the building.
- (d) That, Government have always in the past recognised the Society and its objects as a fit

subject of grant of lands free or on nominal rentals.

- (e) That, the municipality has also similarly recognised the Society and its objects.
- (f) That the absence of the grant of the land to the Society will inconvenience it much more than the use to which Government can put the land for any purposes in any of their projects.
- (g) That, the constitution, standing and the history of the Society are a sufficient guarantee that the land if granted will be put to the best use in the interest of the public.
- (h) That, the situation of the land being very near the proposed Archeological museum, the library and study for re-search work located on this land will further stimulate interest in Archaeology in Gujarat.

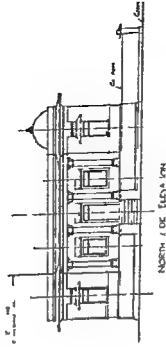
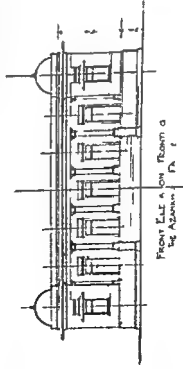
25. The Managing Committee of the Society earnestly hope and urge that Government will be pleased to consider the claims of the society and grant to it the said land admeasuring about 300 sq. yds. of S. No. 4663 on the expiry of its present lease on 31st March 1930.

I shall be glad to supply any further details or information in case any are deemed necessary and are required.

I have the honour to be,
Sir,
Your most obedient servant,
K. H. Dhruva.
President.

SKETCH DESIGN FOR
 NEW B LONG PROPOSED TO BE ERECTED BY
 THE GUJARAT VERNACULAR SOCIETY AMULDARAD
 16th & 8th STS 18 1904

પ્રબોધક વાચન સાહિત્ય

“ There is little fear for the future of the young man who has a deep-seated faith in himself. Self-faith has ever been more than a match for difficulties. Men with no assets but colossal of faith in themselves have accomplished wonders.”

Orison Sevelt Marden.

એકથી આશ્ચર્યકા પ્રાપ્ત થયે જીવન સુખમાં જતુ નથી. બાહ્ય માધનો સુખ સંગવક મેળવી આપવામાં સકાર્યજીત થાય છે, એવી સંતોષ અને આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે; પણ એની અસર થોડા સમય માટે હોય છે. મધ્યથી સુખ, આનંદ અને શાંતિ માટે ખરી રીતે મનને ફળવધું જોઈએ. સુખ દુખના પ્રસંગે મનની સ્થિતિ સમતોલ રહે એવી મનોવૃત્તિ કેળવવાની જરૂર છે અને તે સામાન્ય નીતિ અને જ્ઞાનના બોધવચનો વાચે વિચારે અને સત્સંગ કરે પ્રાપ્ત થાય છે.

ગયા સેકામાં સ્માર્થર્સ ફૂલ મદર્તન, કર્તવ્ય, જાત મહેનત, તેમ લેખક ફૂલ ‘જીવનનો આનંદ’ (Pleasure of life) ‘જીવનનો ઉપયોગ’ (Use of life) વગેરે પુસ્તકો પુસ્તકજી વંચાતા અને તેની લાખો પ્રતો વહેંચાર્ધ હતી આજે તેનો ખપ જોઈએ થયલા જણાય છે; પણ તેને સ્થાને “ નવ વિચાર ” (New Thought) નામક લાગણી અને ભાવનાને પોષતુ અને ઉત્તેજતુ વાચન સાહિત્ય વિશેષ પ્રચારમાં આવ્યું છે, અને તેનો પણ મોટો ઉપાડ ચાલુ છે. મસ્તુ માહિત્ય વર્ધક કાર્યાલયે છપાવેલા ‘ આગળ ધસો ’ લાખના સૃષ્ટાઓ, સુખ, મામર્થ અને સમૃદ્ધિ, પ્રભુમય જીવન વગેરે આ કોટિના પ્રકાશનો છે.

“ સુખ અને શાંતિ ” જેન લેખક રચિત Peace & Happiness નો અનુવાદ—આ પુસ્તક, ઇંગ્રેજ અને તેનો મરાઠી તરલુગો એ એ પૃથ્વી થયો હતો, નિરાતે વાચવા વિચારવા જેવો ગ્રંથ છે અને તેના નામ પ્રમાણે, એમાના વિચાર અને આદર્શ અનુસરવામાં આવે, તો, તે સુખ અને શાંતિના પ્રદાતા થઈ પડે. લેખક એક સ્થળે જણાવ્યું છે તેમ, “ આપણી જાતના જેવો ખરો મિત્ર કે કદો શત્રુ બીજો કોઈ નથી.”

મોમાઈડીને જેમણે શ્રેષ્ઠ કૃત (Map life) 'જીવનનો આદર્શ' એ નામના એક મનનીય પુસ્તકનો તબલુઓ અગાઉ કરી આપ્યો હતો તે શ્રીયુત જીવાભાઈ રેવાભાઈ પટેલે મસ્દુરું "સુખ અને શાન્તિ"નું પુસ્તક લખી આપ્યું હતું અને તેના વાચનમાં વ્યવિત કરેલો મધ જરૂર નિર્ણાયક અને આનંદમય યથા પડશે.

જીવનમાં જેમ કંજુભાઈ કામની નથી તેમ ઉડાઉપણું પણ તજવા જેવું છે. કરકમગથી તો ઘણા મનુષ્યોએ પોતાની મિલકતને અમુલ્ય કરી છે. નાણાના વ્યયમાં વિવેક કંગવો એનું નામજ કરકસર છે, તેનું ઉપદું, ઉદારતાની હદ ઓળખી જાળવે વિના કાગલુ અને નિરર્થક પૈમા ખર્ચો નાખવા તેનું નામ ઉડાવપણુ છે. આ એવા ઉડાવપણાને કાંઈ પણ ઉત્તરજન ન આપે.

આપણા એક જુના શ્રેષ્ઠ અને જેઓ સુધારક કવિ તરીકે જાણીતા થયા હતા તે શ્રીયુત લવાનીશંકર નરસિંહગમે આ વિષયોને નિમ્ન ધરપે પ્રાચીન નિરૂપણ શૈલીમાં, યોગ્ય ગદ્યને બદલેસ્તા ઉદાહરણ આપીને ચમ્પી હો અને એ ચોપનિયું જે કે ન્હાનું છે તો પણ તેમાંની માહિતી બોધમુદ અને માર્ગદર્શક જણાશે.

સન ૧૯૧૦-૧૧ માં એ વેખકની યોગ્ય કદર કરવા અમદાવાદમાં એક જાણીતી નાટક કંપનીએ મેળાવડો યોજ્યો હતો, તે વખતે એમને મોમાઈડીના પ્રકાશનો બેટ કરી શ્રીયુત લવાનીશંકરનું મન્માન કરવામાં આપ્યું હતું.

આ જમાનામાં આપણા પ્રાચીન પુસ્તકો જેવા કે ગમાવણુ અને મહાભારતનું વાચન તદ્દન ઓછું થઈ મર્યું છે, અને અમ્માઉ માણુજી દ્વારા એ કથા માલગવાનો લાભ મળેલો હતો તે પ્રથા પણ પ્રુતપ્રાય થવા માઠી છે. આપણી આ માર્કૃતિક મંપત્તિથી આપણી નવી ઉજ્જતી પ્રજા વંચિત રહે એ વિચાર જ અમલ છે કાંઈ રીતે એ પુસ્તકોનું વાચન અને અભ્યાસ વધે એની તજવીજ થવી ઘટે છે. એ ઉણપ કંઈક અમે પૂરી પાડવા મોમાઈડીએ "મદાભાગતની નીતિ કથાઓ" એ પુસ્તકનું પ્રકાશન સ્વીકાર્યું હતું. એ પુસ્તક મૂળ જંગમીમાં લખાયું હતું, અને તે શ્રીયુત મગનલાલ હરિદુષ્ય જાડના વાચવામાં આવતાં તેમને તે ખુબ મંખી ગયું, અને તુરંતજ તેમણે તેને યુજરાતીમાં લખી નાખ્યું હતું.

તે પરથી એ લખાણ કેટલું અમરકાંઠ છે તે મનનમાં, જો કે મજ વસ્તુ જ ઓછી આકર્ષક કે ઓછા પ્રભાવવાળી નથી.

“ સમાજ સેવા ” એ આ યુગનું મુખ્ય લક્ષણ છે. એ સેવાવૃત્તિ પૂર્વે આપણે ત્યાં નહોતી એમ નહિ પણ તેની પદ્ધતિસર અને અવશ્યિત પ્રયત્ન હમણાં થયો છે અને તે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિનું અનુકરણ છે એમ સ્વીકારવું જોઈએ. એ સેવાના માર્ગ અનેક અને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના છે અને તેનું માર્ગદર્શક નિરૂપણ ગ્રાહ્ય ફોરમેન કોલેજના પ્રોફેસર રેવ. મી. ફ્રેમિંગે Suggestions for Social Usefulness—સામાજિક સેવાના સન્માર્ગ—એ નામનું પુસ્તક લખીને કર્યું હતું. આનું એક સરસ પુસ્તક યુજ્જરાતીમાં બહાર પાડવામાં આવે તો સમાજ સેવકોને ઉપયોગી થઈ પડે તેમ અન્યને સ્પર્શ સેવાનો દાષ્ટ ને દાઈ માર્ગ પ્રદર્શ કરવા પ્રેરે; તેથી મોસાઇડીએ ભણીતા લેખક અને પત્રકાર ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલને એ પુસ્તક તૈયાર કરી આપવાનું સોંપ્યું હતું અને એમની અન્ય કૃતિઓને પેઠે એ પુસ્તક પણ શોકપ્રિય નિવડ્યું છે. સસ્તુ સાદિત્ય વર્ધક કાર્યોલયના સંસ્થાલક બિશુ અખંડાનંદજીએ એ પુસ્તક ગમી જતા એમની વિવિધ યંત્રમાળામાં તે કરી ડાખ્યું હતું; અને આજ સુધીના તેની ત્રણ આવૃત્તિ થવા પામી છે એજ તેની ઉપયોગિતા પૂરવાર કરે છે.

અગાઉ માઆપથી જુદા પડી પુત્રો નવું ધર માડતા એ બનાવ નવો નહોતો; પણ કેટલાક સમયથી નવા શિશુઓના પ્રભાવે તા વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યની બાવના દ્રઢ થતા ઉછરતી આપણી જુની મંદુકા કુટુંબની સંસ્થા તુટવા માડી છે; અને નવી ઉછરતી પ્રજામાંથી તે સંસ્થાનો નાશ થાય તો આપણે એમાં કાંઈ નવાઈ પામવા જેવું નથી.

આ પરિસ્થિતિને કંઈક અંશે ટાળવા કેટલાક વર્ષો પર મહુધાનિવાસી દરિદ્રાલ અનુપરામે “ પુત્ર અને પુત્રવધુના ધર્મો ” એ વિષય પર નિબંધ લખાવી મંગાવી, તેમાં જે નિબંધ ઉત્તમ માણુમ પડે તેને રૂ. ૫૦) ઇનામ આપવા જણાવ્યું હતું અને લખાઈ આવેલા નિબંધોમાંથી અહેચરલાલ નટવરલાલ ત્રિવેદીનો લેખ ઇનામપાત્ર જણાયો હતો અને તે સોસાઇટીએ છપાવ્યો હતો. અહેચરલાલ એક નવા વકીલ હતા અને એમણે પ્રસ્તુત લેખમાં પુત્ર અને પુત્રવધુના કર્તવ્ય વિષે દર્શાવેલા વિચાર વિચારણીય માણુમ પડશે. દેશનું કુલ્લોગ છે કે આવા ઉચ્ચ લેખકો એમની શક્તિ ખીચે અને તેઓ પ્રગળે તેમનાં યાત્ર અને જુદીનો કાંઈક લાભ આપવા શક્તિમાન થાય ને આગમ્ય અકાલે દેવલોક પામે છે.

દી. બ. કેશવલાલ હર્ષદશય મુવ

" Of studie took he most cure and most hede
Noght a word spake he more than was nede,
And that was seyde in forme and reverence,
And short & quick, and ful of hy sentence.
Sowninge in moral vertue was his speche,
And gladly wolde he lerne and gladly teche "

Chaucer's ' Prologue. '

દી બા કેશવલાલભાઈનો સોસાયટી માથેનો સંબંધ બાબા સમયનો છે. છેક સન ૧૮૮૬-૮૭ માં બુદ્ધિપ્રકાશ કમિટીના તેઓ એક સભ્ય નિભાયા હતા અને ટ્રેનિંગ કોલેજમાં તેઓ શિક્ષક હતા તે વખતે લાનબંધ કૃત કાર્ડબરીનું સંશોધન અને સંપાદન કાર્ય, અન્ય ઉમેશ્વારને નહિ આપતા કમિટીએ એમને સોંપ્યું હતું.

આમ એમની કારકિર્દીના આરંભથી એક સાક્ષર-man of letters તરીકે એમની ખ્યાતિ બધાં જ હતા અને તે દિવસે દિવસે વિસ્તરી, એક ન્દાના વિદ્વદ મંડળથી શરૂ થઈને તે છેક વિદ્યાર્થી વર્ગ અને જનસમુદાય સુધી પહોંચી ગઈ છે.

અંગ્રેજી આવડ કવિ એમને " કાર્ડબરી રેકર્ડ " માં એક પકિત (Clerke) તરીકે વર્ણન કરેલું છે તેમથી ઉપર ઉદ્ભૂત કહેલી પકિતઓ કેશવલાલભાઈને કેટલેક અંશે લાગુ પડી શકે.

તેઓ એમના સમાગમમાં આવેલા છે તેઓ સવળા સારી પેઢે જાણે છે કે કેશવલાલભાઈ દિવસભર વિદ્યાવ્યાસંગમાં પ્રવૃત રહે છે. ગોટીની ઝેરીમાં એમના ચોથે માથે કોઈ ને કોઈ સાહિત્ય, ઇતિહાસ, લાપાસાત્મ, પૂરાતત્ત્વ, હદ, વ્યાકરણ, કેશવની વ્યુત્પત્તિમાં તેઓ વિચારનિભર માથુમ પડશે, અને જો કોઈ એમની મુનાકાતે કે વર્ણ કરવા આવે એમને એમની પાસેથી એ પૈકી એકાદ વિષય પર ચાનગોષ્ઠિ સાલજવાની અમુક તક સાપડશે.

દી આ ઝગવલાલ દર્શનવાલ કુવ

(૫ ૨૧)

એમણે પેસા ટકાની પરવા કરી નથી. માનમરત્યા સારું ઝંખના કરી નથી; એમને એકજ વસ્તુની લગની લાગેલી છે; અને તે સરસ્વતીની ઉપાસનાની, અને એમની એ આદ્યજીવલરી વૃત્તિપર ભાર મૂકીને સોસાઇટીની છેલ્લી વાર્ષિક સામાન્ય મહામાં શ્રીયુત નરસિંહરાવ અને દી. બા. કેશવલાલને બુદ્ધિપ્રકાશનો અભિનંદન અંક અર્પણ કરવાના દરખાસ્તને અનુ-મોદન આપતાં શ્રીયુત મુળચંદલાખાએ એ પ્રતિ શ્રોતવર્ગનું ખાસ ધ્યાન ખેંચ્યું હતું અને તે ઉચ્છેષ્ટ પ્રસંગોચિત્ત હતો. એમણે ઈચ્છ્યું હોત તો સરકારી ખાતામાં તેઓ કેઇ મોટા અધિકારીના પદે પહોંચ્યા હોત અથવા તો વકીલ થઇને સારી રીતે પેસા ભેગા કર્યા હોત; પણ એમના સ્વભાવને તે અનુ-કૂળ જ નહોતું. તા. ૧૧ મી ઓગસ્ટના રોજ ગુજરાત કાયદામા પ્રેમ ભક્તિ મંડળ તરફથી એમના મન્માનાર્થે સમારંભ યોજાયો હતો, તે પ્રસંગે અપાયેલા માનપત્રનો ઉત્તર આપતા કેશવલાલભાઈએ જણાવ્યું હતું, કે—

“સારૂં યસુ દે હું એ (કુળવણી) ખાતામા જોડાયો. અને મૂળથી વિદ્યા ઉપર પ્રીતિ હતી; અને જુના જમાનામા વિદ્યાવૃદ્ધિને અવકાશ આપતું તો માત્ર એ ખાતુંજ આપતું હતું. એ અનુકૂળતાને લીધે મેં મારો અભ્યાસ આગળને આગળ ધપાવ્યો. આશ્ચર્યક મેળવવા અને વર્તમાનપત્ર કે કાવ્ય નાટક વાંચવા ઉપરાંત માણુમે કેઇ ઊંચું ધ્યેય રાખવું ધટે છે, તદ્દનુસાર જીવનની બીજી વીસીના આરંભમા સાહિત્ય સેવા ઉદ્ધારવાનો મેં અંકલ્પ કર્યો હતો. તે પણ મેં અવસરસર આચારમા મક્યો.”

આપણે ઉપરના કથન ઉપરથી જોઇ શકીએ છીએ કે કેશવલાલભાઈએ સરસ્વતી પ્રત્યેના પ્રેમથી ખેંચાઇને આજીવન સાહિત્યની ઉપાસના કરેલી છે, સાહિત્યમય જીવન જીવ્યા છે; અને સાહિત્ય વાચન અને લેખનમાં રાખ્યા છે અને તેમા મોટાને કૃતકૃત્ય થયેલા સમજ્યા છે શ્રીયુત ન્દાના-લાલે એમના વિશે જોઇના સાચુંજ કહ્યું હતું, કે ‘વર્તમાન ગુજરાતની મૂર્તિમન્ત વિદ્વાત ને કેશવલાલભાઈ.’

આવા એક વિદ્વદ મણિનો સેવાનો લાભ સોસાઇટીને મળ્યો છે, એ સોસાઇટીનું મદદ લાભ છે.

બૂજમાં કચ્છના પાટવી કુંવરના શિક્ષક તરીકે એમની પસંદગી થતા તેઓએ સોસાઇટીની મેનેજીંગ કમિટીમાંથી તેમજ સોસાઇટી દરતકની

અલ્પચારીની વાહીના દૂરની તરીકેનું રાજનામ આપ્યું હતું; તે પછી દરેક રહે નેના કામકાજમાંથી એમનો રમ ઓઝે થયો નહોતો.

રણછોડલાલ હાઈસ્કૂલના હેડ માનવરના પદે અમદાવાદના પાછા કરતા કૌશલસાલભાઈને મોસાઈટીની મેનેજિંગ કમિટીમાં ફરી લેવામાં આવ્યા હતા. માત્ર વચમાં થોડાંક વર્ષો કેટલાક પ્રપંચી પુરુષોની ખટપટને કારણે એમને ખસવું પડ્યું હતું; પણ સન ૧૯૨૦ માં મોસાઈટીના પ્રમુખપદે નેઓ નિમાયા હતા અને અઘાપિ તે પદને લેઓ. ગોભાની રહ્યા છે.

મોસાઈટીના પ્રમુખપદે આવ્યા પછી મોસાઈટીની સાહિત્ય વિવેચક પ્રવૃત્તિ વિવિધ રીતે વિકસેલી છે, તેમાં ખાસ કરીને ગુજરાતી દેશ મુદ્રારણ્યનું કામ અને પ્રાચીન કાવ્યોનું સંશોધન અને પ્રકાશન કાર્ય, એ મે, મુખ્યત્વે, દી. ખા. કૌશલસાલભાઈને આભારી છે.

આ વિષયોમાં તેઓ ઉદ્ગ્રા ઉત્તરેલા છે, એટલુંજ નહિ પણ તે વિષે તેમના અભિપ્રાય પ્રમાણભૂત લેખાલ છે. તેઓ જાને તેમાં રમ મે અને સાથે સાથે તેનું મંપાદન અને મુદ્રારણ્યનું કામ પણ હાથપર લે એથી વિશેષ રહું શું હોઈ શકે?

એ વિષેના એમના ટોડ તો ખડુ મ્હેલા છે. તેઓ એક પ્રમાણભૂત ગુજરાતી મગ જોવાને ખડુ ઉત્સુક છે; ને એક ભગીરથ કાર્ય છે, તથાપિ એકલે હાથે અને ઉત્તરાવધામાં મોસાઈટીના ગુજરાતી કોશનું નવેમર મુદ્રારણ્યનું કામ એમણે ઉપાડી કીધું હતું. મોસાઈટીએ ઉપાવેલા કોશને ભૂમિકા તરીકે રાખીને 'પ' અક્ષર એમણે તૈયાર કર્યો, જે છપાયો છે; તે પછી 'અ' અને 'આ' એ જે સ્વર મ્હેની પ ની પેઠે માફ પ્રત કરેલી છે. આખો કોશ અન્યના સંદકાર અને મદામતા વિના થોડા સમયમાં પૂરો થાય એ સંભવિત નહોતું, તેમાં એમની આખ નમણી પડી જતાં, ન છટકે એ પ્રવૃત્તિ અટકાવવી પડી હતી. તોપણ એ નંવાર કામ પરથી કોશનું કામ કયા ધોરણે કરવું, તેમાં શું શું આવશ્યક છે, મગની રચના કેવી હોવી જોઈએ એ વિષે ઘણું જાણવાનું પ્રાપ્ત થયે અને, એ વિષય પ્રતિની એમની ઉત્કટ લાગણી નિહાળીને અમે તો માનંદાશ્વ પામ્યા હોએ.

પ્રાચીન ગુજરાતી કવિતા માટે એમના જેવો અનુગત અમે ખડુ થોડા વિદ્વાનોમાં જોયો છે. આપણું એ કવિતાનું સાહિત્ય, છાંદસ, એમણે બારીકાઈથી જાંચ્યું છે, તેમ કેટલાંક પ્રાચીન કાવ્યો હાથપરના મ્હેલા

એ હેતુથી સોસાઇટીએ અપત્રંસ પાઠાવસિ એ ભાગમાં દી. બા. ફેશનક્લાસભાઈના સામાન્ય તંત્રીપદ અને દેખરેખ હેઠળ શ્રીયુત મધુસૂદન ચીમનક્લાસ મોદી પામે સંપાદન કરાવવાનું કાર્ય આરંભેલું છે; શ્રીયુત મોદી અપત્રંસ માહિત્યના સારા જ્ઞાતા અને અભ્યાસી છે; ગયે વર્ષે કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ આરંભે એક અપત્રંસનું પુસ્તક 'સમરાષ્ટ્ર' કદાં એકિટ્ કર્તુ હતું; અને 'શુદ્ધિપ્રકાશ' માં એ ભાઈના જુના ગુજરાતી ભાષા સાહિત્ય વિષેના જે લેખો પ્રસિદ્ધ થયેલા છે, તે એ વિષયના અભ્યાસીઓના આદરપાત્ર જણાયા છે. આવા એક નિપજ્ઞતા ભાઈ, અપત્રંસના વિષયમાં જેમનું વાચન અને જ્ઞાન અડોળું છે એવા ફેશનક્લાસભાઈની મૂચના મુજબ અપત્રંસ પાઠાવસિ તૈયાર કરે છે તે એવી રીતે યોગ્યેલી જુદી જુદી ભાષાઓની જાળીતી પાઠાવસિઓમાં ઉંચું સ્થાન પ્રાપ્ત કરશે એ વિષે અમને સારા શંકા નથી; એ પાઠાવસિનો પહેલો ભાગ આ વર્ષમાં ઉપાઈ જશે અને અમે સાક્ષ્ય છે કે મુંબાઈ યુનિવર્સિટીએ એ પુસ્તકને પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે પસંદ કર્યું છે.

આ કાર્યનો ધરા કાષ્ટ એક વ્યક્તિને ધટે તો તે ફેશનક્લાસભાઈ છે.

ફેશનક્લાસભાઈએ સોસાઇટીનું પ્રમુખપદ સ્વીકાર્યા પછી અમે જોયું છે કે સોસાઇટીનું વાતાવરણ તદ્દન સાહિત્યમય થઈ રહેલું છે. સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ કેમ વ્યવસ્થિત થઈ શકે, તેને કેવી રીતે અમાડી વધારી શકાય, આપણા ભાષા માહિત્યના ઉત્કર્ષ અને અભ્યુદય અર્થે આ વધુ પગલા ભરવા જોઈએ, એ વિચારોને પ્રાધાન્ય મળતું રહ્યું છે. અને આ કાર્યમાં સાધન, શક્તિ, મંપત્તિ, સાથ, સહકાર અને સહાનુભૂતિનો લાભ મળતા અને તેના યોગ્ય ઉપયોગ થયે તે પ્રવૃત્તિમાં તેટલા અંશે મતિ, વેગ, જોશ, વિવિધતા, નવીનતા અને વિશિષ્ટતા પ્રાપ્ત થવા મંભવ છે.

સોસાઇટીનું કાર્ય કોઈ એક વ્યક્તિ પર નહિ પણ સાહિત્યકારોના એકત્ર સહકાર અને મંદબળ પર અવલંબે છે. જેટલે દરજ્જે તેમાં ઐક્ય અને મંવાદિતા માધી શકાય એટલે દરજ્જે તે પ્રવૃત્તિ પ્રગતિમાન અને ફલદ્રમંદ નિવડે છે.

છેલ્લાં તેર વર્ષમાં સોસાઇટી જે કોઈ ચોક્કસ ધ્યેય કરવા સક્રિયમાન થયેલી છે, તેમાં જ્ઞાન. સેક્રેટરીની કિમતી સેવા સાથે ફેશનક્લાસભાઈની વિદ્વતા અને નિર્ગભિમાની અને મુશીક સ્વભાવે ઓછો દિસ્સો આપ્યો નથી.

કેશવલાલભાઈની લોકપ્રિયતા વિશે થોડાક દિવસો પૂરે (તા. ૧૧ મી ઓગસ્ટ) ખોલતા કવિવર ન્હાનાલાલે જે શબ્દો ઉચ્ચાર્યા હતા તે અત્રે આપીશું.

“કેશવલાલ ધ્રુવ એટલે રાજ્ય અને પ્રજા ઉભયના સન્માન્ય સાક્ષર વર્ગ. કેશવલાલભાઈની વિદ્વતા સરકાર મન્માનાયેલી અને પ્રજા પ્રમાણાયેલી છે.”

સાહિત્ય પરિપક્વતા પ્રમુખ નુટીને પ્રજાએ એમની વિદ્વતાની કદર કયારનીય કરેલી છે, અને સરકારે એમને દી. જા. નો ઈલ્કાબ સોસાઈટીના પ્રમુખ તરીકે બક્ષેો હતો, એમા પશુ વિદ્વત્ પુજા જે રહેલી છે.

એ શુભ અવસરે સોસાઈટીએ દી. જા. કેશવલાલભાઈને ખાસ મેળાવડો કરીને એક માનપત્ર આપ્યું હતું.

એ માનપત્ર નીચે મુજબ હતું—

દિવાન બહાદૂર કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ,

બી. એ.,

પ્રમુખ, ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઈટી,

અમદાવાદ.

સરકારી જીવણી ખાનામા ઉત્તમ પ્રકારની લાખા સમયની સેવા અને તદ્દગે જનસમાજમા પ્રાપ્ત કરેના માન અને પ્રતિષ્ઠાની કદર તરીકે નામદાર સન્કાટે આપને ઘણા વર્ષ પૂર્વે રાવનદાહરનો ઉચો ઇલ્કાબ આપ્યો હતો.

પરંતુ આપની કૃતિ માન એક નામાકિત અને બાહ્ય શિક્ષક હોવામાજ સમાતી નથી. સસ્કૃત અને ગુજરાતી સાહિત્યના ઉડા અને તત્ત્વપર્ણ અભ્યાસકે તરીકે આપ જાણીતા છે.

ગુજરાતી પ્રજાએ આપની વિદ્વતાની કદર જાણી મુબારકમા મળેલી બીજી સાહિત્ય પરિપક્વતા પ્રમુખ તરીકે આપના પ્રતિભા સદ્ભાવ પ્રવર્ધિત કર્યો હતો.

ગુજરાતી સાહિત્યના ક્ષેત્રમા આપની કૃતિઓ શિષ્ય મણાય છે એ પ્રશ્ન નથી જાણતું ? ખરેખાર આપના કરેલા મનોહર બાપાતરે અત્યાર મુખીમા તો અદ્વિતીય મણાય છે. કવિ દરિશ્વન્દ્રનું “યિના પૂર્વ કવિકે હૃદયસેં હૃદય મિલાયે અનુવાદ કરના કેવલ જક્ષ્મ મારના દિ નદિ કવિકા લોકાન્તર સ્થિત આત્માનો નર્વ કષ્ટ દેના દિ હૈ”

એ સુચ દમેશ લક્ષ્ય તરીકે ગણ્યું છે; અને એથી જ આપનાં ભાષાન્તરો દમેશ મુળ કવિના રસમાં રનિબર પણ ક્ષતિ થવા વગર-ગળે નવા લખાયેલા મુળ ગ્રંથો જ હોય નહિ એવાં, સરળ, શુદ્ધ અને રસ ભરેલાં થાય છે. આપે સંસ્કૃતમાંથી ગુજરાતીમાં કરેલાં મુદ્રાક્ષર, દર્પ અને ભાસ કવિનાં નાટ્યો, અગરુશનક અને ગીતગોવિંદ એ બધાં ભાષાન્તર કરવાની આપની નૈસર્ગિક ઉત્તમ પ્રકારની શક્તિના જનમતાન્તે દાખલા છે. ગુજરાતીમાં ગીતગોવિંદનાં ઘણાં ભાષાન્તરો છે પણ તેમાંથી કોઈ પણ આપના ભાષાન્તરને પડે પણ ચિંદવી શકાય નહિ એવું આપનું ગીત-ગોવિંદનું ભાષાન્તર એકલુંજ આપના કીર્તિસ્થંભરૂપે પૂરતું છે.

માત્ર એક જ પ્રત ઉપસ્થિત થવા છતાં ભાવણી કાઢંબરી જેવા વિકટ મન્યને આપે સારોદાર કયો છે. એ પુસ્તકની વિદ્વતા ભરેલી ટીકા આપનું ભાષા અને વ્યાકરણસાક્ષના ક્ષેત્રનું વિશાળ જ્ઞાન પ્રદર્શિત કરે છે. ખરેખાર, જુની ગુજરાતીની આપે કરેલી સેવા અમૂલ્ય છે.

વિવેચક બુદ્ધિએ લખાયેલી દર્પ અને ભાસના નાટ્યોની પ્રસ્તાવનાઓ, પદ્યરચનાના પ્રકાર સંબંધે લખાયેલાં નિબંધ, વિશાખદત્ત, દર્પ અને જયદેવના મમય પરાયે લખાયેલાં લેખો અને સંસ્કૃત નાટકસાહિત્યની પ્રાચીનના સંબંધે લખાયેલાં વિશેષ આપના વિસ્તીર્ણ વાચન અને સચોટ વિવેચકતાના તાદરશ દર્શાવે છે.

ગુજરાત વર્તીકપુસ્તક સોસાયટી સાથે આપને સંબંધ ઘણાં લાંબા મમયનો છે. આપના અર્ચસ્થ ખંધુ દરિયાથ કુવને પગસે પગસે માફી આપે પણ જુના વખતથી સોસાયટીના બુદ્ધિપ્રકાશમાં વખતોવખત સાહિત્ય વિષયે વિદ્વતાપૂર્ણ લેખો લખ્યા છે.

ત્યાર પછી ઘણાં લાંબા ગાળા સુધી આપ જુજમા રહે રહે પણ સોસાયટીને જુવા નહોતા. આપનાં સ્વર્ગસ્થ મત્તી સી. ચતુરલક્ષ્મીના અવસાન નિમિત્તે એક સ્મારકફંડ સ્થાપી તેના વ્યાજમાંથી ગુજરાતી સી હોમ્સવાર મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષામાં ઉમે નંબરે પાસ થાય તો તેને સોસાયટીની લાઘ્ય મેમ્બર બનાવવી એ હેતુથી સદર્દ્દ ફંડ સોસાયટીને સોંપ્યું છે.

સન ૧૯૨૧ માં ગુ. વ. સોસાયટીએ આપને પોતાના પ્રમુખ તરીકે ચુંટ્યા હતા; જે પદ આપ લાંબા સમયથી શોભાવો છો. પ્રમુખપદે નિમાના જ આપે ગુજરાતી ક્ષેત્રની શુદ્ધિ કરવાનું વિકટ અને શ્રમવાળું

કામ ઉત્સાહપૂર્વક હાથ ધર્યું; એટલુંજ નહિ પણ કેટલુંક મહત્વનું માર્ગદર્શક કામ ઉકેલ્યું પણ છે. એ પ્રમુખપદને વધતેજ નામદાર સરકારે કરીથી કેદર કરીને આપને દિવાન બહાદુરનો માનવંતો ઇલકાજ ઇનામત કર્યો છે; અને તેથી આપનેજ નહિ પણ આપણી ગુજરાત વર્નાકુલર મોસાઈડીને પણ માન આપ્યું છે એમ અમે માનીએ છીએ.

આતું વિરલ માન વર્ગોનાં વર્ગો સુધી લોગવવાને શ્રી જગન્નિયંતા પરમેશ્વર આપને દીર્ઘાયુષ આપે અને ભવિષ્યમાં અધિકાધિક માન અને પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત થાઓ એ અમારી શુભાશિષ અને આકંક્ષા છે. અમારી ભવિષ્યવાણી કૃણામૂળ થવાથી, અમે નીચે મહીઓ કંગાગ આપના શુભચિંતક મિત્રો ધણો આનંદ પામીશું.

ગુજરાત વર્નાકુલર મોસાઈડી,)

અમે છીએ,

અમદાવાદ.

તા. ૨૮ મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૭.

આપના રુનેહી બંધુઓ,

સૌ. વિદ્યાગૌરી રમણભાઈ નિલકંઠ	રમણભાઈ મહીપતરામ નિલકંઠ.
હાલાભાઈ પીતાંબરદાસ દેર સરી	આનંદશંકર ખાપુભાઈ મુવ
કૃષ્ણલાલ નરસીલાલ દેસાઈ	મંગળદાસ ગીરધરદાસ
ગણેશ વાસુદેવ ભાવલંકર	પુશાલદાસ ગોકળદાસ પટેલ
અંબાલાલ દલસુખરામ લખીયારા	સુભચંદભાઈ અશોકરામ શાહ
ચીમનલાલ દલપતરામ દવિ	ભેસક બે.મશીન
હોમી પી. ચાહેવાલા	નગીનદાસ પુરધાનમદાસ મંધવી
આણ્ણવનદાસ નારણદાસ દોડર	જગુભાઈ અચરતલાલ મયડ
ગદલાલ ગોપીલાલ મુવ	

આન. સેક્રેટરી અને મેનેજિંગ કમિટીના સભ્યો; શુ. વ. મોસાઈડી.

ત્યાર પાદ ગત્ નાંમા આપણા એ અગ્રગણ્ય વિદ્વાનો દી આ. કરાવજાવ અને શ્રીયુત નરમિંદરાવભાઈ એમના પોણેસોમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરતા હતા. એ માર્ગશિક પ્રસંગે ઉજવવાનો મોસાઈડીએ નિર્ણય કર્યો હતો; તદનુસાર તૈયાર થયેલો બુદ્ધિપ્રદાશનો અભિનંદન અંકે આ લુધાઈ માસમાં એ બે વિદ્વાનોને ભેટ ધરવામાં આવ્યો હતો.

મોસાઈડીના ઇતિહાસમાં આ બનાવ અપૂર્વ હતો અને તે ચિરસ્મરણીય રહેશે.

કેળવણીને લગતાં પુસ્તકો

“ The national state must act on the presumption that a man of moderate education but sound in body, firm in character and fitted with joyous self-confidence and power of will, is of more value to the community than a highly educated weakling. ”

[Herr Hitler.]

કેળવણીનો પ્રશ્ન હમણાં ખૂબ ચર્ચાઈ રહ્યો છે, તેમાં માનવશાસ્ત્ર દ્વારા શિક્ષણ, આશ્રિતશિક્ષણ-મોડીસરી પદ્ધતિએ, ડુનર ઉદ્યોગનું શિક્ષણ (vocational), ખેતી પ્રધાન શિક્ષણ (agricultural bias), નિરક્ષર નિવારણની યોજના, પુસ્તકાલય પ્રતિ વગેરે મુદ્દાઓ પર ખાસ ભાર મૂકાય છે અને દેશમાં શિક્ષિત વર્ગમાં પ્રવર્તી રહેલી બેકારીના કારણે આધુનિક શિક્ષણને વખોડવામાં આવે છે.

આપણે જાણીએ છીએ કે આપણા દેશમાં કેળવણીની શરૂઆત, ઇસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીના દાદાઓએ તેમને રાજવદીવટમાં યોગ્ય માણસો મળે એ દ્રષ્ટિથી કરી હતી અને તે પછી જે શિક્ષણપ્રણાલિકા ચાલુ રહેલી છે તે સુખ્યત્વે ધૃદિપ્રધાન, માનસિક વિકાસ કરનારી નીવરી છે. તેના ગુણદોષમાં અહિં નહિ ઉતરીએ, પણ એટલું તો નિર્ધારિત છે કે પ્રચલિત ધોરણમાં ફેરફાર કરવાની આવશ્યકતા ઉદ્ભવી છે, અને પ્રભને એકલું માહિત્ય વિષયક શિક્ષણ બસ નથી. પ્રત્યુત્પન્ન પ્રકરણના મથાળે જે ઉતારો કયો છે, તે પ્રમાણે સશક્તા, ચારિત્રસાન, આત્મવિશ્વાસવળા અને ઠઠ નિશ્ચય ધરાવનાર સામાન્ય શિક્ષણ મેળવેલા પુરુષોની, હંમેશા યુદ્ધિશાળી માંછકાગણા કરતા વિશેષ જરૂર છે. જર્મનીના નવ વિધાલયક દિટ્તરના એ કથનમાં અત્ય રહેલું છે, એમ આપણે આપણી પરિસ્થિતિનો વિચાર કરતાં સ્વીકારવું પડશે.

શાળામાં માનવશાસ્ત્ર દ્વારા શિક્ષણ અપાવું જોઈએ એ વક્ષ પર સોસાયટી સન ૧૮૮૨ થી લાર ચૂકતી આવી છે. હંટર કમિશન સમક્ષ જે નિવેદન સોસાયટીએ રજૂ કર્યું હતું, તેમાં એ મુદ્દા પ્રતિ ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું હતું, અને તે પછી સુબાઈ યુનિવર્સિટીને એક મેગેરેન્ડમ

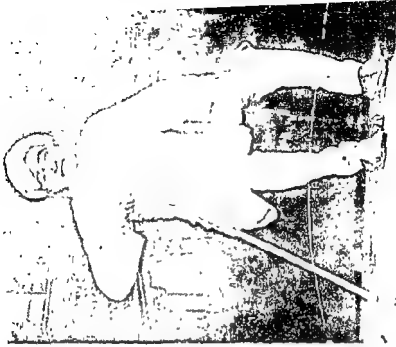
મોક્ષવામા આવ્યું હતું, તેમાં માનુષાણને યુનિવર્સિટીની પરીક્ષામાં ધ્યાન આપવા માટે આમંત્ર કર્યો હતો.

શ્રી ટ્રેનિંગની પ્રશ્નને તો મોસાઈટીએ ચેતનોજ કર્યો છે. શહેરમાં પ્રથમ કન્યાશાળા કાઢવાનું માન મોસાઈટીને છે. આજે પાનું નેના હસ્તક રા. બા. ગુજરાતના કન્યાશાળાનો વહીવટ ચાલુ છે. વળી શાળામાંથી બાળાઓ ઉઠી વન્ય તે પછી તેમને આગળ અભ્યાસ કરવાનું સુગમ થઈ પડે, એ આશયથી મોસાઈટીએ શ્રી શિક્ષણની પરીક્ષાની યોજના કરી હતી, તે વિશે બીજા વિભાગમાં અવિસ્તર કહેવાઈ ગયું છે, અને તે વિશે વિશેષ દફતરત 'મહિલામિત્ર' નામક પ્રકરણમાં આ વિભાગમાં લખાણ કરેલી છે.

વધુમાં કન્યાઓને વધુ વિષયોમાં જ્ઞાન આપવાનું ખતી રાષ્ટ્ર તે માટે ખાસ અભ્યાસ વર્ગ કાઢવાની મોસાઈટીએ વ્યવસ્થા કરી હતી તેની વિગતો મન ૧૯૦૮ ના બુદ્ધિપ્રકાશમાંથી અર્ધિ ઉદ્ધત કરીશું:

"આ શાળાને અમે મોટી ઉમંગની સ્ત્રીઓને વ્યવહારોપયોગી જ્ઞાન આપવાના હેતુથી એક વર્ગ તા. ૨૧, નવેમ્બર ૧૯૦૭ થી ઉઠાડવામાં આવ્યો છે, તેમાં દરરોજ માળના યા થી પાઠ વાંચા સુધી એક કલાક શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. આ વર્ગમાં દી. બા. અભ્યાસના આકરશાલ દેસાઈ અર્થશાસ્ત્ર, પ્રેક્ટિસર માકગચંદ નેદાલાલ શાહ અપ્રયોગ સંપાદનશાસ્ત્ર અને કાકદર ઝવેરજીના નાગવણજીના શાસ્ત્રિકવિષય તથા ઘરઉપયોગી વંદક વિશે શિક્ષણ આપે છે. આ વર્ગમાં હાલ શાળાની સ્ત્રી નિશ્ચય, છતાં ધોરણની કન્યાઓ તથા બીજી બે ત્રણ સ્ત્રીઓ આવે છે. બહારની વધારે સ્ત્રીઓ આવી આ વર્ગનો જામ લેશે એવી આશા રાખવામાં આવે છે આ વર્ગના શિક્ષણ આપનાર સદ્ગુહ્યજીનો કમિટી અન્તઃકરણપૂર્વક આભાર માને છે.

આ કન્યાશાળામાં નીતિ, લક્ષિત અને નદાચાના શિક્ષણ ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. આ શિક્ષણ આપવા માટે ગુજરાત વર્નાક્યુલર મોસાઈટીએ ધર્મ અને નીતિ સંબંધી સામન્ય વિચારોવાળા યુદ્ધિક કવિતાઓ લુદ્ધ લુદ્ધ પુસ્તકોમાંથી ચૂંટી કાઢી "શિક્ષા વાચન" નામનું એક પુસ્તક તૈયાર કર્યું છે તેમજ રા. બા. રણુજીલાલ હોટાલાએ વેદ વગેરે ધર્મશાસ્ત્રોમાંથી ચૂંટી કાઢેલા નીતિ પુસ્તકોનું 'ધર્મતત્ત્વ' નામનું પુસ્તક પમંદ કરવામાં આવ્યું છે. નૈતિક શિક્ષણ આપવા માટે ટ્રેનિંગ સુરક્ષિત સ્ત્રી મેળવવાની તજનીજ કમિટી તેની સ્ત્રી મળી રાખી નથી; તેથી પુખ્ત

કુલનાથ જીરાજીશ્વર આંગમરિયા

(૫ વરદ)

મહાશંકર દિક્ષીત દલે

મ તરીકે જાણીતો રામ મલો

(૧૨૨૦)

નરસિંહ જગતીય ત્રિવેણ

ઉભરતો કોઇ શાસ્ત્રી રાખવાની તમજીજ આવે છે. તે મજેથી નીતિ, ભક્તિ અને મદાયારનું સામાન્ય શિક્ષણ આપવા ઉપરાંત થોડું થણું મંરૂત શિક્ષણ આપવાની વ્યવસ્થા પણ થઈ શકશે.”

તે પછી સન ૧૯૨૫માં એક સ્ત્રી શિક્ષિકા મુકીને રા. બા. રણુહોઠ લાલ કન્યાશાળામાં મોટી વયની સ્ત્રીઓને શિક્ષણ આપવાનો એક વર્ગ ખોલવામાં આવ્યો હતો; પણ આ અને અખતરાઓનું પરિણામ નિરાશામાં પરિણમ્યું હતું.

સોસાયટીએ અગાઉ રહે-સર કૃત ‘કેળવણી’ અને બંગાળી પરથી ‘નારી શિક્ષા’—એ ભાગમાં—અને ‘ગૃહિણી કર્તવ્ય દીપિકા’ એ પુસ્તકો છપાવ્યાં હતા, તેની નોંધ ખીજા વિભાગમાં કરવામાં આવી છે.

વીસમી સદીમાં બાળ શિક્ષણ પ્રતિ વિશેષ લક્ષ્ય ગયું છે અને એ વિષયમાં ખૂબ પ્રગતિ થયેલી છે. સોસાયટીએ એ વિષયનું મહત્ત્વ લક્ષમાં લઈને જાણીતા વિદુષી બ્લેન મૌ. શારદા બ્લેન પાસે ‘બાળકનું ગૃહશિક્ષણ’ એ નામનું એક ન્હાનું પુસ્તક સન ૧૯૦૯ માં લખાવ્યું હતું અને તે ખરેખર ચોકપ્રિય નિવડ્યું છે, એમ તેની ત્રણ આવૃત્તિઓ થયા પામી છે તે પરથી દલી શકાય.

બાળશિક્ષણને ચર્ચાનું એવું એક પુસ્તક અગાઉ લખાયેલું અમારી જાણમાં નથી. શ્રીમતી શારદા બ્લેને એ વિષયને પદ્મનિમ્બર અને સૂમત્ર રીતે અવગોઠ્યો છે અને તે એવું સગ્ગ રીતે યોજાયું અને લખાયું છે કે તેમાંના મુદ્દાઓ સામાન્ય વાચકને પણ ગ્રહણ કરતા મુશ્કેલી પડે નહિ.

એ અરસામાં જ દેશપરદેશમાં પ્રચલિત શિક્ષણ પદ્ધતિઓ અને શિક્ષણ મંરેયાઓનું નિરીક્ષણ કરી આવવાની પ્રથાને હિન્દી સરકાર તરફથી ‘ઉત્તેજન મળવા માગ્યું’ હતું; અને તેનો લાભ લઈને મુંબાઈ કેળવણી ખાતાના માજી વડા અધિકારી કમલ્યુ એચ. શર્મા “ જાપાનની કેળવણી પદ્ધતિ” એ પર એક સરસ પુસ્તક લખ્યું હતું; અને સોસાયટીએ તેનો મુગ્ધરાતીમાં તરલુમો કાઢ્યો એ ઉચિત થયું હતું. કેળવણીના વિષયમાં રમ લેનાર અને જીંદગીભર એ ક્ષેત્રમાં જેમનું જીવન વ્યતીત થઈ રહ્યું છે, એવા એક વિદ્વાન શ્રીયુગ અનિમુખગંકર કમળાસંકર ત્રિવેદીએ તે તરલુમો કયો દતો. આદિત્યના મંરેકાર એમને એમના પિતાશ્રી કમળાસંકર પાસેથી મજેલા દતો, અને ગ્રાહ્ય અભ્યાસ, નિરીક્ષણ અને નિર્ધારિત લેખનવાચન વડે એ મંરેકાર એમનામાં ખૂબ ખીટ્યા છે.

કેસો જનપાન સુદના પરિણામે સમસ્ત સુધરેલી દુનિયાનું લક્ષ જનપાન પ્રતિ ખેંચાયું હતું; અને તેણે દુનંદ મુદતમા જે અસાધારણ અને વિસ્મયકારક પ્રગતિ કરેલી છે, તેમા એની ટેજવણીપદ્ધતિએ મોટો હિસ્સો આપેલો છે. એ વિષયનું જ્ઞાન આપણા માટે ઉપયોગી છે; અને તે પુસ્તક એરી ખૂબીયી લખાયું છે કે એકલા ટેજવણી પ્રશ્નમા રસ લેનારાઓનેજ નહિ પણ સામાન્ય વાચકને પણ તેમા રમ પડે. એ ખુબી આણુવામા તે પુસ્તકના લાપાન્તર-કારનો પણ હિસ્સો છે.

આપણે અહિં ટેજવણીવિષયક સાદિત્ય ઝાટું નહિ હોવાથી મોસાઇટીએ યુરોપના ટેજવણીકારો અને પાશ્ચાત્ય શિક્ષણપદ્ધતિઓ વિશે એ પુસ્તકો લખાવવાનો નિર્ણય કરી, એ વિષયને ન્યાય આપી શકે એવા લેખકોને તે તૈયાર કરી આપવાનું કાર્ય સોંપ્યું હતું પણ તે હજી લખાઇ આવ્યા નથી.

દરમિયાન અંકલેશ્વર મિગન સાળાના એક કાર્યકર્તાએ “How we learn” એ નામનું એક નહાનુ ઇંગ્રેજી પુસ્તક મોસાઇટીને મોકલી આપી તેનો યુજરાતીમાં ટ્રાન્જુમો કરાવવાનું સ્વયંચુ. યુરોપિયન મિરાનરીઓએ હિન્દમા ટેજવણીના પ્રચારાર્થે પુસ્તકો અને સંગીન કાર્ય કરેલું છે અને આપણા પર તેમનું એ ત્રાસુ બંદુ મોટું અને ભારે છે. એ લોટો એકપું શિક્ષણ આપીને અટકવા નથી, પણ તે ક્ષેત્રમા તેઓ હમણા ખૂબ પ્રયોગો કરી રહેલા છે અને તેના પરિણામો એમણે વિધવિધ પુસ્તકો જેવા કે Village School in India, Projects in Indian Education, Fourteen Experiments in Rural Education, The Reconstruction of the Curriculum of the Elementary Schools in India—૨મીને પ્રખ મમક્ષ ધવો છે અને એમની તે એવા ધન્યવાદને પાત્ર છે.

પ્રકરણ ૨૨

લલિત કળાનાં પુસ્તકો

“ કળાનો ઉદ્દેશ આખને કેળવવાનો છે, ... અને તેના કરતા પણ મન સાથે તેનો વધારે નિકટનો સંબંધ છે.... કળાથી ખૂબેશા આવા અંતર્યાશુ વરેજ આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે જે ખરે સત્ય છે તે વિશુદ્ધ અને સાદું છે, અને મત્ત, અગુણ અને મૌન્ય એ મર્વ એકાકાર, એક જ મગ્ન છે. એ માત્ર ઈશ્વરના ત્રણ અંગો છે. ”

સર મનુસાર્થ નંદશંકર મહેતા

(આફમી માહિત્ય પરિષદ વખતે કળા પ્રદર્શન ખુલ્લું મક્તા આપેલા વ્યાખ્યાનમાથી.)

આપણા મહાગમા એક મમ્મ એવો હતો કે જ્યારે મંગીત અને નૃત્ય, એ અધ પત ડન્નાગ અને ગણિકાને જ યોગ્ય ગણાતા; અને ગયા જમાનામા એવા પુરુષો અને સ્ત્રીઓ હતા કે જેઓ નાટકમા તેમના પુત્ર-પતિવારને જગ્યા દેતા નહિ, કારણ કે એથી તેમની નીતિ શિથિલ પડી જાય અને તે નાટકોની તેમના પર ખરાબ અમર થેલા પામે.

મનુષ્યને તેના શારીરિક વિકાસ માટે કમગત અને આહાર આવશ્યક છે, તેના માનસિક વિકાસ માટે કેળવણીની જરૂર છે, તેમ મનુષ્યની લાગણીઓ અને તેની આત્મિક શક્તિઓની ખીવવણીમા લલિત કળાઓ મદદગાર થાય છે, એની મામાન્ય માન્યતા છે.

આપણા સાન્નકોંગેએ મંગીત કળા વિહિન પુરુષોને પશુની ઉપમા આપેલી છે અને તે યથાર્થ છે

જીવન મુકાબલામા, જીવનની ઉન્નતિ માધરામા સંગીત અને કાવ્યની અસર થોડી ઝણી નથી. તે પ્રમાણે ચિત્રકળા, ગ્રાપ્સ અને શિપકળા મનુષ્યને નૈસર્ગિક આનંદ અનુલવવામા, મૌન્યનું દર્શન કરવામા અને તે દ્વારા જાનમા આપી સ્ત્રી કોઈ મત્તન શક્તિનું-વિમૂર્તિનું રમગમ્મ અને ભાન થવામા, એટલા જ મદદગાર થાય છે

એક કવિએ ખ- કહ્યું છે કે એક મુદ્દા ચીજ સદા આનંદનું સાધન છે અને તે મૌન્યમાથી સત્ય પ્રત્યક્ષ થાય છે. A thing of Beauty is a joy for ever. સંગીતની એક મીઠી ચીજ માલગતા

કે એક મુદર કાચ વાંચનાં આપણે કંઈ જુદો જ આનંદ અનુભવીએ છીએ. તે આપણી સમક્ષ કાંઈ કાંઈ ચિત્રો, દસ્થો, પાત્રો, વિચારો ઉભા કરે છે; આપણે કંઈ કંઈ અવનવી લાગણીઓ અને અનુભવનો માહાત્મ્ય કરીએ છીએ; તે આપણને મુખ અને ચાન્તિ જણે છે, તેનો આદલાદક શ્વનિ આપણા કાનમાં ગુંથ્યા કરે છે; તેની છાપ આપણી તબીબી પામ્પેથી ખસતી નથી.

જેઓએ તાજમહેલનું દર્શન કર્યું છે, તેઓ તેના સૌન્દર્યનું પાન કળતા ધરાયા નથી. સ્થાપત્ય કળાનો તે ઉત્તમ નમુનો છે અને તેની આમ-પાસનું વાતાવરણ અને દેખાવ એવા આદલાદક, શાન્તિદાયક, સુવાસનમાં અને ચિત્તાકર્ષક માણુમ પડે છે કે આપણે ધડીભર કોઈ છદ્મજનમાં જઈ વસ્યા હોઈએ એવું ભાન થાય છે-એવો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે; અને તેનું કારણ આપણે આપી શકતા નથી.

અસાર મુખી આપણે સંગીત, નૃત્ય, સ્થાપત્ય અને ચિત્ર પ્રતિ ઉદામિનતા સેવી હતી; તેમને અધમ પ્રતિન માન્યાં હતાં; પણ એ વિચારો હાલમાં બદલાયા માંડ્યા છે એ સંતોષકારક છે.

આ વિષયોનું મંદિત સમજીને પ્રો. આનન્દશંકરલાલની ગ્રંથાલયી મોસાઈટીએ ખેતાર્સ કૃત "The Fine Arts" એ નામના પુસ્તકનો ગુજરાતીમાં તરજુમો કરાવવાનું નક્કી કર્યું હતું અને તેમાં ખુશી થવા જોઈએ હતું કે તે પુસ્તકનો તરજુમો કરવાનું કાર્ય આપણા એક અર્થમાન્ય સાક્ષર અને રસન શીયુત નર્મદરાવે સ્વીકાર્યું હતું. અનેક વ્યવસાયો અને પાછળથી કૌશલ્યના અખાપક તરીકેના કામના દબાણથી તેઓ એ તરજુમો હજી તૈયાર કરી શક્યા નથી, પણ જ્યારે તે આપણને મળે ત્યારે તે પુસ્તક ઉપયોગી થઈ પડશે એ ચિંતે અમને શંકા નથી.

એ ઉણપ એમણે બીજી રીતે પૂરી કરી છે.

સન ૧૯૦૭ માં મુજાદમા ભરાયથી બીજી ગુજરાતી આદિત્ય પરિષદ સાર "અભિનય કળા" વિષે એમણે એક નિબંધ લખ્યો હતો, પણ તે બહુ લાંબો હોવાથી તેનો સાર માત્ર 'વસન્ત' માં પ્રગટ થયો હતો. આવો કિમતી નિબંધ જાજરી પર હાથપ્રતમાં બંધાઈ રહે એ કોઈ રીતે ઇચ્છનીય નહોતું. મોસાઈટીને એમણે તેના પ્રકાશન માટે પૂછાવ્યું અને કિમતીએ તે ખુશીથી હાથવવાનું સ્વીકાર્યું; અને તે પુસ્તક "અભિનય કળા"

॥ वाचने श्री (११११) दर्शक मंगल
महेश्वरचरणम्
१९३३

नमोऽर्पितं नमोऽर्पितं नमोऽर्पितं

(५ २०२)

દા. ॥ વર્મ (મહા દેશમહા મહેલા

(૫ ૨૩૩)

એ નામથી પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે. ગુજરાતીમાં ને અગિયાર કલા સિંચે
એ પહેરાયેલું પુનઃ છે

એ નિમધમાં રાવેના રિવાજ અને અભિપ્રય એક જમાના પૂર્વેના
છે તે પરી તો એ રિવાજમાં આપણે અર્થ તેમ જ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં ભારે
પ્રગતિ થઈ છે અને ઊગિયા જેવા મૂલકમાં નેમો મોટું પરિવર્તન થવા પામ્યું છે

ગમૂચિ, ચિરપટ અને મોરપટનો સુગ્રેષીષ દેશોમાં અહોગો પ્રચાર
થયો છે અને તેમાં પુરુષ સુરાગ અને ગદા થવા પામ્યા છે હિન્દુ-
આનમાં પણ તેની અમર જોવામાં આવે છે, એટલું જ નહિ પણ નર્મદ
સનાહી પ્રસંગે 'ગનીનાનું' દમ્ય જોઈને ના નહ્યો તેમાં ભાગ તેના
સુરક પુત્રીનો અગિયાર સિંચે પ્રસંગના ઉદ્ગારે। ઉચ્ચાર્યા હતા થોડાક
અમયપર મુમાદિમાં ઉચ્ચારે અને અમનામાં મા અગિકા દર્શાવે એ
કલામાં જે પ્રાવિષ્ટ મેળવ્યું છે, તેના પરિવર્તન આપણને કલાઓ દતો તે
જોઈને એક દિલી તરી- આપણે મગડો ઉપરે મીત્ર આપણે જોઈ
ગકીએ છીએ - એ નૃપકલા પ્રતિનો વિગેર મને તિરકા જનતામાંથી
ઓછો થતો થયો કે એનું નહિ પણ ન કલા ગિજનાને એક પ્રકારનો
જામ ઉદભવ્યો છે.

છે કે તેમની પામે એ વિષય પર પુસ્તક મેળવવા વર્ગો મુધી થાલવુ પડે. તેથી પ્રગુત પુસ્તકનો ગુજરાતીમાં તરલુભો કરાવી નાંખાવવાનો નિર્ણય કર્યો. માન નમીએ 'ચિત્રમય જગત' માસિકના ગુજરાતી આવૃત્તિના તંત્રી, શ્રીધત સાહેબાવ તુલજશંકર યાજ્ઞિકે તે પુસ્તક ગુજરાતીમાં લખી આપવાનું માથે લીધું. મન ૧૯૨૫ માં તે બહાર પડ્યું હતું તે પુસ્તકની પ્રત્યાનના માં અનુદાદે એ વિષયના મંબધેમાં બે ગણે લખ્યા છે તે વિચારણીય લેખ અર્થિ તે ગુણ કરીએ છીએ.

“ગુજરાતી વાચનની અભિરુચિ અત્યારે એટલી બધી બેતગામ બની ગઈ છે, મન એટલા બધા કમજોવન, નરીન અને મંભીર વિષયનું પ્રહણ કરવાને નાલાયક કહો કે નાપુત્ર કિંવા બેટકાન કહો, બની ગયા છે કે અમુક એક પ્રકારના વાચન સિવાય ખીન્ન કશું નજરે દીકું ગમતુ નથી. પરિણામે અનેક લેખકોને હાથે ખુશીથી કે નાપુત્રીથી, નવન-કથાઓ ૧ખાયા જ કરે છે, પછી તે સારી હોય કે ખરામ પગિચિતિ આવી પ્રતિજ્ઞા હોવા છતાં પ્રસ્તુત પુસ્તક જેવા સૂત્ર પદનિથી કપેન એક પુસ્તકનો ગુજરાતીમાં વધારો કરીને જનમમાજની વાચનની અભિરુચિને જગત ખીન્ન ન્તે ચલાવવાનો પ્રયત્ન માન હાથે થયો એટલુજ મને તો મમાધાન. જનમમાજને એક નયન મનોહર ઉઘાનનું આપટ ફર્શન કરાવીને તે ઉઘાનમાં સ્વૈરપમે મચવાની તેનામાં વૃત્તિ ઉત્પત્ત કરવાની અભિલાષાએજ “ઔન્દર્થ અને લલિતકળા”ને જન્મ આપ્યો.

મૂળ લેખકે અંચના પ્રથમ ખંડમાં ઔન્દર્થની લાવનાનું પદ્ધતિસર નિરૂપણ કર્યું છે, તેનું વાચન બોધપ્રદ તેમ આનંદદાયક જણાશે. બીજા ખંડમાં કલા અને લાલતકળાનો ભેદ બતાવી, જુદા જુદા પ્રકારની લલિત કળાઓ જેવી કે, પાંચાણુ ગિત્ત, વારણુ સિંધ, સંગીત, ચિત્રકળા, નાટ્યકળાનો ઐતિહાસિક ધોરણે પત્તિય કરાવ્યો છે, તેમાંથી જાણના જેવી મુખી મહિતી મળે છે અને આખણી દષ્ટિમર્યાદા વિગાળ ચાલ છે.

× લલિતકળાની પ્રવેગિકા તરીકે આ પુસ્તક અગત્યનું છે.

આ જ વિષયને ચર્ચણુ ખીન્ન એક અંગણી પુસ્તક બહાર પડતું અને જે પકાયુ હતુ તેનો અનુવાદ કરાવવા તે અનસામાં સન્નિત્રા તન્દથી રુચના થઈ, અને ને કામ શીધુન મહાશય કર દિદિજને મોમાધનીએ સોખું હતુ

શ્રીયુત મહાશક્તરે જે કે પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષક છે પણ લેખન વાચનનો ખૂબ શોખ ધરાવે છે અને તેમનું બંગાળીનું જ્ઞાન જેમ બહોળું તેમ માર્મિક છે. બંગાળીમાંથી એમણે સંખ્યાગ્રંથ પુસ્તક ગુરુગતીમાં ઉતારી આપણા સાહિત્યને સમૃદ્ધ કર્યું છે. ગોસાહકીને એમણે “યન રદસ્ય” નામક પુસ્તકનો તરજુમે! અગાઉ કરી આપ્યો હતો અને તે પુસ્તક મોંને પસંદ પડ્યું હતું એટલે આ કામ તેમને મોપવામાં કાંઈ તકલીફ પડી નહિ.

જે બંગાળી પુસ્તકની સરમતા વિંદા એમણે અમને તે વિશે પ્રમિદ્ધ થયેલા અભિપ્રાય વંચાવ્યો, તે નીચે પ્રમાણે હતો.

“આ વગ્ગે સાહિત્ય વિભાગમાં એક અતિ ઉપયોગી ગ્રંથ પ્રગટ થયો છે. ગ્રંથનું નામ છે “સાન્દર્ભ તન્વ”, લેખકનું નામ છે શ્રીયુત અસપ્તમાર ગુપ્ત. ટોર પરિશ્રમપૂર્વક સખાએંબા આલે નુદર ગ્રંથ બંગાળી ભાષામાં ઘણા વર્ગો થયા પ્રગટ થયો નથી.”

આ પ્રમાણે એક જ વિષયપર જે પુનઃત્રય વારં વાર બંનેની નિરુપણ પદ્ધતિ નિગળી અને સ્વતંત્ર છે; તે એક બીજાના પ્રતિરૂપ કહી શકાય.

શ્રીયુત ગુપ્તે આપણા પ્રાચીન સંસ્કૃત સાહિત્યમાવી અગત્યના ઉતારા કરી પ્રાચીન મહાભુનિઓએ જે વિષયને રૂની સીતે વિચાર્યો અને ચર્ચ્યો હતો તે હરાવા, પાશ્વત્વ મળતો, પ્રોક, જર્મન, ફ્રેન્ચ, હટાકીઅન અને ઇંગ્લાન્ડના વેખડા અને તત્ત્વચિંતકા જે વિષય પર આ વિચારો ધરાવે છે તે, સરખામણી અને તુલના માટે, તેમજ જે વિષયને વડુ સ્પષ્ટ અને સરસ કરવા માટે નોખ્યા છે.

આમ જીવન અને પાશ્વત્વ લેખનેના નાન્દર્ભ વિષેના વિચાર અને અભિપ્રાય એક સાથે મળવા તપાસવાનું પ્રાપ્ત થાય છે.

ખરી રીતે લલિત કળાનો પ્રત્યેક વિભાગ એક એક સ્વતંત્ર પુસ્તક માગી લે છે; સંસ્કૃતમાં જે પ્રમાણે દરેક વિષય પર એકથી વડુ ગ્રંથો પ્રાપ્ત થાય છે. ગુરુસાતીમાં આપણે આસાં રાખીશું કે એની ભરતી થના વાર નહિ લાગે; કારણ કે પ્રગતનું જે પ્રતિ વલ્લ ગયું છે એટલુંજ નહિ પણ તેને તેનો રંગ લાગ્યો છે.

લેડી નિલાખ્હેન નીલકંઠ

"Lady Nilkanth 'has justified in her person the demand of women to equality with men as she had educated herself even after marriage and was the first lady graduate of the University from Gujarat, and her social work is not an eye-wash as she is connected with almost all the social works in her province.

Dr. MalluLaxmi Reddi

All India Women's Conference Report 1932-33 p. 12.

સર રમણભાઈ કામ કરનારે અસક્ત થઈ પડ્યા તે દરમિયાન સોસાયટીનું કામકાજ સંભાળવાને નવા જોન. મેકેટરી નિમવાની અગત્ય જણાઈ; મોસાઈદીના નિમમોમાં એવી કોઈ કસમ ન હતી કે એવી નિમણુંક મેનેજિંગ કમિટી કરી શકે; પણ મેનેજિંગ કમિટીને પેટા-નિમમો ધડવાની સત્તા છે, તેની રૂબરૂ નીચે મુજબ નવા નિમમ મંજૂર કરવામાં આવ્યો હતો:—

"૭ અ. જોનરરી મેકેટરી માંદગીના, મુસાફરીના અગર કામી એરદાજરીના સખમથી અગર એવા બીજા કોઈ જરૂરી સંનેગોથી કામ કરી શકે તેમ નહોત્ય તેવે પ્રમંગે જોન. મેકેટરી તરીકે તમામ કામ મેનેજિંગ કમિટી તે કમિટીના સખોમાથી કોઈને જોન. મેકેટરીની તમામ મત્તા માથે તીખી સકમે."

સદરહુ પેટા નિમમ પસાર કરતી વખતે મેનેજિંગ કમિટીની એવી લાગણી હતી કે રમણભાઈની માંદગી દરમિયાન કામચલાઉ જોન. મેકેટરી તરીકે લેડી નિલાખ્હેન જ કામ કરે. એથી ફેટલીક મગવડ સચવાતી હતી: રમણભાઈના રથાનમાં, ઝાઝા કેર પડ્યો નહોતો, એટલું જ નહિ પણ એમની માલહ વારંવાર લઈ ચકાસ એવી ને ગોદવલુ હતી; અને વિગેષમાં લેડી નિલાખ્હેન પ્રત્યે મૌન મન્માન હતું અને એમની કાર્ય-

સર રમણભાઈ અને લેડા વિદ્યા મહેન ની તફ
(૫ ૨૩૧)

શક્તિથી બધા પ્રિચિત્ત દત્તા અને એ સરકારી સન્નારીને માન આપવાનેટ આ ઉચિત પ્રસંગ દત્તા, એ સધળું ધ્યાનમાં લઇને મેનેજિંગ કમિટીએ સર રમણલાલની માંગણી દર્શિયાન ઝાન. સેક્રેટરી તરીકે લેડી વિદ્યાબહેનની પસંદગી કરી હતી; અને એ પસંદગી સામાન્ય સલાએ કાયમ રાખી હતી. એલા પાંચ વર્ષથી સોસાઈટીના ઝાન. સેક્રેટરી તરીકે લેડી વિદ્યાબહેનની નિમણૂક થયે જાય છે, એ જતાવી આપે છે કે પ્રથમની પસંદગી થોડા જ હતી.

આપણે અહિં જાહેર જીવનમાં સ્ત્રીઓ બદલ ઝાણ લાગ લે છે, તેથી કેલલાકને તેઓ અગ્રેસર પદે સ્થપાયલાં જોઈને કંઈક નવાઈ લાગે છે; પણ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં એવું કોઈ ક્ષેત્ર નથી કે જેમાં સ્ત્રીઓએ નામના મેળવી નહિ હોય. હિંદુસામાં સુપ્રતિષ્ઠિત પુરાતત્ત્વની સંસ્થા રાયલ એશિયાટિક સોસાઈટીના ઝાન. સેક્રેટરી એક વિદુષી નિમણાં હતાં; પાલી ટેલ્લ સોસાઈટીનાં અધ્યક્ષ તરીકે મીસીસ હીસ ડેવિડ્સ જોઈ સાહિત્યનું પ્રકાશન કાર્ય એમના પતિએ અધુરું મૂકેલું, અગાડી ઉત્સાહભેર ચલાવી રહ્યા છે; અને મેડમ ક્લરી જેમનું અવસાન હમણાં જ થયું છે, એ, સ્ત્રીઓને સવડ મળતા તેઓ ટેલે દરજ્જે ઉચે પહોચી શકે છે, તેનું ઉત્તરવળ દષ્ટાંત છે.

આપણી સ્ત્રીઓને પુરની અનુકૂળતા કરી આપવામાં આવે તો તેઓ પણ પુરુષોની પેઠે મુંદર સમાજ મેવા કરી શકે તેનાં દષ્ટાંત તરીકે સ્વ. રમાબાઈ રાનડે, શ્રીમતી સરોજની નાયડુ અને લેડી વિદ્યાબહેનનાં નામો રજુ કરી શકાય.

અમદાવાદમાં સૌ કોઈ જાણે છે કે લેડી વિદ્યાબહેને સ્વ. સર રમણલાલની સધળી પ્રવૃત્તિઓ સલાળી લીધી છે, એટલું જ નહિ પણ અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલીટીનાં એક સભ્ય ચુંટાઈને તેના કામકાજમાં થોડા કાળો આપતાં રહ્યાં છે; અને મ્યુનિસિપલ સ્કુલ બોર્ડના અધ્યક્ષ તરીકે એમની સેવા સ્તુતિપાત્ર નિવડી છે, અને એ કામનો જોખો ઝાણ ન હોય એમ ખીજ ટેલલીક નવીન હીલચાલો જેવી કે હરિજન સેવા સંઘ, સ્વદેશી સંઘ, પુસ્તકાલય પરિપદ પ્રવૃત્તિ વગેરેમાં સુખ્ય લાગ લાઈને કિમતી મદદ કરતાં રહ્યાં છે.

એક લેખિકા તરીકે પણ લેડી વિદ્યાબહેને કીર્તિ પ્રાપ્ત કરેલી છે, અને એમનું લખાણ જેમ સરળ, સુસખલ, સુદાસર અને વિચારશીલ હોય

છે તેમ તે ધારી અમર ઉપ નથી ન છે ચાલક મમલ પ " નર્ગંધ
મર મ્મલુમાર્ષ " એ નામનુ પુતક એમના મ્મલો નગ્ધી પ્રમ્મ થયુ,
તેમા પેડી વિદ્યાબ્દેને ' જન વિવાયક ' નામક ઉત્કટ નાગાગીને વ્યક્ત
કરતો એક હૃદયપર્ગી લેખ રખ્યો કે ન તેમના ગત્ર રખા પુનો દિલ્લ
નમુનો લેખી સકાય અને પ્રે કુ તકની પહોચ મીકા ન એક પન
પ્રિન્સિપાલ નુવે એ લેખ પરત્વે વખ્યો હતો, તે જો ન ખાનગી પત્ર છે,
તેમ છતા અમાગ મુના મમર્થનમા તે આદિ નાગો અમને ઉચિત
જણાય છે —

શુમાર્ષ

તા ૨ જુનાઈ ૧૯૪૪

નિર્મળજયોતિ વિદ્યાબ્દેન,

તમે આપેના પુસ્તકમાથી ' જન વિવાયક ' લેખ નામના નર્ગંધ
મદર્પિ ગનડેના પત્નીએ લખેના પતિના મમરણો થાદ આપ્યા એમ નૈરી
કહેવાની જગ નથી ન બીના નેત્રેજ કે એ લેખ નામી મ રો
વધુ શ નધુ ?

હી

આનન્દશ કરેના શુભચિન્તન

શુમાર્ષ ગનડે ચિત ' અમારા જનની યા ગીરીઓ ' એ
પુસ્તકની પેડે પેડી વિદ્યાબ્દેન એમના જન સ્મરણો મમડે તો ને દૃષ્ટિ મુજગતી
માહિત્યમાં બ મ્મલનાન થઈ પ.

આધુનિક સ્ત્રીઓ માટે જીવન વિકાસનો માર્ગ મુક્તિ મુખના અને
સ્ત્રી જનનમા પ્રગતિ માધના સ્ત્રી લેડી વિદ્યાબ્દેન પ્રથમ છે એ કાગળો
એમનુ નામ આપણા પ્રાતના ઇતિહાસમા ચિરમ્મરણીય ગરેશે.

છેડી પોણી સદીથી જોળાનાય મગમાઇનુ કુળ મુજરાતમા એક
મુધાગક કુટુંબ તરીકે અગમ્યાન જોગવે છે સ્ત્રી ગમ્યુથીમાથી એ
દહેળના સુમરકા પામીને અને એ વાતાવરણ ઉઠરીને પેડી વિદ્યાબ્દેન
મોસાગ તેમ જીવન કુમના નામને દીપાવ્યુ છે એક પક્ષે તેઓ
જોળાનાયમાઈના દોહિત્રી થાય અને બીજા પક્ષે મહીપતંગના પુત્રનુ
થાય, જોળાનાયમાઈને જર્ગરેથ મહીપતંગ સાથે સારો લાઇચારો અને
એક જામો હતો અને મહીપતંગ વિનાયતથી પ જા મ્યા થાદ જાતિ

તરફથી એમનો અલ્પિકાર કરવામાં આવ્યો ત્યારે બોળાનાયભાઈ જ એમની કુમરે હિલા રહ્યા હતા; અને એ વખતથી જ મહીપતંગમના કુટુંબમાં મોતાના ધરની એક છોકરી જાપ એની ઇચ્છા બોળાનાયભાઈ મેવતા; અને ચોગ્ય પ્રમંગ આવી મળતા, જો કે એમના મૃત્યુ બાદ, રમણભાઈનું સગપણ વિદ્યાબહેન સાથે કરી, એ જ કુટુંબોનો સંબંધ સુવર્ણની સાકળથી મંધાયો હતો.

વિદ્યાબહેનના પિતા ગોપીલાલભાઈ નોકરીના અંગે બદારગામ રહેતા તેથી એમનું ઘણુંખર રહેવાનું મોસાગળ થતું. એટલે ત્યાં ન્હાનપણમાં કુમારિકાઓ ગારીપૂજન, આપિત્રી વન, વગેરે કૌભાસવસ્થામાં વતો આવે છે, એવું એમણે કાંઈ કરેલું નહિ. કોઈ પ્રમંગે આવણું કે અધિક માસમાં મામીઓ માથે નહીં રનાન કરવા જતા; એ મિત્રાઈ બીજી કોઈ અમર જીતાં વત થિયિની કે વિચારની એમના પર થઈ નહતી.

ગુજરાતી છ ચોપડીઓનો અભ્યાસ કન્યાશાળામાં તેઓ પૂરો કરે તેમાં નવાઈ બધું કાંઈ નહતું, સુધારક કુટુંબની એક બાળા માટે એટલો અભ્યાસ આવરક મનાય, પણ આપણે આશ્ચર્ય પામવા જેવું નો એ હતું કે તે મમયે કોઈ હિંદુ બાળા ઇંગ્રેજો અભ્યાસ કરવાને હાઈકુલમાં બાગ્યે જ જતી હતી, તે સંજોગમાં બેડી વિદ્યાબહેને મહાશ્વદેવી ટ્રેનિંગ કોલેજના અંગે આકર્ષી એમનો વર્નાકુલર હાઈસ્કુલમાં જવાની હિંમત કેળી હતી. બહેનપણીઓમાં એ ત્રણ પારસી બાળાઓ હતી અને તેમને ઈંગ્રેજ સિવાયના અન્ય વિષયોનું શિક્ષણ વિશેષ ટ્રેનિંગ કોલેજના શિક્ષકો આપતા; બેડી સુપરીન્ટેન્ડન્ટ મીસીસ ચેકારી હતા, તેઓ ઇંગ્રેજ નિખવતા હતા. આ પ્રમાણે પાંચમાં ધોરણમાં તેઓ પહોંચ્યા ત્યાં એમનું વય સન ૧૮૮૬ માં રમણભાઈ સાથે થયું, પણ આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે બન્ને કુટુંબો સુધારક વિચારના, સંસ્કારી અને સુશિક્ષિત એટલે વિદ્યાબહેનના આમગ્ય અભ્યાસમાં વિત્ર નહતું નહોતું, અને તેમાં રમણભાઈની પુરી મદદ હતી; તેમ છતાં એમનું કુટુંબ મંચુજી હોઈ ટેટલુક ધરકામ કરવાનું દરજ્યાત માથે આવી પડતું, અને ટેટલીક વાર તે બોગ્ગ રૂપ થઈ પડતું હતું. તેથી અભ્યાસમાં વિશેષ પડતો અને કોઈક કોઈક વાર અકળાઈને વચમાંથી અભ્યાસ નૂના દેવાનું તેઓ મન કરતા; તે કમોડીના પ્રમંગો હતા, છતાં એ અચણો અને મુઠવણો વટાવતો સને ૧૮૯૧ માં વિદ્યાબહેને મેટ્રીક્યુલેશનની મરીશા પામ કરી હતી. ગુજરાત માટે તે એક ઉજ્જવળ નિવસ હતો. મર્વન એથી આનંદ પમરી રહ્યો હતો.

એ ખુશાલીના સમાચાર સાલગી આપણા એક વિદ્યાને ટગર કરી,
 એ અહો, એ મેટ્રીક થાય એમ શું ? તેઓ બી. એ; થાય ત્યારે ખરું !

એ ટીકામા વ્યંગ કરતા ગ્રોતસાદનનો ધ્વનિ હતો અને પરમાત્માની
 કૃપાથી તેઓ બી. એ. થવાને પણ લાગ્યશાળી થયા હતા.

કોલેજમા વિદ્યાબ્દેન દાખલ થય પણ ફાંટુંબિક જવાબદારી દિન-
 પ્રતિદિન વધતી જવાથી તે અધ્યાસમા ખસેલ પડતુ અને તેની ગતિ પણ
 અનિયમિત ગ્રહેતી.

પણ ધરનાનું અને આસપાસનું ઉત્તેજન એવું હતું કે તેઓ બી. એ.
 ની પદવી પ્રાપ્ત કરે ત્યારે સંતોષ વળે.

કોલેજના અધ્યાસ દરમિયાન રમણભાઈ કેટલાક કઠિન વિષયો
 તેમને શિખવતા એના ઉત્તેજન દી બા. કૃષ્ણજ્ઞાન જવેરીએ રમણભાઈની
 ત્રીજી મંવતસરી પ્રમંગે કરેલા વ્યાખ્યાનમા અને “સ્વર્ગસ્થ સર રમણભાઈ”
 એ પુસ્તકમા પોતાના ગમરણો ને ધના શ્રીમતી સારદાબહેને રમણભાઈ, જે
 બહેનો ને અને ત્રીજા એમના ભાઈ ગુણરાજને સંસ્કૃત શિખવતા તેનું હૃદયગમ
 ચિત્ર દોર્યું છે, તે વાચનીય છે.

એક શિક્ષક તરીકે આપણને એ ચિત્રમા રમણભાઈનો પરિચય થાય
 છે; અને એમની બદ્ધત્વા મારે માન પેદા થાય છે, પરંતુ અમે તો એમા
 સ્ત્રીઓને અધ્યાસમા મદદ કરવાની અને એમને ઉત્તેજન આપવાની એમની
 ઉત્કંઠા અને પ્રેમની જાખી કરીએ છીએ.

અજાતની પામે બેમી અધ્યાસ કરે એમા જેમ આનંદ મળે છે,
 તેમ કેટલોક મંદોચ પણ અનુભવાય છે, આપણે ઇંગ્લીએ કે સેડી વિદ્યા-
 બ્દેન એ પ્રમંગોનું વર્ણન કોઈ વખતે લખે.

બી એ., ના વર્ગમા વિદ્યાબહેને તત્ત્વ જ્ઞાન અને તર્ક ધાત્ર એ
 અધિક વિષય લખ્યા હતા અને પ્રો. કાદીરામ દવે એમના અધ્યાપક હતા.
 તેઓ જુનિયર વર્ગમા હતા એ અરમામા પ્રો. દવેનું અવમાન થયું અને
 એમનો એ વિષય સેનાર પુરુષ કોઈ અધ્યાપક મને નહિ; પણ એ મુશ્કેલી પ્રો.
 આનંદચંદ્રભાઈએ એમને એ વિષયનું શિક્ષણ આપવાનું સ્વીકારી લઇને
 ફર કરી હતી. પ્રો. આનંદચંદ્ર તે વખતે એ વિષય શિખવતા નહતા;
 અને એ વિષયનું પૂર્વે વાચન પણ કરેલું નહિ, પણ આ બે બહેનોને
 મદાયમૂન ઘણું સકાય એ હેતુથી એ વિષય લેર વાંચાને, તેઓ કોલેજમાં
 દરજ્જાનનો વર્ગ લેતા હતા.

સ્ત્રી-વૃત્તિ પ્રતિ શ્રેષ્ઠ આનન્દવંકરણાર્થ આલમ્બ્ય માન ધરાવે છે અને સન ૧૯૦૭ માં સ્ત્રીશિક્ષા બિલ પસંદગી થયેલો એમણે નારી પ્રતિનિધિ તરીકે આપેલા આખ્યાનથી એમના એ વિશેના વિચારથી આપણે સુપ્રસન્ન થીએ, પણ તે પૂર્વે પણ વર્ષો પછી ઉપર બહુવિધ પ્રમાણે ગુરુપદ વધતી જાય એ સક્રિય અધ્યાનુભૂતિ દર્શાવી હતી, તે ખરેખર વહનીય છે.

એ શિક્ષણ પણ એક માત્ર અપાયું હતું કે યુનિવર્સિટીમાં એ વિષયમાં લેડી વિદ્યાર્જીને પહેલે નંબરે આગ્રહ હતા, અને બી. એ., ની પરીક્ષા ખીન વર્ષમાં પાસ કરી હતી અને પમાર થયેલા ઉમેદવારોમાં એમનો નંબર ૬ થી હોવાથી તેઓ ગુજરાત કોલેજમાં ફેલો પણ નિર્માયા હતા.

બી. એ. ની પરીક્ષામાં મૈ. લાર્ડન જેન એમની સાથે થઈ ગયા હતા, અને ગુજરાતમાં પહેલ પ્રથમ સ્ત્રી એક્ઝામિનેટ થવાનું માન એ બહેનોને છે. આ અનન્ય બનાવથી ગુજરાતમાં આનંદના ઉદ્ભાસેજ મહાગાઈ થઈ હતા અને નવશિક્ષિત વર્ગે તે એ બનાવને એક ઉત્સવ જેવો લેખી જનતા તરફથી એ બે બહેનોને એક માનપત્ર એનાયત કર્યું હતું એ પ્રસંગ ગુજરાતના ઇતિહાસમાં અમદાવાદ હતો અને તે આપણા વૈદિક અમલનું અમલ કમનસો હતો. અમદાવાદની મોરિયવ અને બિટગરી એમેશિયેસન મેળાવણ કરી એક માનપત્ર પણ એમને આપ્યું હતું. લેડી વિદ્યાર્જીને અપાવલું માનપત્ર નીચે મુજબ હતું —

THE SOCIAL & LITERARY ASSOCIATION,
AHMEDABAD, 7th February 1902.

To,

MR. VIDYA RAMANBHAI NILKANTH,
Dakhtar Fellow, Gujarat College,
AHMEDABAD.

Dear Madam,

We the members of the Social Literary Association take this opportunity of publicly conveying to you the sincere joy we feel at your brilliant success in the last B. A. Examination of the University of Bombay.

Your success, madam, is unique and unprecedented in the history of Female Education in this part of

the country. You have by your example shown to us and other persons interested in the matter of higher Female Education, what could be achieved by Indian women when freed from social prejudices and superstitious belief. You have taken the lead in the matter and we are glad to observe that your example is so ably followed by your sister. In the pursuit of knowledge, madam, you have displayed commendable patience and perseverance and we are very much rejoiced to see that your labour have been crowded with such eminent success

To us who are anxiously following your career with interest, the present is an occasion of great personal pride and satisfaction and we confidently hope that you will, in future, continue to evince the same genuine interest in the cause of Female Education as you have hitherto done

In conclusion, we ardently desire that you will put in to practical life the great and varied lessons of your Collegiate career and inspire others to follow your example in the acquisition of knowledge and thus prove a powerful force in the improvement and elevation of our Indian Homes

We remain,
 Dear Madam,
 Your Sincere friends and admirers,

The Members of the Social and
 Literary Association.

મન ૧૮૮૯-૧૯૦૦ માં ગ્રામગતિમાં ગ્રહેતો દુકાન પડ્યા ત્યારે સ્ત્રીઓ અને બાળમતી મદાયતા અને સુશુભા માટે મીસીસ લેવી માટે વિદ્યાબ્દેન જા'ગ્રામ કામમાં લેડાયતા હતા જાહેર કામમાં લેડાયતાને એ પેરો પ્રમગ દોરો લેડીક નમના સુખ તો તેઓ સન ૧૮૮૦ થી હતા અને મન ૧૯૦૦ માં તેના મત્રી નિમાના નવા

સ્ત્રી ગવર્ણના, સ્ત્રી ગવર્નના ઉત્તરના અને જાહેર કાર્યમાં લાનકાકાલાર્થ તેમને બગાડી કાઢ્યા, અને એ પેડીનું કાઢીને ગાંધી તેમની પાસે તેઓ ગ્રામતા અને વિદ્યાબ્દેને તેમણે નીકાટ એમન " જવન વિદ્યાપદ " એ લેખમાં નાગણીપૂર્વક અંદા કરેલું છે

જાહેર કામમાંના મણુબાઈ એના મત્રી વ્યવસાયી ગ્રહેના કે તેમને ખાનગી સામારિક - મ માટે બહુ પોડો મપાય મળતો મુનુમિત્ર ગોત્રે લેડી વિદ્યાબ્દેને ઉપાડી લીધો હતો એમનું જ નહિ પણ રમણુબાઈના સાહિત્યના કામમાં તેઓ મનમાં ગતા પાનસુધાના અને એમના સનગા પ્રમશનોના નુક વિદ્યાબ્દેને જ વાચતા અને દુગમદે પ્રસંગોપાત્ત લેખ પણ લખતા, જેમાંના ગ્રામતા પેળોનો મત્રદ 'તામ મદિત્ર મા એક્ય કરનામાં બાબ્યો છે

" મદિત્રના મિત્ર વારિકનું મપા ન મ લેડી વિદ્યાબ્દેન અન ગીમતી શારદાબ્દેનને મોપાયુ ત્યારે અમારી એરી માન્યતા હતી કે એ લેખોનું નુક વાચન મોમાઈટીમાં મોકનવામાં આવશે લેડી વિદ્યાબ્દેને નુક વાચવાની કળા દમ્ભતા કરેલી છે એની મદિત્રી અમને નદોતી તેથી એ નાઈ તેમને જાતે કળા બેધને અમે તાલુમ મપા હતા

રમેશચન્દ્ર દત્ત દત્ત ' સુવાદાસિની નામક નવનકથાનો અન મહારાષ્ટ્રી થી ચીમનાનાં ગાયકવાડ નિખિન દિન્દી સ્ત્રીઓનું મ્યાન ' The Position of Women in India એ કુત્તમે એમણે શ્રીમતી ગારદાબ્દેન સાથે મળીને રખેલા છે અને તે જને કુત્તકે સુમરતી શિટ માહિત્યમાં ગ્યાન પામ્યા છે, તે માટેના વચમાં મળ લેખાની સાથે તેના અનુવાદક બે બહેનો પણ લાગીતા છે

સ્ત્રી મગાજની સેવા કાવા લાનકાકાલાર્થ વિદ્યાબ્દેનની મદદ લેતા એ વિન ઉપર હજેવાયુ છે અને મન ૧૯૧૧-૧૨ માં સ્વર્ગસ્થ દયારામ ગિહમની સુચનાથી અમલાનાં એવાસન મદવામાં આયુ તેમાં મુખ્ય મહારાષ્ટ્ર વિદ્યાબ્દેન હતા

પરિણામ આણવા માટે ખરેખર આપને જ ધન્યવાદ વટે છે અને તે માટે આ બહેનો આપના પ્રત્યે માન અને પ્રેમની લાગણીથી ભુજે છે

એક પ્રસિદ્ધ સુધાગક કુટુંબમાં આપ ઉત્થયા છો અને આપનો લગ્ન મંબઈ પલ્લુ એવા એક ખીજા આગેવાન અને પ્રતિષ્ઠિત સુધાગક કુટુંબ માથે બેઠાયો છે આ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થએલા ઉચ્ચ મંડકાગેનું પરિણામ બહુ મુદર આવ્યું છે. અત્યારે એક આદર્શ સુધાગક શૃદ્ધિથી તરીકે આપની ખ્યાતિ ઝાંઝેર પ્રગરેથી છે અને આપણા સમાજ જીવનમાં આપના કુટુંબે અદ્વિતીય ધ્યાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, જે માટે ગ્રંથ પલ્લુ વ્યક્તિ - કુટુંબ મગર થઈ શકે.

સમાજ જીવનમાં ઓઝો પુરૂ વર્ગ માથે સમાન ધ્યાન અને દરક મેળવવા માટે લાયક છે એ આપે કાર્ય કરી મનાવી પ્રત્યક્ષ ગીતે સિદ્ધ કર્યું છે, અને ઓઝોને યોગ્ય આધન અને અનુકૂળતા મળેથી તેઓ શુદ્ધી મટે તેમ છે તેનું મુદર ઉદાહરણ પદ પાડ્યું છે ઓઝો માટે આ કંઈ ઓછા આનંદ અને આજમાનની વાત નથી.

પુનાની હિંદી મહિલા વિદ્યાલયની મેનેજના આપ મહાસત્ છે, અમદાવાદની મહિલા મંડળ અને સેક્રેટ કલમના ચાન. પ્રેક્ટરી છે, અમદાવાદ વનિતા વિદ્યાલય અને મહિલા વિદ્યાલયના કાર્યમાં અપૂર્વક લાગ પો છે, ગુજરાત ગ્રામણી મંડળના કાર્યમાં દિન વરાવો છે, તેમજ દેશની સ્ત્રી વ્યવસ્થાની પ્રગતિ માટે ઘટી દિવસાસોમાં આગમ રહતો લાગ પો છે, એ જો અમારે ને અમારી બહેનોને માટે બહુ આજ્ઞાજનક અને શુભચિન્ન છે. કામમાં સર્વત્ર લારે ફરના અને સજરણ સાધી ગલા છે, આત્મનિર્ણય અને સ્વાતંત્ર્યના પડવા બહુ નેમથી મંભળાય છે

આ પ્રમાણે સ્ત્રી જીવનમાં એક નવીન પ્રકરણ મુકુ થયું છે, આવા મંજેગોમાં આપની બહેનોની ટ્રેનરશી અને પ્રગતિ, તેમના દુઃખ નિવારણ અને ઉન્નાતતા-ઉપાય યોગ્યતા, તેમની પ્રતિષ્ઠા અને જાગર વધારણ, તેમના સમાન દરક સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવા, એ સ્ત્રી જીવનના મુખ્ય પ્રગ્નો છે અને અમાને ખાતરી છે, જે તે કાર્યમાં આપ અગ્રેસર તરીકે મુખ્ય-ભાગ લેજો અને તે માટે મનસ પ્રયત્ન કરજો, તેમાં આપને વન અને રીતિજ મગરો, જેવી અમારી શુભેચ્છાઓ છે અને યગ્મામાં તે પાન પાડો, અને પીડાય, શાપ અને આનંદ આપો.

અમે છીએ આપની બહેનો

સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ

“Written words contain all the letters and are used by all the writers, and in this general sense literature is the whole mind-life of the successive generations of men, most energetic, perhaps, when it springs from ideas bandied to and fro among contemporaries, but in the retrospect presenting peaks which dominate the whole vista down the life of the ages, high enough to be always visible, powerful enough to be always impressive. There is no kind of mental energy which it includes. It is science and it is art. It is learning and poetry. It is religion, philosophy, history, politics, morality, physics, and all the written arts. It is mankind conscious of itself in every way—“the whole of man’s intellectual life”—and we cannot think away one of the parts without altering the whole.”

The Making of Literature

R A Scott-James p. 331,

એમાંથી જેની સાહિત્ય મનુષ્યોએ જે મુખ્યત્વે ભાષા સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ, નિકામ અને પ્રચાર અર્થે અપાવતી છે તે જેને આપણે જ્ઞાન પ્રમોધન સાહિત્ય (Knowledge of information) કહીશું તે પ્રદારનું સાહિત્ય સામાન્ય રીતે પ્રમિદ્ધ કરે છે, તેમ જાણ, વ્યાકરણ, સાહિત્યનો ઇતિહાસ, ગ્રામીન કાવ્ય મરોધન પુસ્તક, જેના પ્રકાશનમાથી ગ્રંથપણ પ્રાપ્તિની આશા ન સહાયે એ નિમિત્ત એ રક્ત ખર્ચ ખાતે મળી વાગવાની હોય, પણ અભ્યાસ માટે તે પુસ્તક આવશ્યક સમજી એ કાર્ય ઉપાદી લેવા છે, અને તેમા જ એના સાહિત્યની ઉપયોગિતા અને માર્ગદર્શક સમાયવા છે.

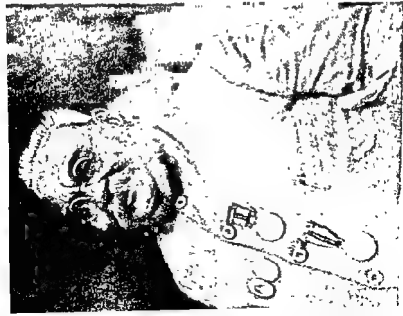
તેને શ્રીયુત કનૈયાનાન નુનરી કનાત્મક મર્જન ૮૬ છે એવું
 સાહિત્ય કાવ્ય, નાટક, નરનકથા આદિ ગ્રંથો ગ્યાસ છે અને તે
 યથાપિત વૈભવે બધાને પણ કેટલીક નાગ ઉતરી જાય છે, એટલું
 નહિ પણ અમુક પ્રકારની મૂલ્યનાઓ આપેલાં પણ એ નકારતું ઉત્તમ
 સાહિત્ય મર્જનું નથી વળી તેના ગુણોપ, મત્વ, ઉપયોગિતા, સફળતા
 મગ્નના વિર પ્રામાણિક મન એ મલકે અને તેના નિર્ણયનું ધારણ પણ
 નગલગ એકમગ્યુ ન ગ્રહી શકે ન્યમિતગત નિર્ણય કરવામાં અને કમિની
 ફાગ નિર્ણય કનાનનામાં પણ કેટલીક અનિયમ મુશ્કેલીઓ ગરની હોય છે,
 અને માગ અને પ્રતિગિત રેખા પોતાની ઉત્તમ કૃતિઓ, પ્રેક્ષા સાહિત્ય
 મગ્યાને મોપી દેવા આગુ પણ ન હોય

તેથી ઉપરી ગિના સાહિત્યનું પ્રકાગન કાર્ય માનની નાહસ માટે
 ગરના જ મોમાઈદીના મનારોએ, ગાનના અને નીનિ પોરક, સાહિત્ય,
 કૃતિદામ, નિગાન અને મમાજશામ ગરેરે વિચારદિના પુત્રે લખાવવા
 ઇપાનનામાં બુધા નહ આપેતું છે

મોમાઈદીની પુત્રક પ્રકાશની મામાન્ય નીતિ રીતિ નમજવા સા
 ગ્રમો-પુત્રામે જગને દનો તેમ તે પુત્રકની પમંદગી કય ગરો થાય
 છે તે જણાવતો એક પત્ર એ નિષાધિકારી માટે નગેગ ગાન્યને
 વખી મોકલ્યો હતો તે માદિની માગ પરિશિષ્ટમાં આપ્યો છે

પ્રસ્તાવનાએ આગુ નિવેચન આ પત્રી સાહિત્યના પુનઃગાની નોધનું

प्रधान-मन्त्री इन्दिरा गान्धी

(२०२०)

इन्दिरा गान्धी

નૈવેદ્ય ચરિત્રો તરલુમો કરી આપવાનું કાર્ય સોંપાઈતી તરફથી લાંબા સમયથી સોંપાયું છે, પણ તે લખાઈને હજી સુધી મળ્યું નથી; તેમ 'ઉપરોક્ત ગ્રંથોની ખીજ આરતિ નવેસર સુધરાવીને તેવાર છગવવાનો, અમને લાગે છે કે, સમય આવી પહોંચ્યો છે.

સંસ્કૃતની જેમ અંગ્રેજીમાંથી સો સાછટીએ “ સેન્ડરના કાલ્પનિક ગંવાદો ” એ નામક એક શિષ્ટ ગ્રંથો તરલુમો કરાવેલ છે અને તે બહુ મુંદર અને રસિક પુસ્તક થયું છે.

ગુજરાતીમાં ગંવાદનું સાહિત્ય અલ્પવત્ છે, અને તેનો કાઈક પરિચય ‘ હાનવર્ષક ગ્રંથમાળા ’ માં પ્રસિદ્ધ થયેલ “ ગંવાદમાળા ” ના પુસ્તકથી થાય છે. એ ધાટીએ આપણે ગાંધિ ગંવાદ સાહિત્ય વધુ પ્રમાણમાં લખાવ એ મન્દબોધેલ છે અને તેના નમુના તરીકે સેન્ડરનું પુસ્તક માર્ગદર્શક થઈ પડશે.

છોટ્ટ સાહિત્યમાં ‘ સેન્ડરના કાલ્પનિક ગંવાદો ’ નું ધ્યાન ખેંચી જાય તેમ માનસરૂ છે અને તે વિશે આંગ્રેક નોંધો લખીતા “ Book-man ” માગિકમાં નીચે ગુજાજ વિવેચન કરેલું છે —

“ Much of the interest of his “ Imaginary conversations ” is due to the fact that he is, over and over again, using his characters as mouthpieces of his own opinions..... Imaginary conversations must remain as one of the great masterpieces of English prose.”

આવા એક ઉત્તમ પુસ્તકો તરલુમો આપણા માહિત્યના એક પ્રસિદ્ધ વિદ્યાને કયો છે, એથી મળના ગ્રંથમાં ક્ષતિ આવી નથી; અને તેનું વાચન બધા લખાણ જેવું સ્વભાવિક અને રસપ્રદ થયું છે. એ પુસ્તક વિશે અભિપ્રાય આપતા અંગ્રેજ રા. બા. કમળાશંકરે લખ્યું હતું, કે—

“ તમારો ગ્રંથ ધણે મારો ચરો છે. લાંબા શિષ્ટ ને મરણ છે. ગુજરાતી વાચક નર્મન બાદ અનુકરણીય છે; વિચારો અવકાશે નનન કરવા થોગ્ય છે.”

ગુજરાતીમાં કુલ્લ બાંધાતોમાન આ એક છે, તેમાં કેવળ- મૂળ ગ્રંથકર્તાનું ચરિત્ર ઉમેરીને તેની મદત આર વધારી છે.

વિષય	લેખક	લેખ મર્યાદા	પારિતોષિક
ગુજગતી ભાષાનો	ગ. મનુસ્યદન	ગેજલ આંક પેજ	રૂ. ૧૦૫
આરંભ અને વિકાસ	ચિમનલાલ મોદી	પૃ. ૬૦ થી ૭૫ છાપેલ	
આરંભથી ૫ દરખા નેકા			
શુધીનું પ્રાચીન ગુજગતી			
આદિત્ય,			
નગર મહેતો	ગ. નટવરલાલ	„ પૃ. ૪૦	રૂ. ૭૫
	ધરુચારામ દેસાઈ		
ભાવજી, ઉદય, ભીમ	ગ. રામલાલ	„ પૃ. ૮૦	રૂ. ૬૦
નાક અને વિંજીદાસ		„ પૃ. ૩૦	રૂ. ૫૦
(ગુજગતીમાં ચપલા	મુનીલાલ મોદી		
મહાભારતના અનુવાદોની			
સમાલોચના મહિત)			
વિષ્ણુભક્તિ સાહિત્ય	ગ. દુર્ગમચંદ્ર નવળ	„ પૃ. ૮૦	રૂ. ૫૦
(ભાગવતના અનુવાદો	ગમ શાસ્ત્રી		
અને ઉપાખ્યાનોની			
અમાલોચના મહિત)			
ગાંધી સાહિત્ય.	દી. બા. નર્મદાસ	„ પૃ. ૨૪	રૂ. ૫૦
(શાસ્ત્ર નામદાયના સિદ્ધા-	દેવચંદ્ર મહેતા		
તોના વિવરણ સહિત)			
(વજ્રભ, મોર, બાઘ ગની,			
રણગોશ્વર દિવાન			
વગેરેના સાહિત્યની			
અમાલોચના મહિત)			
ગતેશ	ગ. સંદરગાદભગત	„ પૃ. ૧૨ થી ૧૬	રૂ. ૨૦
	લાલ રાવળ		
ગુજગતીઓએ લખેલા	દી. બા. કૃષ્ણલાલ	„ પૃ. ૧૦ થી ૧૬	રૂ. ૨૫
કાગમી પ્રથે	મોહનલાલ ઝવેરી		
પ્રાચીન ગુજરાતી કાવ્ય	ગ. ગમનાગવજી	„ પૃ. ૨૪	રૂ. ૫૦
આદિત્યના છંદ દેવી	વિ. પાટક અને		
અન્યકાં વગેરે વિશે	ગ. ગસિકલાલ છોટા-		
	લાલ પરિખ		

તેમણે આનાકાની વગર, રીકારી દત્તી; અને તે યુજરાતીમાં કરી લખી આપીને યુજરાતી વાચક વર્ગ પર એમણે મોટો ઉપકાર કર્યો છે, એવું અમારું માનવું છે.

સાહિત્યનો ઇતિહાસ આ પ્રમાણે મળંગ લખાવવામાં મુશ્કેલીઓ ઝેંટી છે, તો તેમાં સહાયશૂન થઈ પડે એ આશયથી આપણું સાહિત્ય-કારોનાં ચરિત્ર વિવેચનાત્મક દષ્ટિએ, જાણીતી ઇંગ્લેશ સાક્ષર ચરિત્રમાળાના (English man of Letters Series) ધોરણે લખાવવાનો સોમાઈટીએ પ્રયત્ન કર્યો અને તે યોજનાનુસાર દવપતરામ, નર્મદાશંકર, નવવરામ, ગોવર્ધનરામ, મહીપતંગમ, હરિલાલ કુવ, મણિલાલ નભુભાઈ વગેરે અગ્રગણ્ય માણસોના ચરિત્ર તૈયાર કરી આપવાનું કાર્ય પાણુ એ લેખકોના જાણીતા વ્યવ્યાપીઓને મોપાયું હતું.

તદુપરાંત ઇંગ્લેશ સાહિત્યનું સામાન્ય જ્ઞાન મેળવવા માટે તેમ એ સાહિત્યના સ્વરૂપ, પ્રકાર અને ધોરણ વિષે ઉપયુક્ત માહિતી ઉપલબ્ધ થાય તે માટે 'ઇંગ્લેશ સાહિત્યનો ઇતિહાસ' અને હડસનકૃત 'સાહિત્ય પ્રવેશ' Introduction to English Literature એ બે પુસ્તકો લખાવવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી.

પરંતુ લેખકોએ આરંભમાં તે લખવાનો જે ઉત્સાહ દર્શાવ્યો હતો તે ઓસરી ગયો છે, અને તે અવળું કાર્ય હાલમાં ગ્રિથિય થઈ પડ્યું છે.

તોપણ એથી નિગરા ન થતા એ દિશામાં ઓસાઈટીએ કરીને પ્રયાસ આરંભ્યો છે; અને એ સાહિત્યનો ઇતિહાસ લખવાનું સુચન થઈ પડે એ હેતુથી મમત્ર ઇતિહાસ, મૈકા, યુગ કે વિષયવાર વિભાજના વહેંચી નાખીને, એકબે એકજ પ્રકરણ એ વિષયના વા સુગતા નિષ્ણાનને લખી આપવા વિનંતી કરવામાં આવી હતી અને અમને જણાવના આનંદ થાય છે, કે એ અવળા લેખકોએ એ કાર્યમાં ખુશીથી સદાયતા આપવાનું રીકાર્યું છે. વાચક જાંધુની માહિતી અર્થે તે આખીય યોજના અત્રે મળુ કરીએ ત્રીએ —

યુજરાતી સાહિત્યનો રેખાત્મક ઇતિહાસ લખાવવાનો કમિટીએ દરોવ કરેલો તદ્દનુમાર નીચે મુજબ પ્રકરણો, લેખકોને, તે સાથે જણાવેલા પૃષ્ઠ, મર્યાદા અને પારિતોષિકની રકમ સાથે ઓળખા આપ્યા છે:

વિષય	લેખક	લેખ મર્યાદા	પ્રાશિત્તાપિટ્ટ
ગુજરાતી ભાષાનો	૧ મુસદ્દા	મેથન આંક પેન્ડ	૩ ૧૦૫
આરભ અને નિર્માણ	વિમનનાન મોદી	૫ ૬૦ થી ૭૫ ડાપેના	
અગ્રણી ૧૬-મા નૈકા			
મુવીનુ પ્રાચીન ગુજરાતી			
આદિત્ય			
નર્મદ મહેતો	૧ નરવગનાન	૫ ૪૦	૩ ૭૫
	હરજાતમ દેસાઈ		
ભાનુ, ઉદન, ભીમ	૧ રામચાન	૫ ૪૦	૩. ૬૦
	ચુનીનાથ મોદી		
નાર અને વિહારમ		૫ ૫૦	૩ ૫૦
(ગુજરાતીમાં થયેલા			
મહાભારતના અનુવાદોની			
અભિલેખના મહિત)			
વિષ્ણુભક્તિ આદિત્ય	૧ કુમારકર ૧૧	૫. ૫૦	૩ ૫૦
(ભાગવતન અનુવાદો	૧૫ શાઓ		
અને ઉપાખ્યાનોની			
અભિલેખના મહિત)			
શાંત નાદિત્ય	૧ મા નર્મદાશ ૮	૫. ૨૪	૩ ૫૦
(શાંત નર્મદાશના સિદ્ધા	દેવનાંક મહેતા		
તોના વિનંદુ મહિત)			
(વલ્લભ, ની, પા ગની			
રશ્મીદાસ દિવાન			
વગેરેના આદિત્યની			
અભિલેખના માથે)			
ગનેશ	૧ રા. પ્રમાદભાન	૫ ૧૦ થી ૧૬	૩ ૨૦
	નાથ ગવમ		
ગુજરાતીમાં નેના	૧ બા. કુલનાન	૫ ૧૦ થી ૧૬	૩ ૨૫
શાંતી અને	મોદનનાન ગવેરી		
પ્રાચીન ગુજરાતી કાવ્ય	૧ ગમનાગવલ	૫ ૨૪	૩. ૫૦
આદિત્યના છંદ દેવી	વિ પાંક અને		
અન્ય ૩૦ વગેરે વિ.	૧ નસિકનાન કોના		
	નાથ પાંચ		

પ્રાચીન ઐતિહાસિક	રા હીંગનાથ ત્રિ	,, ૫ ૨૦	૩ ૩૦
કાવ્ય સાહિત્ય	પારખ		
પ્રાચીન	ગ મણુન ન	, ૫ ૪૦	૩ ૭૫
વાળા સાહિત્ય	ગુલોડલા ન મળુમુદા		
ગુજરાતીમાં સ્ત્રી કવિઓ	રેડી રિધામ્હેન	,, ૫ ૨૬	૩ ૭૫
	મળુભાઈ નરેકે		
ગુજરાતી કાવ્ય સાહિત્ય	ગ મણુવાન મામળ	, ૫ ૨૦ થી ૨૪ ૩ ૦૦	
માની તિથિઓ ને વા	ભાઈ દિવેદી		
ગુજરાતનો મસ્જીદ	પ્રિન્સિપાલ આનન્	,, ૫ ૨૪	૩ ૫૦
સાહિત્યમાં કાળો	રા ક૨ નાપુભાઈ નુવ		
ગુજરાતના પ્રાચીન લોક	શ્રીયુત જંગેચ	,, ૫ ૨૬ થી ૩૦ ૩ ૪૦	
ગીત અને ગોઠકથા	મેવાણી		
સાહિત્ય			
ગુજરાતનો હિંદી	ન કાલાભાઈ પી	, ૫ ૧૬	૩ ૨૧
સાહિત્યમાં કાળો	દેગમરી		

‘ ગુજરાતી સાહિત્યના માર્ગસૂચક ગ્રંથો ’ એ પુસ્તક પ્રક્રમ થયેલા છે *Heritage of India Series* હિન્દી મસ્જીદ નામક ગ્રંથમાં આ સાહિત્યના ઇતિહાસ, સાહિત્ય, વાનગી વગેરે વિષયોને નમના પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયા માટેના હતા તેમાં હિન્દી, ઉર્દુ, કાનડી, વગેરે ભાષાના ઇતિહાસ પુસ્તકો છપાયા હતા & છપાવાની તૈયારી થઈ રહી હતી.

એ વોગ્લે મોસાઈકમાં આપણી દેશી ભાષાઓ, બંગાળી, હિન્દી, મરાઠી, ઉર્દુ તેમજ સમગ્ર સાહિત્યનો ઇતિહાસ લખવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને તેની એ યોજના ફગાવત થઈ છે.

બંગાળી અને હિંદી સાહિત્યના ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યા છે મરાઠી સાહિત્યનો ઇતિહાસ એ સાહિત્યના એક માર્મિક અભ્યાસી અને સમગ્રના અધ્યાપક શ્રીયુત રામચંદ્ર આચરતેને અને ઉર્દુ સાહિત્યનો ઇતિહાસ સર મહેબુબશીયા કાદરીને આપાયા છે સમગ્ર સાહિત્યનો ઇતિહાસ બંગાળી પરથી લખાઈને મળ્યો હતો પણ તે પસંદ ન થવાથી કિંથરૂત ‘ સમગ્ર નાટ્યો એ પુસ્તકનો અનુવાદ કરાવવાનું હું હવે અને તે અનુવાદ બુનામક કોનેજના સમગ્રના અધ્યાપક શ્રીયુત નર્મદ સંકર બાળકૃષ્ણ પુરોહિતે ઉત્તમ રીતે કર્યો છે & ગ્રંથમાં કેટલીક વિગતની ક્ષતિઓ દાખલ થયા પામી છે, પણ એક દે એ પુસ્તક માહિતીપૂર્ણ અને વાચનીય છે, અને સમગ્ર સાહિત્યના ગમિત્રને તે આદરપાત્ર થઈ પડશે.

ઉપર દિન્દી સાહિત્યના ઇતિહાસને। ઉલ્લેખ કર્યો છે, એ પુસ્તક ઉપલબ્ધ સાહિત્ય ઉપરથી ત્રીયુત ક્રિશ્નસિંહ આપણે સ્વતંત્ર અને રસિક રીતે થોભ્યું છે અને ગ્રા. બળવંતરાયે તેનો ઉપોદ્ધાત લખી આપીને તેની ઉપયોગિતામાં ઉમેરા કર્યો છે.

બંગાળી સાહિત્યનો ઇતિહાસ મુખ્યત્વે રાયબહાદુર દિનેશચંદ્ર સેનના બંગાળી પુસ્તક પરથી રચાયો છે, પણ તેનું છેલ્લું પ્રકરણ અનુવાદકે પોતે લખ્યું છે. પ્રસ્તાવનામાં તેઓ કહે છે:

“દશમું પ્રકરણ લખવામાં મેં અનેક અંગ્રેજી મદદ લીધી છે. બંગાળી ભાષામાં બહાર પડેલાં બે ત્રણ સાહિત્યના ઇતિહાસને લગતા પુસ્તકો તથા છેલ્લા અગિયાર વર્ષ યથા મેં જે કાર્ષ એ સાહિત્યને લગતું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે તે પર આધાર રાખી મેં એ પ્રકરણ લખ્યું છે. જો કે બંગાળીનું આધુનિક ગદ્ય સાહિત્ય તો એટલું વિપુલ છે, તેમાં એવાં તો પરસ્પર વિરોધી બળો કામ કરી રહ્યાં છે કે જોના આલ્પસ મારા જેવા સંકેટો ગાઉ દૂર બેઠેલા પરભાષાભાષી લેખકને નજ આવી શકે, તેમ તે સાહિત્યને સર્વાંગ સુંદર રીપોર્ટ તૈયાર કરવાનું પણ મારાથી ન જ બને. છતાં મને ખાતરી છે કે અતિ ઉત્તમ સાહિત્યકારો અને તેના અતિ ઉત્તમ પુસ્તકો વિશે હું સૂચન કરવાનું વિસરી ગયો નથી.”

શરૂઆતમાં એમ જણાવ્યું છે કે સોસાયટી નવલકથા, નાટક, કવિતા વગેરે પુસ્તકો હાવાવાનું પસંદ કરતી નથી પણ સાહિત્યમાં નવલકથા આજે અગત્યનું રચાન લે છે; તે મોટી મંખ્ય માં હાવા છે; અને તેનો વાચક-વર્ગ પણ ખડું બહોળો છે.

મેનેજીંગ કમિટીમાં નવલકથાનો પ્રશ્ન એક વખતે ચર્ચાતા પ્રિન્સિપાલ આનંદશંકરભાઈએ ઇંગ્રેજીમાંથી કેટલીક ઉર્મી કોટિની પણ વિવિધ દૃષ્ટિબિન્દુ-વાળી તેમ સુપ્રસિદ્ધ નવલકથાઓના તરજુમાં, નવનારખે કરાવવા બેઠાં એમ સૂચવ્યું હતું, અને એ દૃષ્ટિએ કમિટીએ ગોલ્ડરમોથનું વિકાર ઓફ ધ વેકશીટ્સ, બ્યોર્ન ઇલિયટનું એડમ ગ્રિડ, ડિકન્સનું ઇવિંગ ક્રાપરશીટ્સ, જોન ઓસ્ટિનનું પ્રાઈડ એન્ડ પ્રેજ્યુડીસ, સર વોલ્ટર રોડનું આઇવનહો પસંદ કરી તેના તરજુમાં કરી આપવાનું કાર્ય જુદા જુદા લેખક અને લેખિકાઓને સોંપ્યું હતું. તેમાંનું એકજ પુસ્તક “આઇવનહો”નો તરજુએ શ્રીમતી વિમળાચારી

સેનકાનાં કરી મોકળો, તે બહાર પડ્યો છે, બીજા એ પુત્રના વિકાસ બોધે
વેકરી' અને પ્રાચ્ય એ-ડ પ્રેમતુલ્ય, તે સ્વર્ગ ગીતે મુજગતીમા ઇપાયા
છે, એમ પછીથી જાણનામા આવ્યું હતું, પણ માંમાધરીની મૃગ યોજના
તો નિષ્ફળ ગઈ છે એમ સખેદ કહેવું પડશે

માંમાધરી હતક દાજી મહમદ લોધીઆ નામનું કંડ છે, તેના ઉદ્દેશ
મુન્સીમ મંસ્ફતિ, સાહિત્ય, ઇતિહાસ અને અમાજ સુધામ વિશે પુસ્તકો
લખાવનાં છે. સ્વર્ગરથ જુરાનુદીનમીઆની લખામણ પરથી માંમાધરીએ
“અમામ” નામનું વાર્તાનું પુસ્તક ઉર્દુમાંથી રચાવ્યું હતું. તેમાં વિધવા
વધારનો વિષય ચર્ચામાં આવ્યો છે. એના ચેષ્ટક મી. ફારુકી પ્રસ્તાવનામાં
જણાવે છે

“જનાથ ખાનખદાદુર સમ્મુન ઉક્તમા મોલસે હાલિજ નજરઅહમદ
સાહેબ દહેવવી એવ. એવ. ડીના નામથી દરેક જગ્યાએપો મુમયમાન
માગે પે-વાકે છે. એઓએ ઉર્દુ ભાષામાં નોવેવના રૂપમાં ધણીક ગસિક
રીતે મુસનમાનોના ધર્મ સંબંધ દર્શાવેલા છે, જે હિંદુસ્તાનના એક
છેડાથી બીજા છેડા સુધી હોસે હોમે વંચાય છે. એમાના ‘તવખત-નસૂદ’,
‘મોગતુય ઉક્ત’ વગેરેએ તો એટલી ખ્યાતિ સંપાદન કરી છે, કે નામદાર
સરકારની ઉર્દુ ગાળાઓમાં ટેકન્ટ છુક તર્ગે તેમનો ગ્રીહાર થયો છે આ
અક્ષમાનું ધુનદ પણ એમનુંજ એવું છે.

મુસનમાનોમાં વિધવાવિવાહ સશાસ્ત્ર છે પણ મેંકડો વર્ષથી
હિંદુસ્તાનમાં હેવાથી હિંદુઓના સમાગમનકાગ્યથી મુસનમાનોમાં વિધવા
વિવાહનો ચાલ દેટલેકે અશે બંધ થયા જેવો છે. પણ વિધવાવિવાહની
અગત્ય છે તે આ પુસ્તકમાં નોવેવ રૂપે સમગ્રવચામાં આવ્યું છે”.

આર્સ લેખ જિજિન શેક્સપિયરની કથાઓ એ પુસ્તક વિદ્યાર્થી
મનુદમાં બહુ જાણીતું છે, એ દળનું ગ્રીક માહિત્યમાના કર્ણુસ પ્રધાન
નાટ્યની કથાનું પુસ્તક ઇંગ્લિશમાં લખાયલું હતું તે અને પ્રેમાનંદના
અખ્યાનો અને સાસના નાટકોના સાર ગણમાં લખાવા યોજના કરવામાં
આવી હતી, તે પેટીનું એકજ પુસ્તક લખાઈને મ યુ હતું અને તેનું માન
સ્વર્ગરથ લવંગિકા મહેતાને છે, એક ભાષાતર અથ નરીકે તે ઉમી ડેટિનું
છે, અને એક સંસ્કારી જ્ઞેનની કૃતિ તરીકે તે વિશેષ આદરપાત્ર છે.

આપણું જીવનું વાતોસાહિત્ય હજી મુખપરંપરાએ થોડું ઘણું જળવાઈ રહ્યું છે, પણ ખેદની વાત એ છે કે એ લોકસાહિત્ય સંપ્રદવાને અને તેનો ઉદ્ધાર કરવાને આપણા સાહિત્યકારોએ તેમ સાહિત્યસંસ્થાઓએ કરી તબ્બીબ કરી નથી.

સારેક વર્ષોપર એક પારસી બિરાદરે ગુજરાત કાઠીઆવાડની વાર્તાઓ સંપ્રદવાનો પહેલ પ્રથમ પ્રયત્ન કર્યો હતો, તે પાછળ એ સંપ્રદાઈક પેમાનો, શક્તિનો તેમ સમયનો પુષ્કળ ભોગ આપ્યો હતો. અને તેનાં પરિણામે તેઓ 'ગુજરાત કાઠીઆવાડની વાર્તાઓ' એ નામથી એ વાર્તાના ત્રણ ભાગ બહાર પાડવાને શક્તિમાન થયા હતા, અને તે એકદમ લોકપ્રિય નિવડ્યા હતા. લાખા મમયથી એ વાર્તા પુસ્તકોની પ્રતો અપ્રાપ્ય થઈ હતી અને લોકકચિ એ પ્રતિ વળતી જોઈને મોસાઈડીને જણાવ્યું કે એ પુસ્તકોની નવી આવૃત્તિ કરાવવી તે જરૂરનું છે તેથી મૂળ પ્રત હતી તેમ, તેમા કાંઈપણ કેન્દ્રાર કર્યા નિના, એ ત્રણ ભાગો સરની કિમને છપાવવામા આવ્યા હતા; તે પછી એ આવૃત્તિ પણ ખસાસ થઈ ગઈ છે, એ તેની લોકપ્રિયતા સૂચવે છે, પરંતુ હવે પછી જે આવૃત્તિ કાઢવામા આવે તેમા કેટલાક જોડણીના અને ખીજા સુધારા સમયાનુસાર કરવા જરૂરના લાગે છે.

ખાસમાહિત્ય પ્રતિ સોસાઈટીએ જાણું લઈ આપ્યું નથી અને એ પ્રવૃત્તિ છેલ્લા દશકામાજ પગમર થવા પામી છે, એ પ્રશ્ન વિશે વિચાર થતા કમિટીએ ઓક કચ્છરસપ્રધાન નાટકોની કથાઓ, ભાસના નાટકોનો સાગ, પ્રેમાનંદના આખ્યાનોનો સાર, સિંહાસન બત્રીસીનો સાર-વગેરે ગદ્યમા વિદ્યાર્થીઓને ઉપકારક થઈ પડે એવા પુસ્તકો રચાવવા ગોઠવણ કરી હતી. તેમાની ઓક કચ્છરસપ્રધાન નાટકોની કથાનો ઉમેરો પૂર્વે થઈ ગયો છે. અને આમળબદની સિંહાસન બત્રીસીનો ત્રણમા સાર સદરકું ચોજનાનુમાર હતો.

એ ગદ્યમાર ઓ કેમવપ્રસાદ દેસાઈએ એ ભાગમા રચી આપ્યો હતો; અને એમની લખનગૈરી એવી મનહર અને સુદર છે કે વિદ્યાર્થીઓ એ પુસ્તકો હોમે હોમે અને રસથી વાંચે છે; અને તેનો બહોળો પ્રચાર પણ થયો છે. તેની ચોથી આવૃત્તિ મચિત્ર કાઢવાનો પ્રયત્ન થઈ રહ્યો છે, એ એક નોંધવા જેવી ખીના છે. આ પ્રકાશનનો એક અગમ, લેખક કહે છે તેમ, 'એ તો ખરો કે એ વાર્તાઓમા રમ પડતા, વાચક મૂળ કાવ્યો વાચવાને પ્રેમય; એની રમજ્જિ મનેજ થાય.'

“ કવિતા અને સાહિત્ય ” નું પુનઃ પ્રકાશન કેવા મંત્રેગોમા હાય ધર્મ હવે તેની વિગત ‘ રમણભાષ ’ વાળા પ્રકરણમા આપેલી છે, અને અમે માનીએ છીએ કે એ પુસ્તક ફરી પ્રસિદ્ધ કરીને સોસાયટીએ તેના પ્રકાશનની યાદીમા એક કિંમતી પુસ્તકનો વધારો કર્યો છે

એ પુસ્તકની નવી આવૃત્તિ કદાવતી વખતે એ પુસ્તકની મંકનનામા પ્રત્યેક ફેરફાર કરવો ઇષ્ટ જણાયો હતો તે વિશે ઘટતો ખુનામો નવી આવૃત્તિના નિવેદનમા રમણભાષાએ કર્યો હતો, તેજ અદિં આપીશું.

“ કવિતા અને સાહિત્ય ” ની પહેલી આવૃત્તિ ખપી જવાથી બીજી આવૃત્તિ કાઢવાની સોસાયટીએ ઇચ્છા દર્શાવવાથી આ આવૃત્તિ સોસાયટી તરફથી પ્રસિદ્ધ થઈ છે.

પહેલી આવૃત્તિમા પ્રસિદ્ધ થયેલા એવા મારા કેટલાક નિબંધ આ આવૃત્તિમા દાખલ કર્યા છે

વાચનારની અનુકૂળતા ખાતર આ આવૃત્તિમા પુસ્તકના જુદા જુદા ભાગ કર્યા છે. તેની ગોઠવણ નીચે પ્રમાણે છે.

ભાગ ૧.	કાવ્યચર્ચા
ભાગ ૨.	સમાલોચના
ભાગ ૩.	ગુજગતી ભાષાનું બધારણ અને ઇતિહાસ
ભાગ ૪.	સામાન્ય

પ્રથમ આવૃત્તિમા જે કેટલાક બીજા નિબંધમાંના વિવેચન તથા ચર્ચા “ કાવ્યાનન્દ ” ના નિબંધમા ઉદ્દિષ્ટ કરેલા હતા તે નિબંધો “ કાવ્યાનન્દ ” થી આ આવૃત્તિમા જુદા ભાગમા પ્રસિદ્ધ થયા છે. તેથી ઉદ્દિષ્ટ ભાગ આ આવૃત્તિમા પહેલા ભાગના પગસિદ્ધરૂપે પ્રસિદ્ધ કર્યો છે કે એ ભાગ વાચનારને સુગમતા થાય.”

તે પછી સોસાયટીએ એકલું “ કવિતા અને સાહિત્ય ” નું પુસ્તક જ ફરી પ્રકટ કરીને સંતોષ માન્યો નથી પણ રમણભાષના સર્વ લખાણોનો સંગ્રહ વ્યવસ્થિત રીતે સંકલિત કરીને પ્રકટ કરવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે, “ કવિતા અને સાહિત્ય ” ના ચાર ભાગ થયેલા છે, અને “ પ્રમ્” અને સમાજ ” એ નામથી એક પુસ્તક જુદું બહાર પડેલું છે, અને એના

ખીગ બે ભાગ ચામ એટલું લખાણ હાયપર છે. રમણભાઈનું સંપત્તિ લખાણ સારી રીતે એડિટ થઈ જનતાને ઉપલબ્ધ થાય એજ આ યોજનાનો ઉદ્દેશ છે.

સામાન્ય રેફરન્સ પુસ્તકોમાં ગ્રંથ અને ગ્રંથકાર પુસ્તક ૧ થી ૪ નો સમાવેશ થઈ શકે અને કવીશ્વર દલપતરામ હસ્તલિખિત પુસ્તક સંગ્રહની શ્રેણી, જો કે રેફરન્સ પુસ્તક છે તો પણ તે માત્ર પ્રાચીન સાહિત્યના ગણ્યા ગાંઠ્યા અભ્યાસીના ઉપયોગની છે; છતાં સામાન્ય વાચકને તેમાંનો પ્રવેશક આકર્ષક થશે, તેમ તેની ઉપયોગિતાનો અને મદદતાનો ખ્યાલ તેના સ્પષ્ટતામાં તે પરથી આવશે. એ સંબંધમાં સવિસ્તર દૃષ્ટિકોણ એ વિષયના જુદા અકરણોમાં નોંધેલી છે.

સોસાયટીનો ઇતિહાસ લખાવીને કમિટીએ પાછલી ધણી જૂનાઈ ગયતી હકીકતોને પ્રકાશમાં આણી છે, એટલુંજ નહિ પણ સાહિત્ય, ટ્રેજવણી, જ્ઞાન પ્રચાર અને સમાજ સુધારાના ક્ષેત્રમાં કેવો અને કેટલો ફાળો મોસાઈટીએ આપેલો છે, અને તેના કાર્યવાહકો કોણ કોણ અને કેવા પુરુષો હતા એને બહુ રસિક જ્ઞાતા પ્રાપ્ત થાય છે, પણ એ વિશે અભિપ્રાય આપવાનું અમારે હોય જ નહિ.

સાહિત્ય પ્રકાશનોમાં 'પુરાણ વિવેચન' પુસ્તક છેલ્લું નોંધીએ છીએ; પણ તેથી તેનું મૂલ્ય કોઈ રીતે ઓછું થતું નથી. ઉલટું આ પ્રકારનું વિવેચનાત્મક સાહિત્ય રચવા માટે તેના લેખક શ્રીયુત કુર્ગોશંકર શાસ્ત્રીને ધન્યવાદ ધટે છે. એ શૈલીનું લખાણ આપણે તમા એ પ્રથમ છે. લેખક સારા સંસ્કૃતજ્ઞ છે, તેની સાથે પ્રાચીન ઇતિહાસ અને પુરાતત્ત્વના વિષયમાં ઉંડો રસ ધરાવે છે; ડૉ. સર રામકૃષ્ણ ભાંડારકરના "લેખણ અને શૈવ ધર્મનો ઇતિહાસ" એ પુસ્તકના આધારે એમણે ગુજરાતીમાં એ વિષયને એ ભાગમાં ચર્ચેલો છે, તે પરથી વાચકને એમની વિદ્વતા અને બહોળા જ્ઞાનની પ્રતીતિ થશે; અને તેનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ એમનું 'પુરાણ વિવેચન' નું પુસ્તક જ છે. સામાન્ય રીતે આપણા પુરાણોના અભ્યાસી જુજાજુ મળે છે, પણ એમણે તે સર્વનું અવલોકન કરીને તેમ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ તેનું દોહન કરી, એમાંના માનનીય સુદાઓ આપણી સમક્ષ ધર્મો છે, તે સાહિત્ય રસિકોને તેમ એ વિષયના અભ્યાસીઓને મદદવાના તેમ વિચારણીય માણ્ય પડશે. આવા અભ્યાસી અને વિચારણીય લેખકો બહાર આવે, આપણા પ્રાચીન સાહિત્ય, ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિનો પુનરુદ્ધાર કરવા આપણે ભાગ્યશાળી થઈશું.

નિજાન વ્યાખ્યાનમાળાની પેઠે એસાઇટીએ લોગપયોગી વ્યાખ્યાન-
 માળા યોજેલી છે, અને તેનો ઉદ્દેશ આપણા સાહિત્ય પ્રતિષ્ઠામ, સમાજ-
 ગાત્ર, ધર્મતા, તત્ત્વજ્ઞાન, અને મરુકૃતિ એ વિષયો પર ત્રણથી પાચ
 વ્યાખ્યાનો મામાન્ય જનતા મહેતાઇથી સમજી શકે એ દષ્ટિએ આપવાના
 છે અને એ યોજનાની ફરજે શ્રીયુત રામનાગયણ પાઠકને “અર્વાચીન
 ગુજરાતી કવિતા” પર વ્યાખ્યાનો આપવાની નિનતિ કરી હતી એ
 વ્યાખ્યાનમાળા પૈકીના ત્રણ વ્યાખ્યાનો ગત વર્ષમા એમણે આપ્યા હતા,
 તે “અર્વાચીન ગુજરાતી કાવ્ય સાહિત્ય” એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયા છે,
 તેમા પિગળની દષ્ટિએ આપણી અર્વાચીન કવિતાની મનીક્ષા કરેલી છે,
 એ કવિતાના અભ્યાસીને બ, મં ગાર ચઇ પ શે બીજા ત્રણ વ્યાખ્યાનો
 તેઓ હવે પછી આપવાના છે, તેમા કાવ્યના મામાન્ય સ્વરૂપ વિશે વિવેચન
 દોષને મામાન્ય વાચકને તે ડચિકા અને આકર્ષક થર્મ પડશે એવું
 અમારું ધ્યાન છે

એ વિષયોમાંના ગમે તે એક વિષયનો સમગ્ર વા તેનાં એકાદ અંગનો પદ્ધતિસર અભ્યાસ અને અંગોધન કરી, આશરે પ્રુલ્સકેષ ૧૨૫ પાનાનો ગુજરાતીમાં પ્રજ્ઞંધ લખી મોકલશે, તે પ્રજ્ઞંધને મોસાઈટીની પરીક્ષક-કમિટી પસાર કરેથી, મદરહુ પારિતોષિક રૂ. ૨૦૦) નું આપવામાં આવશે.

તેની શરતો

- (૧) ઉમેદવારે ડીગ્રી લીધે ૧૦ વર્ષથી વધુ સમય થયેલો હોવો ન જોઈએ.
- (૨) ઉમેદવારે પોતાનું નામ ન આપતાં, માત્ર સંજ્ઞા-ઉપનામ આપી પ્રજ્ઞંધ લખી મોકલશે અને પોતાનું નામ અને પૂર્વ મરનામું જૂદા પરખીડી-આમાં સીલપ્રજ્ઞંધ મોકલી આપવું.
- (૩) મદરહુ પ્રજ્ઞંધ પરીક્ષક-કમિટી મંજૂર કરેથી રૂ. ૨૦૦) નું પારિતોષિક ફતેહમંદ ઉમેદવારને આપવામાં આવશે અને તે પ્રજ્ઞંધ પ્રચિદ્ધ કરવાનો પ્રથમ હક્ક સોમાઈટીને રહેશે.
- (૪) મદરહુ પ્રજ્ઞંધ રપષ્ટ અક્ષરે સફાઈપ્રજ્ઞંધ લખેલો જોઈશે.
- (૫) જે જે વિગતો દર્શાવવામાં આવે તેના સમર્થનમાં આધારબુત પ્રમાણો નોંધવા.
- (૬) પરીક્ષક-કમિટીનો અભિપ્રાય ઉપરનો મજબૂત.

પરિશિષ્ટ ૯

No. 82 of 1912.

AHMEDABAD, OFFICE OF THE
GUJARAT VERNACULAR SOCIETY,

From,

The Honorary Secretary,
GUJARAT VERNACULAR SOCIETY,
AHMEDABAD.

To,

KHAN BAHADUR ADERJI M. MASANI; M. A., B. SC.
Director of Public Instruction,
BARODA STATE, BARODA.

Sir,

In reply to your letter No. 267 of 1912-13 dated 24th October 1912, I have the honour to inform you that the Society has not framed any special and permanent rules for the award of prizes for the writing of books by translations or otherwise.

The procedure is vague in that a Sub-Committee of the Managing Committee called the Book-Committee sends up proposals for getting good and useful books prepared as translations, abridgements, adaptations or original compositions and the Managing Committee then decides upon the books to be written, and thereupon applications are invited by advertisement from persons prepared to write such books. Sometimes the Managing Committee without

any advertisement, selects men of proved merit and entrusts the compilation of certain books to them. And, sometimes, intending authors communicate to the Managing Committee their proposals for writing particular books and the work is entrusted to them if the managing Committee approves of the proposal.

The remuneration to be paid to each writer of these books is mostly fixed after considering the nature and scope of the work and the labour involved in the preparation of the book, more remuneration being paid for original work than for translation.

The Society undertakes printing and publishing of these books, reserving to itself the copy right, the writer being entitled to the honorarium only.

In the beginning of every year book published by the Society in the previous year (not exceeding the price of rupee one each) are presented to life-members and registered libraries of the Society and through them, they reach a large circle of readers.

I have honour,

Sd/- R. M. N.

Hon. Secretary.

આસિ. સેક્રેટરી

" Age fulfills what youth has wished " Yeats.

આરંભમાં જે ઇચ્છે તે પડિન ઉતારી છે તે જાણીતા આય-શ કવિ ઈટલિના મુદ્રાલેખ (motto) નો અનુવાદ છે અને તેનો અર્થ એવો થાય છે કે યુવકે જે અભિલાષ સેવ્યા હોય છે તે વયે પહોંચના પગિપૂર્ણતાને પહોંચે છે કાંતેજ ઇવનમાં માહિત્યમય ઇવન, -મેરી ગેરેલીના ગમ્મોમાં life literary, ગાળવાના કોડ સેવેલા તે પુત્ર ઉમરમાં મફળ થવાના અમને જણાય છે અને તેમાં અમે અંતર્યામીનો અદસ્ત હાથ જ જોઈએ છીએ.

ગુજરાતી ભાષાનો અમારો અભ્યાસ પ્રાથમિક શાળાના પાઠ્ય ધોગ્ય સુધીનો અને માધ્યમિક શાળામાં અને ત્રીજેગામી ખીજી ભાષા ફાગ્મી હતી, એટલે સરકારી જ્ઞાનના અભાવે ગુજરાતી ભાષાનો શાસ્ત્રીય અભ્યાસ કરવાનું અમારા માટે કદિન હતું, અને મોટા ભેખક કે સાહિત્યકાર થવાનું અમે કદી ઇચ્છ્યું પણ નહોતું પરંતુ ન્દાનપણથી એક લગ્નની ભાગેથી અને તે વાચનની. અને તેના પ્રતાપે જ અમને પ્રાપ્ત થયેલું કર્તવ્ય અમે યથાગતિ મળવવાને શક્તિમાન થયા છીએ થોડા દિવસ પર મદ્રાસ યુનિવર્સિટી મમજ કોન્વોકેશન બ્યાખ્યાન આપતા શ્રીયુત મનમ્વામીએ સાચું જ કહ્યું હતું, કે 'read books of knowledge, for whatever your department of work, knowledge in the subject of your department will be always useful.'"

દૈનિક અવધામાં ઇચ્છેજ માહિત્યનું વાચન અને અભ્યાસ વધવા, એ પ્રમાણે અપણા ગુજરાતી સાહિત્યનો ઉત્કર્ષ માધરાના વિચારો રહ્યા માડ્યા અને એવામાં સ્વચ્છ ભાષા ગુજરાતમાં "ગુજરાત સાહિત્ય મંચ" નરી રચાણી હતી તેમાં જોડાતા, અને ત્યાં એમના નિકટ મદવામમાં આવના એ વિચારને જોમ મળ્યું હતું મોખામીનો ૫૦ વર્ષનો હાપેસે જતાત તે અરમાં અમાગ દાયમાં આરી ચલ્યો અને તેનું નિરીક્ષણ કરતા તેના કાર્યક્ષેત્રની મર્યાદા અને કાર્ય પદ્ધતિ વિષે, અમમપણે મિંદાવ-

दीगवाय त्रिभुवनदास पारेण

લોકન કરતો એક રિવેચનાત્મક વેબ આપણા સુપ્રતિષ્ઠિત માસિક
“વસન્ત”માં છાપના ગોઠવણી આગેા હતો તે અમ્યે સોસાઇટીના વલિવદ
પરતે વર્તમાનપત્રોમા અદાગનવાર ચર્ચાપત્રો પ્રમિદ્ધ થતા હતા આ મનની
અમાગે સુરક માનસ પર અમર થવા પામી હતો

મન ૧૬૦૭મા ટ્રાન્ઝેક્ષ લાઈ ભોગીન્દ્રગન મુગાધ મેવાસદનમા
જોડાતા મહિત્વસવાના મત્રી તરીકે એમની જગોએ અને નીમાપના તેના
અગે આપણી સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ પ્રતિ નિશેન લક્ષ જરા પામ્યુ હતુ ખીજે વર્ષે
ખી એની પરીક્ષા પાસ કરી ઝારેજમા દેરોલીપ મળી એ વર્ષે સોસાઇ
ટીએ તેનો રીગક મહોત્સવ ઉજનવાનુ કમ્યુ હતુ અમને લાગ્યુ કે આપણા
પ્રાન્તની, જુની, જામેની અને સુપ્રતિષ્ઠિત મગ્યાના કાર્યની આ અનસરે
કે થની જોઈએ અને એ નિચાર સાહિત્યમલાની મેનેજમ કમિટી સમક્ષ
ગળુ કરી સોસાઇટીને એક માનપત્ર આપનાની વ્યવથા કરી, જેનો વૃતાન્ત
નિભાગ ખીજમા આગી ગયો છે

આ સમય દરમિયાન સોસાઇટીમા જોડાવાનો અમને નિચાર સમજોએ
આવેનો નહિ, તેનુ કારણુ ગુજરાતી ભાષા સાહિત્ય વિરે અમે બુ થોડુ
જાણતા હતા એટલુજ નહિ, પણ તે કાર્ય ઉપાદી લેનાની અમારી અશક્તિ
એ પણ મુખ્ય કહેવાય હતિહાસ પ્રતિ પક્ષપાત અને ખી એમા અનિશ્ચયક
વિષય તરીકે હતિહાસને પસ કયો હતો, અને દેલોશીપ મળવાનુ નક્કી
થતા એમ એ ની પરીક્ષા સાર, અગતે વગમે સગ પ્રાન્ડ લીજેન મુનિનર-
મિટિ પ્રાઇઝ-વનામ મળ્યુ હતુ, તેમાથી હતિહાસ અને અચ્છ શાસ્ત્રના મહોગ
અચાગી પુસ્તકો પણ ખરીદ કરી હતા

પગનુ જે માતાવજુમા અમારી પ્રવૃત્તિ થઈ રહી હતી, તેની માર્ગ
અગમ્ય અમગને લખતે વા હા ગૂં બગથી જે આધને અને એમ એ ની
પરીક્ષા સાર હતિહાસનો નિશ્ચ લીજેનો પડતો મુદ્દા, ઇંગ્રેજ અને ગુજરાતી
એ જે નવા વિષયમા જપનાયુ તે માટે અમાગી પૂર્વતૈવારી માર્જન
નહોતી એમ નિરાક કહી શકીએ એ પરીક્ષામા નિષ્ફળતા મળી એ
ઉપરની હનીકન જોના સદજ સમજશે પણ એમા મતોપ એવા પૂરતો હતો
કે તેમા પાસ થનામા એકદ માર્કસમા ૬ માર્કસનો ખૂંમ પડ્યો હતો,
અને ગુજરાતીમા ૧૦૦ માર્કસ મેળવી નકયા હતા

દેરોલીપનુ વર્ષ ૫ થના ડેઈ પણ નોકરીએ નાગી જવુ જોઈએ એટલે
મુગાધમા ગેન્ડ્રી ટ્રેનીંગ ટીચર્સ લેજમા દાખલ થવા અગ્ર કરી તેમ એનામા

સોસાયટીના આસિ. સેક્રેટરીની જગ્યા ખાલી હતી તે માટે પણ અરજી મોકલી આપી હતી.

જાન્યુઆરીમાં મુંબઈ ગયા અને ત્યાં સેક્રેટરી ટ્રિયર્સ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં પસંદગી થવાથી અમે દાખલ થયા, અને એક પખવાડીયું રજા પણ ખરા; એટલામાં સોસાયટીના આસિ. સેક્રેટરી તરીકે નિમણુંક થવાના સમાચાર મળ્યા, એટલે મનની અનેક અડચણના અંતે સરકારી ખાતાને છોટી ખાનગી નોકરીમાં જોડાવાં અમદાવાદ પાછા ખેંચાઈ આવ્યા હતા.

સોસાયટીમાં હાજર થતાં પહેલી જ મુલાકાતે જોન. સેક્રેટરી સાહેબે કામ બતાવ્યું કે સોસાયટીને સાહિત્ય સંસ્થા તરીકે સરકાર તરફથી નાણાંની મદદ મળે એવી મતલબનો કેળવણી ખાતાના વડાના નામનો પત્ર લખી લાવો; એઓ સાહેબે એ સોસાયટી તરફથી અરજી આવે એ વિશે ઘડતો વિચાર કરવાનું રૂબરૂમાં કહ્યું છે.

કોલેજના વાતાવરણમાંથી વાળ બહાર નીકળેલા, ઉત્સાહભર્યા પણ બહારની દુનિયાના વ્યવહારથી અજાણ્યા; પરંતુ એ નવા શિક્ષણે એક બક્ષીસ આપેલી છે અને તે પોતાનો માર્ગ અને સાધન શોધી કાઢવાની અને તે પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ—resourcefulness. સરકારી કેળવણી ખાતાના વડાને કેવી રીતે સંબોધવા, પત્રમાં વિષયની સરખાત કંમ કરવી; નાણાંની મદદના વિષયમાં શા મુદ્દાઓ ચર્ચવા, વગેરે પ્રશ્નોએ અમને પ્રથમ તો મુંઝવ્યા. એ પહેલી કસોટી હતી અને અમને તે વખતે આકરી પણ લાગી. પરંતુ નાહિમત ન થતાં અમને પરિચિત એવું અને ધણીવાર ફેફડું યુનિવર્સિટીનું કોન્વેન્સર હાથમાં લીધું અને તેમાં સરકાર સાથે યુનિવર્સિટી કેવી રીતે પત્રવ્યવહાર કરતી તે ધોરણે પ્રદર્શ કર્યું. અને અમાજી સોસાયટી વિશે લેખ લખવામાં ૫૦ વર્ગનો તેનો રીપોર્ટ બહુ ધ્યાનપૂર્વક વાંચ્યો હતો તે આ અવસરે અમને બહુ ઉપયોગી અને મદદગાર નિવડ્યો.

પ્રસ્તુત પત્રનો ખરડો બીજે દિવસે લાલચાંડરભાઈને જતાઓ; મનમાં બીંતિ રહેતી કે રખેને ટપકા મળે; તે નામંજુર થાય; પણ તેમાંથી એક ન્દાનીથી બૂલ માત્ર કાઢી અને તે પત્ર એમણે મંજુર રાખ્યો. એથી અમને કંઈક શાંતિ વળી અને અમારામાં વિશ્વાસ બેઠો.

આ તો ગ્રાન્ટનાં નાણાંના પ્રશ્નની સરખાત થઈ; તે પત્ર મળ્યાં મે. ડિરેક્ટર સાહેબે સોસાયટીના કામકાજનો સવિસ્તર જણાવ મંગાવ્યો. સોસાયટીનાં કામકાજની રૂબરૂમાંથી અમે પરિચિત હતા; પણ તેની વિષયોની

વાકેશ્વર નદિ; તેમ છતાં પાછલા રીપોર્ટ વાંચવા માંડ્યા અને તે પરથી ટેટલીક હકીકત અવસ્થિત રીતે મંદિરિન કરીને એ આખો મુમદો મેસાઇ-ટીના કામના પૂરા જાણકાર અને અનુભવી ઝોન સેક્રેટરી લાલશંકરભાઈ પાસે રજુ થયો. એમણે તો એ મુમદાના બે પેરા વાંચ્યા; અને ત્યાં એક બે નવી ખાખનો ચૂચવીને એ મુમદો નવેમર લખી લાવવાનું કહ્યું. એમની પદ્ધતિ એવી કે મુમદો પૂરા વાંચે નહિ; તેના થોડાક ભાગ વાંચે અને જોઈકે રથળે સુધારવાનું જણાય ત્યાં ગરકે અને પછી પોતાનું દિલ્લિમિન્દુ જણાવી તે પ્રમાણે આગળ લખવાનું કહે. આ પ્રમાણે અમારી પાસે ત્રણ ચાર વાર એ મુમદો એમણે ફરી ફરી લખાવ્યો હતો; પણ અમે એમાં જોઈ શક્યા હતા કે એમ કરવામાં એમનો હેતુ અમને લાક્ષીમ આપવાનો હતો. આ કાર્ય કંટાળાભર્યું અને અમવશ્યું થઈ પડતું. પણ સિવટપણે અમે તેને વળગી રહ્યા. એથી અમને શિખવાનું પણ થયું મળ્યું; અને લાલશંકરભાઈને મતોપ થયો, એજ અમારે મન અગારા કાર્યની સાર્થકતા હતી. એ પ્રમંગ ખીજ રીતે અમારી કાગજીદિ સાથે તેમ મેસાઇટીના ઇતિહાસમાં લાલશંકર રહેશે, એટલા પૂરનો કે મરકારે એ પત્ર સાદર થયા પછીથી સેમાઇટીને વાર્ષિક રૂ. ૧૦૦ની ગ્રાન્ટ બક્ષી હતી; અને આશુ વર્ષમાં રૂ. ૧૦૦ વધારી તે ગ્રાન્ટ રૂ. ૬૦૦ની કરવામાં આવી છે.

થોટીક મુદત થઈ એટલે એમણે અમને ગુજરાતીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા સંવળા પ્રગ્નકોની વર્ગીકૃત સૂચી તૈયાર કરવાનું કામ બનાવ્યું. પચાણેલા ધર્મ દળવા જેલું એ કદિન કાર્ય હતું, જેમાં કાંઈ રમ પડે નહિ.

લાલશંકરભાઈની પ્રકૃતિ એવી ખરી કે તેઓ જે કાર્ય કહે તેનો તરત અમલ થવો જોઈએ, તેમાં મુસકેલી હોય તો પછીથી તે વિશે રીપોર્ટ કઢવો પણ હુકમનું પાલન તાજડતોમ થતું જોઈએ.

સેમાઇટીનું વકીલટી કામ, પ્રુનકોનું મુક વાચન, શુદ્ધપ્રકાશનું મંપાદન કાર્ય, અને ટ્રસ્ટ ફંડોનો નિયમાનુસાર વહિવટ અને તેના અંગેનો નાણાની જવાબદારી, એ બધા કાર્યોમાં એટલો બધો સમય વ્યતીત થતો કે અન્ય કાર્ય માટે જાણે જ પ્રસદ મળે; એ સિવાય અવારનવાર પ્રોઇઝ સેમાઇટીના કે અન્ય કામગર મળ્યા આવે, તેમને પણ સાંભળવાના ને સંતોષવાના હોય; અને આ કામનું દબાણ જોણું ન હોય એમ સેમાઇટી હસ્તક એક વા ખીજ ગહેર પ્રવૃત્તિ આવી હોય હોય, તેમાં પણ કામની જવાબદારીના દિસો હોય જ.

પરંતુ અમે તે કારણ હો, લાલચંકરભાઈના હાથ નીચે કામ કરવામાં અમને રસ પડતો અને તેમાં રાહત પણ રહેતી; તેઓ વળી એક શિખાઉને પાવરધો કરવો હોય, એવી રીતે નવીનવી પ્રવૃત્તિઓમાં અમને પરાવી પસોટવા દતા. ત્રણ વર્ષમાં એમની પાસે અમે જોટલું દુનિયાદારીનું જ્ઞાન અને અનુભવ પ્રાપ્ત કર્યા તેટલું પછીના સમયમાં જોળવી શક્યા નથી.

પહેલે વર્ષે સોસાઈટી હસ્તક કારોનેશન ફંડનું કામ આવ્યું હતું; અને બીજો વરસે દુકાળ પડતાં સોસાઈટીનો રટાક તે કામમાં જોડાયો હતો.

ઉપરોક્ત ગુજરાતી પુસ્તકોની મૂચીનું કામ અમે ચાલુ વહીવટી કાર્ય સાથે સંભાળી શકીએ એમ નહોતું, તેથી તે પડતું મૂકાયું, પણ તેને રથાને બીજો વર્ષે સોસાઈટીના પ્રકાશનોની મૂચી, વિવિધવાર અને સવિસ્તર થોડો તેનો ઉપયોગ કરવાનું કુતંઠ યથા પડે એ કારણસર, તેનું વર્ગીકરણ લેખક-વાર અને કિંમતવાર કરી તેમ ઇનામ લાખચેરીમાં મંજુર થયેલા પુસ્તકો જુદા તારવી કાઢી જતાવ્યા હતા; અને સોસાઈટીનું લાખચેરીનું દૃઢભોગ છપાતું હતું, તેમાં રેકર્ડ્સની મુગમતા માફ લેખકોની નામાવજ્ઞા તેમ પુસ્તકોની કહ્લાવારી દાખલ કરી હતી.

ત્રીજો વર્ષે દુકાળનું દિસાબો કામ ચાલુ હતું, લાલચંકરભાઈની તબીબત લયદી હતી; છતાં નવી પ્રવૃત્તિ તરોકે સોસાઈટીનાં સંમદમાનાં નસ્તખિખિત પુસ્તકોની યાદીનું કામ તે પછી આરંભ્યું હતું.

પણ એ પ્રવૃત્તિઓ એવી કે મનજને જાત્રી તમ્હી આપવી પડે નહિ; એદિસનું ચાલુ કામ થતુ જાય, અને ઉપર દર્ગાવેયું કામ પણ આગેપાતું જાય. લેખન કાર્ય સોસાઈટીમાં યથા શકે એવી નિરાંત જ હોતી નથી. કાંઈક કામમાં ચિત્ત પરાવાય કે તેમાં એક વા અન્ય કાર્ય નિમિત્તે વિરોધ પડે. વાચનનો શોખ હોય તો થોડુંચાતું વાંચી શકાય. લેખન કાર્ય તો અવકાશે ઘેર જ કરવાનું હોય અને તે પણ જે કાંઈ જરૂરનું માથે આવી પડ્યું હોય તેજ હાથમાં લેવાતું હતું.

સન ૧૯૧૨ ના ઝોકોગ્ગરમાં લાલચંકરભાઈનું અવસાન થયું. તે પછી સોસાઈટીના તંત્રમાં લાલચંકરના વિમાના પેમાના અમે, જે કે તેનું ખંડે કારણ અંગત ગતદેવ હતો, ખટગમ ઉભો થયો; અને અમારી રિયલિટી પણ તેમાં ખડુ કંકાદી અને વિજ્ઞાનગમી યથા પડી હતી. સાદિય મેવાના મનોરથો મંજુરના પાનાના મહેલની પેડે તુટી પડ્યા હતા અને નેથી અમે

એટલા દનાય થયા હતા કે સન ૧૯૧૯ માં સોસાયટીમાંથી નિરૂત્તર થઈ સ્વતંત્રપણે પત્રકારિત્વના ધંધામાં જોડવાનો નિર્ણય સુધાં કર્યો હતો.

પણ કહેવત છે તેમ નિરાશાનાં વાદળમાં આશાનાં ફિરજો છૂપાં દેખાતા હોય છે.

સન ૧૯૨૦ માં સોસાયટીના પ્રમુખ તરીકે દી. બા. દેશવજાલભાઈ પસંદ થતા એ નિરાશાના દિવસો જતા રહ્યા, અને કમિટીની મદાવના, સદાનુબ્રતિ અને સંમતિથી પ્રતિ વર્ષ દોષને દોષ નવું કાર્ય કે પ્રવૃત્તિ ઉપાડી ચેવા અને શક્તિમાન થયા હતા, તેનો સમગ્ર ટક્કાંત આ ઇતિહાસમાંથી મળે અને એજ અમારા કાર્યનો રીપોર્ટ છે. અને તો અંગ્રેજ કવિ ક્લૉ (Clough) ની નીચેની પંક્તિમાં માન્યું છે:

‘Serve in thy post, be faithful and obey.’

સોસાયટીનો ઉદ્દેશ કળીભૂત કરવામાં અને ધોરી પણ તેની સેવા કરી રાખ્યા છીએ એમ આ વિભાગના વાચન પછી વાચકની પ્રતીતિ થશે તો એ જ અમારે મન મ્હોટા સંતોષ છે, અને તેમાં અમે કૃતાર્થ થયા એમ અમશ્યું. સોસાયટીદારા ગુજરાતના અગ્રગણ્ય વિદ્વાનો અને મદાજનોના ગૃહ પરિચયમાં આવવાનો સુયોગ પ્રાપ્ત થયેલો છે તેને અમે અમારે અરોણાચલ માનીએ છીએ. આપણા શાસ્ત્રકારોએ સત્તમગતું મદાત્મક કંઈ બોધું વર્ણવ્યું નથી.

સોસાયટીના કાર્યક્રમ વિષે ટૂંકીક મુશ્કેલીઓ અમે દોષેજમાં લાણના હતા ત્યારે કરી હતી, અને સોસાયટીમાની અમારી કારકીર્દિ દરમિયાન એમાંથી અમે શું શું કરી રાખ્યા અથવા તે દિશામાં કેવા પ્રયત્ન કર્યો તે જોઈ મકાલ નેટલા સાર એ લેખ, વિજ્ઞાન ૨ માં અમે ફરી જાણ્યો હતો.

સોસાયટીનો ઉદ્દેશ સાહિત્યનો વિકાસ અને અભ્યુદય, કેળવણી અને જ્ઞાનપ્રચારનો છે. આમાના જે અંગો સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ અને જ્ઞાન પ્રચાર અર્થે સોસાયટી સારી પ્રવૃત્તિ આદરી રહી છે એમ તેના વાર્ષિક પ્રકાશનો અને રીપોર્ટ પરથી માણ્યું પડશે.

અમે ઈચ્છીએ છીએ કે સોસાયટી હવે કેળવણીના-ગુજરાતી દ્વારા ઉંચી કેળવણીના પ્રશ્નો હાથમાં લે. એ સંબંધમાં યોજનાપૂર્વક પાંચ કે દસ વર્ષનો કાર્યક્રમ રચવામાં આવે તો કેટલુંક સંગીન કાર્ય થઈ શકે

એવું અમારું માનવું છે, અને તે દિશામાં વિકાસ અને વિસ્તાર માટે હજી અનકાર છે સોસાયટીએ વળી એવી પ્રતિજ્ઞા બેસાડેલી છે, અને તે એક સામર્થ્ય ધરાવે છે કે ગુજરાતી દ્વારા ઉચ્ચ ઈજાવણીનો પ્રશ્ન જો તે ઉપાડી સે તો તેમાં તેને અવશ્ય સફળતા મળે, અને અત્યારના મર્ડ સજોગો એ કાર્યને અનુકૂળ પણ છે

અખતરા રૂપે પુત્ર વધના સ્ત્રીપુરુષના વર્ગ સ્થાપના સોસાયટીએ ત્રીજે વર્ષ દ્વારા કર્યો હતો પણ દેશમાં વ્યાપી રહેના અશાત અને ઉદ્વિગ્ન વાતાવરણને કારણે તે દ્વારાનો અમન કરવાનું મુલતરી નાખવું પડ્યું હતું એમાં શિક્ષણ માટે સાહિત્ય, ઇતિહાસ, અર્થશાસ્ત્ર, આરોગ્ય, નાગરિકના ધર્મ વગેરે વિષયોનો સમાવેશ કર્યો હતો અને તેનો આશય જેમનું જ્ઞાન અધવચથી અટકી પડ્યું હોય, અથવા જેઓ એ વિષયો વધુ પ્રગ્વિય કરના ઇચ્છતા હોય તેમને ૧૦ થી ૧૨ વ્યાખ્યાનમાં એ વિષયનું સામાન્ય અને ઉપયોગ પુરતું જ્ઞાન આપવાનો પ્રયત્ન કરવો અને વ્યાખ્યાતા તરીકે એ વિષયના નિષ્ણાતોને પસંદ કરવા પણ એ યોજનાની એટલેથી સમાપ્ત થવી જોઈતી નથી જેમ સરકાર પાઠશાળામાં સાહિત્ય, વેદાંત, જ્યોતિષ, વ્યાકરણ, ન્યાય વગેરેનું શિક્ષણ આપવાની વ્યવસ્થા છે તે મુજબ જેઓ વર્નાક્યુલર ફાર્મનવ પરીક્ષા પાસ કરી આમળ ગુજરાતીનાં વધુ શિક્ષણ મેળવવાને ઇતેજાર હોય અથવા તો ત્રીજા વર્ષમાં પાસ થયેલો સ્ટેનર એકાદ વિષયમાં ગુજરાતીદ્વારા વધુ અભ્યાસ કરવાને ઉત્સુક હોય તેમના શિક્ષણ માટે સોસાયટી ગુજરાતીની પાઠશાળા સ્થાપે, તે ઇચ્છવા યોગ્ય છે અને તે દ્વારા ગુજરાતી ભાષા સાહિત્યના વિકાસ અને ખીનવણીમાં ઘણું કરી શકાય એવા અભિપ્રાયના અને છીએ

ગુજરાતી ભાષા સાહિત્યનો અભ્યાસ વધારી શકાય અને તેને ઉત્તેજન મળે એ આશયથી પૂર્વે સોસાયટીએ એમ એ, મા ગુજરાતીનો વિષય લઈને ફત્તેહમદ થનાર ઉમેદવારને રૂ. ૨૦૦) નું ઈનામ આપવાનું જાહેર કર્યું હતું અને ત્રણ ગૃહસ્થોને તે ઈનામ અપાયાનો ઉત્તેજ ખીજા ભાગમાં કરવામાં આવેલો જી બી એ, ના વર્ગમાં ગુજરાતીના અભ્યાસને સ્થાન મળ્યા પછી અમને જણાયું કે એ નિવાર્ય બી એ, ની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયા પછી એમ. એ, ની પરીક્ષા સારૂ એજ વિષયનો અભ્યાસ કરે તેને સારૂ માસિક રૂ. ૨૦) ની એક કે બે અનુસરીયો સ્થાપરી વળી એમ. એ નો અભ્યાસ કરવા સારૂ યુનિવર્સિટીએ વિગાન અને વૈદકની પદવી

જાન્યૂની સંરથાઓને તેમાં અમુક વિષયનો અભ્યાસ કરવા સ્વીકારેલી છે, એ પ્રમાણે સોસાઈટીનો-ગુજરાતી વિષયનું શિક્ષણ આપવા સારું યુનિવર્સિટી તરફથી સ્વીકાર થાય તો પણ ગુજરાતીના અભ્યાસને ઘણું ઉત્તેજન મળે અને એ મુચનાના સુમર્થનમાં એવી દલીલ અમે કરી હતી કે ગુજરાત કોલેજમાં ગુજરાતીમાં એમ. એ., નો વર્ગ સેવાને સ્વરૂપ નથી. દી. બા. કેશવલાલ ધ્રુવ એ કોલેજમાં ગુજરાતીના અધ્યાપક છે અને એમ. એ., ના ઉમેદવારોને મદદ કરે છે. એઓ સોસાઈટીના પ્રમુખ છે; અને સોસાઈટીનો ગુજરાતી પુસ્તકોનો સંગ્રહ સમૃદ્ધ અને મોટો છે, અને દી. બા. કેશવલાલભાઈની દેખરેખ અને મુચના હેઠળ એ વિદ્યાર્થીઓ સોસાઈટીમાં અભ્યાસ કરે તો તેમાં એમનો જોમ જામ રહેશે છે, તેમ સોસાઈટીનું ગૌરવ વધીને તે જે હેતુથી સ્થાપાયેલી છે, તે કાર્યને તેથી ઉત્તેજન મળે છે. પરંતુ કેટલીક બંધવાર ગુરૂકુલીઓ વચ્ચે નડતા, એ જે પૈકીની એકેયે યોજના વ્યવહારમાં આણી શકાઈ નહોતી.

સન ૧૯૧૭ માં 'ગુજરાતી ભાષાના વધુ અભ્યાસ, વિકાસ અને અભિ-વૃદ્ધિ અર્થે ગુજરાતી યુનિવર્સિટીની યોજના' એ જ વિષય પર એક લેખ અમે લખ્યો હતો અને તે કાર્યમાં સોસાઈટી આગેવાની લઈ શકે એમ દર્શાવ્યું હતું. પરંતુ વિદ્યાર્થીઓ એ સંજ્ઞા સાથે કેટલાકને એમ લાગ્યું કે તેમાં વૈદક, ખેતીવાડી, ઇંદનિઅરીમ, વિદ્યાન વગેરે વિષયોનો સમાવેશ કરવો જોઈએ અને એ કાર્યક્રમ વિકટ, મુશ્કેલીભર્યો અને ખર્ચાળ થઈ પડે અને એવું મોટું કાર્ય રાજ્યાશ્રયે થઈ શકે. અમારો આશય એ લેખમાં સુખ્યત્વે ગુજરાતી દ્વારા ઉંચું શિક્ષણ આપવાની વ્યવસ્થા થવી જોઈએ એ જતાવવા પુરતો હતો અને અમે હજી માનીએ છીએ કે સંજ્ઞાની પંચાતમાં નહિ પડતાં, ગુજરાતી કોલેજ વા ગુજરાતી પાઠશાળા એવું નામ રાખીને સોસાઈટી ગુજરાતીદ્વારા ઉંચું શિક્ષણ આપવાનું કાર્ય શરૂ કરે તો ગુજરાતી ભાષા સાહિત્યના અભ્યાસને ઘણો વેગ અને જળ મળે. આ અભ્યાસનું મુખ્ય આર્થિક દૃષ્ટિએ આકવાનું છે જ નહિ એમ અમારે સ્પષ્ટ જણાવી દેવું જોઈએ.

સોસાઈટીનું પુસ્તકાલય ઉપર જણાવ્યું છે તેમ, મોટું અને સમૃદ્ધ છે પણ એ પુસ્તકાલયમાં ગુજરાતીમાં પ્રસિદ્ધ ગ્રંથો સર્વ પ્રકાશનોનો સંગ્રહ ઉપલબ્ધ હોય અને તેની કાયમ સાચવણી માટે યોગ્ય વ્યવસ્થા

ચર્ચ દોષ એ અત્યંત આવશ્યક છે, તે માટે ઘટના પ્રયામ થઇ ગયા છે, એ 'પુસ્તકાલય અને પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ' નામનું પ્રકરણ વાચતા તરત માનુષ પડશે, પણ તે માટે અત્યરથી તજનીજ થરી જોઇએ, એટલુજ નહિ પણ તેને માટે એક સાગ્ર અંચલાવની નિમણુક કરની જરૂરી છે.

જે ધોરણે મોસાઈટી તેના પ્રકાશનો આશ્રયન સમાચરોને અને રજીસ્ટર લાઇબ્રેરીઓને બેટ આપે છે એથી એનું જ્ઞાનપ્રચારનું કાર્ય સાદુ થાય છે, એ તો તેના એક ભાગ છે પણ જામડે જામડે વાચનાનયો, પુસ્તકાનયો, ફૂટા પુસ્તકાલયો, જાળપુસ્તકાલયો, અને રેફરન્સના પુસ્તકો વગેરે માટે મત્તર ગોઠવણ થરી જોઇએ, અને આમે પુસ્તકોએ છીએ કે સોમાઈટી નથી નિભાવવી પુસ્તકાલય કારોગારી સમિતિ માથે મફકાડ કરી એનો થોડા ભાગ ગોધી કાઢે.

શુભસત્તા પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિનું કાર્ય સોમાઈટી ઉપાદી ને એ મર્વંથા ચોખ્ખ છે અને તે એના ઉદ્દેશમાહેનું એક કાર્ય છે

પુસ્તક પ્રચાર અને પુસ્તક વેચાણ માટે પણ ઘટતી ગોઠવણ થરી જોઇએ છે એ દિશામાં પ્રયત્ન જ થયો નથી, તેથી એ પ્રવૃત્તિ કુદિન ગદેની છે, પણ આપણા પ્રાત્તમા વાચન રોખ વધતો જાય છે તેથી એને ઉત્તેજન મળના પુરો સંભવ છે.

મોસાઈટીના પ્રકાશનોમાં મોની ખામી સારા મુદ્રણ કામની માનુષ પડે છે, તેના પ્રકાશનો જુદા જુદા ઠાપખાનામાં વહેવાયવા રહે છે તેથી મુદ્રણ કામ એકમરખુ અને મફાર્તમધ આવતુ નથી, અને અશુદ્ધિ પણ ધણી ગહે છે. તેમજ મુદ્રણ કામની કૃષ્ટિએ તેમાં સુધાગ થવાની જરૂર છે. એ તો મોસાઈટી પોતનું છાપખાનું કાઢે તો જ જની શરૂ પણ તે સાદુ મવાલિન જવામદારીવાળી નથી કે પતી સોમાઈટીના આશ્રય હેઠળ ચાપની જોઈએ અને તે નકાકારક થાય એ વિષે અમને શકા નથી

કાંઈ પ્રશ્ન કરે, આ સનગ્રહ કાર્યો માટે મહોટો ટાક રાખવો પડે અને તેનું ખર્ચ પણ બહુ વધી જાય

પુસ્તક વેચાણ અને પ્રેસમાથી વખતે થોડો ધણો નફા કરી શકાય પણ સોમાઈટી એ વેપારી મણી નથી, એટલે એમાની ઘણીખરી પ્રવૃત્તિઓ મેવા અર્થેજ -હેવાની અને તેના ખર્ચ મોસાઈટીએ ઉપાદી લેવો પડે.

પરંતુ એ પ્રશ્નોનો ઉકેલ મેવાભાવી સાહિત્ય-રાસકાનો સેવકમણુ રચાવીને સારી રીતે કરી શકાય.

મોસાઈટીનું દમખાંતું આખું તંત્ર આમિ. સેક્રેટરીમાં જ કેન્ડિડ છે; અને તેના હસ્તક નીચે મુજબ ખાતાઓ વા પ્રવૃત્તિઓ છે:--

(૧) પુસ્તક પ્રકાશન-નવાં અને જુનાં પુસ્તકો, ૬૨ વર્ષ સરેરાશ મંખ્યા ૧૦. (૨) બુદ્ધિપ્રકાશ-આશરે ૫૦ કરમા, ચાર અંકના; (૩) પુસ્તક વેચાણ અને બહારી પુસ્તકો આશરે કિંમત રૂ. ૧૦૦૦૦ નાં; (૪) ૧૬૫ ટ્રસ્ટ ફંડોનો વલિવટ, આશરે રૂ. માત્ર છ લાખના; (૫) પુસ્તકાલય; (૬) ટ્રક વાચન; (૭) પ્રેમાભાઈ દોશનો વલિવટ, (૮) પ્રતીર્થ.

એકજ વ્યક્તિના હસ્તક આ સર્વ ખાતાઓનો વલિવટ હોવાથી તેનો વિકાસ થઈ શકેનો નથી; અને એ પ્રવૃત્તિઓ પુરતી હરકાર વિના પંત્રવત ચાલુ ગણવામાં આવે છે. પણ તેને સંભાળી લેનાર યોગ્ય વ્યક્તિ નિરાળા હોય તો તેનો વિકાસ નેમ ઉપગ્રામ મારી ગીને માખી શકાય નેમ વધારી શકાય.

‘મુખાઈ મમાચાર’ના દિવાળી અંક માત્ર મન ૧૯૨૮ મા અમે ‘શુભગન વનોકપુલ’ મોસાઈટી-નેના કાર્યક્ષેત્રનો વિસ્તાર અને વિકાસ’ એ શિર્ષકથી એક લખ લખ્યો હતો, તેમા ઉપગ્રામ સાહિત્ય સેવક મળની યોજનાનો ઉત્તેજ કયો હતો.

દેશમા નની જગતિ આવી છે; ટંગવળીનો પ્રચાર વધેનો જાય છે; સાહિત્ય પણ ખીવવા માડ્યું છે; તેનો વલિવટ અભ્યાસ થવા માડ્યો છે; એટલુજ નહિ પણ મેવાભાવી સાહિત્યના અભ્યાસીઓ અને લેખકો હવે સારા પ્રમાણમા મળી શકે એમ છે.

સોસાઈટીએ સમયાનુસાર પ્રગતિમાન રહેવું હોય તો તેના ચાલુ વલિવટમા ઘટતો ફેરફાર કવો જોઈએ, આજ સુધી આખું તંત્ર એક આમિ. સેક્રેટરી હસ્તક રહેયું છે, તેને જુદા જુદા વિભાગમા વહેંચી નાખી, એક એક નિરાળા જવાબદાર વ્યક્તિને તે તે વિભાગનો વલિવટ સોંપવો જોઈએ; તો તેમા કામ સારું થશે; એટલું જ નહિ પણ તે કાર્ય ખીલી ઉઠશે અને દીપશે.

થઈ હોય એ અત્યંત આનંદપ્રદ છે, તે માટે ઘટના પ્રયાસ થઈ ગયા છે, એ ‘પુસ્તકાલય અને પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ’ નામનું પ્રકરણ વાચતા તમ માનુષ પડશે પણ તે માટે અત્યંત તત્ત્વીજ થઈ જોઈએ, એટલુંજ નહિ પણ તેને માત્ર એક સાન પ્રતિપાત્રની નિમણુક કરતી જરૂરી છે.

જે ધોષે સોસાઈટી તેના પ્રકાશનો આશ્રય મનાવે અને રજીસ્ટર લાઇબ્રેરીઓને બેટ આપે છે એથી એનું ‘ચાનપ્રચારનું’ કાર્ય સાં ધાય છે, એ તો તેનો એક ભાગ છે પણ ગામડે ગામડે વાચનાલયો, પુસ્તકાલયો, ફરતા પુસ્તકાલયો, બાળપુસ્તકાલયો, અને રેફરન્સના પુસ્તકો વગેરે માટે મલ્લ ગોઠવણ થઈ જોઈએ, અને અમે ઈંગ્લીએ છીએ કે સોસાઈટી નવી નિમાયની પુસ્તકાલય કારોબારી સમિતિ સાથે મહત્વ કરી એનો થોડા ભાગ શોધી કાઢશે.

ગુજરાતમાં પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિનું કાર્ય સોસાઈટી ઉપાડી લે એ સર્વથા શોભે છે અને ને એના ઉદ્દેશભાવેનું એક કાર્ય છે.

પુસ્તક પ્રચાર અને પુસ્તક વેચાણ સારૂ પણ ઘટતી ગોઠવણ થઈ જોઈએ છે એ દિશામાં પ્રયત્ન જ થયો નથી, તેથી એ પ્રવૃત્તિ કે દિન ગ્રહેથી છે, પણ આપણા પ્રાતમાં વાચન રોખ વધતો જાય છે તેથી એને ઉત્તેજન મળતા પુરો સભર છે.

સોસાઈટીના પ્રકાશનોમાં મોટી ખામી સારૂ મુદ્રણ કામની માનુષ પડે છે, તેના પ્રકાશનો જુદા જુદા જાપખાનામાં વહે ચાલ્યા ગ્રહે છે તેથી મુદ્રણ કામ એકમરુપ અને સફાઈમંદ આવતું નથી, અને અગ્રુદ્ધિ પણ ઘણી ગ્રહે છે. તેમજ મુદ્રણ કળાની દૃષ્ટિએ તેમાં સુધારા થવાની જરૂર છે. એ તો સોસાઈટી પોતાનું જાપખાનું કાઢે તો જ બની શકે પણ તે માટે મનાદિત જવાબદારીવાળી નવી કંપની સોસાઈટીના આશ્રય દેશી આપની જોઈએ અને તે નફાકારક થાય એ વિષે અમને શંકા નથી.

મોટા પ્રત કરે, આ સવળા કાર્યો માટે મોટા ટાંક ૨ ખર્ચે પડે અને તેનું ખર્ચ પણ બહુ વધી જાય.

પુસ્તક વેચાણ અને પ્રેસમાંથી વખતે થોડો ધણો નફો કરી શકાય પણ સોસાઈટી એ વેપારી મણી નથી, એટલે એમાંની ધણીખરી પ્રવૃત્તિઓ સેવા અર્થેજ નેહવાની અને તેનો ખર્ચ સોસાઈટીએ ઉપાડી લેવો પડે.

પરંતુ એ પ્રશ્નોનો ઉત્તર મેરાભાઈ માહિત્ય-ગમખાનો મેરાકમળ સ્થાપીને મારી રીતે કરી નકાવ

મેરાભાઈની દમણાનું આખું તન આમિ સેક્રેટરીમાં જન્મિત છે. અને તેના દરનક નીને મુજબ ખાતાઓ વા પ્રતિઓ છે —

(૧) પુસ્તક પ્રમાણ—નવા ઓ જુના પુસ્તકો, ૬૦ વા મરેરા ૧ મખ્યા ૧૦ (૨) જુદિપ્રમા—આગરે ૫૦ પ્રમા, ચાગ ચકના (૩) પુસ્તક વેચાણ ઓ અમીમ પુસ્તક ગાણરે કિમત રૂ ૧૦૦૦૦ ના (૪) ૧૬૫ રૂટકડોનો વલિમ આગરે ૩ ગા ૭ નાખના, (૫) પુસ્તકનાથ (૬) પ્રક વાચન (૭) મેરાભાઈ પાનો વલિમ (૮) પ્રમાણ

એકજ વ્યક્તિ ૩૬૦૦ આ મર્ ખાતાઓનો વલિમ પાનાથી તેનો વિકામ થઈ રહ્યો નથી ઓ એ પ્રતિઓ પુતી દરમિયાન નિના વાચન માનુ ગમખામા આવે છે પણ તેને મહાગી નેનાં થોડા વ્યક્તિ નિગમી દોષ તો નેનો વિકામ નેમ ઉપયોગ મારી ગીતે માખી રકાય તેમ રધાગી શમાય

‘ મુમાઈ મમાચાગ ના દિવાળી અક માડ મન ૧ ર૮ મા અમે ‘ ગુજગન વર્તમાન મોમા નીનેના કાયસનો વિખાગ અને વિકામ ’ એ શિર્ષકથી એક નખ નખ્યા નો તેમા ઉપરોક્ત માહિત્ય સેન ગાળની થોજનાનો ૬ નેખ દયા હતો +

દેશમા નવી જાગૃતિ આરી છે જગતી પ્રચાર વરનો જાય છે માહિત્ય પણ મીનના માડ્યુ છે તેનો પદ્ધતિસર અભ્યાસ થના મા પો છે, એમુજ નદિ પણ મેરાભાઈ માહિત્યના અભ્યાસીઓ અને લખા ૧ હરે મારા પ્રમાણમા મળી શકે એમ છે

મેરાભાઈએ મમખાનુમા પ્રવિધાન જેવું દોષ તો તેના ચાણુ વલિમમા વરતો પ્રકાર પ્રવો નેવજો, આજ સુધી આખું તન એક આમિ સેક્રેટરી દમખ મહેનુ છે તેને જુદા જુદા વિભાગમા વહેલી નાખી એક એક નિગમી જવામતો વ્યક્તિને તે તે વિભાગનો વલિમદ મોપવો જોઈએ તો તેમા કામ માડ થશે એમુજ નદિ પણ તે કાય ખીની ઉદ્દેશ અને દીપજે

ત્રણ કે પાંચ સેવાભાવી સાહિત્ય રસિકો એકજ સંસ્થામાં કામ કરવા એકજ થયે તેની પ્રવૃત્તિમાં નવું ચેતન આવશે. એથી વ્યક્તિગત લાભ મળશે; સંગઠિત કાર્યનો લાભ મળશે; પરસ્પર સહકારથી કેટલાંક નવાં અને મદત્વનાં કાર્યો ઉપારી શકાશે. સંઘબળ આ યુગનું અવર્તક બળ છે અને સોસાયટીનું તંત્ર હવે પડીથી એવા સેવાભાવી સાહિત્ય રસિક સેવકગણથી ચાલે એમ અને ઇચ્છીએ છીએ. પરમાત્મા તે આશ્ચ કૃણામૂલ કરે, એજ અંતિમ પ્રાર્થના.

પરિગિષ્ટ ૯
સન ૧૯૦૬ થી ૧૯૩૩ સુધીનું સોસાયટીની પ્રગતિનું
માપનચક્ર દેખાવિય

૫ સ ૧૮૦૯ મા
૫૭૦ હતા

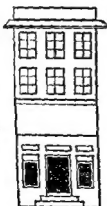
સભાસદો

નવા ૫૪૫ બધીને
૧૧૧૫ થયા

તેમાંથી ૩૯૧ કમા
થઈને ૧૯૩૩ માં કુલ
૭૨૪ સભાસદો
રહ્યા

રજિ
સ્ટર્ડ
લાય
બેરી

૧૯૦૬ થી ૧૯૩૩ સુધી

૧૯૦૯ મા
૧૦૫ હતા

૧૯૩૩ મા ૫૭૬ થઈ

૧૯૦૯ મા
સભ્યા ૩૯૬
૨૧,૨૨૪ થઈ

૨૨૨
૬૫

૧૯૩૩ મા
સભ્યા ૧૬૫
૩૧,૫૭૪ થઈ

ત્રણ કે પાંચ મેવાભાવી સાહિત્ય સંસિક્ષા એકજ સંસ્થામાં કામ કરવા એકત્ર થયે તેની પ્રવૃત્તિમાં નવું ચેતન આવશે. એથી વ્યક્તિગત લાભ મળશે; સગૃહિન કાર્યનો લાભ મળશે, પરસ્પર સહકારથી કેટલાંક નવાં અને મદસ્વના કાર્યો ઉપાદી સકારો. મંદબળ આ યુગનું પ્રવર્તક બળ છે અને મોગાઈટીનું તંત્ર દલે પડીથી એવા મેવાભાવી સાહિત્ય સંસિક્ષા સેવકગણથી ચાલે એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ. પરમાત્મા તે આશા ફળાશ્રૂત કરે, એજ અંતિમ પ્રાર્થના.

પરિશિષ્ટ ૯
સન ૧૯૦૬ થી ૧૯૩૩ મુધીનુ ગોસાઇદીની પ્રગતિનુ
આપસ્યક રેખાચિત્ર

૫ સ ૧૯૦૬ મા
૫૭૦ હતા

સભાસદો

જ્યા ૫૪૫ વધીને
૧૧૧૫ થયા

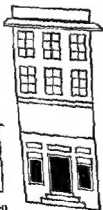

તેમાથી ૩૯૧ કમી
થઈને ૧૯૩૩ મા કુલ
૭૨૪ સભાસદો
રહ્યા

રજિ
સ્ટર્ડ
લાઇ
બેરી

૧૯૦૬ મા
૧૦૫ હતા

૧૯૩૩ મા ૫૭૬ થઈ

૧૯૦૬ મા
૨૪૫ થા ૩૯૬
૩૧૨૪ થા

૧૯૩૩ મા
૨૪૫ થા ૧૬૫
૩૧૨૪ થા ૫૭૬-૫-૮